

ՉԱԳԱՐԵԱՅ

ՍԱՐԿԱԻԱԳԻ

ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՅԻ—1870

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՇՆԻ

Ի ՎԱԴԱՐՇԱԳԸՏ.

Չ Ա Ք Ա Ր Ե Ա Յ

Ս Ա Ր Կ Ա Ի Ա Գ Ի

Պ Ա Տ Մ Ա Գ Ր ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Կրք
584

Հ Ա Տ ՈՐ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

և ԻՐԻՆԻ

ՈՒՅԻ—1870

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԷՃՄԻԱԾՆԻ

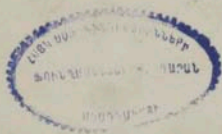
Ի Վ Ա Ղ Ա Ր Հ Ա Պ Ա Տ

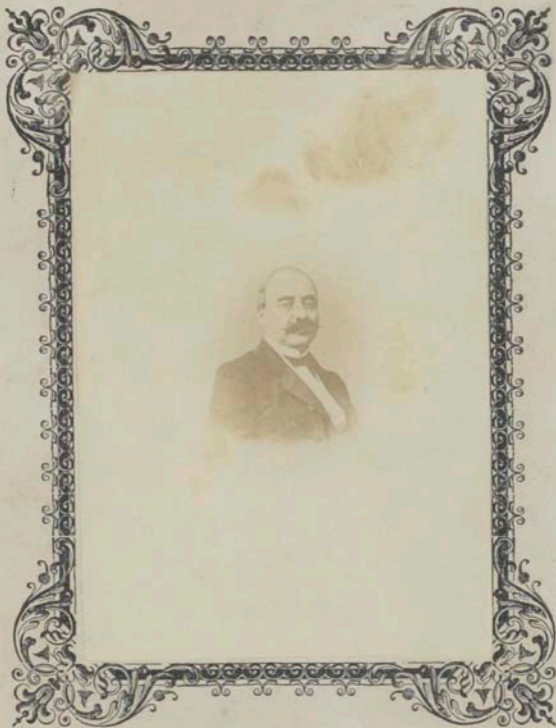
ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԵԱՅ Գ.

ՎԵՀԱՓԱԹ ԻՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՐՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԷՍԻՆԱՆԵՆ ԼԱՅՈՑ

Ն Գ Գ Գ

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԻՍ

ՄՏԵՓԱՆՆՈՍԵԱՆ ՅՈՎ. ՆԱՆԵԱՆՑ

Ն Ո Ւ Ր

ԱՌ

Վսեմափայլ և հայրենասեր

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍՏԵՓՈՆԵԱՆ

ՅՈՎՆԱՆԵԱՆՑ

Ի ՀԱՒԱՍՏԻՍ

ԽՈՐԻՆ ԶԳՍՅՄՍԱՆՑ

ԵՒ

Ի ՆՇԱՆ

ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ

Ի հրատարակել մերում զպատմագրութիւնս զայս Սարկաւացին Չաքարիայի, զրուն ձեռագիր օրինակ հեղինակին ունեաք ի Մատենադարանի Մայր Աթոռոյ մերոյ Աստուծոյն Ս. Էջմիածնի, յորմէ գաղափարեցաք զներկայս՝ զոչին ինչ փոփոխութեամբք կէտադրութեանցն, ուղղութեամբք տառաստիպելիցն, և յաւելլով ի ստորին լուսանցան զչոյ. թարգմանութիւնս աղագգի բառից, և բնծայելիք ի վայելս մերոց և օտարաց բանասիրաց:

Աւսլ՝ զի Քրդ հատորոց Առնակ անուանելոյ ձեռագիր օրինակ հեղինակին չերևի ի միջի, զոր գոտք յայլոց հազիւ զմի օրինակ և եթ, թէև այն ևս լի պակասութեամբք թերթից: Ի բնագրին Ա. և Բ. հատորոց ևս գտանէին պակասութիւնք բառից, որք ի հուսմենէն մաշեալ և որք քերեալ գոլով, անղերծանելի մնան:

Յուսամք, զի յերկրորդ տպագրութեան պատմութեանս, եթէ յաջողեցաւք ի ձեռս բերել զայլ օրինակս երից հատորոց պատմութեանս, և եթէ ամբողջ ունին նորա զգրակաս թերթս որ ի սմին երևին, լրացուցանեմք: զյ սկստորդս պատմութեանս որ ի տեղիս տեղիս:

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and is mostly obscured by the paper's texture and some staining.

Յ Ա Ն Կ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻ ՊԱՏԾՈՒԹԵԼԵՆՍ,

97. Ա. Պատմութիւն և կարգ թագաւորացն Պարսից:	97. ԺԴ. Վասն զարդուց երկվարացն:
98. Բ. Թագաւորք Հայոց:	98. ԺԵ. Գնալն ի տուն Աթաբէն:
99. Գ. Թագաւորիկն Արտաշէի:	99. ԺԶ. Սպանումն Ղառչղայ խանին:
100. Դ. Թագաւորութիւն Զահանշին:	100. ԺԷ. Պատերազմ Պարսից ընդ Վրաց:
101. Ե. Թագաւորութիւն՝ Եաղուպին և վասն մահուանն:	101. ԺԸ. Ապստամբիկն Գաւիթ խանի:
102. Զ. Թագաւորութիւն Իսմայիլին:	102. ԺԹ. Գնալն Շահին յԵմիսանայ:
103. Է. Թագաւորութիւն Թահմազին:	103. Ի. Վասն Գեօզալ անուն կընոջ և զորոց նորա:
104. Ը. Թագաւորութիւն միւս Իսմայիլին:	104. ԻԱ. Վասն կաշեայ զրամին՝ առնկոյ:
105. Թ. Թագաւորութիւն՝ Իսաաբանաին:	105. ԻԲ. Զբօսանք Շահին կանանք:
106. Ժ. Թագաւորութիւն տաղնոց և մեծ Աբասին:	106. ԻԳ. Սպանումն որդւոյն իւրոյ:
107. ԺԱ. Գնալն Շահին ի Գուրխիքան:	107. ԻԴ. Մահ Շահ Աբաս թագաւորին:
108. ԺԲ. Այողմունք թագաւորութեան Շահ Աբասին:	108. ԻԵ. Թագաւորութիւն Շահ Սաֆուն:
109. ԺԳ. Գնալն ի տուն Գաւիթ Երիցու:	109. ԻԶ. Հակառակութիւն որդւոյ Շահ Աբասին:
	110. ԻԷ. Ծանուցումն համառօտ:
	111. ԻԸ. Վասն Ամիրզունայ խանին:
	112. ԻԹ. Գիպուածք չարաց ի սորա ժամանակին:

ԳԼ Լ. Պատմութիւն Մովսէս Վա- թուղիկոսին՝ սակաւիկ „ ԼԱ. Վան մանկանցն ժողովելոյ „ ԼԲ. Վան մարգարդացն „ ԼԳ. Պատերազմ կնոջն ընդ դայ- լոցն „ ԼԴ. Հէնք Բրտացն ի դաշան Շարուրայ „ ԼԵ. Մահ Ըմբրդունայ խանին „ ԼԶ. Գնալն Օսմանցոց ի վերայ Բաղդաստայ „ ԼԷ. Գնալն Ռուստամ խանի ի Վան „ ԼԸ. Վան գլուխ գրողացն „ ԼԹ. Վան Ամաղղար-Շահ զուլի բէկին „ Խ. Թէ սրայիսի որ էր Թահմազ- զուլի խանն	ԳԼ ԽԱ. Երչուանք Խանին յաշխար- հըն Օսմանցոց „ ԽԲ. Պատիժ Շքի Իսլամին Մահ- մետի „ ԽԳ. Վան անուանի Եպիսկո- պոսաց „ ԽԴ. Վարք և պատմութիւն Յովհաննէս Եպիսկոպոսի „ ԽԵ. Պատմութիւն և վարք Մը- խիմար Եպիսկոպոսին „ ԽԶ. Վան սկիւրաց Ջափար փաշային „ ԽԷ. Գնալն Օսմանցոց ի դուա- սըն Երարասեան „ ԽԸ. Գնալն խանին ի վերայ Օս- մանցոց

Վան անանկ Ինչ

Յոր թէ գիտես յիսինչ է լեալ
Զերիս տեսակս ևմ հաստատեալ
Եյլև քառից տարից յօղեալ
Եյլ երկքառ տառին լուծեալ
Իսկ երկրորդ զոյղ վանգի բարդեալ
Քառամբ զուգիս տառամբ լուծեալ
Բազ զործիս ի ծայր ելեալ
Ընդրադարձմամբ յաւարտ ածեալ
Եյլև մի տառ Գ վանդ լեալ
Բամից տառից որոշեալ
Քառամբ քառիք արտարանեալ
Ի մրցելեաց արտարալեալ
Ետ ետպրիս աւարտ ածեալ
Եյլև Ե տառ վերաբերեալ
Զտարէ և նի լեալ
Յի աւերորդ շարաբասեալ

Պ Ա Տ Մ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Գ Լ ՈՒ Ի Ե Ե .

Պատմութիւն և կարգ խաչապատկան Պարսից

Պատմութիւն և զկարգ թագաւորացն Պարսից և զժամանակս նոցա՝ Սասանօր կամիմ յայտ առնել . բայց ոչ զիտեմ զսկիզբն նոցա ուստի լեալ : Վնանգի քաջ քարտուղարն Տրդատայ Եզաթանգեղոս Լատին և մեծն Մովսէս Խորենացին՝ Սրշակայ Պարթևէ առնեն սկիզբն պատմութեան նոցա մինչև Երաւան . Թարուճարար ծանուցանեն մեզ համեղ և քաղցր ոճով յարմարեալ : Իսկ իմ առեալ ՚ի նոցունց շարադրութեանց զրեցից աստէն : Ազգ առնելով ձերում խնստութեան, զի ընդ բազում դիտութեանց ձերոց և զսակաւս իմ շարայարեացի . որ է այս : Յետ Եղէքսանդրի Մակեդոնացւոյ որդւոյն Եփգանիսայ՝ որք տիրեցին Բելգերաց, չորեքին գոյեակորդիք նորա՝ որ կոչեցան Ենախոքոս . որ և Սելևկոս տիրեաց Պարսից՝ Մարաց և Հայոց, և անուանեցաւ Նիկանովր . կացեալ ամս Լ և Ե : Եւ ապա Ենախոքոս՝ որ կոչեցաւ Թևոս : Յետ ԿԵ ամին Եղէքսանդրի՝ Երշակ քաջ ՚ի Վեստուրական ծննդոց՝ յազգէ Պարթևաց՝ ՚ի Բասիլ աշխարհէն Վուշանաց , ելեալ բազում զօրօք, և հալածէ զԵնախոքոս . և ոմանք սպանեալ ևս ասեն զնա . և ինքն տիրեաց ամենայն արևելից ՚ի վերայ արեաց աշխարհին, և հնազանդ արար ՚ի ներքոյ տէրութեան իւրոյ . և տեւեաց մինչև ամս Լ : Եւ յետ սորա որդւոց որդիս ամս բազումս մինչև Երաւան : Ի սորա աւուրս բար-

ձաւ թագաւորութիւնն Արշակունեաց 'ի Պարսից. և մեք զայն յիւրում անզւոցն պատմեացուք: Եւ զարձցուք 'ի կարգ բանիս: Եւ կացեալ Արշակ ամս 1, Ե՛: մեռանիս Արտաշէս ամս 1, Գ: Արշակ ամս . . . : Արշական ամս 1, : Արշակ ամս 1, Ե: Արշէզ ամս 1: Արշաւիր ամս 1, Գ: Արտաշէզ 1, Գ: Պարսէզ ամս 1, : Արշակ ամս 1, Գ: Արտաշէզ ամս 1: Պերոզ ամս 1, Գ: Վաղարշ ամս Ծ: Արտաւան ամս 1, Ե: Որոյ յաւուրս սորա բարձաւ տերութիւնն սոցա 'ի Պարսից. և մեք թողուք յայլում վայրի պատմել, և պատմեացուք և զկարգ թագաւորացն շայոց մինչև ցիտսրով:

Գ՝ 1, ՈՒՒՒ Բ.

Թագաւորութիւնն շայոց

Վանզի որպէս ասացաք, թագաւորեալ Արշակայ 'ի վերայ արեաց աշխարհին, սա թագաւորեցոյց զեղբայր իւր Վաղարշակ, և առաքեաց բազում զօրօք 'ի շայս, և երկրորդ իւր արար զնա՝ կալ ընդդէմ թշնամեաց: Եւ եկեալ մեծաւ զօրութեամբ տիրեաց աշխարհիս շայոց, կալեալ զթագաւորութիւնս ամս 1, Բ: Արշակ ամս 1, Գ: Արտաշէս ամս 1, Ե: Տիգրան ամս 1, Գ: Արտաւազդ ամս. . : Արշամ ամս 1: Արգար ամս 1, Բ: Ենան ամս. . : Սանատրուկ ամս 1, : Երուանդ ամս 1: Արտաշէզ 1, Բ: Արտաւազդ ամս. . : Տիրան ամս 1, Ե: Տիգրան ամս 1, Բ: Վաղարշակ ամս 1: Կոսրով ամս. . : Եստ զաղարեցաւ և թագաւորութիւնն Արշակունեաց 'ի շայոց՝ ժամանակ ինչ: Իսկ 'ի Պարսից բարձաւ բնաւինս Վանզի էր թագաւոր Պարսից Արտաւան. իսկ ոմն Արտաշիր անուն՝ որդի Սասանայ Ստահրացոյ՝ միարանեցոյց ընդ իւր ամենայն ազգն Պալէստինեաց. և զօրս բազում առեալ և զնաց 'ի վերայ Արտաւանայ՝ և կսպան զնա, և ինքն թագաւորեաց 'ի վերայ ամենայն Պարսից: Գոր լուեալ թա-

գաւորն Հայոց Խոսրով մեծաւ բարկութեամբ քինախնդիր լինի արեան ազգականին իւրոյ Արտաւանայ. և առեալ զզօրս իւր՝ գնայ ՚ի վերայ Արտաշի, և հալածէ զնա մինչ ՚ի Հնդիկս. և ինքն աւերէ զերկիրն, քակէ և զերէ, և անմարդարնակ առնէ աշխարհն ամենայն: Եւ ամս ԺԱ. այսպէս արար՝ մինչև ինքն և սպանաւ ՚ի յԱնակայ, որպէս պատմէ Ագաթանգեղոս: Իսկ Արտաշիւր տիրէ Հայոց մինչև ցգալն Տրդատայ: Եւ մեք զմնացեալ կարգս թագաւորացն Հայոց ճառեցուք մինչև ՚ի սպանիլ նոցա: Արդ յետ Խոսրովու թագաւորէ Տրդատ՝ որդի նորա՝ ամս ԾԹ. Խոսրով ամս Թ: Տիրան ամս ԺԹ. Արշակ ամս Լ՛Գ: Պատգ ամս Լ: Վարազդատ ամս Գ: Արշակ ամս Լ: Վազարշակ ամս. . . : Խոսրով ամս Լ: Շապուհ ամս Գ: Արտաշիւր ամս Թ: Եւ բարձաւ թագաւորութիւնն Հայոց մինչև ցայսօր:

ԳՆԱԿ

Թագաւորել Արտաշիւր:

Թագաւորեաց Արտաշիւր ՚ի վերայ ամենայն Պարսից: Եւ ապա որդի նորա Շապուհ, Յազկերտ, Պերոզ, Արմիզտ, Խոսրով, Աւաատ, Արտաշիւր, Խոռէ, Խոսրով, Բորն, Չարմանդուխտ, Յազկերտ: Մինչև ցատտ զտաք զկարդս թագաւորացն Պարսից՝ և այլ ոչ ևս. քանզի խառնակեցաւ թագաւորութիւնք նոցա՝ աստ և անդ անկանելով՝ ոչ առեալ որդի ՚ի հօրէ: Ե՛ւ ամանք ելուզակարար՝ որպէս Շարայեաղ չին: Ամանք բանութեամբ՝ որպէս զԱաղ-Թամուրն: Եւ այլք խաբէութեամբ տիրեցին թագաւորութեանց. վասնորոյ և մեք ոչ կարացաք ուղղել զկարգ նոցին, վասն այսորիկ և ոչ զրեցաք զանուանս նոցա, թէև կարող էաք: Ե՛ւ զի գտաք՝ զն Թահան-Շահ թագաւորեալ՝ յորդոց որդի մինչև ցմերս ժամանակ, և զրեցաք. և զզործս և զարարեալս նոցա՝ զոր ինչ և լուեալ եմք՝ է՛ համբաւոյ

և կամ է յիշատակարանաց զբոց գտեալ՝ աստէն յուշ արարից
առանց ձանձրանալոյս Ե.Մ. և զԹուականն ևս զբեցից. սակայն
Թէ, և ոչ սկիզբն Թագաւորելոյ նոցա, այլ զոր ինչ գտից ըստ
ժամանակին այնմ զբեցից, և դուք անմեղազիր լերուք, զի այս
է կարողութիւն իմ. զԹերին՝ ձերում զիտութեամբ լցէք, և
նեքաւով Չարէոսս ՚ի ստիտարակելոյ ազատ արարէք, և լերուք
ողջ հողունք Եստուծոյ. ամէն:

ԳՎ, ՈՒԻՒ Գ.

Թագաւորութիւն Չհան - Շահն

Չհան - Շահ Թագաւորեաց Մարպատա՛յան աշխարհի ՚ի վե-
րայ ամենայն Պարսից, և յաջողեցաւ Թագաւորութիւն նորա
յոյժ քան զյառաջին Թագաւորսն, և հնազանդեցան նմա ա-
մենայն Պարսիկք և Մարք. և անկաւ ահ նորա ընդ տիեզերս
ամենայն. բայց ոչ զիտեմ՝ եթէ յորում Թուականի եղև նա
Թագաւոր: Ե.Մ. զի Եստուծոյ պատմազիր ասէ՝ Թէ՝ «Պէ՛ր
Թուին Չհան - Շահն Շահնուլտոյ բերդն էառ. ՊՂՂ. Պ. Թուին
զԱխլցիսէ էառ և զերեաց. Չ.Ն. Թուին զԱղնկայ էառ.», այս-
քանս Մոսքէլէ լուսք: Իսկ յայլում պատմութեանց այսպէս
Լուսք. Չ.Ճ. Թուին ելեալ բազում զօրօք և գնաց յերկիրն
Իրաղայ, քահեաց և աւերեաց զամենայն տունն Պարսից, կո-
տորեաց զամենեւեան, և գնաց մինչև ՚ի Տեղեայսօլիս՝ որ է
Եսպահան, և քաղաքացիքն ընդդիմացան նմա: Իսկ Չհան-
շահ բռնութեամբ էառ զքաղաքն, և աւերեալ կործանեաց, և
փրոյց զամենայն շինուածսն. և կապեալ զջուր զետոյն՝ որ կոչի
Պանտարայ, և ջրասոյղ արար զամենայն. քանզի հողեղէն էր
Եւ այսպէս տիրեաց ամենայն տանն Իրաղայ. և անուն նորա
տարածեցաւ ընդ տիեզերս: Եւ անտի ելեալ գնաց ՚ի շրէ և
է Խորասան, և նուաճեաց զամենայն տունն Պարսից. և զարձաւ

զնաց 'ի թախանս¹⁾ իւր 'ի Թաւրեզ Շահաստանի: Աւ զնաց
 ընդ առաջ նորա Աթուղեկոսն Աղթամաշայ Տէր Ջաքարիա
 բազում ընծայիւք: Աւ ընկալաւ զնա թաղաւորն սիրով .
 քանզի սիրող էր ազգիս քրիստոնէից: Աւ ետ նմա թղթով և
 զապալով²⁾ զԱթուղեկոսութիւնն սուրբ Աջմիածնի: Աւ
 դշտոյ նորա Բէկում խաթուն ևս սիրեաց զնա՝ որպէս զայր իւր
 Ջահան-Շահ: Աւ եղև հակառակիլ ընդդիմութեամբ իշխա-
 նին Բաղեշոյ. և թաղաւորն առաքեաց 'Վ. զօրադուխ ԲժՈՅք
 'ի վերայ Կլաթայ. և զնացեալ աւերեցին և քակեցին զամենայն
 երկիրն, և նստան 'ի վերայ բերդին, և մերձ էին առնուլ զնա:
 Ջնոյն կամէին առնել 'ի Բաղէշ և ի Մուշ, 'ի Խութ և 'ի Սա-
 սուն և յամենայն սահմանս նոցա: Ջոր լուեալ Աթուղեկոսն
 Ջաքարիա. և զնայեալ առ աշխարհակալ թաղաւորն Ջահան
 Շահ և առ զշնոյն Բէկում խաթուն, և արար հաշտութիւն, և
 դարձոյց զբարկութիւն ինքնակալն 'ի խաղաղութիւն. և ինքն
 զնաց 'ի տեղե իւր՝ 'ի հլաշտօսաւ Աթոռն 'ի սուրբ Աջմիածին:
 Աւ զի պատմութիւնս մեր ոչ էր վասն Աթուղեկոսին, այլ
 վասն Ջահան-շահին, որպէս խոստացաք առնել սկիզբ, և մինչև
 սառ հաղիւ կարացաք գտանել վասն նորա: Այսուհետև զոր
 ինչ գտից, զայն կարգաւ ծանուցից մինչև ցմեզ:

ԳՎՈՒԻ ԱՎ

Թաւրեզի մէջ Աղթամաշայ և վասն Ջահան-Շահ:

Մինչև կենդանի էր Ջահան-Շահն, ունէր որդի մի Հասան-
 Ալեանուն, այր զոռոզ և անզգամ, լիբր և չարասէր, կողոպտող
 և յափշտակող. զոր վասն չարութեան նորա՝ ոչ սիրէր զնա

(1) Պահ. աթոռ իշխանութեան:

(2) Ապուսածաղիք. հրովարտակ:

Հայրն: Աւ. ելեալ շրջէր ինքնագլուխ յերկիրն Արարատեան՝ թա-
 փառական աստ և անդ: Աւ. յորժամ լուաւ՝ թէ: Հայր իւր զնաց
 ՚ի Շ իրագ և ՚ի Վ. րման, կամեցաւ Հասան - Ալին ըմբռնել ըզ-
 Ասթուղիկոսն. և նորա իմացեալ՝ փախեաւ և եմուտ յԱղթա-
 մար կղզի՝ որպէս պատմէ Առաքել պատմագիր: Աւ. թ. Հասն - Շա-
 հրն եկեալ ՚ի Թաւրէզ՝ և իմացաւ զչար արարմունս որդւոյն
 իւրոյ. և ասաց, սա ոչ կարէ առնել թաղաւորութիւն վասն
 ամբարտաւանութեան իւրոյ: Աւ. կոչեալ առ ինքն զԱռաքուպ
 թոռն իւր՝ և ասաց ցնա. որդեակ՝ Հայրն քո վասն ամբարտաւա-
 նութեան իւրոյ զըկեցաւ ՚ի թագաւորութենէ. այլ դու. եղեր
 աշժանի. վասնորոյ արի և քաջ լի՛ր յիշխանութեան և է՛ մարդա-
 շահութեան. պատրաստ լի՛ր ՚ի զըկելոյ զՏնազանդեալն: Բայց
 հօր քում մի՛ տացես տեսանել արեւ, այլ ՚ի զիպահոջ արաս-
 ցես զնա՝ մինչև մեռցի, և դու վարեա՛ զկեանս քո՝ թագաւորե-
 լով երկրի. և ես որքան կենդանի եմ, պահես զիս. և յորժամ
 մեռանիմ, թաղեա՛ զիս. և զՏանն քո զՎեկում խաթուն՝ որպէս
 զմայր քո պատուեա՛: և որպէս առնես ինձ, նոյնպէս արա՛ և
 ընդ նա: Թայս ասաց, և առեալ ՚ի զիւրոյ իւրմէ զթագն արքու-
 նական եզ ՚ի զլուխ նորա՝ և երկիր եպտոզ նմա: Իսկ Հասան - Ա-
 լին յորժամ լուաւ զպատուէր հօր իւրոյ առ որդին իւր, ան-
 հետ եղեալ կորեաւ, և ոչ ոք զիտաց թէ: զի՞նչ եղև Բայց համ-
 բաւ հանին թէ: զնացեալ է յաշխարհն Օսմանցւոց, և եղեալ է
 ընկեր եղուզակաց, որք են Թայալիք: Իսկ Առաքուպ թագաւո-
 րեալ ՚ի վերայ ամենայն Պարսից՝ պահելով զպատուէր հաւոյն,
 հանդարտ և խաղաղ կենօք վարէր զթագաւորութիւնն: Աւ. էր
 նորա քոյր մի՛ որ տուաւ ամուսնութեան Շխ - Հայտարին՝ որդ-
 ւոյ Շխսաֆուն Արտաւիոյ, Աւ. սքքա այր և կին խորհեցան
 սպանանել զԱռաքուպ թագաւորն, և ինքեանք լինել թագա-
 ւոր: Վանդի Առաքուպ ոչ ուստր ունէր և ոչ դուստր, ՚ի ժա-
 ոանդ լիցի թագաւորութեանն: Աւ. յաւուր միում կոչեցին
 զթագաւորն ՚ի ձաջ սիրոյ. և մահացու զեզ խառնեալ ընդ

կերակուրն՝ և տուն նմա. և իրրե և կեր, ազդ եղև նմա. և հրամայեաց քեռ իւրում և փեսային՝ բռնութեամբ ուտել. և այնպէս մեռան երեքեան ՚ի միասին՝ Աշաղուպն՝ քոյրն՝ և փեսայն. և այսպէս բարձան նորա: Բայց Աշաղուպի ոչ զթագաւորութեան թուականն գտի և ոչ մահուն:

ԳՂՈՒԻ Օ.

Թագաւորութիւն Իսայիլէն

Որպէս ասացաք՝ վասն մահուան Աշաղուպին՝ զեղով լինել, տակոյն մինչդեռ յոգևջ էր՝ հրամայեաց զամենայն ազգատոհմն Հայտարին բնաջինջ առնել. որ և արարին: Աւ ունէր որդի մի՝ ծնեալ ՚ի քեռէ Աշաղուպին՝ Իամայիլ անուն, զնա փախուցին յԱղթամար կղզին. և եղև խոսվութիւն և ազմուկ մեծ ՚ի մջ զօրացն Պարսից վասն բառնալոյ թագաւորութեանն: Այսանորոյ Ալուանդ ոմն ոչ ՚ի թագաւորութեանց տոհմէ, սյլ յայլմէ, որ տեսեալ զանտէրութիւն ազգին, միարանեցոյց ընդ ինքեան զոմանս իշխանացն, և եղև ինքնազուխ թագաւոր: Աւ դժկամակ եղեալ իշխանացն՝ առաքեցին յԱղթամար և բերին զԱմայիլն և ցուցին զօրաց՝ թէ սա թոռն է թագաւոր: Սա ՚ի թագաւորէն իւրում հաւանեալ ամենեցուն՝ եզին զնա թագաւոր. այր քաջ և ուժեղ, և ՚ի պատերազմունս զօրեղ: Սա ՚ի թագաւորէն իւրում հալածեաց զԱլուանդն և հնազանդեցոյց զօրսն: (Ի)ՏՆԾ. թուին եղև սա թագաւոր: (Ի)ՏՆԾ. թուին Սալիշմա ոմն եղև եղուզակ և թաղնարար անկաւ ՚ի վերայ զօրաց Շահին, և զԲաղուս կոտորեաց: Իսկ Շահն առաքեաց ՚ի վերայ նորա զօրս, և հալածեցին զնա և զօրս նորա: Բայց վասն սորա՝ ասեն՝ զոյց այսպէս. փորէր զերկիր և առնէր հոր, և բերեալ խոյ և թաղէր ՚ի հորն՝ մինչև ցեղջիւրն. և ինքն հեծնոյր է ձի, և ՚ի հեռաստա-

նէ արշաւեր. և յորժամ հուսլ լինէր առ խոյն, խոնարհէր 'ի ձիոյն և բմբունէր զեղջերաց խոյնն, և ցանցեալ հասնէր 'ի դրոյն. և Պանդամ շուրջ ածէր զիւրեաւ՝ և ձգէր առաջի իւր, մինչ զեւրիվարն ո՛չ ժամանէր նմա. փասնորոյ անուանեցաւ Պանդամ՝ որ և Խոյարարձ: Աւ պատմեցին թագաւորին Օսմանցւոց Սուլթանն Ալիմին՝ զքաջութիւնն Շահին. և նա առաքեաց զեսպանս առ Շահն, զի պատերազմաւ տեսցենդմի մեանս. և հաստատեցաւ բանն. և եղին պայման, զի 'ի դաշտին Ջւարաց պատերազմեսցին:

Իսկ Շահն գտեալ զմն հոմանուն Խամայէլ, և ձեացոյց զնա թագաւոր, և արար զնա կողմնապահ. և ետ նմա պատուէր, թէ զէպ լիցի ինձ սպանուամն, և կամ բմբունուամն, զու մնաս կենդանի, լիցիս թագաւոր 'ի վերայ արեաց ազգիդ. և առաջի ամենայն մեծամեծացն ընկալաւ զպատուէրս զայս՝ անուանեալն Շահ-Խամայիլ, և կայր հնազանդ ճշմարիտ Շահին: Աւ 'ի թուին ՋԱՎ՝ խմբեցաւ պատերազմն, և 'ի բազմութենէ գորացն Օսմանցւոց 'ի փախուստ դարձան զօրքն Պարսից: Աւ ասնն ՉԱ՝ Անկիլարի սնդեցան զկնի Շահին. և Շահն սակաւ արամբ խոյս ետ, և զօղեալ 'ի տեղի ինչ թագեաւ: Իսկ նորս բմբունեցին Պամայէլ զանուանեալն Շահ, կարծեցեալ՝ թէ ճշմարիտ Շահն իցէ. զի զնչան Շահին ունէր: Աւ ասեալ տարան առ թագաւորն իւրեանց Ալիմ: Աւ և հարց ցնա Ալիմն. դո՞ւ ես է խաափու թուսն՝ և է ի - շայտարի որդին Շահ-Խամայէլն: Պատասխանէ Խամայէլն, ես ոչ եմ արժանի կոչիլ Շահ, այլ պակաս ծառայ եմ Շահին: Զի թէ պիտ հոմանուն եմ նմա, սակայն զանուանակրութիւնս ոչ է ինձ մեծութիւն. այլ նուաստ ծառայ եմ զանուանակցին իմոյ Շահ Խամայիլի տեառն իմոյ: Ես Ալիմն, անէծս կարգս ազգին քո, և ես ազատեմ զքեզ: Ես Ալիմայէլ, անէծք լիցի 'ի վերայ այնոցիկ՝ որք ուրանան զաշին իմ, և քեզ լիցինդովք և անէծք որ Մար ես, ո՛չ ունիս օրինս և ո՛չ զանուանութիւնս

և ո՛չ կրօնս հաւատոյ: Աւ զայս իբրև լուաւ 'ի նմանէ՛ և զար-
 համարհանս իւրն և ազգին, հրամայեաց քարկոծել զնաւ Աւ-
 նա միշտ գոհանայր զազգէն իւրմէ՛ և անխճանէր և հայհոյեր
 զՕսմանցիսն, և ասէր. երթեալ պատմեցէք անուակցի տեսան
 իմոյ, թէ՛ համանուն ծառայ քո՛ վասն սիրոյ անուան քո շէ՛տ՝)
 եղև. և դու մի՛ թողուցուս զարխունն իմ՛ 'ի վերայ Ասաղտի՛ Վբր-
 տացս. և թիթեան մի՛ իջուսցես է հանդրուսնս իջևանի իմոյ:
 Աւ քարկոծեցին՝ զնա և մեռաւ. և այլք կալանաւորք՝ որք կային
 անդ, և ազատեցան՝ փոխադարձ առնելով, և զնացեալ պատմե-
 ցին Շ ահին: Ա անտրոյ երգիչքն Պարսկց երգս յօրինեցին վասն
 նորա ըստ նորուն բանի: Իսկ Շ ահն յօրժամ՝ լուաւ զմահն
 Իամայելին՝ և զպատուէրն, առաքեաց հրաւիրակս սաստիւ ընդ
 ամենայն տէրութիւն իւր. զոր եկեալ ժողովեցան՝ անթիւ և
 անհամար՝ ո՛չ միայն սպայսզօրք, այլ և աամիկք և հողազորք
 մինչև կանայք անդամ. և նա բացեալ զզանձատունն և բաշ-
 խեալ ամենեցուն առատ սոճիկս, և քարոզ կարդայր զնալ 'ի
 վերայ Օսմանցւոց: Աւ լրտեսքն զնացեալ պատմեցին Ալիմին:
 Աւ նա հիփառով հէքնէր՝ ասելով. նա զոր ինչ և ետես յի-
 նէն և եկեր. զիա՞րդ համարձակի դալ 'ի վերայ իմ: Վանգի և
 նա գումարեաց զօրս իւր, և զնաց 'ի վերայ Վամասկոսի՝ որ է
 Շ ամ: Իսկ Շ ահն ելեալ զօրօքն զնաց 'ի կողմն Օսմանցւոց.
 և զբազում տեղի քակեալ աւերեաց, և զերեաց զբազումս:
 Աւ գտեալ Ալիմ՝ անուն ոմն տաճիկ, և հրամայեաց քարկոծել
 զնա փոխանակ Իամայելին. և դարձաւ բազում աւարաւ 'ի թաւ-
 րէզ. և յետ սակաւ տուրց մեռաւ 'ի թուին Զ Ա: կալեալ
 զթաղաւորութիւնն ամս Ի Ա:

(3) Այս է շէտ կամ շէտ, որ նշան է թարգմանի

ԳՎՈՒԽ ԼԷ

ԹՎԱԳՆՈՒՄՆԵՆ ԹՎԱՏՆՈՒՄՆԵՆ

Շահ - ԹՎԱՏՆՈՒՄՆԵՆ ԹՎԱՏՆՈՒՄՆԵՆ զկնի հօր իւրոյ Կամայիլի 'ի Թուին ԹՎԱՏՆՈՒՄՆԵՆ Եւրբարերար և շէնարար և սիրօղ քրիստոնէից՝ առանց ազահութեան, և չափաւոր յուսելն և յընկելն և 'ի զգենուլն: Ոչ պճնօղ, այլ որպէս հասարակ մարդիկ զգենուն, նոյնպէս և ինքն առնէր: Աւել որդրմածասիրտ. քանզի Աժան ամաց հասարակ հարկն շնորհեաց ամենայն ումք: Այլև զգողս և աւաղակս երարձ յաշխարհէ: Ասե զկտի և զանամօթ կանայս՝ որք նստէին 'ի փողոցի և 'ի պանդոկի, և հրապարակաւ պոռնկութիւն զործէին և հարկս տային Թագաւորաց: զնոսա խապառ սպառեաց 'ի Թագաւորութեան իւրոյ աշխարհէն: Այլ և զմտքն ճանապարհաց վերացոյց, և յամենայն հանդրուանս կայարանաց շինեաց պանդոկս, և փորեաց ջրհորս 'ի վերայ ամենայն ճանապարհաց: Աւ զրեթէ ոչ մնաց տեղի ինչ անշէն 'ի Ժամանակի սորա: Այլ և 'ի դատաստանի իրաւարար և ուղղադատ: Աւ այսպէս վարեաց զԹագաւորութիւն իւր 'ի կեանս իւր (Ի)ՎԹՎԱՏՆՈՒՄՆԵՆ Վ իրք չարացան. և զոր ինչ Պարսիկք զնային 'ի Տփլիս, նորա կողոպտելին և բրածեծ առնելին: Աւ լուեալ Շահն՝ զնաց զօրօք 'ի վերայ նոցա, և զերեաց զՏփլիս և ամենայն գաւառն, և դարձաւ 'ի տեղի իւր 'ի ԹՎԱՏՆՈՒՄՆԵՆ: Աւ ուղղեաց զամենայն կարգն քաղաքական, զմոթս, զկապիճս, զկշիւս, և զամենայն արուեստաւորս, զկրպակս, զպանդոկս, և որ յայլ ինչ քաղաքի լինի առևտուր 'ի գնել և 'ի վաճառել, և զանուղիղն կորուսանէր մահուամբ: Աւ ոչ որ կարէր Թիւրել, զի չարամահ առնէին: Իսկ Թագաւորն շնորհաց շումս անուն՝ լուաւ զքաջութիւն նորա, մեղմ ընծայիւք եկն առ նա. և եկաց Ժամանակ ինչ՝ և խաղաղութեամբ դարձաւ: Ազբայր մի գոյր Շահին Ալխաս անուն. որ 'ի Թագաւորել եղբօրն փախեաւ՝ երկուցեալ 'ի

սպանմանէ. և ահա յայտնեցաւ, և գնացեալ առ Խոն(Թկարն¹),
 և առեալ երեք. . . ՚ի վերայ եղբօրն ՚ի Թուին Յ.Ղ.Ն. զոր բազում
 ոճիրս գործեաց՝ աւերելով՝ գերելով զբազում տեղիս: Աւ ապա
 Թագաւորն Թաշմաղ՝ ելեալ գնաց ՚ի վերայ երկրին Օսմանցւոց,
 և աւերեաց զԽնուս, զԼասէն, զՆըղբում, զՎերջան, զԱնգի,
 զԲարեբդ, զԱզնկայ, զՍպեր, և այլ բազում տեղիս, և դար-
 ձաւ ՚ի Թաւրեզ: Աւ եղև խռովութիւն ՚ի մջ երկուց որդւոց
 Թագաւորին Օսմանցւոց, և սրտերազմեցան ընդ միմեանս յԻ-
 կնիոն՝ որ է Ղօնիայ, ՚ի Թուին Ուր: Սէլիմն զԲայազիտն յաղ-
 Թեաց և փախոյց մինչև ցԵրզրում. և անտի ելեալ Վ որդւով և
 ՆՈ մարդով գնաց առ Շահ-Թաշմաղն. և նա ընկալաւ զնա
 և զորդիսն հանդերձ զօրօքն, և առաքեաց ՚ի Խզիրան՝ որ է Ղա-
 զուին. վասնորոյ գովիչք Պարսից ասացին երգս վասն Բայազի-
 տին բազում գովութեամբ: Աւ ՚ի Ժամանակի սորա էր Թագա-
 ւոր ոմն յաղգէն Վրաց Սիմոն անուն. սա իրբև լուաւ զգնալ
 Բայազիտին առ Շահն, իմացաւ զի ոչ ոք կարէ ընդդիմանալ նմա,
 և ելեալ կամաւ իւրով գնաց առ ոտս Շահին է Ուր: Աւ Թուին
 ՆՍԼ Թագաւորն Ատիսթու Մղէքսանդր առաքեաց զորդին
 իւր Աոստանդին պատանդ առ Շահն. և կային առ նմա երկուքն
 Սիմոն և Աոստանդին: ՆՍԿ Շահ-Թաշմաղս ունէր բազում
 որդիս. որոց անուն առաջնոյն էր Իամայէլ, և էր կարի շարադործ.
 և հայրն եղ զնա ՚ի կայ ինչ, զի անդ կայցէ ցօր մահուն. և ինքն
 Շահ-Թաշմաղ մեռաւ: Ոմանք ասեն սմա՝ իւրով մահուամբ
 մեռանիլ է Ուր: Թուին. ոմանք ՚ի բաղանիս խեղդեալ ասեն
 ՚ի Ուր: Աւ Թուին. զճմարիտն Եստուծոյ է յայտնի. որ զիտէ
 զամենայն:

(1) Ինքնակող Թագաւորն (Օսմանցւոց):

ՊԻՍՒՒԻՐՆԵՐ

ԹԻՄՈՒՄՆԻՆԻ ԻՆՏԵՂԵԿՏ

Պատմութիւնն՝ որ վասն Իսմայիլին է, երկրայութիւն արկանէ, Վանդի և Ասաքեալ պատմադիր՝ Պ. Իսմայէլ՝ ասէ, մինն որդի շայտարին, որ է հայր Շահ - Թահմազին, որ մեռաւ ի Թ. շ. 1777 թուին: Այլ երկրորդ Իսմայէլ՝ ասէ՝ ի թուին Ուր. Պ. Իսմայէլ թագաւորեաց երկու տարի, և ի Ուր. մեռաւ: Այլ ասպա փոքր Իսմայէլն՝ ի բերդէն հանին և ի թախա՞) նստաւ: Այս է Ասաքեայ պատմութիւնն: Իսկ ի համբաւոյ՝ այսպէս լուսայ, թէ՛ առաջ Շահ - Իսմայէլն մեռաւ. և կին նորա յղի էր, և ծնաւ որդի, և անուանեցին Իսմայէլ՝ հօր անուամբն, որ ընդունէր զնա Շահ - Թահմազին. վասնզի համամայլ (էր) նմա, որ թագաւորեաց յետ եզրօր իւրոյ Շահ - Թահմազին՝ ի մտանել Ուր. Պ. թուին. բայց ոչ և հասն ի տարին, այլ ի նոյն ամի մեռաւ. իսկ երրորդ Իսմայէլ՝ որդին Շահ - Թահմազին՝ որ եղեալ էր զնա հայրն ի կլայ, և յորժամ լուաւ զմահ Իսմայիլին, ելեալ ի կլայէն՝ և եկեալ թագաւորեաց ի թուին Ուր. Պ.: Այլ վասն սորա՞ ասէ՝ Օսարեցի Յովհանն վարդապետ, թէ՛ այս Իսմայէլս ևսպան զեօթանեսին զեղբարան իւր. և ասպ սկսաւ կոտորել զիշխանան՝ զոր յայտնի և զոր դազանի. սպառել կամր զամենայն իշխանան: Չոր իմացեալ զօրայն՝ ազդ առնեն իշխանին Թաւրիզոյ Միր - Իսան անուն, և իշխանին Արարատեան՝ Թօխմախ - Մահմուտ կոչեցեալ. և նոքա եկեալ սպանին զնա դազտ, և ոչ որ զխաց զմահ նորա. և ի շահանել դատաստան, այսպէս կարծեցեալ եղև՝ թէ՛ զնացեալ է լրտեսութեամբ, յետ միոյ տարւոյ դալոց է. և յետոյ ծանեան զկորուստ նորա. որ թագաւորեաց ամս երես:

(5) Աթոռ. գահ իշխանութեան:

ԳՎՈՒԽ ԹՎ.

ԹՎԱՊԱՐԱՆՆԵՐԻ ՆԱԿԱՐԱՆՆԵՐԸ.

Խուտարանս որդի էր Շահ-Թահմազին՝ և եզրայր Խամա-
 յիլին. և հայր սորա Թահմազ՝ առաքեաց զսա ՚ի Խորասան,
 և յանձնեաց ՚ի նա զամենայն աշխարհն: Առ նա երթեալ տիր-
 եաց նոցա. և էր զեղև՝ և լոյս աշացն պակաս: Առ անսեալ զօրա-
 ցըն՝ թէ ոչ գոյ ժառանգ թագաւորութեան, գնացեալ բերին
 զնա և արարին թագաւոր, անարի և անփոյթ ՚ի պատերազմու-
 նըս՝ է ԶԻՎ: Թուին: Խորա Բամին՝ եկն Ալայ ֆաշայն, և
 աւերեաց զԱրեան, և զերեաց ԿՈՎ անձինս Վրիստոնէից և
 Տաճկաց: Անտ Ալային եկն Գահրատ ֆաշայն, և շինեաց բերդ
 յԱրեան. և ելեալ զնաց ՚ի Գանձակ Ազուանից, և էառ զնա: Ա-
 ոին զԹաւրէզ և զՇամախի և զՎամուր-զափր, որ է տուն
 (դուն) Ալանաց, և մինչ ՚ի Խուտաթրին տիրեցին Օսմանցիք:
 Իսկ թագաւորն Պարսից Խուտարանս ժողովեաց զզօրս իւր-
 և զնաց ՚ի վերայ Գանձակայ. և (մինչ) մերձ էր առնուլ, անիճեալ
 աղզն Պարսից արարին անաստուածութիւն. զի որդի մի էր
 նորա, որ ՚ի տեղի թագաւորի պահէր զնա՝ Ամր-Համզայ ա-
 նուն. և հարին զնա և սպանին. և եղև կրկին կուրութիւն նմա:
 Աթոզ զզորս պատերազմին, և ելեալ զնաց ՚ի Խորասան առ
 միւս որդին իւր Վրաս. և մեաւ անդ՝ թագաւորեալ ամս Գ.
 և ոմանք Թավասենն Ռայց վասն մահուան սորա՝ ասեն, զնա-
 ցեալ ՚ի բաղանիս՝ զերծին զզուխն. յորժամ ՚ի ներքոյ ծնօ-
 տին կամէին հարթել, ամեյեաւ հատին զպարանոցն: Առ վասն
 անարի լինելոյ նորա՝ գովիչք Պարսից ասացին նմա երգ արհա-
 մարհանաց. և ՚ի մէջ երգոյն ասացին, քակեցիր զԹաւրէզ, և աղ-
 բեցիր ՚ի Մարանդ: Ասեա առասպելս յօղեցին այսպէս. թէ ասե-
 ին, թագաւոր՝ այս ինչ քաղաք առին Օսմանցիք, և դու զի՞ կաս
 նստեալ: Իսկ նա ստատէր նոցա ասելով, լուս լերնք, զի հարսա՝

նիս են կատուաց. և ինքն զարգարէր զկատուան՝ զխոյակ հանդերձիւ, և կախէր զանգակ ՚ի սրարանոցէ կատուացն, և հրամայէր փողս հնչել. և ինքն ծափս հարկանէր և խնդայր Զայս առասպելեցին վասն տխար և անարի գոյցն, որ նշանակէ թէ՛ որպէս կատու ՚ի տուն բնակի, և ոչ ելանէ արտաքս, նոյնպէս և սա որպէս կատու անկեալ էր ՚ի տան, ոչ ունէր փոյթ վասն աշխարհին: Այլ միւս ևս յօղեցին բան վասն կուրու թեանն. զի յորժամ ելանէր արտաքս՝ և հեծնոյր է ձի՛ և շրջէր յարձակ դաշտի, և որք ընդ նմա էին՝ ծաղը առնելով կատակին և ասէին, թագաւոր, պրակ է և մայրի, խոնարհեցն զգլուխդ, զի մի հարցի ընդ ծառս. և նա խոնարհ առնէր զգլուխն մինչև ցօգուս ժամս: Եւ այսպէս վարեաց զիեանս իւր անարդու թեամբ մինչև ցմահ:

ԳՂՈՒԻ Ժ.

Թագաւորս ինչ առաջնոց և Աթ Լեւոն:

Ի հազար և Իժ. թուին նստաւ Աբաս թագաւոր, այր քաջ ՚ի սրատերազմի, ճոռոմարան, բաղնահանձար, յոքնահնար, խորազէտ և ճարտարաբան, լի ամենայն հնարիւք, և առ ամենայն գործս աջողակ, և առ ամենայն իրս սնդակբես և աներկիւղ: Եւ ՚ի թագաւորել իւրում՝ աջողակ դտաւ գործնորաւ Վանզի ՚ի ժամանակի հօր իւրոյ՝ ապստամբեալ էր երկիրն Զօջանէթ՝ որ է Գիլան. այս Աբասս գնացեալ հնազանդ արար ընդ ձեռամբ իւրով: Եւ ինքն գնաց յԱբտախի՝ տալ ողորմութիւն բնակչաց նորա: Եւ ազգն Պալհաւունեաց՝ որ է Օղէէկ, ելին ՚ի Մահլ Բուխարոյ, և ափն զէրէ քաղաք ՚ի Պարսկոց: Եւ ելեալ Շահ-Աբասն զօրօք, և հալածեաց զնոսս՝ կոտորելով զբազումն ՚ի նոցանէ, և կալեալ զորդի թագաւորի նոցա, և ընդ իւր առեալ զնաց ՚ի Խղիբան՝ որ է Վաղուին: Զսորա ամենայն գործ

զրեալ է Մարտի պատմագիրն՝ անպակաս զամենայն: Ո՛վ ոք կամիցի դիտել զսոյզն, ընթեանուցու զայն, և ՚ի նմանե ունցի: Մ.Ղ. ևս զոր ինչ լուեալ և մ՛ վասն այս Շահ-Մրասիս, թէ՛ սուտ և թէ՛ առաւպել, և թէ՛ ծշմարիտ և յիրաւ, զամեն զըրեմ. թէ՛ պարսաւանք և նախատինք լինի(ն), և թէ՛ զոհութիւնք և զովութիւնք լիցի(ն), նոցա լիցի՝ որոց պատմեցին մեզ: Վանզե նոքա՝ որք ականատեսք էին, զսոյզն պատմեցին: Իսկ նոքա՝ որք ականջուլուրք էին, վեր ՚ի վերոյ տասցին. սակայն մեք զոր լուաք, զնոյն պատմեցուք՝ թէ՛ սուտն և թէ՛ իրաւն:

ԳՂՈՒԽ ԺԵ.

ԳՆԱԸ Շահն Ի Գաւրդայ:

Սովորութիւն էր Շահ-Մրասին՝ որ երբեմն երբեմն յայլակերպս եղեալ շրջեր: Այնէր՝ զի երբեմն երիվարաւ և փայեկաւ զնայր՝ ուր և կամէր, երբեմն միայն, երբեմն ՚ի կերպ փօրե զկի՝ որ է Չարչի Աւ այսպէս շրջեր ՚ի մէջ մեծամեծաց և ուամկաց: Հարցանէր և տեղեկանայր յամենայնէ՝ ՚ի Շահն և յերկրէն, ՚ի հարկաց և յամենայն իրաց: Աւ եղև երբեմն, զի զնաց զօրօք ՚ի սահմանս Գուրխիքանայ. և թողեալ զզօրսն, և հեծեալ ՚ի ձի՛ առանձին շրջեր. և էր եղանակս մերձ պահոց սուրբ Գեորդայ: Աւ եղև անձրև սաստիկ, և թրջեաց զինքն և զաւրիւնն⁽⁶⁾: Աւ զընացին զէպ ՚ի զիւղաքաղաքն Գուրխիքան. և էր մերձ երեկոյին. և տեսանէ մեծ բակ մի, և երկփեղկի դուռն ՚ի վերայ. և ուղղեաց զինքն զէպ ՚ի դուռն այն, և եմուտ երիվարաւն ՚ի բակն. և տեսանէ այր մի նստեալ աթոռով ՚ի ներքոյ երեսօրաց հըրուանդանի՝ որ է պլանն⁽⁷⁾, և տուեալ ողջոյն և ասէ, զասն սիրոյ Շահն ընկալ զիս, զի պաղեցայ ՚ի ցրտոյ: Աւ ասէ այրն, որով-

(6) Թիկնապահ. սպասաւոր. նուիրակ. սուրհանդակ և ըն:

(7) Սրահ կամ՝ մեծ սենեակ:

Հրամանն է Շահին առ քեզ՝ զնալ առնառ Ալ թէ ասիցի՝ ուստի
 զիտէ զիս Շահն. սաստջիք, թէ ՚ի սեսլեան զիշխոյ տեսալ է
 զքեզ. վասնորոյ կոչէ զքեզ առ ինքն զնալ: Աւ զնացեալ ար-
 քըն գտին զնա. կտուն ողջոյն՝ և ասին, զո՞ւ իցես Ալլահ վե-
 տին: Աւ ասէ, այո՛ կս եմ: Աւ նորա ասեն զպատգամս Շահին:
 Աւ յետ բազում տելոյ, եղ նոցա սեղան. և ինքն զգեցաւ բզ-
 զիսակ պատմութեանն, և կարկ զմիջոյն զպատուական շալայ¹⁰⁾
 գտին, և ՚ի վերայ ազաւ զսամուր վերարկուն: Աւ կապեաց բզ-
 պողովատիկ թուրն: Աւ եզ ՚ի զլուխն զսիկտտուն ճանդին¹¹⁾.
 և զգեցաւ զպնտակօշիկն ՚ի յոտան. և կարկ զթէմն¹²⁾ ընդ
 ուստին. և հեծաւ զշլոռոս երկվարն. և առաջի արար զսուր-
 հանդակն իւր. և ելեալ զնաց ընդ հրաւիրակացն: Աւ ՚ի ճա-
 նապարհին հարցանէր ցարան, թէ՞ զի՞նչ կամի ընդ իս Շահն,
 զիտեմ՝ զի սպանանէ զիս: Վանդի յանցեալ աւուրսդ եկն ՚ի
 զիւղն մեր զինուոր մի, և արար անզգամութիւն. և ես ձե՞ծեցի
 զնա. և նա զնացեալ զանդատեալ է Շահին. վասն այնորիկ
 ինդրէ զիս Շահն առ ՚ի սպանանել: Բայց ես արկից զթուրն
 իմ ՚ի պարանոց իմ, և անկանիմ ցոտս (յոտս) նորա, և զինչ կա-
 մեցի առնել՝ արասցէ: Իսկ արքն յառաջագոյն մտին առ Շա-
 հրն, և պատմեցին նմա զամենայն. և հրամայեաց բերել առաջի
 իւր: Իբրև կմուտ առ նա, և ետ ողջոյն, և ծանեալ զի այն հիւ-
 բըն էր՝ որ ինքն հանդոյց զնա: Եսէ Շահն, բարի եկիր կաւստ:
 Աւ սպա ասէ, թէ ազուցից զազնիւ պատմութեանս, բարուք
 լինի: Եսէ այրն, բարուք լինի: Եսէ Շահն, յիրաւի բարուք
 լինի՛ կաւստ: Աւ թէ տաց քեզ ձի թամպօք, լաւ լինի: Եսէ այ-
 բըն, լաւ լինի: Եսէ Շահն, այո՛ բարուք լինի կաւստ: Աւ
 թէ տաց քեզ վրանս խոհանոցօք, բարուք լինի: Եսէ այրն,
 բարուք: Եսէ Շահն, իրաւի բարուք լինի՛ կաւստ: Աւ թէ

(10) Տփսի. խորգ. ձունձ. մազեղէն. 2) աղնիւ այծեայք.

(11) Թաշկինակ.

(12) Հրացան.

տաց քեզ Վանութիւնն Սիսեա քաղաքին՝ որ է Շիրազ, զի՞նչ լինիս Ասէ այրն, քան զամենայն՝ բարի դա է: Աւ ապա հրամայեաց տալ զամենեւեան՝ զոր ինչ և ասաց: Աւ զրեաց թուղթ հրամանաց և ետ Վանութիւնն Շիրազայ՝ նմա: Այս ա՛յն Ալլահադիբաին է՝ զոր Առաքել պատմադիր յիշէ՝ ՚ի պատերազմին Արծկոյ և Ալանայ, որ է ստոյգ արսպէս, որպէս և զրեցաք: Զայս լուսք մեք Մուրատ Խանն անուն յառնէ միոջէ: Այլև սակաւ ինչ ՚ի մարէ իմն, Վանդե յորժամ Շահ-Աբասն երկիցս քշեաց և տարաւ յերկիրն Պարսից, մայրն իմ՝ հարբ և մարբ իւրով բնակեցան ՚ի Վուրիփքան. և յետոյ Վանաքեոյցի Վաւիթ Մեկէքն՝ որ էր զաւառապետ Ատտէից, բերեալ զնոսա՝ և բնակեցոյց ՚ի զիւզն իւրեանց Արծնի. և զի հանն իմ Խոսարով՝ քենի էր Մեկէք Վաւթին, որ ասէին, ՚ի Մեկէք թո՛ւրթոյ քիւլաղ, և զմայրն իմ Խանաղայ՝ ետ ՚ի կնութիւնն նոսարին իւրոյ Մկրաշի, որք ծնան զես. որ և զպատմութիւնս զայս արար մայրն իմ:

Վ. Ա. Ա. Ի. Ժ. Բ.

Աջդէմնն՝ Թաթարնն Շահ-Աբասին:

Բազմահնար և հանձարեղն՝ Շահ-Աբաս՝ յորժամ նրատու նա թագաւոր, աջոզեցաւ զործ նորա. քանզի զոր ինչ երկիր՝ որ ՚ի ժամանակս հօր իւր(ոյ)՝ և կամ յայլում ժամանակի առեալ էին, սա բազում քաջութեամբ յեաս էաւ՝ որ ՚ի կողմանս Պարսից, որք էին՝ Զօջանեթ՝ որ է Վիլան, զՎանասահար, զՆուրմուզ, զԷրէ, և այլք: Աւ ապա զօրացաւ ՚ի վերայ Օսմանցւոց: Վանդե որպէս պատմէ Առաքեալ պատմադիր, թէ՛ և զուղղակք՝ որ է Զալլալք, որոց անուանքն զրեալ է, զի բազմացան նոքա ՚ի Աոստանդնուպօլսէ մինչ ՚ի Արեան. վասնորոյ զօրացաւ նա. և ժողովեալ զզօրս իւր, և զնացեալ էառ զա-

մենայն երկիրն, զոր առեալ էին Օսմանցիքն ՚ի Պարսից: Սակս որոյ շարադրեցաք մեք աստէն, որք են այսօրիկ, Թաւրիզ, Նախիջևան, Արեւան, Տփլիսիս, Վօրի, Ախսեթ, Վանձակ, Շամախի, Բաղդատ, և այլք՝ ամենայն դաւառօք իւրեանց: Իսկ ապա Օսմանցիքն ողի առեալ՝ միարանեցան և նորա: Աւ առաքեցին ՚ի վերայ նորա **Սէրտը**⁽¹⁵⁾ զԶղալօղլի Աինան Փաշայ: Աւ կոտորումն սորա պատմէ Առաքեալ, ՚ի նորուն պատմութենէ ուսարութ, և մեք մի՛ երկարեցուք: Աւ նախ քան զգալ Զղալօղլուն՝ զամենայն երկրի՛ն ուսմիկն և շինականքն քշեաց և տարաւ յերկիրըն Պարսից: Թէ՛ զայսոսիկ՝ զոր ինքն էր հնազանդեցուցեալ, և թէ՛ այնօրիկ՝ որք Խաներն էին բերեալ յայլում աշխարհէ, բովանդակ քշեալ տարաւ յաշխարհն Պարսից: Ասանորոյ մեք կարեւոր համարեցաք շարադրել աստէն՝ զինչ երկիր որ աւերեաց. որք են այսօրիկ յանուանէ թէ՛ յետ և թէ՛ առաջ. և զու ՚ի միա ա՛ռ սկսեալ ՚ի կողմանցն Նախիջևանոյ՝ զԱղեղաձոր, զՎեղամ, զԱօռի, զՀամղա-չիման, զՎիդ, զՇարասխանայ, զՇիրակ, զՕարբիշատ, և զգեղորայսն Աարուց, և զձորն Աղղուանայ, զԱլաշկերտ, զՄակու, զԱղբակ, զՍալամաստ, զԽոյ, զՍրմի. և զկողմն Թաւրիզու, զգաշան Արարատու, զԱրեւան քաղաք, զԱրտէս գաւառ, զՄաղկնուձոր, զՎանուձոր, զԱւրնաձոր, և որ զգաւառն Աարնոյ և զՎասենոյ՝ զԽնուս, և ըզՄանաղկերտ, զԱրծկէ, զԱրձեշ, զՎերկրի, և զամենայն դաւառսս Ասնայ, և այլ ամենայն տեղիս դերեաց և աւերեաց, այրեաց և հրդեհեաց զամենայն բնակութիւնն, զի մի՛ մնացէ՛ շէն: Այս ամենայն՝ զոր զրեցաք, քշեաց և տարեալ բնակեցոյց յամենայն գաւառսն Պարսից. և յայս տեղեցին՝ զորս բնակեցոյց. Արտաւիչ, Ահար, Ապահար, Վաղուին, Համատան, Շիրազ, Վուրփեքան, Վրման, Ապահար, Խունասար, Սիլասոս, Փարիս, Փուլալարի, Վենտուման, Լնձան, Ալինձան, Իոյիկան, Շըխ-

(15) Սէրտը՝ որ թարգմանի Զօրագրութս:

շարան, և յայլ դուռսան Պարսից, զորս ոչ գիտեմ՝ յանուանէ, որք կային և մնացին անդէն մինչև ցայսօր. և առաջ քան զսաս՝ երկիրն Կախեթու և Վարթլայ ևս քշեալ տարաւ ՚ի Պահարապատ, և յԱշրափ, ՚ի Վուշան: Եւ այսպէս բնակեցոյց զնսա յաշխարհն Բաղայ (Երազայ). և մարդաշատ արար զամենայն տուն Պարսից: Եւ այլ ամենայն գործանորա զրեալ է Եռաքեալ վարդապետ:

Գ Լ ՈՒ Ի Ս Ժ Գ .

Գ ն ու լ ՚ի Գ ո ո ն Գ Կ ո ՚ի Ե ը ի ց ո ո :

Ըստ սովորութեան իւրում Շահ-Մրաս թագաւորն՝ եղև խաւովն ուրախ⁽¹⁴⁾ ՚ի կերպ մանրամասնութի՝ որ է Խորաս, քիչ: Եւ ելեալ շրջէր ՚ի մջ Բամիլայ. հարցանէր և տեղեկանայր: Եւ այսպէս զնայով և շրջելով կմուտ ՚ի զիւղ մի՝ որ ասի Լնճան. և զնացեալ կմուտ ՚ի տուն այրի Արիցու մից, որոյ անունն էր Կախեթ, և էր զրիչ, և զրեր Սյամաուրք. և Շահն կմուտ ՚ի տունն՝ ասէ, Խորասյ ասնո՞ք: Եսէ երէցն, ունի՞ս լաւ զրիչ կարիչ: Եսէ վաճառականն, այո՞ ունիմ ազնիւ և լաւ դանակ: Եսէ երէցն, բեր՝ զի տեսցի Իսկ նա եղ առաջի նորա զվաճառելին իւր. և առեալ փոքրիկ զըշատ, և ետ զզինն նորա Ժ Գ փող: Եւ սկսան խօսել բազում ինչ: Եսէ սուտ վաճառականն, Վեչիչ քո՞յ՝ ՚ի Շահն զո՞չ էք, եթէ զանկատ: Եսէ երէցն, զեռ ոչ լաւն զիտեմք Շահի, ոչ վատն. այլ զի թագաւոր է, ոչ է արժան վատ ասել նմա: Եւ յեա բազում խօսից՝ ասէ վաճառականն, զի՞նչ է զիբքդ՝ զոր զրես: Եսէ երէցն, մերս լեզուաւս Սյամաուր ասի, և ձեր լեզուաւդ Շէր քո՞յ: Եսէ Շահն, վասն սիրոյն Ստուծոյ՝ եթէ Շահն սիրես, պատմեա՞ վասն շէրացն, թէ ո՞րպէս են լեալ շէր⁽¹⁵⁾:

(14) Կերպարանախոխ, ծպտեալ կերպարանօք:

(15) Շէր որ է նահատակ:

Եւ սպաբացեալ երէցն եղևո զճառն Յակովբայ նահատակին, ընթեռնոյր և սլասակեր տաճկերէն մի ըստ միոջէ զամենայն հատումն մարմնոյ սրբոյն: Իսկ Շահն ունկն եղեալ մտօք լէր և ՚ի միտ առնոյր Եսէ Շահն, ով էր թագաւորն ժամանակին, որ զսոց արար Եսէ երէցն, Յաղկերտ էր անուն նորա: Եսէ Շահն, զի՞նչ հաւատոյ էր Եսէ երէցն, Պարսիկ էր. սակայն կրակապաշտ էր, և ոչ էր տաճիկ: Եսէ Շահն, այժմ ևս զոյ յՆսպահան կրակապաշտ, և ասեն ֆէւր⁽¹⁶⁾: Եսէ Երէցն, այժմ նոքա էին յայնմ ժամանակի թագաւոր: Եւ յետ բազում խօսից ելեալ Շահն և ասէ, Գոսայ է յլ⁽¹⁷⁾: Եւ ելեալ զնաց ՚ի տեղի իւր. բայց ՚ի մտի ունէր զպատմութիւնն՝ զոր երէցն պատմեաց: Յաւուր միում կոչեաց Շահն զզլխաւորս հաւատոյն իւրեանց՝ զոր ասեն Սուրբ և կամ՝ Ասուր⁽¹⁸⁾, և զԴահրէժալ - Գուր - Ելն⁽¹⁹⁾ որ է Վաղէր⁽²⁰⁾. որոյ անունն էր Սարութաղի ներքինի. և այլք ՚ի զլխաւորացն Եւ սէ յնոսա, յայնմ զիշերի տեսիլ զարմանալի տեսի. և ահա զոչոյ սիրտս: Եսեն նոքա, պատմեան զերտզն քոզի լուծցէ՝ Ասուրացն Եսէ Շահն, ոչ է լուծանելի, այլ կատարելի գործով. և զոր լուեալ էր երիցուն (յԼորիցուն), զայն ՚ի վերոյ ինքեան եզ, որպէս թէ ինքն արարեալ էր Եւ յետոյ ասէ, յորժամ կատարեցաւ հրամանն իմ, սպա լոյս յերկից սաստիկ և ահեղ էջ ՚ի վերոյ նորա, այնքան՝ որ զլոյս արեգականն արգելաւ: Երդ ևս ասեմ ձեզ. գրեցէք ՚ի զիրս ձեր կանոնս՝ և նորովիք փակեցէք, զի թէ քրիստոնեայք տաճկանան, և յետոյ դառնան ՚ի հաւատս իւրեանց, մի՛ արդելուք կամ չարչարէք. այլ թոյլ տուք նոցա կալ ՚ի հաւատս իւրեանց. մի՛ գուցէ սպանանէք զնոսա, և իջանէ լոյս ՚ի նոսա, և տեսցին զայս

(16) Այս է ֆէւր՝ որ անհաւատ թարգմանի

(17) Աղօթս արա՛, աղօթեա՛:

(18) Նախարարապետ, սատրապ. 2) յառաջագահ էլն:

(19) Արքունական, պետական ինամանալ:

(20) Վաղէր՝ որ է փոխանակ արքայի, նախարարապետ:

Մահամտականք և երկմտեցին 'ի հաւատոց իւրեանց, և լինի պակասութիւն մեծ ազդի մերոյ, այլ յորժամ գան առ ձեզ, տուք նոցա զիր պաշտել զհաւատն իւրեանց, և լինին Էռ-
 շտ²¹), և տան հարկս ձեզ: Աշ. կատարի հրամանս այս մինչև
 ցայսօր: Զի թէ որ պատճառանօք իւրիք տաճկացեալ իցէ, եր-
 թեալ առնուն 'Առն²²) արքունի, և եկեալ պաշտեն համար-
 ձակ զհաւատս իւրեանց, և 'ի տաճկաց ոչ որ ասէ ինչ: Իս' ձ
 մեք գնացաք 'ի Ղազուին քաղաք 'ի թուին ՈՂՂՂ, սակս
 վանից գործոյ: Աշ. վասն Փարպեցի տաճկաց առաք նօմոս
 ի Շահ-Սուլէյմանէն՝ Ա տրանց, և ահա կան քրիստոսական
 հաւատով, և պաշտեն զԲրիտոսս, որպէս և այլք պաշտեն:

ԳՂՈՒԽ ԺԳ.

Պատմութիւն երկնային:

Ասել կամիմ վասն սորին Շահ-Աբաս թագաւորիս. քանզի
 կարի հնարաւոր էր՝ և յյժ հանձարեղ, և շահօղ զսիրտ մար-
 դոյ. և ըստ հաճոյից մտղկան առնէր զգործս իւր: Աշ. եղև՝ զի
 զձին իւր զարդարեաց սոկեզարդ սարօք, թէ՛ թամբն, թէ՛ սան-
 ձրն, թէ՛ կշտապանակն, թէ՛ ամբարձին, թէ՛ սրտապանակն, և այլ
 ամենայն կազմուածքն երկվարին արար սկիւր 'Ասե զհանդերձն
 իւր նոյնպէս զեղեցիկ և պատուական՝ ըստ օրինի թագաւորաց:
 Աշ. յորժամ երանէր յորս երէոց կամ 'ի զբօսանս, այնպէս զար-
 դարեալ երթայր: Աշ. տեսանէր, զի զօրքն ամենեքեան արարին
 զհանդերձս իւրեանց, և զկահս ձիուցն արարին նման ինքեան,
 և առ սակաւ սակաւ եղեն 'ի կերպս Շահին: Աշ. իրբև ետես
 Շահն՝ թէ ամենեքեան կերպաւորեցան իրբև զինքն, և ասէ

(21) Այս է Մէրթէրօ. ուրացեալ, ուխտագրութ.

(22) Հրոզարտակ, հրամանագիր.

ց) Հատկապէս - տօլուստիանոս⁽²⁵⁾, Ալալայ՝ ունիմ ինչ ասել քեզ, զի ահա տեսանեմ զի ամենայն զօրքս իմ զգննուն հանդերձս զազնիւ քան զես, և զարդս երիվարաց նոցա պատուական քան զիմն: Աւարդ ին իւրք մեծ իցեմ քան զնոսա, զի եթէ որ անձանօթ զայ ՚ի մջ զօրաց մերոց, զիարդ ճանաչեն զես՝ թէ Շահն իցեմ. զի ամենայն որ զկերպարանս Շահն ունին, և ոչ են պակաս քան զես: Օր թէ անունս իմ Շահ է, նոքա կերպարանաւ ամենեքեան Շահ են: Թէ ասեմ նոցա, զմէ՞ զգննութիւն իրիւ զես, նոքա հայհոյեն զես, թէ ինքն ոչ ասց մեզ ըզ իրիւայս, և մեք մեզեն առնեմք, դա զչարի է զգննութիւն մեր. և արդ պատուիրեմ քեզ՝ Ալալայ, զի կոչեցես զմոնեւտիկան, որ շերջին ՚ի մջ քաղաքիս Ասպահանայ, և աղաղակեն նոցին՝ ասելով, հրաման է Շահն, եթէ որ զգեսան իւր և զկահ ձիոյն՝ ոսկի ոչ առնիցէ, զգլուխ նորին հասանեմք. ահա լուսարօք ամենեքեան սասաիւ զհրամանս Շահն: Օսցս իրիւ լուան, եթէ որ՝ որ կարող էր, և թէ՛ ոչ, արարին զպատուէր Շահն վաղվաղակիւ իսկ ինքն Շահ արար զկահն ձիոյն իւրոյ ՚ի իւր⁽²⁶⁾ կաշուոյ, և զգեսան իւրոյ որպէս հասարակ մարդկան: Աւայսու հնարիւք ամենեցունց միտան շահէր, և հաճոյանայր աս ամենեկեան:

ԳՒՂՈՒԻ ԺԵ.

ԳՆՆԷ Է ԳՆՆՆ ԸՆԿՆԷ:

Ասում թէ զոր ինչ եղեալ է ՚ի ժամանակի Շահ-Աբասին՝ զրիւ, այլ ոչ կարողանամ. քանզի սակաւք են զխօսք ժամանակին՝ որք ասին զամենայն ստուգութեամբ: Ասկայն զոր ինչ լուեալ եմ, զայն զրեմ: Ի ժամանակին՝ յորում զնաց Շահ-

(25) Տես յերեսն 21 ըլ ի ծանօթութեանն 19-րդ:

(26) Հում. 2) իսկ. ահա. 3) թերաւործ. 4) անկաղմ կաշի ելն:

Հրն 'ի Վ քացտուն, և հնազանդեցոց զնոսա, և 'ի դառնալն՝
 եկն 'ի Ասայանոց ձոր, որ այժմ՝ ասի Վ քաղի ձոր, և զկայ առա-
 զձմեռն անդէն: Աւ ըստ սոխորու թեանն լուրոյ՝ յայսմ վայրի ևս
 եղև Լափաղիք սոքալն, և զղեցաւ փոկոյ կօշիկս՝ որ է արևիս
 կամ չարալն, և կերպարանեցաւ 'ի կերպ Խոքոքալն: Չրջէր
 'ի զիւզորայսն, հարցանէր և տեղեկանայր և վերահասաւ լինէր
 ամենայն իրաց: Աւ զնաղով եհաս 'ի զիւզ մի՝ որ ասի Միսփոր-
 և էր եղանակս աշնան: Աժուտ 'ի տուն մի, և ետես կին մի, զի
 ըլցեալ էր հուր 'ի խարուկի, և նստեալ մերձ՝ և դորձէր դուր-
 պայ, և փոքրիկ աղջիկ մի՝ որպէս հնդից ամաց՝ ընդ նմա. մտեալ
 'ի տունն՝ ասէ, Խոքոքայ առնուք: Ասէ կինն, ունի՞ս ուլունս:
 Ասէ է ահն, այո ունիմ մեծամեծս և մանունս: Ասէ կինն, բեր՝
 զի տեսից: Աւ ևս առաջինորա զարկին, որ է սոպոթ. և բացեալ
 զուլունսն եզ առաջի նորա: Ասէ կինն, որքան է զինն սորա:
 Ասէ սուտ վաճառականն, զինչ որ սացես, այն է: Աւ ասէ, կու-
 րի քաղցեալ եմ, բեր ինձ հաց 'ի զինս ուլունացզ: Ասէ կինն,
 միթէ հաց ասալք մարդոյ՝ և զին առնուլք և լինիլք վարձավա-
 ճառ: Օչայս ասաց, և ելեալ երբեր երխս ձուս, և փոքր պուտիաւ
 եզ 'ի վերայ հրոյն. և խարչեալ եզ առաջինորա. երբեր և մա-
 ծուն, և կողի, և հաց կորեկոխսան. և եկեր զայն է ահն. և
 բազում հարցաբննութիւնս արար: Աւ յետոյ՝ ասէ, մայր
 իմ՝ զո՞յ քեզ այր: Ասէ կինն, գոյ. բայց հոփե է և արածէ
 զեսաշինս: Ասէ է ահն, ձե՞ր են ոչխարքն, եթէ այլոց: Ասէ կի-
 նըն, գոյ մեզ՝ և այլոց ևս, զի Վ ընկերք են և ի միասին պա-
 հեն. և երբեմն երբեմն զան՝ և զնան, զի մերձ է արօան: Ասէ
 է ահն, զինչ է անուն ասն քո: Ասէ կինն, Աթայ կոչի: Աւ
 սպա բացեալ զարկին, և բազում շար ուլունս արկեալ 'ի պա-
 րանոց աղջկանն՝ և մօրն ապարանջան զեզին, և ասէ, Աստ-
 ուած շէն պահէ զտուն քո: Ասէ կինն, ասա՛ զզին սոցա, զի
 տաց: Ասէ փորեղեկն, զի թէ դու վարձս քո ոչ վաճառես, ևս
 իմն վաճառիցեմ՝ արդեօք: Աւ զայս ստացեալ՝ ելեալ զնաց 'ի

տեղի իւր. և առաքեաց յերկիրն աստարկու, թէ՛ ո՛վ որ ՚ի Պարսից ազգէ՛ բռնութեամբ ինչ առնու ի սամկաց, զղլուինն հասանեմ՝. այլ զոր ինչ առցեն, տացեն զղինն. քանզի զանգատեալ էր կինն Աւ յետ երկուց աւուրց՝ առաքեաց զինուոր մի ՚ի զիւղըն Միսփոր, և ասէ, զնա՛ ՚ի տուն շշուշ²⁵) Աթային, և ասացնա և ցկին իւր, թէ՛ Շահն կոչէ՛ զձեզ. և թէ՛ ասեն՝ ուսախ՞ զիտէ՛ զմեզ Շահն, ասա՛, լուեալ է համբաւ ձեր. վասնորոյ ինդրէ՛ զձեզ Աւ զնացեալ զինուորն եղիա զտունն. և ասա էր ՚ի ժամունն Աթայ ՚ի տունն. և ասաց զպատգամս Շահն. և յետ ասելոյն և լսելոյն, պատրաստեցան ՚ի զնալ Աւ զնացեալ Աթայն և երեր ՚ի հօտից իւրոց մեծակ ջիւր խոյ մի, և կինն զգեցաւ հանդերձս՝ զոր ունէր, և յանձնեցին զտունն իւրեանց զբացեացն. և այրն շարակեաց զաղ ջիկն, և ա՛յնպէս հոգուական զգեստիւն զխոյն առաջի արկեալ զնացին, և ՚ի վաղիւն հասին առ Շահն Աւ ըստ պատուիրելոյ զինուորին՝ անկեալ ՚ի վերայ երեսաց իւրեանց՝ երկիրպաղին նմա. և ապա մտին ՚ի վրանն Աւ ասէ Շահն, բարի եկիր ա՛նա²⁶): Ասէ կինն, բարին եղիցի անձինդ և հոգւոյդ Ասէ Շահն, ճանաչե՛ն զես Ասէ կինն, այո՛ դու այն ես՝ ՚որ շնորհեցեր դասերս իմոյ զուլունս զայս Աւ ապա ծիծաղելով ծափս եհար Շահն՝ և ասէ, այ հա՛ որ յայնժամ ուլունավաճառ եի, և այժմ՝ զեմորդ եղէ Շահն Աւ հրամայեաց նստիլ. և խօսեցաւ ընդ նոսա բազում ինչ. Աւ լուաւ ՚ի նոցանէ բան իմաստութեան և հաճելի և հաւանելի. Խօսէր երբեմն ընդ առն, և երբեմն ընդ կնոջն. և ուրոյն ուրոյն լսէր պատասխանի պատշաճաւ որ և կարի խելացի Աւ յետ երկուց աւուրց խիլացեաց զայրն՝ և զկինն՝ և զաղ ջիկն՝ յօտից մինչև ցղլուխ. և հրամայեաց նօտարին զրեւ Ասմա՛ որ է (Բաղա՛²⁷)

(25) Հողիւ:

(26) Մայր:

(27) Հրովարտակ, որտանագիր էն:

Մեղիբութեան²⁸), և ևս նոցա յորդեոց յորդիս լինել Մեղիբ
այնմ դաւառիւ Եւ հրամայեաց նոյն զինուորին՝ տանել զմելիբ
Եթայն և շրջեցուցանել զգաւառն, և ծանուցանել զհրաման
Շահին, և է մինչև ցոյսօր Մեղիբ ի նոյն դաւառին Ապենաձորոյ՝
որ է Վրացի ձոր: Եւ ի թուին ՈՉՕ, էա զես եղբայրն իմ
Խաչատուր, և գնացաք ՚ի զիւզն Միափոր, և ՚ի տան մելիբ Ե-
թային կալաք խանութ, և զործէաք արուեստ ոսկերչութեան,
և ՚ի նոցանէ ուսաք զամենայն: Եւ էր Մեղիբ Եթայ անուն ըստ
անուան հաւոյն իւրոյ առաջնոյ մելիբ Եթային, բայց պատառ
մի հաց՝ սյոքան մեծութեան հասոյց:

ԳՂՈՒԻ ԺՕ.

Սպանսի վառչալ Խանն:

Զէ պարտ զանց առնել վասն իրացն անցելոց, այլ պատմել
ըստ մերում կարեաց, և ըստ լրոյ համբաւոյն: Վանզի որպէս
պատմէ Եւսաբեալ վարդապետ, եթէ Վրացի Մովբաւն գնացեալ
երեւր զՇահ-Վրասն, և տարեալ ՚ի Վրացտուն, զոր քակեալ
աւերեաց զամենայն տունն Վրաց և զԱխսէթ, և թագաւո-
րըն Ախսէթու թաւրազ փախոյց Ք ՚ի խորին Վիրս, և թա-
գաւորն Տփիսիսու Շաւարսափ առեալ տարաւ ընդ իւր ՚ի Պար-
սս, և եթող յերկիրն Վրաց՝ զՎառչալ Խանն բազում հե-
ծելօք, և ընդ նմին Մովբաւն, և ասէ, յորժամ հնազանդե-
ցուսցես զամենայն աշխարհն Վրաց, ասր ՚ի թիւլիզ զՄով-
բաւն, և թագաւորեցո՞ զզա. զի այնպէս էր խոստումն նորա առ
Մովբաւն: Եւ ինքն Շահ-Վրաս էր ՚ի Պարսս, և Վառչալ
Խանն կայր և զմտաւ ածէր վասն երկրին՝ թէ՛ ճրպէս կարիցէ
նուաճել աշխարհն Վրաց: Իսկ բազմահարն Շահ-Վրաս, որ

(28) Մէլի, որ թարգմանի գաւառակապետ:

բնաւորեալ ունէր 'ի սրտի իւրում զչարութիւնն, և կամեր խապա բառնալ զինչնանութիւնն քրիստոնէից, և խորհեցաւ 'ի միտս իւր, թէ՛ Մովսէսն մնայ կենդանի՝ և լինի թագաւոր աշխարհին Վըսոց, լինի մեզ խոնդակ և ներհակ թագաւորութեան մերոյ: Եւստ արար խորհուրդ ընդ համախոհս իւր՝ սպանանել զՄովսէսն, և գրեաց թուղթ առ Պատշտայ Խանն: Առ էր պատճէն զըոյն այս, «'ի Շահ-Մարտէ մալում²⁹⁾ լինի քեզ՝ Պատշտայ Խանն: Ծի յորժամ աշխարհդ Վըսոց ընդ ձեռամբ քո արասցես, և թէ՛ ինչ իւրք և է՝ ջանա՛ սպանանել զՄովսէսն, զի մի՛ լիցի մեզ հակառակ, և կամ՝ սրահասութիւն ինչ թագաւորութեանս մերում»: Պարեաց զթուղթս զայս, և կնքեալ ետ 'ի ձեռս սուրհանդակի՝ ասելով, այլ ումք մի տացես ըզթուղթս, բաց միայն Պատշտայ Խանին: Իսկ շաթրն զգեցաւ զղեստ փայեկի՝ նօսր, և կտակաց յոտան բժիժ, և առեալ ըզթուղթն՝ և գնաց: Իսկ խորհեալն Շահին խափանեցաւ, և ներհակ նորին եղև, ըստ գրեցելումն՝ առցեն զայն՝ զոր և խորհին. կամ ըստ Սողոմոնի՝ որ փորէ խորխորատ ընկերին, անձամբ իւրով լցցէ զայն. որ և եղև իսկ: Վանդի փայեկն որ գնաց, և հաս 'ի տեղին՝ ուր էր բանակ զըրայն. և Մովսէսն զվրանն իւր հարեալ էր յեղբ բանակին 'ի վերայ ձանադարհին. և ահա զայր պատազարտն, և ըլաւ Մովսէսն զչայն բժժայն, և ել արտաքրս 'ի վրանէն, և տեսանէ զպատազարտն՝ զի զայր, և կոչեաց առ ինքն զփայեկն: Առ ասէ, սիլ ես, կամ ուստի՞ զաս, և կամ յ՞ երթաս: Առ նա ասէ, շաթր եմ, 'ի Շահին գամ, և երթամ առ Պատշտայ Խանն, զի ունիմ թուղթ 'ի Շահին առ նա: Առ ասէ Մովսէսն, ես եմ. և առեալ տարաւ զնա 'ի վրանն իւր. և 'ի զօրացն ոչ ոք խնացաւ զչայն շաթրին. և առեալ զթուղթն 'ի նմանէ՝ և հրամայեաց արբանեկացն 'ի զաղտ պահել զսուրհանդակն. և բացեալ զղիրն և ետ ընթանուլ.

(29) Յայտ. յայտնի.

և իմացաւ զիրն. և հրամայեաց զշաթրն կորուսանել: Եւ 'ի նոյն աւուր կոչեաց մի մի զամենայն իշխանսն Վրաց՝ գաղա 'ի Պարսից, և առաջի նոցա ասաց զգաղանի նէտա Շահին: Եւ խօսեցաւ ընդ նոսա՝ և ասէ, զի՛ նչ փնաս արարի նմա, որ նա սպանանել կամի զիս. և այս է հատուցումն փոխարինին. որ զՎրացտունն աւերեցի, զթագաւորս նոցա հալածեցի, և արդ սոյս իցէ խոստումն՝ որ կամէր առնել զիս թագաւոր 'ի վերայ Վրաց. արդ ազգ իմ և ընտանի իմ՝ դուք էք. մի՛ թողուցուք անհաւատ ազգին Պարսից՝ սպառել զազգն մեր. եղերուք արք արիք յայսմ զիշերի 'ի ջնջել զնոսա: Եւ բաժանեաց զազգն Պարսից 'ի վերայ ազգին Վրաց, և ինքն իւրովք զօրօք. և եգ պայման՝ թէ՛ յայս նշանի ժամու անկերուք ամենքեան իւրաքանչիւր բաժնի և կոտորեցէք անխնայ: Իսկ Պարսիկք ոչ զիտէին զայս, և ննջէին յիւրաքանչիւր տեղի: Եւ 'ի պայմանեալ ժամուն յարեան Վրացիքն 'ի վերայ Պարսիցն, և կոտորեցին զնոսա որպէս մրջին ջերմ ջրով, և սպանին զՎառչայ Խանն, զՅուսուփ Խանն և զՎազաղ Խանն: Եւ այլք 'ի մեծամեծայն՝ և որք լուանն՝ ելեալ փախեան զօտելուծ՝ զլիւրաց՝ բոկոսն, թողեալ զկարասի և զգանձս՝ ապրուստ անձանց խընդբէին. և ոչ մնաց 'ի Պարսիցն անդ յայնմ զիշերի և ոչ մի: Իսկ Վրացիքն անկան 'ի վերայ ընչեցն Պարսից, յախշտակեցին և կողոպտեցին. և մտեալ 'ի դաւառան աւար արարին զամենայն. և զինչ Տաճիկ տեսանէին՝ 'ի սուր հանէին անխնայ, և զկանայսն գերէին: Եւ այս ամենայն չարիքս արարին Վրացիքն: Եւ և զքրիստոնէից զինչսն կողոպտէին և մարդոյ չառնէին փնաս. զայս սպառմեաց մեզ Պետրոս Երեզայ Եղջոց վանից, որ բնակէր 'ի Յօհաննավանք. զի զինքն ևս կին կողոպտեալ Վրացիքն 'ի Ռ.Ղ. թուին:

ԳՂՈՒԽ ԺԿ:

Պատերազմ Պարսից ընդ Վրաց:

Յորժամ կոտորեաց Մովրաւն զՊարսիկսն՝ և զերկիրն աւերեաց, և զիտաց թէ՛ Շահն ոչ լռի՝ ի լսել համբաւոյս այս, զկին իւր և զորդիս և զկարասի իւր առաքեաց յԱրզրում. և ինքն ժողովեաց զամենայն Վրացիսն, և պատուիրեաց նոցա պատրաստ լինել, մինչև տեսցո՛ւք՝ թէ՛ զե՞նչ է լինելոց: Իսկ Պարսիկքն՝ որ փախեան ի Մովրաւէն, գնացեալ պատմեցին Շահն: Յորժամ լուաւ զպատգամս զայս Շահն, փոնգայք, մանչեր, հնչեր և գոչեր որպէս ձագակորուստ առիւծ. և ապա հրամայեաց իշխանի միոյ, որ ասէին Շոռչի-բաշի, ժողովեալ զզօրս, և ինքն լինել զլուխ նոցա, և գնալ ի վերայ Վրաց: Աւ նա արար զհրամանս Շահն. և չուեաց ի կողմն Վրաց: Առնպէս և Մովրաւն առեալ զզօրս Վրաց և հասեալ մօտ զօրացն Պարսից՝ ախոյեան միմեա՛ց՝ ի վերայ գեա՞րոյն՝ որ կոչի Մլղէթ. և ի զօրացն Վրաց էր այր մի յազթամարմին՝ հաստանձն, լոյնաճակատ և մեծազլուխ քաջ՝ ի պատերազմի. որոյ անունն էր Ազայ-Խանկի. նա եղև առաջընթաց ի պատերազմի, որ ասեր ամենայն զօրս Պարսից ինձ լիցի բաժին, բայց միայն է շէղ վարագէն գոյ ինձ երկիւղ, այսինքն՝ յԱմրգունայ Խանէն գոյ ինձ կասկած: Աւ ի նոյն տեղին Աղգէթ հարան ընդ միմեանքս սաստիկ և յոյժ բախմամբ՝ որպէս զարբինի հարկանել զերկաթս, և պղնձագործք ի տօփէն զպղինձ. և այնպէս մարտեան ընդ միմեանս զօրն ողջոյն. և ի ձայնէ թուանքացն, ի ճայթմանէ աղեղանցն, և ի գոչմանէ արեանոյն և է ֆոնչեոյ երկվարացն, զամենայն բեռնակիր անասունքն Պարսից՝ թէ՛ ուղտք, թէ՛ ձիք, թէ՛ ջորիք, թէ՛ էշք, ամենն զլուխ առեալ փախեան ի տեղիս իւրեանց: Աւ սասցին՝ թէ՛ ի նոյն գիշերի ուղտքն հասին ի Շիրազ, որ էր ճշմարիտ. զի ի ճանապարհն՝ որոց

պատահեցան, 'ի ներքոյ իւրեանց ստեալ սպանին, և ինքեանք
 շատապա հասին 'ի սեզիս իւրեանց: Աւ 'ի նմին պատերազմի
 պատահեցան միսեանց Ամիրզունա խանն և Աղայ թմանկին.
 ստե Ամիրզունա խանն, ա' դաշ Բախոյ, որ և քարեայ բլուր -
 ուր փախուիս. և առ ժամայն շարժեցին զԹուրսն 'ի վերայ մի-
 մեանց 'ի միում քթթեղ սկանս: Ասիս Աղայ թմանկին բերեալ
 զԹուրսն 'ի վերայ ձախ Թեխն Կանին և խոցեաց. նոյնպէս Կա-
 նըն և ս 'ի վերայ ձախոյ յուսոյն Աբացոյ, որ և հասեալ ըն-
 կեց յերկիր, և ինքն մնաց կախեալ 'ի ձիոյն. և եկեալ պաշտո-
 նեայք նորա՝ ստեալ տարան առ ինքեանս, և մեռաւ անդէն:
 Իսկ Ամիրզունա խանն եղև խոցեալ, և էր որդի նորա թմահալ
 Բէկ ընդ նմա. որ եկեալ պատեաց զՏայրն իւր՝ և առաքեաց
 յԱբեան. և ինքն մնաց անդէն ընդ զբա Պարսից: Աւ 'ի պա-
 տերազմի անդ անկան Շահրանտայ Կանն և Սէլիմ Սուլ-
 թանն, և սլէք 'ի մեծամեծացն Պարսից. և թէպէտ անկան նո-
 քա, սակայն Աբացիք՝ կորեան և ոչնչացան. և Մովբաւն
 փախեաւ յերկիրն Օսմանցոյ. և Պարսիկք զբրացան և տիրե-
 ջին երկրին Աբաց մինչև ցայսօր:

ԳՂ, ՈՒԻ ԺԲ.

Արարածքի Վառի Խանի:

Ասանդէ կամեցայ պատմել զգործս Պարսից, տասցից և
 զպս և ս: Զի յորժամ կառ Շահն զՎեանջայ, եղ անդ իշ-
 խան զՎառի Կանն, պրն նանդաւոր և հարս, ինքհաւան
 և զոռոզ. որ ոչ երբէք խոնարհէր ումք ամենեկնս Իսկ յոր-
 ժամ եթող Շահն զՎասչղայ Կանն 'ի Աբաց աշխարհն՝
 հնազանդել զնոսա, եթող անդ և Վառի Կանն, և ասաց,
 լէր խօսօքն Վասչղայ Կանի, և կա'ց հնազանդ նմա Իսկ նա
 թէպէտ մնաց անդ, ոչ գնաց առ Վասչղայ Կանն. և ոչ

Վառչղայ Խանն կոչեաց զՎառուժ Խանն առ ինքն: Այսպէս մտաւորք կային ընդ միմեանս: Իսկ Վառուժ Խանն հանապաղ երթայր առ Մովրաւն. և եղեն հացակից սիրելիք միմեանց. և Վառուժ Խանն միշտ հայհոյէր և անարդ բանս խօսէր սակս Վառչղայ Խանին, և ասէր, թէ լիցի ինձ իշխանութիւն 'ի վերայ նորա, ոչ թէ թրով սպանանեմ զնա, այլ մասն մասն յօշոտեմ: Եւ այսպէս ասէր ամենայն որ առաջի Մովրաւին: Եւ եղև զի յորժամ Շահին բերեալ զիրն էսառ Մովրաւն, կոչեաց զՎառուժ Խանն, և եցոյց նմա զթուղթն: Իսկ նա խրատեաց զնա՝ որպէս և արար խկ. և փախեաւ Վառուժ Խանն և զնաց 'ի Գեանջայ: Իսկ յորժամ Շահն առաքեաց զՎօռչիբաշին 'ի վերայ Մովրաւին, առաքեաց առ Վառուժ Խանն, զի զնասցէ ընդ Վօռչիբաշուն. և նա ոչ զնաց 'ի կոչ նորա, այլ սրամճառս յօղեաց՝ որպէս թէ ունիմ վերս, որոյ սակի ոչ կարեմ զնալ: Եւ 'ի վճար սրատերազմին և 'ի փախել Մովրաւին յերկիրն Օսմանցւոց, լուաւ Վառուժ Խան և իմացաւ թէ՛ ներհակ եղև Շահին, վասնորոյ փախեաւ և ինքն Օարամբ. և զնացեալ յաշխարհն Օսմանցւոց՝ եզիտ և զՄովրաւն. և անդ մնաց, և անդէն կորեաւ յաշխարհն Օսմանցւոց:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Գնալ Շահին յԵփեսոս:

Չոր ինչ պատմութիւն՝ որ լուեալ եմ՝ զայն գրեմ. բայց յիս և առաջ լինելն և զթուականն ոչ զիտեմ. և որք ընթեանուք՝ մի՛ մեղադրէք. այլ թէ հաճէք 'ի սմա, Տեառն շնորհ. և թէ ոչ, դուք ողջ լեր՛ւք: Այլ վասն պատմութեանս՝ որ առաջի կայ մեզ, եթէ ո՞վ պատմեաց մեզ, ծանուցից: Եթ այր մի ձեր վաղեմի՛ 'ի Վաշարշապատ գեղջէ, և անուն նորա Երանոս: Սա ասաց. յորժամ Շահն քշեաց զերկիրս, ևս Իսա-

մեայ էի, և մօտի ջորեւան Շահին, որ է շահին. ուր և 'ի դառնայն է Թաւրիզոյ և է գնայն 'ի Վաղուին, եհաս 'ի զիւղաքաղաք մի՛ որ ասի 'ի Աշմիսանայ, յայսմ կողմանէ, Վափլանթու լերինն 'ի կողմն Թաւրիզոյ. և ըստ վստաշոտ սովորութեան իւրոյ՝ հրաման եհան, զի ամենայն մանկամարդ կանայս և զաղջկունս ժողովեացեն 'ի մի վայր. և նստոյց շուրջանակի հանդէպ միմեանց, և ոչ եթող անդ այր արու, այլ ամենեքեան կանայք էին և փոքրիկ տղայքնէր: Աշարկ սեղան յուտել և ըմպել և սպարել. և ինքն ելեալ ոսկէ բաժակաւ զինի տայր նոցա. և որոց և սիրէր, զկէս բաժակին ինքն ըմպէր, և զկէսն տայր նմա: Աչ էր ընդ բազմելոցն կոյս մի զեղեցիկ՝ որ ոչ ուտէր, ոչ ըմպէր, ոչ խօսէր, և ոչ 'ի վեր հայէր. և էր խօսեցեալ ընդ երիտասարդի միոջ: Աչ գնացեալ Շահն մերձ առ նա՝ և կալեալ 'ի ծնօտից աղջկանն՝ ասէ, աղջիկ դու, ընդէ՞ր ոչ հայիս 'ի վեր: Աւր ուրեմն հայեցեալ աղջիկն 'ի վեր՝ և բացեալ զբերան իւր՝ և ասէ, Փարշահո՛ւ (50), դու ևս 'ի վեր հայիր. Բանգամ ասաց զայն բանն: Իսկ Շահն 'ի միտս իւր սահեաց զբանս աղջկանն. և յորժամ վճարեաց զուրախութիւնն իւր, հրամայեաց մէն մի երես ծածկոց արկանել 'ի զլուխս կանանցն, այսինքն՝ ոսփակ, և մէն մի զբտակ տղայոցն, և արձակեաց զնոսա: Աչ ինքն գնաց 'ի տեղի իւր. և կոչեաց զաղջիկն որ խօսեցաւ զբանն ընդ ինքեան և համբուրեաց զնա՝ և ասէ, ահ՞ դու իմ դուստր՝ որպէս խօսք էր զայն՝ զոր դու ասայեր յերեսս իմ: Ասէ աղջիկն, հայր իմ Շահ, ես աղախին քո եմ. ահա Բանգամ է՛ զի ասացեալ են զիս երիտասարդի միոյ, և բնաւ յերես մարդոյ ոչ եմ հայեցեալ և ոչ խօսեցեալ բնաւ, և ոչ 'ի տանէ մերոյ ելեալ արտաքս մինչև ցայսօր. որ պատառեցաւ քօղ երեսաց իմոց: Պարտ էր ինձ մտանել 'ի հող, քան տեսանել երես մարդոյ: Եսէ Շահն, բազումք ցանկան տեսանել զերես թաղաւորի՛ և

(50) Ո՛վ թագաւոր:

ոչ կարեն. և դու տեսանես և խոկաս: Ասէ աղջիկն, եթէ տեսանել զերեսս ուամիկ մարդուոյ ամօթ է, որչափ ևս առաւել զերես մեծ թագաւորի՝ ամօթ իցէ: Աւ ապա Շահն զարգարեաց զաղջիկն, և ասաց առնել զհարսանիսն. և զի զքաղաքըն ետ նմա արքունական Կամոսիւ, զի յորդուոց որդիս լիցի նմա մինչև յաւիտեան, և է այնպէս, աւագ դասեր բաժին տան. և ոչ այլ ոք իշխէ այնմ զիւղաքաղաքի, բայց աւագ գուստր, և ասեն Վր-շահն, որ է աղջկանց քաղաք, և մերովս Սիանայ:

ՊԼՈՒԽ Ի.

Սասն Վոզաւ անն ինջ և գործոց նորո:

Ի ժամանակին՝ յորում քշեաց զերկիրս Շահն և տարաւ ի Պարսկաստան, ընդ նոսին քշեաց և Աստապատ գիւղ: Աւ էր յԱստապատ գեղջէն կին մի գեղեցիկ, լայնաճակատ, յունակից, բազմահեր, այլ և խաղացող և գովիչ: Սա ՚ի մեռանել առն իւրոյ, այլ ոչ ևս եղև առնակին. և բնակէր յԱսպահան քաղաք: Աւ եղև՝ զի շրջէր Շահն ՚ի Տուղայ. և ահա ամենայն տնարգել կանայք ելանէին ՚ի տանց իւրեանց զբօսնուլ և տեսանել զՇահն. ել և կինն այն՝ որոյ անունն էր Վոզաւ Իսկ Շահն ակնածէր յայսկոյս և յայնկոյս, հայէր ընդ կանայսն. և ՚ի հայելն ետես զՎոզաւն, և զտեղի էառ անդէն. և առաքեաց ներքինի մի՝ տեսանել զնա և հարցանել զուստն և զո՞վն. և զնարցեալ ներքինին տեղեկացաւ ամենայնի: Աւ եկեալ պատմեաց Շահն: Իսկ Շահն առաքեաց առ աւագան Տուղայու՝ և ասէ, այս անուն կին զիք ընդ ներքինւոյդ և առաքեցէ՛ք զալ առ իս: Աւ եկեալ ներքինեացն՝ և թէ՛ կամայ թէ՛ ակամայ առեալ տարան զնա առ Շահն: Աւ Շահն տեսեալ զնա՝ որպէս խելագար ապուշ մնաց. և սիրեաց զնա առաւել քան զչափն՝ և թէ՛ ուրեք զնայր, տանէր ընդ ինքեան. և թէ՛ բազմեր յընթրիս, ՚ի վերայ ծնկաց իւրոց նստուցանէր. և սիրէր և զրկէր զնա: Աւ

յորժամ ելեալ խաղայր՝ և սակր երգս պարուցն՝ և շարժէր
 զմիջսն՝ և ձոնոյր, և Շահն խնդայր և ուրախանայր ՚ի տեսա-
 նեին զնա: Աւել կոցեալ այնպէս ժամանակս բազումս, բայց ոչ
 երկնակեցաւ ՚ի հաւատոյն, և ոչ Շահն ասաց ինչ վասն հա-
 ւատոյն, և կայր նա այնպէս ՚ի հաւատս քրիստոնէութեան,
 երբեմն երբեմն զնայր յեկեղեցին և աղօթէր, և ոչ որ ասէր ինչ
 նմա: Աւել եղև՝ զի Շահն զնաց ՚ի Քաղղատ ասնուլ զնա, ոչ
 տարաւ զՎօզալն ընդ իւր ՚ի Քաղղատ, այլ մնաց յԱսպահան:
 Աւել յետ սակաւ առուրց յիշեաց Վօզալն զահեղ դատաստա-
 նըն Աստուծոյ, զմտաւ էած և զմեղս իւր, և զզեցաւ զզեստ
 միայնակեցի, և եղև ՚ի կարգի հաւատաւոր կանանցն, և եմուտ
 ՚ի վանս կուսանաց և ապաշաւէր զմեղս իւր ապաշխարութեամբ,
 բազում արատաւօք քաւէր զմեղս իւր: Աւել եղև՝ զի Շահն
 էառ զՔաղղատ և զարձաւ յԱսպահան: Աւել յառուր միում
 Շահն ելեալ ՚ի ձի՝ և Քաղղատ երթայր ՚ի միջ քաղաքին,
 և յանկարծ պատահեցաւ նմա Վօզալն սեաւ զզեստին, և
 ծանեաւ զնա Շահն՝ և ասէ, ո՞վ բող՝ միթէ դու չեցնս Վօ-
 զալն: Ասէ Վօզալ, ես եմ սևերես և մեղաւոր աղախին քու:
 Ասէ Շահն, զի՞նչ ձե է զայդ՝ որ զզեցեալ ես: Ասէ Վօզալն,
 յիշեցի զՅր դատաստանին Աստուծոյ, և զմտաւ ածի զմեղս իմ,
 և զզեցայ զսեաւս զայս, զի թէրես գախից ներումն յանցանաց
 իմոց: Իսկ Շահն լռեաց պահ մի, և ապա տարածեաց զձեռս
 իւր յերկինս՝ և ասէ, ո՞վ Տէր Աստուած, և դու արժանի արաս-
 ցես զմեղ հաւատոց, և զայս ասացեալ՝ անցեալ զնաց: Աւել
 իրբև հեռացաւ քարընկեց մի, զտեղի էառ, և կոչեաց առ ինքն
 զՎօզալն՝ և ասէ, ո՞ւր բնակիս դու: Ասէ Վօզալն, ՚ի միջ
 Զուղայու բազում են կանայք սևազգեստ իրբև զես, անդ լի-
 նիմ ես ևս ընդ նոսաւ: Ասէ Շահն, ուստի՞ կերակրիք: Ասէ
 Վօզալն, քումդ (ի Վր) քուլ-տի⁵¹), և զոր ինչ Աստուած պար-

(51) Ի Տէրութենէ.

գեւէ՛նովու. շատանաւք: Աշւ. ապա թողեալ զմի փայեկն առ նմա՝
 ասէ, դու ընդ շաթրիդ առ սակաւ սակաւ եկեցես առ մեզ. և
 ինքն մի շաթրաւն գնաց. իսկ Վօզալն գնայր լալով և կսկծելով,
 և կարծէր թէ վասն չար գործոց կոչէ զնա. երթայր բազում
 մտածութեամբ, և եհաս յարքունիսն. և ետես զե նստեալ կայր
 Շահն ամոռով, և գնաց մօտ առ նա՝ և համբուրեաց զտան:
 Ասէ Շահն, տաց քեզ թուղթ ազատութեան, զի մի՛ ոք նենգ
 ինչ գործեցէ ընդ քեզ. և կոչեաց զնօտարն՝ և ասէ, գրեա՛
 այսպէս. «Աշւ Շահ-Աբաս ետու զիր ազատութեան Վօզալ
 անուն կնոջ. զի ուր և իցէ՛ պաշտեցէ զհաւատն քրիստոնէից.
 և մի՛ ոք լեցի հակառակ դմա վասն հաւատոյն. զե դա քրիս-
 տոնեայ է: Աթէ Տաճիկ ոք ասէ դմա տաճիկ, ինքն ոչ է տա-
 ճիկ. և թէ քրիստոնեայք ասեն դմա տաճիկ, ինքեանք լեցին
 տաճիկ: «Օայս գրեալ կնքեաց և ետ ցնաւ: Աշւ կոչեաց զգան-
 ձապահն՝ և ասէ, բեր Օսկի՛ և տուր դմա. և ասէ, այդ քեզ
 մխիթոյ ծախս վասն հանդերձի: Աշւ ասէ ցխահագործսն, ձ լիար
 բրինձ, Ա լիար իւղ, Վ ռեան ցորեան առաքեցէք անդ՝ ուր
 և դա իցէ. և արարին որպէս և հրամայեաց: Աշւ որքան Շահ-
 Աբասն կենդանի էր, մնաց Վօզալն յԱպահասն. և յորժամ
 Շահ-Սաթիին եղև թագաւոր, դարձաւ Վօզալն՝ և եկն յԱս-
 տապատ: Աշւ յաւուր միում պատահի նմա Չաքարիա վար-
 դապեան Վաղարշապատցի, այն՝ որ եղև առաջնորդ Յովհանն-
 նու վանից, և էր նախածանօթ Վօզալին. և ասէ ցնա վար-
 դապեան՝ Պարսիկ բարբառով, հարաբ, չէ՛ քոնէ չէ՛ հալոթի:
 Ասէ Վօզալն, շոթի իտոթայ, հալոթոթ. իտոթոթ րէրրէրոյ
 հալոթոթ նարոթոն: Ասէ վարդապեան, չէրոյ: Ասէ Վօ-
 զալն. Քի թոյանէի՞ն՝ ուրնէի: Ար թարգմանի շայերէն այս-
 պէս. Մայր՝ որպէս կաս, զի՞նչ առնես: Պատասխանի. փառք
 Աստուծոյ՝ բարւոք կամ. բայց քահանայքն ոչ տան հաղորդ՝
 շարց. ընդէր ոչ տան: Պատասխան. ասեն՝ թէ դու պոռնիկ
 ես: Աշւ բարկացեալ վարդապեան քահանայիցն, և է վաղին

հրամայեցայ փոքրագոյն Արեղայի միում ճշակօր անուն, որ և
 եղև Առաջնորդ Առաապատու վանիցն, անել յառարապ. և
 կանգնեցոյց զՎօզանն առաջի բեմին, և սպա յաւարտ պա-
 տարազին՝ քարոզ սասց վարդապետն վասն դարձելոց, և զը-
 լուխ բանին այս էր. «Ա՛յժէ, զարձցի մեղաւորն՝ ի մեղաց իւրոց,
 կելով՝ կեցցէ, և Եւ հաղորդեաց զնաւ Աւ. կայեալ Վարխատոսի
 հաւատովն՝ և ապաշխարեալ զմեղս, և հանդեաւ մահոտմբ.
 և եղաւ ՚ի գերեզմանի պոռնիկն արդարացեալ՝ շնորհօքն
 Վարխատոսի օրհնելոյն յաւխտեանս, ամին»

ԳՂՈՒԻ ԻԸ.

Ու ան իսկայ քրտին տնելոյ:

Յուցից և զհնարագիտութիւն Շահին, և զմարդաշահու-
 թիւն նորուն: Վանդէ մինչ էր նա ՚ի Վաղդաս, և յամեցաւ
 անդ, զի դժուարաւ էառ զնա, և պակասեցաւ զքամ բանա-
 կին, և առեաւ զօրացն հասաւ, զի ոչ զոյր զքամ՝ զի զը-
 նեցեան, և իւճառեցեան, և զացեն վիարեօր տխոյս իւրեանց:
 Ու անորոյ բողոքեցին առ Շահն՝ ասելով, կամ առբ սպա-
 շիցս առճիկ, կամ թող զգործ պատերազմիդ, և զնամք ՚ի աե-
 դիս մեր, և անդ վաստակօք մերովք կեցուցանեմք զմեզ: Իսկ
 Շահն անձարակ եղեալ շուարեցաւ: Աւ. սպա խորհեցաւ
 ոյս ինչ. զի կոչեաց զկաշեայ գործան (կաշեգործ)՝ որ է՝ Գաբաշ,
 և ասաց գործել բազում սպիտակ կաշի. և ետ բերել զիօշկակար-
 սին, զի մանրեցեն զկաշին՝ միտափ, բողորմձև որպէս զքամ
 սղնձի: Աւ. ետ շինել զերկուս կնիքս երկաթենայ, և զրել ՚ի
 վերայ միոյն անուն Շահին, և միւսոյն՝ անուն Վաղդատոյ.
 և ամբացոյց զմինն ՚ի վերայ սալ փայտի, և արկանելին ՚ի վերայ
 նորա զփողն կաշեայ, և զմիւս կնիքն ՚ի վերայ փողոյն, և կա-
 նաւ հարկանելին ի վերայ կնիքոյն, և սցնպէս ներքին և վերին կնի-

քրն ասկին զգիրն ՚ի վերայ կաշւոյն. և ասկեցին անթիւ և անհարմար գրամն. և անուանեցին **Գանձ**, և **Հայերէն Գեան**, և **Արքայեցեալէն լծայ**: **Առ** կոչեաց զղլխաւորս զորուն՝ զհաղարասկեսս և զհարիւրասկեսս, և ետ ՚ի նոսս զլոմայն՝ և ասէ, և բաժանեցէք զօրացդ, որքան աստ կե՞ք՝ վաճառեցէն և գնեցեն. և յորժամ գնա՞ք **Մատահան**, բերեալ ասէք ինձ զկաշեաց փոքրն՝ **Թուով**. և նոյն **Թուով** ասէք յինէն պղնձէ փող: **Առ** արարին այնպէս, և եղև առատութիւն զօրացն՝ մինչև որ է, աս զՎաղդատ: **(Ի)ՈՒՀՎ** Թուին դարձաւ և գնաց **Մատահան**, և արար որպէս և ասաց:

ԳՂՈՒԻ ԻՒՒ

Պէտքսն է լծին կանգնէր:

Առ արա՞ք և զայս, զի աղգն **Պարսից** վասն վախճառ և բորբորիտ ցանկութեան իւրեանց՝ շնան ընդ որս որ կարողանան անխախտ բայց եթէ որ ընդ կանայս նոցա հայի, մեղք է՝ ասեն, և ամօթ և նախատինք ևս թէ որ մեծաց ՚ի նոցանէ՝ գնաց ուրք կնաւ իւրով, և հրամայէ պնդատաշս ասնել ՚ի ճանապարհին, այսինքն՝ **զարաղոյն**), զի մի որ երևեացի՝ մինչև անցանի կին իւր Վ. յսպէս ասնէր և թաղաւորն **Շահ-Աբաս**. զի յորժամ կամիր շրջել կանստիւ և հարձիւ, յառաջագոյն **զարաղոյն** ասնէր՝ ոչ երևիլ որ արանց. և հրամայէր զարդարել զփողոցս քաղաքին, զպողոտայնն, զխանութան, և զամենայն անցս գնացից նոցա. զի յանցանելն տեսցեն և ուրախացին: **Վ. յսպէս** ասնէր և յայգիս և յանդաստանս՝ ուր և գնարոց էր: **Առ** յաւուր միում ելեալ արասրոյ քաղաքին՝ յանդաստանս՝ ամենայն հարձիւն, և զքօնոյր. **Արեց** մի այլի ՚ի **Յ. Գ. Գ. Գ. Գ.**

որում սակին Չէ՛ Տէր Ատեփաննոս. սա ելանէր երբինս երբինս արտաքս 'ի քաղաքէն, շրջէր սաղմոսելով միայն: Յաւուր միում ևս զնացեալ երէցն՝ և շրջէր, և տեսանէր 'ի հեռաստանէ զբանակ մի, զի մեղմով գային: Աւել իբրև հուպ եղև սակաւ մի, և ետես բազմութիւն կանանց, և ապա ծանեաւ լինել Շահին. և ահ և զողումն կարաւ զերէցն, և հաստատեաց 'ի սրտի իւրում զմահ իւր: Աւել անձարեալ ոչ զիտէր զ^թնչ արասցէ, զի ահա մեռանիմ. վասնորոյ էարկ զաղարողոնն 'ի վերայ զլեոյն՝ և անկեալ յերկիր և զողայր: Աւել ահա եկեալ Շահն կանամբ՝ կանգնեցաւ 'ի վերայ նորա՝ և ասէ, ո՞վ ես, ե՛լ Աւել նա ոչ կարաց խօսիլ: Եսէ դարձեալ Շահն, շայ ես՝ թէ իմուրք՝ ելլ Աւել ասէ, շայ եմ և Արէց, երկնչիմ է սպանելոյ. վասնորոյ ոչ յառնեմ: Եսէ Շահն, մի՛ երկնչիր, զի ոչ լինի քեզ վնաս: Աւել ապա ելեալ երէցն զողալով, և 'ի վերայ ծնկացն զնաց և համբուրեաց զոտս Շահին: Եսէ Շահն, աստ զի՞նչ առնես: Եսէ երէցն, այրի եմ, շրջիմ աստ աղօթելով վասն կենաց և արեշատութեան Շահին: Եսէ Շահն, վասնզի այրի ես, սո յայսմ կանացմէ՛ որոց և հաւանիս: Եսէ երէցն, դոքա իմ մայր՝ և քոյր՝ և դատերք են: Եսէ Շահն, քո մայր և քոյրն և զբատերքն՝ այսպէս և այնպէս առնեմ: Աւել ապա հրամայեաց տալ նմա զինի մեծ պնակիւ, զոր ինքեանք. . . . ասեն, լցեալ զայն՝ ետ ցերէցն՝ և ասէ, ա՛րբ զայդ: Եսէ երէցն՝ զողալով, շատ է, ոչ կարեմ զամենն ըմպել: Եսէ, ա՛րբ զամենն 'ի մի շնչոյ: Գայս արար փորձելով, զի տեսցէ՛ եթէ որպէս զառաջինն խօսի՛ թէ ոչ: Դարձեալ ասէ Շահն, սո քեզ զմի 'ի կանանցս, զի իմ կամաւ տամ քեզ: Դարձեալ զնոյն ասէր երէցն: Աւել շատ խօսեցաւ ընդ նմա Շահն. հարցանէր և լսէր. և իմացաւ զիւրօք լինիլն Երկրուն՝ և ասէ, Էրէ՛նէ՛ւրոյ Էրէ՛նէ՛ւրոյ. և ապա ետ նմա կնքեալ թուղթ մի՛ և ասէ. 'ի ձեռիդ պահեա, զի յետին

եկող ներքինիքն ոչ խօսիցին. և ասէ, ԳՅՅՅ (էջ 227 4էջ 251). և անցեալ գնացին. և ով որ ետես զթուղթն, ոչինչ ասացին նմաւ Աւ յաւուր միում առաջի Տուղայու Իշմանոցն⁵¹) յիշեաց Շահն զհեղձութիւն իրիցունս Իսկ խօծայքն ճշմարտեցին, թէ յիրաւի այդպէս է, որպէս հրամանքդ ասացերս

ԳՎ՝ՈՒՎ՝ԻԳՎ՝

Սպանուած որդւոյն Իրոյ:

Նկնդաւոր և շարանախանն արքայն և խորամանկն Շահ-Մբաս՝ կարի վրէժխնդիր լինէր այնոցիկ՝ որք վասն իւր և կամ հնազանդելոց նորուն ասէին ապիրատ ինչ. և թէ մեծ ինչ լսէր, շարամահ առնէր զնոսա, որպէս և է իսկ տեսանել առ որդին իւրս Յաւուր միում՝ մեծամեծքն ժողովեցան ՚ի միում տեղեղ, ընդ նոսին և որդի Շահին՝ որոյ անունն էր Սաֆի-Միրզայ, և խօսէին զբանս ՚ի Շահի կողմանէ. Աւ ՚ի կարգ զբուցացն ասացին, մինչև երբ ծառայեմք մեք այս սեաւ իշոյս. եկոյք՝ սպանցուք զսա, և զորդիս այս Սաֆի-Միրզայ զիցուք ՚ի ակզի նորաւ Եսացին և որդւոյն զբանն. և հաճեցաւ նա զբաննս Աւ էր զլուխ նոցա Տանի Խանն. և եղին պայման զօրըն զայն՝ յորում սպանանելոց էին Աւ պատահեցան անդ ՚ի հաւատարմաց Շահին, և գնացեալ պատմեցին նմաւ Աւ յորժամ լուաւ զայս Շահն, ստկացաւ, և ՚ի բարկութենէն զողայր, և ոչ կարէր խօսիլ. և լեւաց վայր մի. և ապա առաքեաց զնոյն այր՝ որ պատմեացն նմա՝ զսպանուիմս իւր, և ասէ, երթ և լեւեայն կուես զՍաֆի-Միրզայն՝ զալ առ իս Աւ իրբ և եկն առ հայրն՝ ինդալով, և հարց ցնա Շահն՝ և ասէ,

(51) Աղօթս արա՝ կրօնաւոր

(52) 8էր. իշխան. 2) զաստուո, 3) վաճառական. 4) ծեր. և ըն

այսօր ո՞ւր էիր, զի ոչ եկիր առ խաւ Եսէ որդին, չէք իմ գնացեալ ուրեք: Եսէ Շահն, ոչ սոգաբէն ես անդ էի, յորժամ Ֆանի-Խանն և այլքն արարին զքեզ թագաւոր, և զու խրնդաթեամբ յօժարացար, և նա լռեցու, և ոչ կարաց խօսիլ: Ենն անդ դահիճք, և հրամայեաց նոցա հաւանել զղլուխ նորա, և զնել ուրոյն սկուտեղբ, և զմարմինն ընկնուլ: Ի խոտափիտ: Աոյնպէս և առաքեաց զնոյն այր առ Ֆանի-Խանն զանխարար, և կոչեաց զնա, և եկն: Եսէ Շահն, զի՞նչ էր ժողովումն ձեր յայսինչ յարկ, և կամ զի՞նչ խօսակցութիւն ձեր: Եսէ Խանն, մնաս ինչ ոչ խօսեցաք: Եսէ Շահն, թագաւորեցուցիք զՄաթի-Միրզայն ի վերայ ձեր: Աւ լռեցու Խանն: Եւ ետ քերել զղլուխ որդւոյն, և առէ, ահա թագաւոր ձեր, տես և ուրախ ըր, և հրամայեաց և զնա ևս զլխատել: Աոյնպէս արար առ ամենեօնն, որք խորհեցան զմահ նորա՝ աւելի քան զՄեջ այր, որ ՚ի նոյնուժ առուր կոտորեաց զամենայն յանդիտելոյ ումեքի, և այսպէս կորոյս ամենայն շարայոյղքն իւր:

Գ Լ Ս Ի Խ Ի Գ Ը

Մահ Շահն - Եւստ Բաշա-Սոբան:

Թեպէտ և բազում ունէր աշխարհ և քաղաք թագաւորն Շահն-Մաս, այլ նա քան զամենայն երկիր առաւել սիրեաց զԲաշրապատ և զքաղաքն Եւրափ, և յորժամ սպարապէր ՚ի սպտերազմի, երթայր յԵւրափ, և անդ հանդատանայր, և ընէր անդ: Աւ եղև յետ առման քաղաքին Բաղդատայ, եկեալ յԵսպահան, բայց ոչ յամեաց անդ, այլ զնաց ՚ի Ֆաշրապատ ՚ի քաղաքն Եւրափ, և տկարացաւ նա ՚ի ցաւ մահու, և զիտաց՝ զի մահ իւր է այն տկարութիւն, և ոչ ևս է յառնելոյ նա անտի, և կոչեաց առ ինքն զԹոռն իւր, որ էր որդի Մա-

Ֆի-Միրզային, որ և անուն սորա Մաֆի, ընդ նմին և Էնթի-Մալ-Կալանին⁽⁵⁶⁾, որոյ անուն Սարութաղի, և Ղլաֆի-Կանն՝ որ էր իշխան Բաղդասայ, և յոյնա՝ ժամանակին էր եկեալ ՚ի անութիւն Շահին, և անոյ էր: Աւստաջե նոցա կոչեաց զմտորն իւր՝ և ասէ, որդե՛սկ՝ ես զՏոյր քո սիրեցի, զէ լիցի նա ՚ի անդէ իմ թաղաւոր: Իսկ նա կամբ սրոյ մահուամբ մահացուցանել զես. վասնորոյ ինքն ընկալաւ զմահն զոյն, և զու եղբ ժառանգ թաղաւորութեանս. լուր՝ զոր ինչ ասեմ՝ անասինձ՝ մինչև մեռանիմ, և զու գնա յԱսպահան, և անդ թաղաւորնս բաց զայնոքիկ՝ որք հրոմանաւ խնդ իշխանք են և զործակալք, գնոսս բարձ ՚ի միջոյ, զէ մի՛ նենդ ինչ զործեսցեն քեզ: Աւ զլլաֆի Կանն այս առաքեալ ՚ի անդէ իւր՝ գնալ ՚ի Բաղդաս. և Սարութաղիս սցս լինի քեզ զաստիարակ և խրատատու. և զոր ինչ սա ասէ, զու լուր ամա: Զայսքան բանս ասաց, և յեա աւուրց մեռաւ ՚ի թուին Ուլ՝ թաղաւորեալ ամս Ծ:

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Թափաւորութիւն Շահ-Սահան:

Ժամանակ է ասկոյ վասն այս Մաֆի թաղաւորիս: Վանդէ յեա իւ աւուր մահուան Շահ-Մախին՝ գնաց Մաֆի թոռն նորա յԱսպահան ընդ Սարութաղի Էնթի-Մալ-Կալանին, և ընդ Մաֆի-Կաննին, և եղև նա անդ թաղաւոր. և աւուրս Վ՝ մոնեակին՝ որ է զԹուլի, զուլի՝ թէ՛ ահա և զէ թաղաւոր Շահ-Մաֆի, ամենեքեան լուարութ և զղոյշ լիւրութ, և էր Վ՝ ժան ամաց Շահ-Մաֆին ՚ի թաղաւորելն իւ բում: Զի թէ՛ պէտ տղայ էր աւուրքք, սակայն կաթարեալ էր զիտութեամբ:

(56) Արքունական ինքնակազ. հոգատար: Յաս, արձնացաւ ձ Կալ

և էր կարի խելք և քաղցրատաք. և զոր ինչ և ասէր՝ հաճոյ
 լինէր լսողացն, և ոչ որ պատարակէր զնա ՚ի մտի իւրում. զի
 ոչ ումք լինէր դժուարութիւն վասն նորուն ասացելոյն. վա-
 սնորոյ սիրէին զնա վասն խելքութեան նորա: Աւ յաւուր մի-
 ում ստեալ ընդ իւր զՍաֆի խանն, և եմուտ ՚ի բուրաստանն.
 և ՚ի մտի ունէր զասացեալսն հաւոյն իւրոյ Շահ-Աբասին:
 Աւ հայեցեալ ՚ի ծառն ճանտարի՝ որ է զհնօրէն, և ասէ, կարի
 երկայնացեալ են սոքա, և լայնացեալ, հատանել պարտ է զոտս,
 և անկել նոր անկի, զի աճեացին բարուոր: Աւ Սաֆի խանն
 իմացաւ զնորհուրդ բանին, զի զպատուիրան Շահ-Աբասին
 կամէր կատարել: Աւ ասէ Սաֆի խանն, այո՞ արքայ բարուոր
 ասացեր, արն որպէս ասացեր. և անկեալ ՚ի ծունկս՝ կորացոյց
 զպարանոցն՝ և ասէ, ծառայ քո եմ, նախ զես հատ: Ասէ Շահն,
 դու չես հատանելոյ ծառ, զնա ՚ի տեղին քո. և սպա հանեալ
 զթուրն, և զանգամ կարկուտաց ՚ի վերայ պարանոցին, և
 ոչ մերձեցոյց ՚ի նա. ասէ, համարեա՞ զքեզ հատեալ. և եղ
 զթուրն ՚ի ստտեան իւր: Իսկ Սաֆին եւեալ համբուրեաց զո-
 տրս Շահին: Աւ սպա՝ մի մի կոչեաց զամենայն մեծամեծան,
 և կոտորեաց զամենայն աւագանին, և զգործակալս՝ մինչև ա-
 ւելածուն և զողբահանն, և զհաւապանն: Աւ այնպէս սպա-
 սեաց զամենայն իշխանսն: Նախ զՍեփե-Քաչն, և այլքն որպէս
 ասացաք: Ար նորա հորաքոյր մի՝ դուստր Շահ-Աբասին:
 Պոյին նմա երկու որդիք, որք արտնջեցին զՇահէն, թէ զինչ
 առնէ այս խելագարս. զի սպառեաց զզորս արեաց ազգիս: Ար-
 ւեալ զայս Օսմանցւոցն՝ և եկեալ՝ զաշխարհս մեր աւեր առ-
 նեն, ս՞ կարէ կալ ընդ դէմ՝ նոցա. զի ամենայն արք պատերազմի
 քնքեաց անմիտ Շահս այս: Աւ եկեալ ծանուցին զայս Շահ-
 ին: Աւ զազտ ՚ի մօրէն առաքեաց՝ և բերին զգլուխ երկուց
 եղբարցն, և թազուցին: Արթայք՝ ասէ, և կոչեցէք զմայր
 դոցա՝ զալ առ իս, և մի ինչ ասիցէք վասն որդւոցն: Աւ իրե-
 եկն՝ և բազմեցաւ, ասէ Շահն, Զթի՛ն, ունիմ ես ՚ի թշնա-

միս. որդի զի՞նչ արարից ընդ նոսաւ Ասէ Հօրաքոյրն, թշնամիք քո եղիցին ՚ի կորուստ, որպէս և եղին այլքն: Ասէ Շահն, ահա զան նորա առաջի քո, և տես զնոսա աչօք քո: Աւ հրամայեաց բերել զզլուխ որդւոց նորա սկսեղը, և զնել առաջի մօրն. և ասէ, ահա թշնամիք իմ զոքա են: Աւ իրբև ետես զզլուխս որդւոցն, ճիշ բարձեալ բարկութեամբ, և ելեալ բուռն եհար ՚ի շրթանց Շահն, և խոցեալ վերաւորեաց: Աւ ըստ մայրական զթոյն՝ աղաղակէր լալով, և ասէր, արիւն հեղցի ՚ի բերանոյդ, զոքա զեանդ էին քեզ թշնամիք, որ դու լալեցեր զաղբդ զայդ: Ասանորոյ բարկացեալ Շահն, և հրամայեաց մերկացուցանել զնա իրբև ՚ի մօրէ, և արկանել զլիօժայր յաղբանոցն: Աւ այսպէս ահ նորա անկաւ ՚ի վերայ ամենայն ումք: Ասանորոյ զովիչքն Պարսից ողբս լալականս երգեցին վասն կորստեան իշխանացն: Իսկ Շահն կարգեաց այլս ՚ի տեղի սպանելոցն. և կայր ահարկութեամբ թագաւորեալ ՚ի վերայ ամենայն արեաց աշխարհին:

ԳՂՈՒԽ ԻՕ.

Հակառակութիւն որդւոց Շահ-Սթառն:

Մեծ թագաւորն Պարսից Շահ-Սթառ՝ բաղում որդիս ունէր յայլ և այլ կանանց. որք ետուն ՚ի պահս աստ և անդ սնուցանել, բայց ոչ յայտնել ինքեանց որդի լինել թագաւորի: Սակայն մի յորդւոց նորա յայտնեցաւ (առ) թագաւորութեամբն Շահ-Սթառոյ, որոյ ասէին Բարայ. թէ՛ զգուանօք, և թէ՛ ուղղական անուամբ Շահ-Բարայ ասէին: Սա ժողովեաց սակաւ զօրս ՚ի վերայ իւր: Աւ առաքեաց հրեշտակս առ Շահ Սթառն՝ և ասէ, դու քեզէն արա՛ զատաստան. ահա ևս որդի եմ Շահ-Սթառն, և (դու) թքոն ևս նորա. և հայր քո մեռեալ է

առաջի շօր խնց, և օրէնքն ոչ հրամայեն Գարսիանայն⁽⁵⁷⁾ տալ չընչից հօր, և ահա դու բռնութեամբ ես տիրեալ թագաւորութեանդ՝ և ոչ օրինօք, վասնորոյ ՚ի բաց տուր զթագաւորութիւնդ, և նիստ ՚ի տեղի ուրեք լռիկ, զի թէ ոչ լսես, վնաս մեծ լինի ազգիս Պարսից, ահա սասցի ստուգութեամբ, և դու խորհես զօգուան: Իսկ է ահա դարձոյց զպատգամաւորսն՝ ասելով, ես ոչ որդի եմ է ահա-Մարտին, ոչ թոռն և ոչ բնաւ յազգէ է խ-օղուն, և ստացայ զթագաւորութիւնս իմով զօրութամբ, և ահա կամ և իշխեմ սմա, արդ՝ թէ դու է ահա-Պարսից⁽⁵⁸⁾ ես, եկ և նիստ ՚ի տեղի շօր քում, ապա թէ օտար ես, ՚ի հեռաստանէ մի լինիր վայրախօս, ահա և դու ընկիւ՝ զոր լուար: Իսկ Քարայն յուսացալ ՚ի սակաւ զօրս իւր, և կարծէր՝ եթէ նոքօք մարթացի առնել զինչ և կամի: Աւարտաբեաց արս սակաւս ՚ի գեղորայս, և յափշտակեցին յանասնոց զեղորեից: Աւարտաբեաց դարձեալ առ է ահա և ասէ, տեսեր՝ զի ահա կողոպտել ետու զերկիրն քո՝ զօրաց խնց: Այսպէս առնելոց եմ և զտեղիդ՝ զոր և դու նստեալ ես՝ սնտաի յուսով: Աւարտաբեաց սպասեցին է ահա, զոր գնացեալ էին լրտեսել, և ասն, պակաս են արքն նորա քան զՄ, և ոչ են Վ զըրաշք, Սյլ Օզպէկ, Գիլար, և Վ լաթ, և ահա են մերձ ՚ի թախտի Ռուստամն: Աւարտաբեաց է ահա՝ հրամայեաց իշխանի միոյ՝ առնուլ ընդ իւր արս Ռ՝ և գնալ մարտնչել ընդ նմա, և թէ պատահիցիք է ահա-Պարսից, կալ ջնք զնա, և ընդ ձեզ բերջիք: Իբրև տեսին զօրք է ահա-Պարսից զզօրս է ահա, փախեան, և նոքա արարին զնոսա հալածականս: Աւարտաբեաց հասին ՚ի տեղին՝ ուր է ահա-Պարսից կայր վրանօք նրստեալ անպատրաստ, և յարեան ՚ի վերայ նորա, և կալեալ տարան ընդ ինքեանս առ է ահա: Աւարտաբեաց զնել շքչ

(57) Գատաղուրկին, կամ զօրեկոյ յիրաւանց:

(58) Էազարի, արքայորդի:

Թայ յոսս նորն՝ և տանել յԱնուշ (յԱնյուշ) կոչեցեալ
 Իւերդ, զոր ինքեանք Ղաթիւյ-Ղալայ ասեն, և այսպէս եղև
 վախճան իրացն:

Գ-Լ, ՈՒԻ Ի ԻԷ.

ՆՅանն-ցո-ճն համա-օր:

Այն ինչ՝ զորս գրեցաք՝ սկսեալ ՚ի Զահան-Շահէ մինչև
 ՚ի Շահ-Աաֆին, համառօտ ծանուցմամբ՝ զոր ինչ գաաք՝
 յայտ արարաք: Այժմ աստացո՞ք սակս Աբարատեան աշխար-
 հէս դիպուածք և պատահմունք՝ սկսեալ ՚ի Շահ-Աաֆի
 Թագաւորէն մինչև ցՇահ-Իւսէյին Թագաւոր, յԱմիրզունայ
 Կամէն մինչև ցՎարդալի խան, որք տիրեցին տանս Արեանայ,
 ՚ի նոցունց ժամանակաց եղեալն ՚ի գիր արկից աստ՝ յուշ
 սունելով Յոնոցիկ՝ որք գինի մեր գայցեն: Ասև Թէ յայլում
 աշխարհէ զիտեմք ինչ, զայն ևս գրեմք, զորս լուեալ եմք, և
 զորս տեսեալ, գնոյնս շարադրեմք: Ասանորոյ ազաչեմ՝ մի պա-
 խարակէք: Այլ և զոր ինչ և դուք զիտեմք, զուք ևս գրեցէք՝
 և զինն ևս ընկալարո՞ք զսեան, և շարադրեցէք ըստ գեղեց-
 կագունիցն կարգիւ Ասանդէ այս և կարն իմ:

Գ-Լ, ՈՒԻ Ի ԻԸ.

Ս-ան Արդո-նայ Ի-անն:

Յորժամ էառ Ղչրեան Շահ-Աբաս Թագաւորն Պարսից,
 կարդեաց անդ իշխօղ զԱմիրզունայ խանն, այր քաջ՝ և սրտա-
 պինդ՝ և արի ՚ի պատերազմունս, անահ և աներկիւղ, շէնարար
 և սիրող քրիստոնէից: Աս ՚ի տիրելն իւրում Արեանայ, իս-
 կոյն ձեան կարի շինութեան և մարդաշատութեան: Ասին ըսկ-

սաւ շինել զըրեղն, և ապա արարանս, և զայգիս, և զբու-
 րաստանս, և զպարտեզս, և հանել զառուս, և առաւելու
 զջուրան: Եւ յլ և իւ եղիս տեղիս թեթեացոյց զհարկն, և ե-
 րարձ զծանր լուծ ՚ի պարանոյէ աւակաց: Բայց զի բազմացոյց
 զաւելոյն՝ այսինքն կոռն. քանզի որպէս ասացաք՝ թէ՛ շին-
 ուածս առնէր. վասն այնորիկ բազմացոյց զկոռն: Ասանորոյ
 առասպելեցին, թէ՛ կին յղի գողով՝ սյր նորա տանէին կոռ, և
 ոչ թողուին զնայ ՚ի տուն իւր. և կինն ծնանէր որդի և զար-
 դանայր, և առաքելին զնա՝ կոռն, զի հայրն երթիցէ ՚ի տուն
 Չոյս առասպելս վասնբազմութեան կոռ ՚նասացին: Օգ թեպէտ
 բազում էր կոռն, սակայն Կոռնն ապր զհաց մշակացն կոռին.
 վասնզի ողորմասիրտ էր. բազում հաց եփեալ, և բտնայր
 ձիոց, և առեալ զնայր, շրջէր յանդաստանն, և բաժանէր
 զհաց՝ որք վաստակէին յանդս: Ասանորոյ (աղին⁵⁰) զերզս գո-
 վասանութեան ասացին վասն առատաձեռն լինելոյն: Եւ այս-
 պէս կացեալ՝ շինուածս առնելով յերկրին: Մինչ փնքն կեն-
 դանի էր, սա բազում քաջութիւնք արար ընդ զէմ Օսման-
 ցւոյն: Վանզի Վանգամ զնայ ՚ի գաւառն Աարնու, աւե-
 բեաց և զերեաց զերկիրն, և եհաս մինչ ՚ի դուռն բերդին Եր-
 դումոյ, և Նալթովն (լախո) կարկ զդուռն բերդին. և զգերի-
 սըն բերեալ յերկիրն Երեանայ բնակեցոյց: Եւ յլ զնայ զկող-
 մամբն Ասնայ և Մշոյ. և զերեալ զնոսա՝ երկր զգերիսն և բը-
 նակեցոյց ՚ի նահանգն որ ՚ի մջ Երեանու ՚ի գաշան: Վանզի
 զեղբայրն՝ որ ՚ի մջ Երեանայ և Եջմիածնայ են, այսինքն՝
 Վալար, Վօկզումբէթ, Աուակերտ, Փարաքար, Սապատ, և
 այլք՝ որք զերեաց ՚ի գաւառացն Օսմանցւոց, բերեալ բնակե-
 ցոց յայսմ զեղբայս. և ահա կան շէն մինչև ցայժմ: Եւ
 այսպէս կայր նա քաջութեամբ, և փոյթ ՚ի շինութեան աշ-
 խարհին Արարատեան. այլ և սիրեաց աղբս Էսոյոց. և միշտ

(59) Տարփածու. Խանդակամ. 2) Գերթոշ Երն.

գնայր 'ի սուէնս քրիստոնէից, ուտէր և ըմպէր ընդ նոսաւ Աշ-
կարդեաց զաւառապետս՝ որ է Զէլէ: Ի զեղջէն Վանաքեոց՝
չոմն Վաւութ անուէն կարգեաց Սեղիք Ատաւից և Անրեբղու:
Աշ Վեօզալ - բէկ անուէն ոմն 'ի Աարբոյ՝ արար ընկեր և խոր-
հրդակից Վաւութին: Աշ Խանն՝ զոր ինչ և առնէր, հարցա-
նէր նոցա. և յորժամ նստէր յընթրիս, յաջմէ և յահեկէ իւ-
րոյ նստուցանէր զմէլիք Վաւութն և Վեօզալ բէկն, և ասէր,
դուք հայր իմ էք, և ես որդի ձեր: Զայս առնէր, զի հաճո-
յասցի յաշս ամենեցուն, և ինիցին փոյթ 'ի շինումն աշխա-
հին: Աշ այսպէս խոհեմ իմաստութեամբ վարեաց զկեանս իւր
մինչև 'ի մահ:

Վ-Լ ՈՒԻ ԻԹ.

Վիշապն չարաց 'ի սորս ժամանակի:

Ատարած աշխարհի մերձեալ է՝ վասն այնորիկ կարապետք
նեոխնն երեկն 'ի տեղիս տեղիս, և ծանուցանեն մեզ զգա-
լուսս նորս: Արպէս յայտ է տեսանել յայսմ ժամանակի՝ որ
եղև: Վանդի այր մի ազգաւ Աղուան, որ այժմ ասեն Ատի,
'ի Վանձակ քաղաքէ Աղուանից, որ գնացեալ 'ի սուրբ ուխտն
Վանձասար, որ է Աթուղիկոսարան Աղուանից, և յարեցաւ
առ Աթուղիկոսն Յովհաննէս. և ուտեալ սաղմոս և զիւր, և
արարին զնա Աւագ - Սարկուագ, և ետուն փիլոն և վեղար. և
էր ձարտար 'ի լրբութիւնս և ի խօսս անզգամս և անպատշաճս:
Աշ առաքեաց զնա Աթուղիկոսն 'ի յերկիրն վասն պիտոյից
Վանիցն: Իսկ նա գնացեալ ձեացոյց զինքն վարդապետ, և
քարոզէր թիւր և անուղիղ հայհոյանս և չարարանութիւնս:
Աշ լցոյց զերկիրն ամենայն խարեութեամբ՝ և պատիր բանիւք.
վասնորոյ եկին և զանկասեցին զնմանն Աթուղիկոսին: Աշ Աթ-
ուղիկոսն առաքեաց և բերին զնա 'ի վանքն, և բարկացեալ

Աթոռադիկոսն՝ էսա զփիլոսոֆն և զփեղարն, և ասէ՝ ոչ պաշ-
 տել զսարկաւազութիւնդ, այլ որպէս անուսումն Մուղտեսի՝
 կացցես ՚ի վանս, և ծառայ միարանիցս: Իսկ նա ասէ, որով-
 չեան առեր զկարգս, զերծ և զմորուսս և զզանդուրս, զի ամօթ
 լիցի ինձ, և ոչ ելից արտաքս ՚ի վանացս: Եւ, Աթոռադիկոսն,
 բաւական է քեզ դարչութիւն երեսաց քոց՝ ամօթ քեզ,
 Վանդի էր տեսլեամբն դժնայ, խաժակն և խոր երկայնաքիթ և
 սուր, ծակծակերես և պեպննոտ, շեկաշոյն և պակասամօրուս,
 մեծատամն և նոսր, կարճահասակ և սրազլուխ, լիտկնայն ազ-
 տեղութեամբ, և արագխօս և ճարտարալեզու, փոյթ ՚ի բամ-
 բասանս, և արագ ՚ի չարութիւնս: Աւ զասն այսքան ազտեղի
 կերպարանացս՝ ծիծաղէին զնա տեսանողքն, և այսպն առնէին
 Վասնորոյ չարացաւ նա քան զսատանայ ՚ի լեկն անարգանս
 իւր, և կամէր արկանել յորոգայթ զԱթոռադիկոսն. վասնորոյ
 ստէր զերծել զզլուխն և զմորուսն. և ոչ եղև զոր խորհէին.
 վասնորոյ ինքն՝ որ բնաւորեալ ունէր զչարութիւնն, և գան-
 ձեալ էր ՚ի մտի իւրում զանզգամութիւն, գաղտ ելեալ ՚ի վա-
 նացն, և զնաց ՚ի Վանձակ քաղաք, և եզերծ զերեսն և զզլու-
 խն. և զնացեալ առ իշխանն Վաւութխան, — այս՝ այն Վա-
 ւութխանն է, զոր յառաջն յիշեցաք՝ թէ՛ ասպտամբեցաւ, և
 զնաց վեց արամբ առ Օամանցիս, — և զանկատեաց նմա, թէ՛
 քարոզեցի զՄահաձառն մարտիս մարտիս, յայսմ պատճառէ
 այսպէս խայտառակ արար զես Աթոռադիկոսն, և էսա զկարգն
 իմ: Աւ բարկացեալ Խանն՝ բերին զԱթոռադիկոսն, և էսա ՚ի
 նմանէ բազում առգանս, և ասէ, սուր դմա զկարգ իւր՝ և
 զիր քարոզելոյ: Աւ յահէ Խանին ետ ՚ի նա՝ զոր ինչ կամերն, և
 ՚ի Խանէն ևս էսա հրաման: Աւ ելեալ քարոզէր զարտուղի: Աւ
 եղև թշնամի արեղայից. և ուր տեսանէր արեղայ, մերկացուցա-
 նէր, և բրածեծ առնէր: Աւ ասէր ցժողովուրդն, ով դք արեղայի
 սայ ինչ, ինքն ՚ի դժողքն իջանէ: Վանդի ոչ է արժանի արե-
 զայն առնել պատարադ. վասնդի շնացողք են և պիղծ: Եւ

երիցուն արժան է առնել պատարագ, զի սուրբ անուանակայ. և այլ այսպիսի խարերայ բանիւ պատրեաց զաշխարհն Եղուանից: Աւ եկեալ յարեցան ՚ի նա մարդիկ աւելի քան զԸ. ոչ միայն զուսհիկ աշխարհականք և ուսմիկք, այլ և աղէտք երիցունք, և փարթամ և մեծազրի մարդիկք: Աւ ՚ի նոցանէ ընտրեաց ԲԺ կորիճ և զօրեղ մարդիկք, և ետ ՚ի ձեռս նոցա լախա՝ որ է ԲՅԷՊՊ, և կապեաց թուրս զմջօքն նոցա, և անուանեաց զնոսա՝ առարեալս. և հրամայէր նոցա առնել՝ զոր ինչ ինքն կամէր. թէ ծեծէր, թէ կալանս առնէր, նորքք առնէր զամենայն: Աւ կեղծաւորեալ ոչ առնոյր ինչ յուսմիկք, այլ ձեռամբ ԲԺիցն առնոյր և բաժանէր Ը իցն՝ և ստէր, Վրիստոսի աշակերտացն շէ՛ պիտոյ ստանալ ոսկի կամ արծաթ, և կամ զգննուլ հանդերձս աղնիւս, այլ մալ և շալ պիտոյ է նոցա զգննուլ: Աւ ինքն զգեցեալ էր զմաղեղէնս. և ՚ի սիրտ մաղեղէնին հաստատեալ էր երկուս բեւոս երկաթեայ՝ հնարիւք, և ցուցանէր ամենեցուն յասելով, այսպէս արժան է զգննուլ արեղայիցն: Աւ այսպէս տարածեցաւ խարերայ անուն նորա ՚ի մջ Տաճկաց և Վրիստոնից, որ և Տաճիկ կոչին նմա Բէլու- քաչայ⁽⁴⁰⁾, և շայք Բէլու- վարդապետ: Աւ երեալ յաշխարհէն Եղուանից՝ բազմութեամբն զայ ՚ի գաւառն Վեղամայ. և կապեալ ունէր Ա արեղայ, և միոյն անուն էր Միքայէլ, որ էր ՚ի զեղջէն Վանաքեոց: Իսկ երկց մի Յովհաննէս անուն՝ ՚ի զիւզաքաղաքէն Արբուդ, պատահի նմա ՚ի Վեղարբունի, և ընդ նմին զայ մինչև ՚ի Առտես դաւառ. նորա պատմեցին⁽⁴¹⁾ ինձ զայս ամենայն: Աւ եկեալ մեխլուն ՚ի զիւղն Վորք, և հայի ընդ բերդն Արեանայ. և տարածեալ զձեռս իւր որպէս թռչուն, և շարժէր: Ասէ Յովհաննէս երեցն, զի՛նչ առնես վարդապետ: Ասէ Մեխլուն, կամիմ թռչել մինչև ՚ի

(40) Բեւոսաւոր հայր:

(41) Ինչ է վ ինչն է ինչն է ինչն է ինչն է նա պատմաց:

բերդն: Իսկ երէցն կախալ զձեռն նորա՝ սակ, կամիս խոյտա-
 աակ լինիլ որպէս նեռն. և զխարդ կախիցես թռչել, զի դու
 մարդ ես, դադարեա՛ ՚ի կախարդասարաս գործոյդ, արձակեա՛ս և
 զարեզայտդ, զի մի՞գուցէ լուիցէ Խանն, և զքեզ չարամահ
 սպանցէ: Աւ լուեալ զբանս իրիցուն՝ արձակեաց զարեզայտն,
 և ուղղեցաւ դէպ ՚ի բերդն: Իսկ Ամիրզունայ Խանն ելեալ ՚ի
 բերդէն՝ երթալ ՚ի զնին. և հայեցեալ տեսանէ զբանակն, և
 զարհուրեալ հարցանէ, ո՞հ զի՞նչ է դու մարն այն: Ասեն, նա
 է Քիւր-Քաջայն, զոր պատմէին. և սպադարձաւ Խանն՝ և ե-
 մուտ ՚ի բերդն: Այն և մեխլուն, և նա ևս եմուտ ՚ի բերդն՝
 բազմութեամբն իւրով, և զնոց եկաց առաջի Խանին: Այր
 անդ առ Խանն և Աւետիս Աթուղիկոսն և Վ Ապիսկոպոս
 ընդ նմա: Ահարց Խանն՝ և սակ ցմեխլուն, ի՞նչ մարդ ես,
 ուստի՞ գաս, կամ ո՞ւր գնաս: Ասէ մեխլուն, սեաշլուխ եմ
 ազօթող վասն կենաց քոց: Աւ Խանն ձգեալ զձեռն դէպ ՚ի
 Աթուղիկոսն, և սակ, սորա բաւական են ազօթող վասն իմ.
 և դու երթ՝ ազօթեա՛ վասն Վաւութ Խանին: Աւ սակ Խանն,
 ընդէ՞ր ես ծածկեալ զերեսդ. քանզի զվերջ վեղարին կախեալ
 էր զերեսօքն. սակ, ո՛չ եմ արժանի տեսանել զերկինս: Աւ
 Խանն ծայրիւ փայտին՝ որ ՚ի ձեռին ունէր, բարձրացոյց դքօն,
 և ետես զերեսն նորա, զի զարչ էր, սակ, նալլա՞ն ուսուսուսայ
 - ուսուսայ - նա - ⁽⁴²⁾), վասն աղտեղի պատկերիդ ծածկեալ ես, զի
 մի՞ որ տեսցէ զնա՞ն ⁽⁴³⁾ դէմս քո, և երախտիս բառնաս ՚ի
 վերայ երկնիս: Ասէ զարձեալ Խանն, զի՞նչ է լաշկարդ այդ,
 ո՞ւր գնաս դորք ՚ի պատերազմ, ՚ի Աւան՝ թէ յԱրղրում:
 Ասէ մեխլուն, ո՛չ ուրեք գնամ, այլ զի ես քարոզեմ զճմար-
 տութիւն, վասնայնորիկ շրջին դորա ընդ իս: Ասէ Խանն, արդ
 քարոզեա՛ս և սոցա՛ որք աստ են: Աւ ունէք զիւրք մի ժողովածու

(42) Անէճք լիցին կերպարանացդ,

(43) Նեղէն՝ որ թարգմանի անարդ, թշուառական, չար, ասկրաստ)

և նովաւ ասէր՝ զինչ որ ասէր: Աւ բացեալ զգիրքն՝ և ասէ, սա գրեալ է վասն սեազլեաց. զի ասէ, մի ստանայք՝ մի ոսկի և մի արծաթ և ըն: Աւ էր անդ Վասնեցի մի՝ որ թողեալ էր Աքեղայու թիւնն, և եղեալ էր զինուոր, որոյ անունն էր Օւֆար - Բէկ, նմա սասց Խանն՝ թէ՛ դու թարգմանեալ զասացեալն դոցա. և զոր ինչ սասց Մեկուսն՝ Օւֆար - Բէկն յիս պատմեաց: Եսաց Խանն ցԱսթուղիոսն, դու և սա ասա զքոյդ: Աւ էր սա Ասթուղիոսն աւետարան մի, որ ասէին Օւբեհաւոր, և բացեալ զայն՝ որ ասէ, "յարկեցեն սուտ Վրիստոս, և սուտ մարգարէք, և ըն: Ասե զայն և ս՝ թէ՛ "զգոյշ լիբուք, որք գան սա ձեզ հանդերձիք ոչխարաց, և ՚ի ներբուսա զայլք են յափշտակողք, և Օւյն և ս թարգմանեաց Օւֆար Բէկն: Աւ ասպա սասց Խանն, այս ճշմարիտ է, և դու հարաձգարայ⁽⁴⁴⁾ ես. վասն այն և ս զըեցեալ զայդ հանդերձ. զի պատրես զանմեղք յրիստոնեայոց: Աւ հրամայեաց արկանել զնա ի հառաչն⁽⁴⁵⁾ և խեղդել ՚ի ջուրն. և որքան հանէր զգլուխն ՚ի ջրոյն, և սպասուորք Խանին կոխէին ՚ի ջուրն: Աւ հրամայեաց Խանն կողոսակել զԲժան նորա՝ իբրև ՚ի մօրէ մերկացուցանել՝ ԲՏաճիկի և Ե. Հայի ՚ի հեծելոց նորա կողոսակել. և աղերսանօք Ասթուղիոսին հանին զնա ՚ի ջրոյն. և կարգեցին զինուորս, զի յերկրէն Արևանայ հեռացուցեն զնա. և հանեալ ՚ի բերդէն, առեալ տանէին զնա դէպ ՚ի Վանաքեռ. և տղէտ ռամիկքն Վանաքեռոյ՝ յորժամ լուան զգալուստ նորա, զրոհ առեալ ելին ընդ առաջ նորա՝ մինչև տնարդել աղջիւնքն և ս գնային ի տես կախարդին այնորիկ. որք երթեալ քսէին զստորոտ հանդերձի նորա յերեսս իւրեանց: Աւ բազում ողջադուրելով ընդունէին զնա: Աւ էր սոյրի պատաւ մի, զոր ասէին Աղիայի կին, սնուցեալ էր որթ մի կովու: Այն պատաւն՝ ընդ որ գնայր, և որթն

(44) Յափշտակող, 2) գող, 5) անիրաւ, 4) աւազակորդի.

(45) Աւազան:

ևս զնայր ընդ բազմութեան՝ ողբ զնային 'ի տես կախարդին. զնաց և պառաւն այն, և որքն որ սնուցեալ էր, ցցեալ զձեռնն՝ աղաղակելով զնայր զկնի պառաւին: Աւ տեսեալ արբանեկաց կախարդին՝ կաղան զորքն, և ասէին, մատաղ է եկեալ վարդապետին: Իսկ պառաւն լայր և ասէր, իմ է որքնդ այդ, և ոչ է մատաղ, վասն Աստուծոյ թողէք զորքս իմ: Աւ ոչ լուսան նմա, այլ զենին զորքն, և մասն մասն բաժանեցին, մինչև և կաշին և զապաւանն ևս բաժանեցին՝ որպէս օրհնութիւն: Աւ ասեալ զկախարդն բերին 'ի Վանաքեռ, և տարան 'ի ներքի եկեղեցին: Աւ 'ի չքաւել տեղոյն, ելեալ նստաւ 'ի վերայ սեղանին. և զոտն կախեալ 'ի վայր՝ և զօղանջէր զէպ յարեղայսն՝ և ասէր, ով դք՝ որ սպանանէ արեղայ մի, այլ ոչ զոյ հարցումն մեղաց նորա, այլ երթայ յարքայութիւնն Աստուծոյ: Այր մի 'ի նոյն զեղջէն Վանաքեռոյ, որ ասէին Թութակենց Յակովբ. այս Յակովբս զնացեալ խոստովանի նմա, և խնդրէ ապաշխարութիւն. և նա ասէ, երթ սպան արեղայ մի. և բեր 'ի մոյն և յարենէն, զի կերայց զմիսն՝ և արբից զարիւնն, և արարից պատարագ, և զքառասնամեաց մեռեալն յարուցից, յոյնժամ լիցի թողութիւն մեղաց քոց: Աւ հաւատացեալ յիմարն այն, և 'ի նոյն զիշերին զնացեալ 'ի դուռն վանիցն՝ և սպասէր՝ զի թերևս ելցէ Միքայէլ Արեղայն. այս այն Միքայէլն է՝ զոր 'ի մջ ճառիս յիշեցաք. զի նա էր փոքր քան զայլն: Աւ տեսանէ՝ զի ահա եկն Փիլիպպոս Ապիսկոպոսն. և այրն Յակովբ յարեաւ 'ի վերայ նորա, և կառկարեաց զնաչաչն ⁽⁵⁾ 'ի վերայ զըլիսոյ Ապիսկոպոսին: Աւ ասէ Ապիսկոպոսն, զժուեցանք Յակովբ: Աւ ասէ Յակովբն, մեղայ քեզ՝ Տէր Փիլիպպոս. զի ես կարծեցի՝ եթէ Միրանն ես. զի առաջին անունն Միքայէլին՝ Միրան էր: Աւ պատմեաց նմա Յակովբն զամենայն: Իսկ Ապիսկոպոսն խրատեաց զնա՝ և ասէ, նա ոչ պատարագօղ է և ոչ մեռեալ

յարուցանող. այլ այս է, զի զքեզ մարդասպանս առնէ՝ և արեան տէր: Աւ գնաց ել Յակովբն՝ ո՛հ և աւաղ կարդալով ինքեան: Աւ էր անդ ՚ի Քանաքեռ. և Աաթուղիկոսն և զինուորք Խանին. զոր լուեալ զայս, և հանեալ վարեցին զնա մինչև ՚ի Նիզ դաւառ. և գնաց մինչև ցԱրզրում. և ասէր, զնամ յԱշրու սաղէմ: Աւ էր յԱրզրում Աեղացի Պօղոս վարդապետն. և աստի զրեցին առ նա՝ վասն նորա շարութեան. և նա կալեալ զնա՝ էառ զվեղարն և զփիլոնն, և պատուիրեաց ուխտաւորացն Աշրուսաղեմի ոչ ընդունել զնա ընդ ինքեանս: Աւ նա այնպէս կորեաւ և բարձաւ ՚ի միջոյ՝ ընկալեալ զյաւիտենական կորուստն: Աւ յեա կորստեան նորա համբաւեցին արբանեակք նորին՝ թէ Միրզունայ խանն ճիպոտաւ մի էզարկ վարդապետին. յայնժամ թիւրեցաւ երես խանին, և թուլացան ձեռքն. դեռ ևս ասն մինչև ցայսօր:

ԳՂՈՒԽ Լ.

Պատմութիւն Մովսէս Աթուղիկոսի՝ սակաւի:

Որ ինչ վասն Մովսէս Աաթուղիկոսի՝ գրեալ է Առաքել պատմագիր ՚ի Տննդենէն մինչև ՚ի մահ նորա: Այլ մեք (ես) զոր ինչ լուար ՚ի Յակովբ Աաթուղիկոսէն վասն նորա, աստէն բացայտեցից: Չի որպէս և գրեալ է Առաքել պատմագիր, թէ՛ Մեղքիսէթ Աաթուղիկոսն թշնամացաւ ընդ Մովսէս վարդապետին, և ասաց, ել յայտմ աշխարհէ, և զնա աստի՝ ուր և կամիս: Աւ նա զնացեալ ՚ի Խնկելոյ-ձոր դեղ, որ այժմ ասի Չորագեղ՝ մերձ ՚ի բերդն Արևանայ, և անդ քարոզէր զբանն Աստուծոյ զՔրիստոս, մինչդէ զտցէ ընկերս ինքեան, և ընդ նոսին զնալ յաշխարհն Յունաց: Այլ նորա բանն եղև ըստ հրամանի Փրկչին՝ որ ասէ, լուցեալ ճրագ ոչ թագչի, և թէ՛ պատրոյկ կայծեալ ոչ շիջանի. որ և եղև այս առ սուրբ վար-

դասական Մովսէս՝ սյասպիսի պատճառաւ: Աշր սյր մի յԱշրեան
 քաղաքի՝ Յովհաննէս անուէն, և ունէր կին՝ Եճապ-խան ան-
 նուէն, և քոյրն Եճապ-խանին էր կին Եմիրզունա-խանին՝
 Հուսով-խան անուէն: Աւ եղև ատելութիւն Եճապ-խանին
 ընդ առն իւրում՝ Յովհաննէսի, որպէս թէ՛ չքնաղաղեղ ընդ
 անգեղոյ, և մեծազգի ընդ անչղոյ: Աւ սյսպէս հանապազ
 պճրանօք և պռոտելով կայր, և ոչ հաղորդէր ընդ առն իւրում,
 և խրատու քահանայիցն ոչ անսայր, մինչև Խանն ևս խրա-
 տեաց զնա, և նա ոչ լուաւ նմա: Աւ յաւուր միում զնաց
 Եճապ-խանն՝ ՚ի Չորաղեղ, զի լուիցէ զքարոզս վարդապետին:
 Աւ վարդապետն ՚ի կարգ քարոզին՝ աւայ, կին՝ եթէ ելցէ յառ-
 նէ իւրմէ՛ շնայ. զայս բանս ասելով՝ պատմեաց սուրբ վարդա-
 պետն՝ ժողովրդեանն: Իսկ Եճապ-խանն իրրև լուաւ զայս,
 և էր (զուցէ հարկանէր) զգլուխն իւր Բ՝ ձեռամբ՝ և սակ,
 վայ ինձ, զի և ես շուէն կոչիմ: Աւ մինչ վարդապետն ասէր
 զքարոզն, նա մտախոհ լինէր վասն սյնմ բանին: Աւ յորժամ
 վերջ արար զքարոզն՝ և արձակեաց զժողովուրդն, սակ Եճապ-
 խանն ցերէցն՝ որ աջ տայր, ունիմ ինչ ասել վարդապետին.
 Խնդրեմ ՚ի քէն՝ կացցես աստ, և քումդ բերանով խօսեցայց
 ընդ վարդապետին. և յորժամ ել վարդապետն, կինն անկաւ
 յերկիր և համբուրեաց զոտս նորա, և հեծեծանօք ասաց զյան-
 ցանս իւր: Աւ երջանիկ ձ վարդապետն ասառւածային բանիւն
 խրատեաց զնա, և ՚ի վաղիւն կոչեաց զայր նորա, և յանձն ար-
 բար միմեանց, զի կացցեն երկիրդիւն Եսառուծոյ՝ զզուշու թեամբ:
 Աւ լուաւ Եմիրզունա-խանն՝ և սակ, ես բաղում անգամ
 խրատեցի զքենին իմ, և նա ոչ լուաւ ինձ. և արդ՝ զեմրդ
 եղև հաշտիլ նորա: Աւ սակն, խրատովն Մովսէս վարդապե-
 տին եղև: Ասէ Խանն, կոչեցէք զնա, զի տեսից զնա, թէ՛ որ-
 պիսի՞ սյր է նա, որ սյս բարի համբաւս լսեմ: Աւ յորժամ ե-
 տեա, սիրեաց զնա քան զչափն արաւել: Աւ սյս եղև սկիզբն,
 որ ծանօթացաւ Շ՛ ահին. որ և եղև Կաթուղիկոս: Իսկ Յով-

Հաննէան և Եճապ-Խանն մնացին առ միմեանս ժամանակ ինչ,
 և յետոյ Հրամանաւ վարդապետին Հրաժարեցան 'ի միմեանց
 սիրով: Յովհաննէս զնոց 'ի Սեան կողին, և եղև միայնակեաց:
 Իսկ Եճապ-Խանն առեալ զդուստրն իւր Լուկիա՝ և մտին ի
 վանս Կուսանաց, և եղև 'ի կարդի Հաւատաւոր կանանցն, և
 Եճապ-Խանն անուանեցաւ Եթանասիա:

MB

ԳՂՈՒԻ ԼԵ.

Վասն հանկանցն ժողովելոյ:

Մտացումն եղև, զի 'ի կարգս Շահ-Նրասին զտեալ Կաք,
 յետոյ զտաք՝ և եղաք ասա: Վանդի թաղաւորն Վրաս կարի
 սիրելի զպատմութիւնս, զհակաճառութիւնս, զկատակս, և
 զճաղրս, զքննութիւնս հաւատոյ, և զխօսակցութիւնս:
 Յաւուր միում ժողովեալ էին առ նա ամենայն աւա-
 զանին, և խօսէին վասն հաւատոյ, և լեզուաց քաղցրութեան
 և փարթամութեան: Աւ վասն առաջին լեզուին, որ
 տուաւ Եղամայ, ոմանք ասացին՝ շրեկց լեզուն զոլ ա-
 ռաջին, ոմանք՝ Աթովլացւոցն, ոմանք՝ այս, և ոմանք՝ այն:
 Իսկ Շահն ոչ հաւանեցաւ ասացելոց միում 'ի նոցանէ: Այլ
 հրամայեաց Վալա-բեկ իշխանին՝ և ասէ, տես՝ թէ՛ սրբան ազ-
 դի լեզու զտանի յաշխարհիս Ասպահանու, դու ժողովեալ յամե-
 նայն ազգաց ամազիաց մանկունս՝ արու և էզ, որ չև իցեն ար-
 ձակեալ լեզուս իւրեանց, և լին 'ի տուն մի արձակ և մեծ. 'ի
 զիշերին վառեալ զձրազ, եթէ ջրտասցի, լոյց խարոյկ, և մարց
 նոցա սատուիրեալ բնաւ ոչ խօսիլ և ժպտալ. այլ զսպել և
 մաքրել, զիեցուցանել, և լողացուցանել առանց խօսելոյ, և
 ոչ զնել յօրօրոց և ոչ 'ի ճոճ, այլ 'ի յերկրի 'ի մահիճ. և
 զճախն յարքունուսա եզելցի մարց և արայոյն. 'ի զիշերի նըն-
 ջիսցեն մաքրն առ մանկունս, և 'ի տունջեան կացցեն յաղում

տան. և կացուսցեն Ք. ներքինիս պահասպան նոցա. զի թէ որ լացցէ, նորա ազգ ասնիցեն մարցն նոցա՝ լռելայն, զի եկեալ գարմաննսցեն տղայսն: Ջայս պատուիրեաց ասնել. և ասէ, տեսցուք՝ զինչ լեզու արձակեն նորա, այն է լեզուն՝ որ տուաւ Ադամայ: Իսկ իշխանն Ալաբ-բէկ արար զհրամանն: Աւ զարգարեաց զտուն մի բացաղոյն ՚ի շինութենէ, զի մի՛ լուիցեն զձայնս երգոց և զուսանաց: Աւ ժողովեաց մանկունս ՚ի Խաղաց, որք գտան յԱսպահան. որք են ՚ի բրիտանէից Ասազ, և յայլ ազգաց ժ.Պ.Ն. Ասիս ՚ի բրիտանէիցն՝ այսոքիկ են, Հայ, Յոյն, Աստին, Ասորի, Վիր, Աղուան, Բոշայ: Աւ յայլ ազգաց ժ. ազգ, որք էին Տաճիկ, Պարսիկ, Վրաթ, Պեաւա, Մար, Առ, Ասկղի, Օղբէկ, Ջաղաթայ, Պիլաք, Հրեայ, Հնդկի, Աթովպացի: (3) Այսբան ազգաց ժողովեաց բաղում մանկունսն երկամեան, և ելից զտունն՝ արու և էգ: Աւ եթէ որ մեռանէր ՚ի նոցանէ, բերէին փոխանակ նորա այլ: Աւ յետ աւրուոյ միոյ արձակեցին լեզուս յօգաւորս. և ասն և ոչ մի էր լեզուացն, այլ խժական, և բեկբեկ. և գային բազումք անմուռն՝ և լսէին զխօսս նոցա, և ոչ իմանային. կուռէին, խաղային, ծիծաղէին, լային: Աւ յորժամ մարք նոցա մտանէին առ նոսա, և նորա գային և խուճապէին զմարբքն, և մորմոքէին: Իսկ Շահն ևս եկն և ետես զխժական խօսս նոցա. և հրամայեաց սիսել չափչ. և նորա թափեցան ՚ի վերայ ձուարով և ճշարով. և ոչ որ զխօսաց՝ եթէ զինչ լեզու էր: Աւ ասէ Շահն, կոտորեցէք զոսա, զի մի ամեացի բարբառ այդ: Բայց Ալաբ-բէկն ոչ եթող կոտորել, և ետ ցմարս իւրեանց՝ և ասէ, երթեալ ուսանին զլեզու մօր իւրեանց: Աւ արարին այնպէս. և փութով ուսան զհայրենի լեզուն: Ջայս պատմեաց Մարկոս վարդապետն Ջուղայեցի, որ էր Առաջնորդ Հաւուց-Թաւառ, և ասէր, ժողովեալ մանկանց մինն՝ հօրեղբայրն իմ է լեալ:

ԳԼՈՒԽ ԼԻ.

Պատն հարգափայլոցն:

Արդէս պատմէ Ասարեալ պատմագիր, թէ՛ Շահ-Վրասն զերկիրս Արարատեան արտասահման արարեալ քշեաց, և տարեալ բնակեցոյց յաշխարհին Պարսից. և մնաց երկիրն Արատեան ամացի և անհարդարնակ: Պատնորոյ զազանք բաղմացան յաշխարհիս, և կաղաղ առեալ ՚ի գիւղս և ՚ի տունս բնակէին, և որջս արարեալ ծնանէին ձագուս: Աւելին զաղանքն՝ ինձ, արջ, բորենի, գայլ, աղուէս, կուղ, ոգնի, և այլ այսպիսիք՝ մեծամեծք և մանուէք, և ոչ զոյր մարդ՝ որ հալածէր զնոսա, և նորա համարձակ և աներկիւղ կային և շրջէին: Իսկ զայլք առաւել համարձակեցան քան զոյլ զաղանանս Վանզե մարդիկք՝ որք մնացեալք էին, ծերք և պառաք, և տկարք, որք ոչ կարացին գնալ ընդ բանակս, մնացին սասան, զայլն զայլքն՝ պատառէին զնոսա և լափէին, և զանկարսն ուտելով՝ սովորեցան՝ և զառողջն և սուտէին, եթէ պատահէին. վասնորոյ անուանեցան Մարդագայլ: Աւելք կարևոր համարեցաք զրել սակաւութ զմասս նոցա: Այլ որ մի յԱռինջ գեղջէ եկեալ ՚ի Վանաքեռ, և բարձեալ աղ շարակաւ՝ զնայր ՚ի գեղն իւր, և եհաս ՚ի գլուխս ջրաղացացն. և ահա՛ գայլք երկու իջին ՚ի բլրէն՝ որ ասնն Վարսպաս, և կալեալ զայլերն, և նա աղաղակեաց առ ջրաղացսն, մինչև է հասանիլ նոցա՝ սպանին զայլերն, զմի ձեռն և ղերեսն կերին: Աին մի ՚ի Վորք գեղջէ՝ նրսախւր ՚ի գրան իւրում, ՚ի գիրկս ունելով զմանուկ դուստր իւր, և ահա՛ գայլ մի տեսեալ ՚ի հեռաստանէ, և եկեալ ըմբանէ զհանդերձից մանկանն, և քարշէր առ ինքն: Աւելին ազաղակեր, և զրկեալ զմանուկն ոչ թողոյր ՚ի բաց՝ և ՚ի ձայնէ կնոջն՝ եկին ոմանք և հալածեցին զգայլն, և զմանուկն խեցին մեռեալ: Այր մի Միսիկ անուն՝ ՚ի գեղջէն Վանաքեռոյ, որ

էր ջրպետ գեղջն. սա ըստ սովորութեան զնացեալ՝ զի բազմացուսցէ՞ զջուրն, և ևհաս 'ի զիւզ մի աւեր, որ ասէին Մէհուա 'ի գաւ առն Արտէից, և տեսանէ՞ զի Ա զոյլ շատապաւ փութան զէպ ի ինքն: Աւ Մխիկն զնայ և ելանէ՞ 'ի տանիս եկեղեցւոյն. և գոյլքն զան մինչև 'ի ներքոյ որմին, և ջանան ելանել 'ի տանիս եկեղեցւոյն: Իսկ Մխիկն արձակէ զմիջոց գօտին, և կտտէ ընդ որմնմն. իսկ գոյլքն 'ի բաց կացեալ նստին հայելով զէպ 'ի Մխիկն, զի թերևս իջցէ, զի կերիցեն. և այնպէս մնաց մինչև 'ի լուսանալն: Աւ յորժամ ծագեաց արեգակն, ահա արք երեք գային բեռն սկիւր երիվարօք, և Մխիկն ազազակեաց առ նոսա. և նորա եկեալ հարածեցին զգոյլսն. և Մխիկն գողալով զնաց ընդ նոսա 'ի զիւզն իւրեանց: Ազգայրն իմ Խաչատուր բարձեալ բողաւ մածուն՝ և տաներ յԱրեան՝ կնքահօրն իւրում. և ևհաս 'ի տեղին՝ որ ասի Հանգակեր, և ահա վեց գայլք եկեալ շրջապատեցին զնա, և մերձ էին պատառել. և ահա ողորմութեամբն Մատուծոյ եկն այր մի Հովհաննէս անուն՝ երիվարա՝ Վանաբեոցի, և փախոց զգոյլսն, և զԽաչատուրն հեծոյց յերիվարն, և ասբաւ յԱրեան: Աւ այլ բազում են մնաօք գայլոցն, և մեք ոչ զրեցօք, զի մի ձանձրութիւն լիցի ընթերցողացն:

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

Պատերազմ Բեջն ընդ Գոյլսն:

Աւ յորժամ էառ Շահն զԱրեան, կարգեաց անդ իշխան Միգրուհա-խանն, և պատուիրեաց նմա նորոգել զբերդն, և անկել զայլդին, և փոյթ լինիլ շինութեան: Այննորոյ ամենեքեան սկսան շինել և անկել զայլդիս: Ար և Տաճիկ մի անկեաց զայլդի, և բերեալ այր մի 'ի Արտէից՝ Սարգիս անուն՝ կնաւ իւրով և սանդեայ որդւով; և կացոյց զնա պոհապան նորա-

տունի այգւոյն: Իսկ այրն ցանեաց 'ի մէջ որթոցն վարունդ, և սեխ, մեղրատոյ և խաւարատ: Այրն 'ի տունջեան երթայր 'է մշակութիւն 'ի վերայ բերդին: Իսկ կինն դարմանէր զայդին և զբարակն. և յերեկոյն փոյտեայ սանդխօք ելանէին 'ի տանին հնձանին՝ յաշէ զայլոցն, և զսանդուխն քարշէին 'ի վեր: Աշւ յաւուր միում ըստ սովորութեան իւրոյ գնաց Սարգիան 'ի մշակութիւն իւր: Իսկ կինն իջոց զբորոցն մանկամբն, և եղ 'է հնձանն, և զդուռն ոչ աղիեաց, և գնաց դարմանել ըզպարակն: Աշւ զայլ մի տեսեալ զայն, գնաց երաց զդուռն՝ և եմուտ 'ի ներքս, և դուռն ինքնին գնաց 'ի վերայ: Իսկ զայն կալեալ 'ի կապանաց մանկանն, և կամեր ստատուել զմանուկն: Իսկ կինն լուաւ զձորիումն դրանն, և սսէ, մի՛ դուցէ որ եմուտ 'ի հնձանն զողանալ ինչ: Աշւ գնաց և ետես զայն, և ծիչ բարձեալ ըմբռնէ զերկու ականջն զայլուն, քարշէ, զի զերծուցէ զմանուկն, և ոչ կարաց, և կինն 'ի քարշ տանէր զզայն. և զայն ոչ թողոյր զկապանս մանկանն, և կինն 'ի քարշ հասեալ 'ի դուռն, և ոտամբն երաց զդուռն, և ձայնէր առ դրացի կանայսն, և կանայք երկու լուան զձայնն, և եկին և տեսին զտառապանս կնոջն. մի կինն առեալ հատոց, և միւսն մեծ բիր, հարին զզայն, և սպանին: Իսկ մանուկն բնաւ ոչ խօսէր, և ոչ եռայր, կարծեցին՝ եթէ սպանեալ է, և մայրն բացեալ զերեսս տղային, իսկ տղայն ժպտեցաւ դէպ 'ի մայրն. և մայրն յուրախութենէն յուշաթափ եղև, և հագիւ յուշ բերին: Աշւ այս լուաք 'է Չարքարիայ վարդապետէ, որ էր Առաջնորդ Յովհաննու վանից. որ նա ինքն լուեալ է 'ի Սարգսէն՝ յանապատն Արևանայ 'ի թուին Ո՛Չ:

ԳՂՈՒԻՆ ԼՂՂ

Հէն՝ Վերսալն է գալոն Շարուրայ:

Չի որպէս ասացաք զեօցիւ Եմիրզունա-խանին 'ի պատե-
րազմի Մովսէսին, և տանիւն յԱշրեան, և մնայն առ Վօռչի-
բաշին՝ Թաճմազ-բէկի՝ որդւոյ նորաւ Լուան ազգն Մարաց,
որ է Վուրա, յայնմ կողմանէն Մասեաց լերինն՝ ժողովեցան
'ի մի, և խորհեցան զալ 'ի զաշան Շարուրայ՝ և առնել ա-
ւարս Լու եհաս համբաւս այս առ Եմիրզունա-խանն: Վասնոր
ոյ յղեաց առ որդին իւր Թաճմազ-բէկ զպատգամս խիստս,
և ասէ, աւուրք տառապանաց և օր նեղութեան հասին 'ի վե-
րայ քո. արդ՝ որոյ յուսոյ ակնունիս կալով այդր: Լու իրբե-
լուաւ Թաճմազ-բէկն զպատգամս Հօրն՝ և է խոր խոցեցաւ,
վասնորոյ առանց զիտելոյ Վօռչի-բաշուն՝ առեալ զզունդն
իւր՝ և գնաց 'ի նոյն օր 'ի զաւառն Վեղամայ, և է միւս օրն 'ի
Վայոցձոր, և է միւս վաղն 'ի զաշան՝ որ կուի Վէթի. և ետես՝
զի տարածեալ էին արքն զվայրս զաշտայն: Լու Թաճմազն զո-
չեաց բարձր ձայնիւ, և ասէ, հա-սո-ր Վալեաշ, հա-սո-ր⁽⁴⁴⁾:
Լու այր ոմն 'ի Պարսից՝ ոչ յաւազայն, այլ անարգ և յոռի,
պատասխանեաց արհամարհանօք՝ և ասէ, Էէշ Էմլման Գա-սո-
նան նա հա-է շուր⁽⁴⁵⁾. որ է ստուգութիւն խօսացս այս. զի սը-
ղութիւն էր հացի. և այրս այս Աւլուֆայն առեալ էր կո-
րեակ, և յայսմ վայրի երես եհան անարգանօք. և մինչև ցայ-
սօր առակ առի այս՝ յայսմ աշխարհի: Լու 'ի վերայ այս բանի՝
Թուլացան Պարսիկքն, և ոչ կամէին մտանել 'ի պատերազմ:

(44) Հա- կամ հա-շ աղաղակ է ըստ Պարսից, զոր բառնան ի յարձա-
կելն ի վերայ թշնամեաց, հա-ր թարգմանի հետի. Վալեաշ կամ Վալեաշ
կուի Պարսիկն.

(45) Զի՛նչ հա-շ լինի կորեկան հնգից լարից (Լիտան է 12 դրուա՝ քա-
խակ դրուանքայն կշտ է իրր 113 $\frac{1}{3}$ արամ):

Վասնորոյ ինքն թճահազ րէկ՝ սակաւ արամիք եմուտ ՚ի բանակն Վարաց՝ և կոտորէր. և թեսեալ զօրացն՝ արխացան. և նորա մտեալ ՚ի սպասերադմն՝ յազթեցին Վարացն, և հալածեցին, և զնացին մինչև ՚ի տեղն, որ կոչի Այաղու-սարայ, և անդ կանգնեցին զնշանն Վարաց՝ սպիտակ՝ որ ասի ալմ, կամ Բոյրալ⁴⁶): Եւ տեսեալ Վարացն զնշանն իւրեանց, կարծեցին ճշմարիտ գող. վասնորոյ զիմեցին առ նաւ Խսկ Պարսիկքն ըմբռնէին զնոսա, և կայանս առնէին, կոտորէին, և աւար առին զամենայն ինչս նոցա, և մնացեալքն մազապուրծ եղեալ անկան ՚ի տեղիս իւրեանց: Եւ մինչդեռ անդէն կային առ Այաղու-սարայն, եկն միւս ևս բօթ, թէ՛ ահա զունդ մի Օսմանցուց ՚ի Արուց ելեալ և եկեալ հասեալ են ՚ի Արուաչ և և Վճան ՚ի լեռնոտեաց Արարածու, և կամին գնալ ՚ի Արրի: Եւ լուեալ զայս թճահազն, զամենայն զերիսն և զգլուխս սպանելոցն և զաւարն առաքեաց առ հայրն իւր Ամիրզունա-խանն, և ինքն ոչ զնաց, այլ առեալ զօրքն ՚ի նոցն երեկոցն զնացին ՚ի զիւզն Նորադաւիթ, և զերիվարսն յազեցուցին. և ՚ի հաւախօսին ելին և անցին զգեան շուրաստան, որ է Օւմմէ. և ելին յառապարն, և առանց ձանապարհի հասին ՚ի վեր քան զՕշական, և անցին զգէտն Վասաղ, և ՚ի ներքոյ այդեացն՝ որ ասի Արրոյ դաշտ, անցեալ զնացին. և հասին յանդաստանն Վճանայ, և տեսին զՕսմանցիսն, և հարին զփողն սպասերազմի. և խառնեցան ընդ միմեանց՝ Պարսիկն և Օսմանցին: Եւ երիվարք Օսմանցուց ոչ էին սովոր ձայնի փողոցն Պարսից. և ՚ի հնչել փողոցն՝ փախուսա առին՝ և Պարսիկն զինի նոցա՝ հալածելով զնոսա Վայց թճահազ-րէկն մոլոր անկեալ ՚ի զօրացն իւրոց՝ զնայր միայն: Եւ ահա Պ Օսմանցիք տեսին զնա ՚ի հեռաստանէ, և զիտացին, որ Վաղրաչ է, բայց ոչ իմացան՝ թէ ով իցէ, և ծպտեցան զինի նորա. և նա՝ զի ունէր ձի զօրաւոր

կիսարանական, որ ասէին Վաչէ Գեղեցի, և փախեալ առաջի Օսմանցոցն, և ահա պատահի փոսի մի, որ՝ ասէին՝ լայնութիւնն էր Ի՛Վ. Թիզ, ղեօրութիւնն և ղերկայնութիւնն անչափ, և մըտրակեալ ղձին, և շեշտակ ջունթ առեալ Թռեալ, և էանց յայնկոյս. և կացեալ ՚ի վերայ ոտին, և իջեալ համբուրեաց զաշտ ձիոյն, և զնացեալ եկեալ եղիտ զօրքն, և Թռեցին զնոսա Չայր պակասեալ ՚ի զօրացն: Աւելեքեանք ունէին կասեալս Ա. և զլուխ Վ: Աւելեալ զնացին յԱրեան առ խանն, և զրեցին զպատճէն երկուց պատերազմացն, և ետուն ՚ի ձեռս պնդաղեսպանի, և առաքեցին առ Շահն:

Վ. Լ. ՈՒԻ Լ. Ա.

Մահ Արդոնա - Իանն:

Յորժամ զնաց Թահմազ - բէկն զօրօք իւրովք՝ և ոչ հրամանաւ Վաչէ - բաշուն, վասնորոյ ՚ի խոր խոցեցաւ նա մահուչափ՝ նախատինս համարելով ինքեան: Աւելս ևս զրեաց Թռեղթ զանգատանաց ՚ի Թահմազ - բէկէն, և պնդաղեսպանիւ առաքեաց առ Շահն: Աւելս պնդէս պատահեցաւ, զի երկոցունց պնդաղեսպանքն՝ Վաչէ - բաշուն և Թահմազ - բէկին՝ ՚ի միում աւուր մտանել առ Շահն: Աւել իրբե ընթերցաւ Թռեղթն, իմացաւ՝ զի Վաչէ - բաշին առ նախանձու է զրեալ. և ոչ ընկալաւ զասացեալն Վաչէ - բաշուն: Իսկ Թահմազ - բէկինն ընկալաւ և զովեաց զնա: Աւել զրեաց Թռեղթ և ետ նոյն պնդաղեսպանին, և էր պատճէն սյու շրաման է ՚ի մերում Թազաորութենէ առ քեզ Թահմազ բէկ, զի Թէ հոյր քո մեռանի, Թաղեաւ, և Թէ կեցցէ, մի՛ կացցէ սյդր, կամ զացցէ առիս, և կամ նստցի լռիկ, և զու արս խանութիւն: Չայս իրբե լուաւ Թահմազն, իսկոյն ետպան զհոյր իւր: Վասնք ասեն՝ լարիւ խեղդեաց, ոմանք ասեն՝ եզ բարձն ՚ի վերայ բե-

բանոյն, և նստաւ 'ի վերայ նորա, և շնչարգել արար, և մեռաւ: Եւ ոմանք ասին, իւրով մահուամբն մեռաւ 'ի խստութենէ վերին: Վանդի բժիշկք ոչ կարացին բուժել: Վանդի որքան զեղ զնէին, վէրն առաւելոյր, և 'ի կսկծոյն մեռաւ: Թէ, այսպէս և թէ, այնպէս՝ բարձաւ 'ի կենաց քաջն և արին Մփրգունա-խան խարտեաչ առիւծն, և կալաւ զտեղին՝ որդի նորա Թահմազ բէկն, և նստաւ խան՝ ծանր իշխանութեամբ: Բայց տարակուսութիւն է ինձ սակս սորա. քանզի Մոսթեալ պատմադիր՝ ասէ, թէ՛ յորժամ խոցեցաւ Մփրգունա-խանն, որդի նորա Թահմազ - բէկն էր առ Շահն, և յորժամ լուաւ Շահն զխոցիւն Մփրգունայ խանին, առաքեաց զորդին ահայրն, զի պահեցէ զերկիրն: Իսկ 'ի լոյ համբաւոյն՝ այն էր՝ զոր զրեցար, քանզի կարծեմ համբաւն յիրաւի գոյ: Վանդի ես մանուկ էի՝ զի ասէին, ահա Թահմազն եկն է՛ Վարացտանայ՝ և է՛ Վրասցն՝ զոր ըմբռնեցին, շղթայեալ բերին 'ի Վանաքեռ պահեառուն: Եւ մեղ ևս ետուն ոմն պահ Նկիլկի անուն, որ զիտէր շայերէն, նա պատմեաց մեղ վասն պատերազմին:

ԳՎ ՈՒԻ ԼՕ,

Գնալ Օսմանցոյ 'ի վերայ Բաղրատայ:

Լուաւ թագաւորն Օսմանցոց Մուրատ՝ թէ մեռաւ Շահ-Վրասն, և նստաւ թոսն նորա Սաֆի, և է տղայ և անարի. վասնորոյ գումարեաց զորս, և ետ 'ի ձեռս Վաղիր-Խոսրով Փաշային՝ գնալ 'ի վերայ Բաղրատայ՝ առնուլ զնա: Եւ զնացեալ նստաւ 'ի վերայ նորա՝ բազում աւուրս, և ոչինչ կարաց առնել. դարձաւ և զնաց յԱշկրատան՝ որ է Վրբման-Շահն, և է շամադան, և 'ի Վարկադին, և ոչինչ կարաց առնել. դարձաւ և զնաց յաշխարհն Օսմանցոց, և կամեցաւ

ձվեռեղ 'ի Թուրխաթ⁽⁴⁷⁾ : Առ լուաւ թագաւորն Մուրատ, բարկացաւ և առաքեաց զՄուրթթուղայ Փաշայն, և եհատ զղլուին խոսրով Փաշային, և ինքն կալաւ զտեղին :

ԳՒՂՈՒԽ ԼԼԷ

ԳՆԱԸՆ ՈՒՍՈՍՊՈՏ ԽԱՆԷ Ի ՎՂԱՆ :

Իսկ թագաւորն Պարսից Շահ-Սաֆի լուաւ զարարեալն Սուլթան Մուրատին, և ինքն ևս կամեցաւ առնել՝ զոր նա արար, վասնորոյ մոլորվել հրամայէ, զզորս և զնալ 'ի վերայ ՎՂանոյ : Առ կացոյց զլուխ նոցա՝ Ուստամ Խանն, որ էր իշխան Թուրքոյ : Առ իրրե էտո նա զիշխանութիւնս զայս, հոգարտութեամբ առաքեաց յԱշրեան առ Թահմազ-Խանն՝ զալ առ ինքն, զի գնացեն 'ի վերայ ՎՂանոյ : Իսկ Թահմազ Խանն խտութեամբ ետ պատասխանի, և առէ, ևս ոչ եմ կարող զալ, նախ զի ոչ ունիմ հրաման 'ի Շահէն, և երկրորդ՝ զի, Գ կողմանէ թշնամիք զոն Աշրեանոյ, 'ի Վրաց, 'ի Վրաց, և յՕսմանցոց, զիսոր թողուցում զերկիրս անաւեր, և գտմամանել 'ի Տառայութիւն, և ոչ գնաց : Ասե առաքելոցն ոչ ետ շուք, և դարձան անարդեալ : Վասնորոյ անբժշկելի վերօք վերաւորեցաւ Ուստամին, և ոչ զիտեր զինչ արացէ : Վանգի ոչ եղև բանն իւր, այլ և արհամարհեցաւ 'ի Թահմազէն : Առ ինքն առեալ զօրքն՝ և գնաց 'ի Շամիրամակերտ, և նստաւ 'ի վերայ նորս, սկսաւ պատերազմիլ բազում աւուրս, և իմացաւ՝ զի ոչ կարէր առնուլ, խորհեցաւ փախչիլ, և հրամայեաց զօրացն սիռիլ յերկիրն, և աւար առնել զոր ինչ կարացեն մինչև յերիս աւուրս, և յեա երկից աւուրց դառնալ առ ինքն : Առ գնացեալ զօրացն՝ զերկեցին զոր ինչ գտին, և դարձան առ

(47) Եւրոպիա :

նառ Իսկ նա դադար կոչեաց զամենայն հաղարարեալս՝ և սակ,
 դուք կոչեցէք զանխլարար զՃ'ապետս, և նորա զխննապետա-
 սըն, և յխննապետքն՝ զտասնա լեւան, և նորա զքրաց խը-
 եանց, զի պատրաստ կացցեն յայս նիշ զիշերի փախչի
 միանգամայն, զի մի գիտացեն Օսմանցիքն, և ելցեն 'ի
 բերդէն, և պնդեացին զկնի մեր, և ոճիրս դործեացեն: Աւ-
 արարին այնպէս՝ թողեալ զճրագսն 'ի վառ, զի մի կարծիս
 առցեն Օսմանցիքն: Աւ այնպէս փախեան 'ի միում ժամու:
 Աւ 'ի վաղէն տեսին Օսմանցիքն զփախուստ Պարսիցն, և զհետ
 մտեալ ոչ կարացին հասանիլ. դարձան առ հանգրուանս նոցա,
 և ոչ գտին ուրուն մի՝ բաց 'ի ճրագայն: Իսկ Ռուստամն զնաց
 'ի Թաւրէզ, և գրեաց զանգատ 'ի Թահմազէն, և առաքեաց
 առ Շահն: Իսկ Շահն արհամարհեաց զնա, և զթղթա-
 բերան զանիւ արձակեաց. և տկամբ հայեր առ Ռուստամն մին-
 չե 'ի մահ նորա:

ԳՂՈՒԻ ԼԸ:

Պատմութիւն զբարեացն:

Մինչդեռ կենդանի էր Եմիրգունայ խանն, այր մի Մուրատ
 Բէկ անուն՝ յազգէն Օսմանցոց, փախուցեալ 'ի սպանմանէ
 վասն գողութեան, և զայ առ Եմիրգունա-խանն, և մեծարի
 'ի նմանէ, և երբեմն լինի առաջնորդ Պարսիցն, և ասնի 'ի վե-
 րաց Օսմանցոցն. և այսպէս սիրեցաւ 'ի խանէն վասն արիու-
 թեան իւրոյ: Ազրայր մի էր սորա՝ Եսլան տղայ անուն. սա
 լուաւ, թէ՛ եղբայրն իւր մեծարեալ կղև 'ի խանէն, վասնորոյ
 և ինքն և ապստամբեցաւ. և հատուածեալ ամենայն ընտա-
 նեօքն՝ և եկն առ եղբայրն. և նա առեալ տարաւ զնա առ խա-
 նըն: Աւ երկրորեանն կային 'ի միասին առաջի նորա: Աւ յետ
 Եմիրգունայ խանին նստաւ Թահմազ - զուլի բէկն: Աւ սա և ս
 սիրեաց զնոսա, և արար Մուրատ բէկն՝ երկրորդ իւր, և Եսլան

աղայն՝ վերակացու հարկացն: Այս Ասլան աղայն առաքեաց յերկիրն, զի գրեացէ զլուխ արանցն և ամենայն իրացն: Աւելին նախ ՚ի Վանաքեա յառուրս ձմերայնոյ, և կոչեալ առաջի իւր զգիզականս՝ յուցանել զգլուխն իւրեանց, եկն նախ Մելքն՝ Վառիթ՝ և երեք Ք որդին իւր, և զորդի դասերն, և եցոյց: Գային ամենեքեաս որդւովք իւրեանց՝ և մտանէին ՚ի գիրն: Կսկ հայրն իմ՝ Մկրտիչ շարակեաց զես զԶարարիացս, և զեղբայրն իմ՝ զՊաշտառուր առաջի արկեալ՝ զնաց. և իրբեկտես զմեզ փոքր և կաղ՝ և թիւր ոտամբ, բարկացաւ՝ և սակ, զառողջ որդիսն քո պահեալ ես, և զանգամալոյճքդ բերեալ ես. և հրամայեաց արկանել յերկիր ՚ի վերայ երեսացն. և բերեալ ջուր թափեցին ՚ի վերայ անձինն, յոտաց մինչև ցլուխն՝ ջրողող արարին. և նստոյց այր մի ՚ի վերայ զլեոյն և այր մի ՚ի վերայ ռախն. և հրամայեաց չորից զլնուորաց՝ Ք կողմամբ հարկանել. և այնքան հարին, մինչդի մորթն ՚ի մարմնոյն ՚ի բաց ոստեաւ, և ինքն անշնչացաւ. և համարեցին զնա՝ մեռեալ. և ապա քարչեալ զնա թաղեցին ՚ի մջ փայինի: Աւ այր մի Քարսեղ անուն, և այր մի Վաղար անուն՝ հանին զԻ եղնգունսն. և այլ ոմն Մարուզէ անուն Արեանցի կախեցին զմիոյ ձեռանէն, և այնքան հարին, մինչև յօղուածքն ամենայն խախտեցան: Աւ այսպէս ահ նորս տիրեաց ՚ի վերայ ամենեցուն՝ մեծաւ սաստիւ: Վասնորոյ ոչ մնաց ստեղեայ մանուկ՝ զոր ոչ յուցին: Աւ եթէ, ծերք գային, հրամայէր երթեկեկս առնել առաջի իւր. և տեսանէր, զի թէ զլուխն ՚ի կոր ունէր, և Ք ձեռքն զինի իւր տանիւր, ոչ զրէր. իսկ թէ զլուխն ուղիղ ունէր, և ձեռքն առաջի տանիւր, զնա գրէր: Աւ ոչ որ իմացաւ զայս: Կսկ եթէ մանկունք գային, բերէր առատան, և շուրջ պատէր զպարանոցաւ պատանոյն, և երկոքին ծայրք պարաննի զնէր ՚ի բերան մանկանն, և սակը՝ բմբունել առամամբ, և օղարարեալ տանէր ՚ի վերայ զլեոյն. եթէ անցանէր զգլխովն, թողոյր զնոսա զնալ. և եթէ, ոչ անցանէր զգլխովն, գրէր զնա: Աւ

ցեալ Շահն՝ հրամայեաց վարել զնա յաշխարհէն. ասէ, աչք
 զորա չար է, զվէմն պատառէ, և զաղբիւրս խնու, և զըոյսս
 չորացնէ: Աւ հանեալ զնա տա՛ր և ամենայն ընչութ՝ և հա-
 լածեցին: Աւ զնալով եհաս յԱշրեան, և ծանօթացաւ Ա-
 միրզունայ-խանին. քանզի յառաջադոյն զխօսին զիրեար:
 Աւ Խանն կարգեաց զնա ՚ի վերայ արտօրէիցն՝ տեսանել որ-
 քանութիւն հինդերրորդացն, զոր ինքեանք հաղարչէ⁽⁴⁸⁾ ասնն:
 Իսկ նա ելեալ երկիրն առ ՚ի հաղբիւր, թէ զնայր ՚ի վերայ արտի՛
 ասէր, այսքան ցորեան զոյ աստ, և թէ ՚ի վերայ զիզոյ՝ ասէր,
 այսքան խուրց է, և թէ զնայր ՚ի վերայ սեղջի՛ ասէր, այսքան
 լիար է, և թէ ՚ի վերայ հօտից խաշանց զնայր՝ և կամ նախաց
 անդէոց՝ ասէր, այսքան քաղաք⁽⁴⁹⁾ է և ոչխար, և լինէր այնպէս,
 և ոչ վրիպիւր բնաւ: Աւ անուանեցին զնա՝ Ամարգար-Շահ-
 Վուլի-Իւէկ: Աւ այսպէս եկաց նա ՚ի վերայ արտօրէիցն, և ՚ի
 թուելոյ խաշանցն: Ի կենդանութեանն Ամիրզունայ-Խանին
 նա էր հաղարչէ և սառաղչէ⁽⁵⁰⁾: Աւ յետ Ամիրզունայ-Խանին՝ եղև
 Խան թաահմաղ - զուլին: Գ Տաճիկ մարտանեցան, և զաղտ ՚ի
 մարդկանէ սպանին զնա, և ոչ դք իմացաւ զմահ նորա. քանզի
 տեսին զզէշ նորա անկեալ ՚ի վայրի՛ մերկ: Աւ այսպէս բարձաւ
 չարն ՚ի միջոյ:

ԳՂՈՒԻ Խ.

Թէ՛ սրտի՛ոյ՛ ու էր թաահմաղ - զուլի՛ խանն:

Այն ինչ՝ զոր գրեցաք ՚ի սկզբաննէ պատմութեանս մինչև
 ցաստ, զամենայն ՚ի համբաւոյ և ՚ի լրոյ՝ և ՚ի պատմութենէ
 զրոյ և ՚ի յիշատակարանաց էր: Այսուհետև ահանատես եմ

(48) Զգուշացուցիչ կամ հսկող:

(49) Գուար, խաշն, անասուն, սրճառ:

(50) Փորձիչ, քննիչ, զննիչ:

և ականջալուր մերձակայ իրաց. վասնորոյ զրեմ՝ զամենայն անվրէպ: Կախն՝ զայս, թէ՛ որպիսի այր զորն թաճմագ - Խանին: Այր նա գեղեցիկ պատկերօք, մեծակն, յունակից, լայնաճակատ, թիկնեղ, փոքրաբերան և մանրատամն, քաղցրալըրոյց, և համեղախօսք: Իրաւարար և ուղղագատ, ճշմարտասէր և անաչառ, սիրօղ քրիստոնէից: Ծի միշտ զնայր ՚ի տունս նոցա՝ ուտէր և ըմպէր, և ոչ խտրէր ՚ի զէնկեացն քրիստոնէից, և ոչ յեփոցացն: Աւաստէր, թէ՛ են Տաճիկք՝ զքրիստոնէից միան ուտեն և զարխնն ըմպեն, և ասնն թէ՛ քրիստոնէից զենեայն մի՛ ուտիցէք, զի մեղք է: Աւ զնացեալ ՚ի հարսանիս Գարիգորին՝ որդւոյ Վաւութ մելիքին, և ոչ տարաւ ընդ ինքեան բաղմութիւն Տաճկաց, զի մի բազում ծախսք լիցին ՚ի տան մելիքին: Այլ տարաւ ընդ իւր զՄուրատ բէկն, և զՆսրան աղայն, և Վասուճ քարանձարն, և ծառայք ոմանք: Աւ յորժամ բազմէր յընթրիս, յաջմէ և յահեկէ իւրոյ նատուցանէր զմելիք Վաւութն և Վարբեցի Գօզալ բէկն: Աւ յորժամ յառնէր, յառնէին և նոքա: Յորժամ ննջէր, ասէր, ննջեցեն ամենեքեան, և ոչ որ մնացէ արթուն: Աւ այս էր սովորութիւն նորա: Աւ եղև՝ զի ՚ի նոյն հարսանիսն ՚ի տան Մելիքին՝ նստաւ յերեկոյէ մինչև ՚ի մեջ զիշերին՝ յուտել և յըմպել զուսանօք և երգօք՝ պարուք և խնդութեամբ բաղմաւ: Աւ յորժամ եհաս զինին, յարեաւ ՚ի ննջել՝ և ասէ, երթայք ննջեցէք ամենեքեան և մի որ մնացէ արթուն: Աւ ինքն զնայնեալ ննջեաց, և յաղեցաւ ՚ի քնոյն. յարեաւ և ելոյց լապտեր, և ետ ՚ի ձեռն գտաւ մելիքին, որոյ անուն էր Վարդայ խաթուն, և շքէր տեսանել՝ թէ մի՛ որ ՚ի Տաճկաց լիցի արթուն: Աւ եմուտ ՚ի ներքին մառանն, և ետես՝ զի քոչն⁽⁵¹⁾ եղեալ էր ՚ի վերայ թուղրի, և սեղան արկեալ ՚ի վերայ քուրսոյն, և հաց և կերակուր ՚ի վերայ սեղանին, սինակ զինւոյ և բաժակ ՚ի վերայ. և Նսրան աղայն ոտքն

(51) Աթու, գահ, 2) ամպիոն, բեմք:

պարզեալ 'ի ներքոյ քուրսւոյն, և ձեռքն 'ի վերայ միմեանց եղեալ, և գլուխն 'ի վերայ ձեռացն եղեալ՝ ննջէր 'ի վերայ քուրսւոյն: Եւ տեսեալ զայն Խանն՝ դարձաւ յետս, և ասէ յաղջիկն, մի՛ ումէք ասիցես ինչ. և ել 'ի մահիճն՝ և ննջեաց դարձեալ: Եւ էին արք երկու՝ սպասաւորք հարսանեացն՝ անուն միոյն՝ Սահրատ, և միւսոյն Թարխան. սորա արթուն էին՝ տեսին զայն, և երթեալ զարթուցին զԱսլան աղայն, և պատմեցին նմա զամենայն: Եւ յորժամ լուաւ զայս, զողումն և սարսափումն անկաւ 'ի վերայ նորա՝ և ասէ, զիտեմ զի սպանանէ զիս. սակայն թէ հարցանէ Խանն, ևս զճշմարիտն ասացից: Եւ յարեաւ զնաց 'ի տեղի իւր: Եւ 'ի վաղիւն կոչեաց Խանն զտաճկունս 'ի միասին, և ասէ, ցնոսա, յետ զնապոյն իմոյ աստի՛ ո՛չ մնաց արթուն: Եւսէ Ասլան աղայն, ևս զնացի 'ի ներքին մառանն՝ և տեսի սպասաւորքն ուրախանային քումի մեծութենէ, և ևս ևս նստայ 'ի ներքոյ քուրսւոյն, և բազումս արարի սէր. և նիրհս կալաւ զիս, և ոչ կարացի յաննել, այլ ննջեցի 'ի վերայ սեղանին: Եւսէ Խանն, եթէ ոչ էիր ճշմարիտն ասացեալ, զգլուխ քո վերանայր 'ի քէն: Եւ այսպէս կայր ասհարկութեամբ 'ի վերայ Տաճկաց, և սիրելով զքրիստոնեայսն:

ԳԼՈՒԻ ԻԵ.

Երլուսանք Խանն յաշխարհն Օսմանցոց:

Տեսեալ զանմիարանութիւնն Օսմանցւոց՝ որք էին 'ի Վարրս քաղաքն, քանզի երկոքին մեծամեծ Պարոնայքն՝ որք ասէին՝ Սաղ - աղասի⁽⁵²⁾ և Սօլ - աղասի⁽⁵³⁾, որ է յաջ և յահեակ պարոնայքն, սորա անկան ընդ միմեանս սպտերազմաւ վասն

(52) Եջապահ, աջապետ.

(53) Չախապահ, ձախապետ.

խշխանութեան իւրեանց. և զնացին յԱրզրում առ աւագ իշխանն, որ է մեծ Փաշայ, զի գառաստան արացէ նոցա. և մնաց Վարս առանց վերակացուի: Առեալ զայս Խանն, և ժողովեալ զորս ետ 'ի ձեռս Վեարանթար Մասումին, և առաքեաց 'ի գաւառն Աարուց. և պատուիրեաց նմա, զի թէ քրիստոնեաց դերեցես, խաղաղութեամբ բերցես. իսկ թէ Տաճիկ, զարսկոտբեցես, և զէզսն դերեցես, և զէննն ոչբեցես և աւերեցես: Չայս պատուէրս ետ նմա. և ինքն առեալ զմնացեալ զօրքն՝ զնաց զկողմամբն Աաղզուանայ, և զամենայն վայրսն դերեաց և աւերեաց: Աւ եհաս մինչև 'ի Հին քաղաքն Բաղբեանդ, որ այժմ ասի՝ Չատաֆխանայ՝ 'ի վերայ Արսիս գետոյ. դերեաց զընակիչսն, և քակեաց զէննն, և մնաց աւեր մինչև ցայսօր. և զգերինն առաքեաց 'ի Աղարշապատ: Աւ զնալով եհաս մինչև 'ի Աարնոյ գաւառ, և դերեաց՝ զոր ինչ եղիա: Աւ գարձաւ 'ի Բասենոյ վերայ, և 'ի Պարտիզաձորոյ, և եկն 'ի գուռն Աարուց, և զոր ինչ մնացեալ էր 'ի դերելոցն Մասումին, զայն ևս Խանն դերեաց: Վանզի Օամանցիք ոչ կարացին զգէմ ունել. վասնզի եղուզակք՝ որ է ջարալիք՝ բաղմացան 'ի փոքր Աղոնիայ Հայոց, այսինքն՝ Շապղարասար (Շապին-գարա-հիսար): Աւ հրամանաւ Մուրատ թաղաւորին Օամանցոց՝ զընաց 'ի վերայ նոցա Փաշայն Աարնոյ, և մնաց աշխարհն անտէր: Ասնայսորիկ զօրացան Պարսիկք՝ և արարին զայս ամենայն:

ԳԼՈՒԻ ԻԲ.

Պարսիկ Շէր - Իսլամն Մահմէտի:

Ապիսկոպոս մի Միքայէլ անուն՝ 'ի Վանաքեոց. այս՝ սցն Միքայէլ արեղայն է, զոր 'ի պատմութեան Մեխլուին յիշեալ եմ. այր երկայնահասակ, պակասախելք, ազէտ 'ի գրոց, և ճարտար 'ի խօսս աշխարհի: Սմա եղև թշնամի Պարսիկ մի. զի ա-

սէր, ես ազգական եմ քեզ, և զոր ինչ դոյ քեզ, զամենայն
 ինձ պատեհ է. զի ես Սուսրման (Սիւսրման⁵⁴) եմ. և օ-
 բնէնքն մեր այսպէս հրամայեն: Աւ բազում անգամ հայհոյէր
 զԱպխակոպոսն՝ Գաբ (քեաֆիր⁵⁵) և Պէնազ (տինսիզ⁵⁶) և
 Էմիլ⁵⁷) ասելով: Աւ այսպէս կազ և կոխ էր ՚ի մջ եր-
 կոցունցն: Աւ գնացին երկօրեանն առ զաղին ՚ի դատաստան.
 և Պարսիկն կարծէր ինքն ճշմարիտ, զի պարծէր ՚ի Թուր-
 քութիւնն: Աւ գնացեալ կոցին առաջի Շխին: Եսէ Պարսի-
 կըն, միրզայ ես ազգ եմ մահրապիտ, և եմ Տաճիկ, և զա-
 պարանս ինդրեմ ՚ի սմանէ ըստ օրինացն. և սա ոչ տայ:
 Եսէ Շխին ցԱպխակոպոսն, յիրաւի՞ ազգ է դա քեզ: Եսէ
 Ապխակոպոսն, ես զդա ոչ զիտեմ, և ոչ ճանաչեմ. այլ թէ
 ազգ է դա ինձ, բերցէ վկայս, և հաստատեցէ զազգակցու-
 թիւն իւր առաջի ձեր, և ինքեանց լիցի զամենայն դոյսն իմ:
 Եսէ Շխին ցՊարսիկն, ունի՞ս վկայս՝ որ ազգ ես դմա: Եսէ
 Տաճիկն, վկայն իմ՝ հաւատս իմ է: Եսէ Շխին, բազումք
 են այդմ հաւատով, բայց ոչինչ օգնեն. և թէ ունիս վկայս՝
 բերցես. և թէ չունիս, մի՛ աշխատ աններ զոր. զի առանց վկայի
 ոչինչ չահիս: Աւ Պարսիկն ելեալ գնաց ՚ի Վանաքեռ, զի ՚ի
 տաճիկացն Վանաքեռոյ բերցէ վկայս. և նորա ոչ կկին, այլ ա-
 նարդեցին զնա: Իսկ Վաղին դրեաց զիր, և ետ ցԱպխակոպոսն՝
 բազում տաճիկաց վկայութեամբ և կնքով. և սուտ հանին
 զտաճիկն: Աւ Ապխակոպոսն առեալ զզաղիւնայն⁵⁸) և գնաց: Աւ
 յետ ամսօրեայ աւուրց՝ կին Պարսիկն զարձեալ առ Շխին՝ և
 ասէ, վասն միոյ անվարտի սեպղիսոյ զի՞ ամօթ արարեր և սուտ
 հաներ զիս. արդ ես տաց քեզ այսքան արծաթ, և զու արա՛

(54) Տաճիկ, հազարացի, մահմետական:

(55) Ծածկօղ, 2) հայհոյիչ, անաստուած, հեթանոս. 3) ապխատար:

(56) Ընհաւատ, անկրօն:

(57) Պէնազ, սնտի, 2) պիղծ, 3) տգէտ, և կն:

(58) Պատակներ, դատարարական վճիռ:

զըսանս իմ ուղիղ ։ Իսկ Ղազին լուա նմա, զի կաշառն կուրացուցանէ զբոս դատաւորաց. և առեալ զկաշառն՝ ետ նմա ղիր, և արար զնա ազգական Ապխսկոպոսին, և տաճիկն առեալ զԹուղթն՝ գնացեալ նստաւ յայդի Ապխսկոպոսին ։ Իսկ Ապխսկոպոսն գնացեալ առ Շէխն և ասէ, զի՞նչ է այս, զի բազում արանց վկայութեամբ ետուր ինձ այս չաւանայ⁵⁹), և այժմ տուեալ ես նմա հրաման, և ահա եկեալ և նստեալ է յայգեոջ իմու՛մ ։ Ես է Շէխն, ես ոչ էի ճշմարտութեամբ վերահասու եղեալ իրացն. և այժմ հաւաստեաւ ծանեալ, զի ազգական քո է նա, և ըստ օրինաց մերոց զամենայն ինչքն քո նմա պատկանի ։ Ես է Ապխսկոպոսն, յորժամ ոչ էր տուեալ քեզ կաշառս, վասնորոյ ոչ արարեր ինձ ազգական. այժմ առեր զկաշառս, և արարեր ինձ ազգական ։ Եւ բարկացեալ Ղազին՝ հրամայեաց ծառայիցն՝ հանել զնա արտաքս ։ Եւ ծառայքն բժեկով հանին ՚ի պալատէն ։ Եւ նա գնացեալ զրեաց Թուղթ գանդատանաց ՚ի Շխն, եղ ընդ նմա Ղազիլամէն, և ձեռամբ Մելիք Ղաւութին՝ առաքեաց առ Խանն ։ Եւ իրբև ընթերցաւ, կոչեաց Խանն զԱպխսկոպոսն առաջի իւր, և ստուգեաց ։ Եւ բարկացեալ Խանն, առաքեաց արս խտասիրտս՝ բերել զՂազին՝ հետիտս և սրբնթաց ։ Եւ գնացեալ բերին, և կացուցին առաջի Խանին ։ Եւ Խանն կցոյց նմա զՂազիլամայն Ապխսկոպոսի. և ասէ, զո՞ւ ես զրեալ զայդ ։ Ես է Ղազին, այն ։ Եցոյց և արդն⁶⁰) Ապխսկոպոսի և ասէ, այս ի՞նչ է ։ Ես է Շէխն, ինձ թիւր ծանուցին, և յետոյ իմացայ զերան ։ Ես է Խանն, կաշառն ծանոյց քեզ իրան, որ դու զօրինազիրն քո սուտ առնես ։ Պատահեցան անդ և յայնոցիկ՝ որք կնքեալ էին Ղազիլամայն՝ ասնն, մեր առաջի զրեցաւ Թուղթդ այդ բազում հարցաքննութեամբ ։

(59) Նոյն է նշանակութիւնն ընդ Ղազինի և Շխի թեպէտ և զնպետալճիտ թարգմանի.

(60) Խնդիր, աղերս, թուղթ աղաւանաց կամ խնդրանաց.

Եսէ Խանն, սմա զե՞նչ պատասխանի տաս Եւլուեցաւ Շէին, և զոյն երեսացն այլափոխեաց: Եւ բարկացեալ Խանն հրամայեաց առնել զնա Բախթա Կիւլա՞ այսինքն՝ տախտակեայ զըտակ. և բերին մեծ և ստուար տախտակ մի, և ծակեալ զայն անցուցին ընդ պարանոց Շխին, և կախեցին ՚ի տախտակէն բժիժս, և զանդակս և ունկունս պուտկաց, և զձեռս ազուեսուց և շանց, և սատակեալ կատուս, և զչոր զանգս անասնոց, և զպատառատուն և ս զՏին վարտիս կանանց, և կապեցին պարանա ՚ի պարանոցն, և ետուն ՚ի ձեռն պառաւ տաճկի միոյ, որ զնայր առաջի՞ և քարշէր զպարանն. և ծառայք Խանին ձեծէին զաճօք⁽⁶¹⁾ և վարոցօք՝ ձայնել բարձր, թէ՛ ով որ կաշառօք առնէ զատաստան, պատիժ նորա այս է. և զոչէր բարձր ձայնիւ՝ տաճկերէն. հոր Կի՞ Կիւլա՞ այսինքն: Եւ Եւլուսկոպոսն անուանեցին Ղալիլա՞⁽⁶²⁾: Իսկ Շէին այսպէս նախատանօք շրջեցուցին Կաշառօք և զարօք⁽⁶³⁾ շիշվելով: Եւ ստին ՚ի նմանէ զեշխանութիւն Շխութեանն. և եկաց այնպէս արհամարհեալ՝ մինչ կենդանի էր Թաշմաղ - Խանն: Եւ զպանու մն նորա յիւրում տեղին ասացուք: Իսկ Եւլուսկոպոսն հրամանաւ Փիլիպոս Աթուղիկոսին՝ նստաւ Եռաջնորդ Յուշոյ սուրբ Սարգսին. և ապա հրաժարեալ զնաց յանապատն Յօհաննու վանից, և անդ մեռաւ. և մեք ՚ի նմանէ ուսաք ըզպատմութիւնա, թէպէտ և մեք և ս տեսաք աչօք:

(61) Մտակ, խորագան:

(62) Արծանող զգեմպետ:

(63) Թմրկօք:

ԳՒԼՈՒԽ ԻՊԿ.

Վասն անուանել Եղեկոպոսոց:

Եւին 'ի ժամանակին ընդ այնու (այնմիկ) Հին Ապիսկոպոսունք անուանիք և լաւք, սարկեշտք և սրբասէրք. որոց անուանք էին, Փիլիպպոս, Յովհաննէս, և Միսիթար: Եւ ևս կամիմ զվարս նոցա ուրոյն ուրոյն պատմել: Ասիս զՓիլիպպոսին. որ էր 'ի Վանաքեոյ, և 'ի մեծ ազգէ, որք կոչին 'Աուկղարենք, և ծննդեան անուն նորա ևս 'Աուկղար: Եւ էր 'ի մանկութենէ՝ սարկեշտ, սրբարեբան, պահացօղ, ծոմակաց, աղօթասէր, հրաժարեալ 'ի տղայական շարժմանց, միշտ զնայր 'ի դուռն վանիցն, և ունին զներ արեզայիցն, և լսէր զբանս հոգեորս՝ և 'ի միտ առնոյր: Ասանորոյ ծնօղքն նորա տեսին զնա յայնպիսի ջանս, և ետուն զնա 'ի վանս զեղջն յուսումն. քանզի արագամիտ էր և բազմաջան. վասնորոյ փութով ուսաւ Սաղմոս և Շարական, և ժամակարգութիւնն անթերի: Եւ եկեալ 'ի վանքն Վանաքեոյ Աթուղիկոսն Առաքեալ, և տեսեալ զսարկեշտ վարս նորա, և օրհնեաց զնա կուսակրօն քահանայ՝ Ժ.Չ. ամաց, և անուանեաց Փիլիպպոս, որ թարգմանի բան ջահից՝ և բերան ձեռաց: Ե. յնպէս սարկեշտ և առաքինի վարուք պատարագէր զՎրիտոս: Եւ կացեալ 'ի վանքն, և ոչ ելեալ 'ի վանիցն արաքս բնաւ, մինչև յայանեցաւ երկրորդ Աուսաւորինն Մովսէս վարդապետն Տաթևացի. և զնաց Փիլիպպոսըն, և յարեցաւ 'ի նա. և շրջէր ընդ նմա՝ ուր և զնայր. և ոչ մեկնեցաւ 'ի նմանէ, մինչև եղև Աթուղիկոս՝ Մովսէսն, և օրհնեաց զՓիլիպպոսն՝ Ապիսկոպոս, և առաքեաց 'ի վանքն Բջնոյ՝ իշխել նմա. ետ 'ի նա և զՎանաքեո՝ 'ի պատիւ նմա՝ ձեռագրով, զի մինչ կենդանի է նա՝ լիցի նմա, և յետ նորա լիցի Վանաքեո՝ վանքին իւրոյ. և ահակայ զիրն այն: Եւ զընացեալ 'ի վանքն, և ժողովեաց զմիաբանս աւելի քան զՉ.:

Աւղղեաց նախ զկարգս հոգևորս, զասհմանս աղօթից, և սպա
 զմարմնաւորս: Աորդեաց և զխախտեալ տանիս Ակեղեցւոյն,
 շինեաց և փայտեաց դաւիթ ՚ի վերայ արեւմտեան դրան Ակե-
 ղեցւոյն, և զտնտեսատունն, և զխցերն. շինեաց և ձիթաղացս,
 և ջրաղաց, զգոմս անտանոց, և զխտոս ձիուց, և զվարախս
 խաշանց: Ժողովեաց զբաղում անասունս, և զխաշինս, և սյլ
 արդիւնս բաղումս: Այլ և էր աղօթասէր և երբեմն երբեմն
 աներևութանայր՝ և զնայր ՚ի սրակս մայրեաց, և աներկբայ
 մտօք աղօթէր առ Աստուած՝ օր մի և կամ երկու, և սպա
 դառնայր ՚ի վանքն. զայս արարեալ էր սովորութիւն ինքեան
 միշտ: Աոյնպէս և յառ. մի և ս աներևութացաւ, և կարծէին
 թէ՛ սյսօր զայ. և յետ երկց առուրց եկն, ունելով ընդ ին-
 քեան բուրվառ և մաշտոց. և հարցին ցնա, թէ՛ ուստի՞ զաս,
 զե՛նչ են այդոքիկ: Իսկ նա ոչ ասէր զարարեալն իւր: Աւ և էր
 ՚ի վանքն պարկեշտ արեղայ մի Ատեփաննոս անուն՝ ՚ի Աոս-
 տանդնուպօլէ. նա ասաց թէ, եթէ բաղում միանձունս թա-
 ղեալ է զա. և զիտեմ՝ զի սյթմ և ս զնացեալ է վասն այդմ
 իրաց. զի ահա ունի մաշտոցն և բուրվառն: Աւ աղաչեցին
 բաղում թախանձանօք՝ և ասէ, օտար ոմն մեռեալ է ՚ի զլուխ
 վանացս, և զնացեալ թաղեցի զնա. և մէք կրկին աղաչեցաք՝
 զի ասիցէ զանունն, և ցուցցէ զտեղին. և ասէ, անուն նորա՝
 Մինաս է, և յայս ինչ տեղի Աւ մէք զնացեալ գտաք և համ-
 բուրեցաք զգերեզման երանելի Ճ՛գնաւորին. և դարձաք ՚ի վան-
 քն, և ասացաք ցԱշպիսկոպոսն, թէ՛ քանի՞ ամ էր նորա անդ
 լինելն: Ըսէ Աշպիսկոպոսն, Օ՛ ամ էր, և ես յամենայն ուրբա-
 թի տանելի նմա Վ՛ հաց, և այն էր կերակուր նորա մինչև ՚ի
 միւս ուրբաթն. և ձմեռն զայր մերձ վանացս յայսնիչ տեղի,
 և ես տայի հաց նմա. և յամարայնի ես զնայի առ նա: Օ՛ այս
 և ս աղաչեցին նմա. որ և պատմեաց զամենայն: Աւ այսպէս բա-
 րի վարութեալ ՚ի վանքն՝ բաղում ամս, և յետոյ զնաց
 առ Փիլիպպոս Աթմուղեկոսն, և խնդրեաց ՚ի նմանէ զՄովսէս

փիլիսոփայ վարդապետն, որ էր 'ի Կոսէս գաւառէ՝ 'ի Տաճարարակ զեղջէ. և բերեալ կացոյց զնա Առաջնորդ վանիցն. և ինքն հրաժարեալ շրջէր 'ի վանորայս և յանապատս՝ յաղօթից պատճառէ: Աւ յետ Փիլիսոպոսին եղև Աթուղիկոս Յակովբ Տուղայեցի. և տարաւ զՓիլիսոպոս Ապիսկոպոսն 'ի սուրբ Աջմիածին. և կարգեաց խոստովանահայր 'ի վերայ ամենայն միաբանիցն: Աւ կացեալ 'ի սուրբ աթոռն ժամանակ ինչ, և արկարացաւ սակաւ ինչ. և ասաց ամենեւ ղինքն 'ի բուն վանքն իւր 'ի Բջնի, զէ անդ մեռցի: Աւ հասեալ 'ի հայրենի գիւղն իւր 'ի Վանաքեռ, և ժողովեցան զեղականքն առ նա, և ոչ թողին զնալ 'ի Բջնի. և մնաց անդ 'ի Վանաքեռ. և յետ երկուց աւուրց վախճանեցաւ. և թաղեցին առ զբանն սուրբ Յակովբ Ակեղեցւոյն: Աւ 'ի զիշերին յայնմիկ ուրացեալ այր մի թաղէոս անուն՝ զնայր 'ի ջրաղացն. և իրբև եհաս յԱկեղեցին, ասէ, երթամ և համբուրեմ զզերեղման պարոն Տիրին: Աւ իրբև մերձ եղև, ետես Պ ծրագ վառեալ 'ի վերայ գերեզմանին, և կարծեաց զզպի ծրագ լինել. և իրբև հուպ եղև, երեք ծրագքն միացան և մտին 'ի լուսանցս եկեղեցւոյն: Իսկ ուրացօղն թաղէոս բազումս եհեղ զարտասուս 'ի վերայ զերեզմանի Ապիսկոպոսին: Աւ զզջացեալ զչար դործն, և զնացեալ 'ի Աւան կղզին, և եղև միայնակեաց. և ապաշխարեալ և անդ մեռաւ: Ապիսկոպոսն Փիլիսոպոս կացեալ 'ի վերայ երկրի բարի վարուք՝ և փոխեցաւ առ Վրիստոս շնորհօք նորա. որում փառք յաւիտեանս:

Պ Ա Մ Ո Ւ Խ Խ Պ Ի .

Պ ա թ և պ ա թ ո Ւ Ն ի ն Յ ո լ Մ ա ն Ն է ո Ա ղ ի ո Ւ ո ղ ո Ւ :

Ար սա 'ի զիւղաքաղաքէն Կարբւոյ՝ 'ի մեծ աղզէ, որք կոչն թմօքենք, և այժմ ասին՝ Սահակեանք: Աւ էր արուեստիւ՝

ներկարար. բայց ստրկեշտ, և բարեկեր: Աւել զոր ինչ տային, զվարձս արուեստի՝ աւնոյր, և ոչ հայեր՝ թէ շատ և թէ քիչ փոքր: Այլ և արժամանակ, և խանութն իւր մերձ էր Ազիկեղեցոյն, և ՚ի ժամ՝ արժամիցն գնայր յԱզիկեղեցին, և մինչ ՚ի աւարտն ոչ ելանէր յեկեղեցւոյն: Աս և սիրէր զԱրեղայս և զմիայնակեացս. և թէ պատահէր ՚ի նոցանէ, տեսանել, հարցանէր զուստն և զբարոյսութիւնն տեղեացն, և զկարգս արժամիցն, և ցանկայր վարուց նոցա: Աւել ՚ի սոյն ժամանակս յայտնեցաւ Մովսէս վարդապետն Տաթևացի, և Աստուածային բանս ուսուցանէր: Աւել գնացեալ Յովհաննէսն առ նա, և ՚ի նմանէ զԱստուածաշունչն բովանդակ ՚ի սկզբանէն մինչև ՚ի վերջն, զհիւնըն և զնորն զամենայն, նաև զպատմութիւնս՝ զոր ինչ և ետեսն՝ ուսաւ բովանդակ անպակաս: Աւել ապա հրամանաւ վարդապետին գնաց յանապատն Ամոյ, և եղև կուսակրօն արեղայ. և խտակրօն վարուք ձգնէր միշտ: Այլ նա՝ որ սկզբնաւորն է՝ և թշնամի ճշմարտութեան, նախանձեցաւ ընդ վարս նորա, և կամեցաւ՝ զի ոչ միայն զհոգի նորա կորուսանել, այլ և զմարմինն նորա պատրել: Ասանորոյ կերպարանեցաւ ՚ի կերպ հրեշտակի, և երևեցաւ նմա, և համարձակեցաւ տեսել, թէ՛ ես հրեշտակ Տեառն եմ, և առաքեցայ յԱստուծոյ, զի խօսեցայք ընդ քեզ, և միտթարեցից՝ և դիւրութիւն արարից վասն առաւել ձգնութեան, և հանապաղ եղէք ընդ քեզ. և ծանուցից զամենայն եղբայրն ՚ի վերայ երկրի՝ ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցայժմ: Իսկ Յովհաննէս թեպէտ և դիտուն էր Աստուածային սատուիրանացն, սակայն անփորձ էր սատանայական հնարից: Ասանորոյ հաւատաց նմա. սակայն (զայս) իւր ոչ երարձ յԱստուծոյ: Աւել այսպէս եկաց նա ամս Աշ. զայր զեն խօսէր ընդ նմա, և ծանոց նմա զամենայն անցեալն: Աւել ինքն Յովհաննէս զոր ինչ զիտէր՝ ՚ի զրոց զիտէր, և զոր ոչն զիտէր՝ զեն ծանոց նմա. վասնայսորիկ ոչ ոք էր խմատուն քան զնա: Չայս ոչ խմացան միարանքն անապատին, բայց Բուց ոմանց

կերակուր Վ աղբ: Աւ ահա ողորմութեամբն Աստուծոյ եղև նմա աղբուքն. և առեալ զՎ աղբ կերակուրն, և խառնեաց ընդ իրեարս, և ասէ, ցղեն, եթէ ճշմարիտ հրեշտակ Աստուծոյ ես դու, բաժանեն զերկու կերակուրն 'ի միմեանց, զի կատարեալսս հաւատամ քեզ: Աւ ապա չարն այն սատանայ յարուցեալ կանգնեցաւ, և զձեռն 'ի ձեռին հարեալ ծափէր ծիծաղելով՝ և ասէր, շահաւէ, շահաւէ⁽⁶⁵⁾, ես այն դեն եմ, որ զՎ դամ խարեցի և հանի 'ի դրախտէն, միթէ դու քան զնա լաւ իցես, որ ոչ խարիս յինէն: Աւ զայս ասացեալ անյայտ եղև: Իսկ Յովհաննէսն 'ի միտս եկեալ՝ ասէր, աւսոյ կենաց իմոց, թէ զինորդ եղէ այսն և նշաւակ աշխարհի: Արդ որպիսի՞ աշօք հայիմ ես յերեսս մարդոց, կամ զինորդ խօսեցայց ընդ մարդոց: Աւսոյ և եղուկ մոլորեալ գերելոյս: Աւ դարձոյց զերեսս իւր յարեւելս, և ասէր լալով, որպէսզի մեծ են գործք քո Տէր, դու փրկեցեր զանձն իմ 'ի մահուանէ, դու արարեր զքանկելս 'ի վերայ երկրի. և զայս ասելով՝ ողբայր և արտասուէր: Աւ ապա յուշարերեալ ձայներ առ եղբարսն: Աւ լուեալ միաբանիցն զձայնն, և զնացեալ բացին զգուռն, և տեսին այլադունեալ զէմք նորա: Աւ նա անկեալ 'ի վերայ երեսոց իւրոց՝ առաթուր, և զոչէր բարձրաձայն աղաղակաւ. Մեղոյ յերկինս և առաջի ձեր: Աւ սրտովաց զպատրանս չարին. և ոչ գաղարիւր 'ի լալոյ: Աւ ապա հանին զշղթայն յոտացն, և բերեալ ջուր ջերմ՝ և արկին 'ի վերայ ոտացն և ձեռացն՝ և զլլխոյն, և հարթեցին զհերան: Աւ զի մերձ էր ժամն երեկոյին, և զգեստաւորեցան միաբանքն, և բերեալ շուրջառ և արկին 'ի վերայ նորա, և վառեալ լապտերօք առաջի անկեալ զնային՝ ասելով. «Աղեցին նոքա որպէս փոշի առաջի հողմոյ: Աղեցին ճանապարհք նոցա 'ի խաւար:», Աւ այնպէս տարեալ մինչ 'ի դուռնն Աղեղեցւոյն, և ասեն, «բաց մեզ Տէր զդուռն ողորմու-

(65) Շահաւէ. ուրախ ընդ բերկրեաց. ինձա. վաշ. աղբիւ:

Թեան՝ որ ողբալով կարդամք առ քեզ : և Աշու այնպէս մուծին զնա յեկեղեցին. և արարեալ շակումն մինչև ցառաւօտն պաշամամբ և սաղմոսիք. և ՚ի վտղիւն՝ որ էր շամբարձումն Տեառն, հրամայեցին նա պատարագել զՔրիստոս. և հաղորդեցան ՚ի նմանէ ամենեքեան : Աշու եկաց ՚ի յանապատն Ամայ այլ ևս ամս ինչ : Աշու ապա Աթուղիկոսն Փիլիսոսոս և հան զնա անտի, և պահէր առ ինքն, զի դաս ստացէ միարանիցն : Զայս մեք ուսաք ՚ի զրոյն, զոր Սեղբիսէթն զրեալ է զպատմութիւն նորին յաճախ՝ աւելի քան զսաղմոսն : Աշու էր զիրքն այն ՚ի զբրատանն Յովհաննու վանից. և աշակերտք նորին խնդրեցին, և առեալ տարան. և ոչ զիտեմ՝ զինչ արարին : Աշու զմնացեալ պատմութիւն սորա, զմօրուաց փետումն, և զմահ նորա ՚ի տեղւոջ իւրում պատմեցուք :

ԳՂՈՒԽ ԻԵ.

Պատմութիւն և լարք Սեղբիսէթ և զինչ արարին :

Եյս Եստուածաշահայ և Քրիստոսասէր այրս Սիսիթար՝ էր ՚ի դաւառէն Վեղամայ՝ Ծամակ կոչեցեալ, ՚ի գեղջին՝ որ ստի Վալու - զարտաշ, բարերաշտ քրիստոնէից զաւակ : Ի մանկութենէ իւրմէ երկիւղած և բարեակր, և միշտ խոկայր Եստուածային պատուիրանս, և ցանկայր հոգևոր գործոց՝ լինել միայնակեաց : Վասնզի ուսեալ էր եկեղեցական կարգադրութիւնս, ընթերցեալ էր զսաղմոս և զշարական, և էր կարի ստեղ կալ յաղօթս. վասնորոյ կամեր լինել արեղայ. և զի գեղջն ոչ գոյր քահանայ, վասնորոյ ստիպէին գեղականքն զճնօղս նորա՝ ամուսնացուցանել զնա, զի օրհնեցեն զնա՝ քահանայ գեղջն : Թէպէտ Սիսիթարն ոչ կամեր զուղաւորիլ, սակայն սակա խնդրոյ գեղականացն՝ և ՚ի թախանձանաց ճնօղացն մուծին զնա ՚ի կարգ աշխարհի ըստ կարգի օրինաց : Աշու եկաց նա այնպէս

պատուական ամուսնութեամբ՝ ըստ Պօղոսի՝ սուրբ անկողնօք,
 ողջախոհութեամբ որպէս՝ տատրակի, արդարութեամբ՝ որպէս
 զարագիլ, և մնացին նորքա որպէս դառինս ՚ի միասին՝ ժամա-
 նակի ինչ, և ապա օրհնեցին զնա՝ քահանայ՝ կամօք և հաճու-
 թեամբն Աստուծոյ, և ասնէր քահանայութիւն անաչառու-
 թեամբ, և ոչ հայեր յինչս և ՚ի տուրս ժողովրդեան՝ ոչ աղա-
 հելով և ոչ ճնշելով, և եկաց նա ամուսնութեամբ և քահա-
 նայութեամբ սահաւ ինչ: Աւ և մեռաւ ամուսինն, և մնաց Տէր
 Մխիթարն միայնացեալ: Աւ խորհեցաւ զնալ յանապատ ինչ:
 Իսկ զեզականքն արգելուին, և ոչ թողուին զնալ, վասնզի սի-
 րէին զնա յաղազս բարի վարուցն և պարկեշտ դործոյն: Քանզի
 խրատէր և մխիթարէր զուղիղսն: Սաստէր և յանդիմանէր զըս-
 տահակսն: Աւ էր ՚ի զիւղն այր մի դաւառապետ այնմ նա-
 հանգի, որ ասէին Մեղիք Փարսաղան, և էր կարի ազահ և յա-
 փշտակող, հպարտ և զոռող: Աւ և էրէցն Մխիթար խրատէր
 զնա, զի ՚ի բաց կացցէ յայնմ անիրաւ գործոյն, և մի՛ կեղեքել
 և զրկել զաւմիկսն: Իսկ Մեղիքն Փարսաղան փոխանակ զղջա-
 նալոյն և զառնալոյն ՚ի չար գործոյն՝ յաւել ևս տտել զպատ-
 ուական երէցն զՄխիթար: Որայր և մտտայր, և կամէր ձգել
 զնա ՚ի փորձութիւն: Աւ երէցն Մխիթար խնդրէր պատճառս
 ելանել ՚ի գեղ ջէն, և զնալ յանապատ, և ոչ գտանէր: Յա-
 ւուր միում լծեալ զերիս լուծս եզանց՝ և ճեճէր զորայն ՚ի կա-
 լըն: Աւ և մեղքն առաքեաց առ նա ծառայս իւր՝ և ասէ, տուր
 զեզննադ քո, զի կասեցից զորայն իմ, զի ահա իջանէ անձրև,
 մի՛ զուցէ՛ զի թրջեսցէ զկալն: Եսէ երէցն, եթէ զքոյդ թըր-
 ջէ, ապաքէն զիմն ևս թրջէ: Եհնա տեսանեմք՝ զի կասեմ, զի
 զոնեայ ՚ի չորոյ բարձից ՚կալս, վասնորոյ ոչ տամ զեզննս: Աւ
 զնացեալ ծառայն՝ պատմեաց Տեառն իւրում: Աւ դարձեալ
 առաքեաց կրկին անգամ՝ և ասէ, եթէ քումի կամու առաքես,
 բարի է, և թէ ոչ, զիտես լի չարիս դայ ՚ի զլուխ քո: Եսէ
 երէցն Մխիթար, ևս իմով կամովս ոչ տայ, իսկ թէ բռնու-

Թեամբ յափշտակէ, կարող է առնել զի թէ սպանցէ զիս, սպանանէ, զի մելիք է մեծ իշխանութեամբ: Աւ զարձաւ ծառայն և պատմեաց զայս և աւ Աւ սպա խրոխտացեալ Մելիքն՝ և բարկութեամբ լցեալ՝ որպէս որդեկոտոր արջ, և գոյնն սեւացաւ որպէս զածուղ, և զայրացմամբ առաքէ զերեքեան կամնավար ծառայս՝ և ասէ, զնացեալ բերջիք զեզիննն այնպէս լծեալ կամնասայլինն և կամնավարանն՝ և ամենայն որ ինչ ՚ի վերայ նորա է: Աւ զնացեալ ծառայքն արարին որպէս և հրամայեաց նոցա: Իսկ անյիշաչարն Տէր Միսիթար՝ ոչ ըմբոստացաւ, ոչ ընդդիմացաւ, և ոչ ասաց բան խստութեան: Այլ որպէս Պօղոսն արար, և ասէր, ասացէք ցմելիքն, գոհանամ զքէն, զի ազատեցեր զիս ՚ի հոգոց աշխարհիս. ահա տուն իմ և զաւակ իմ՝ քեզ լիցի փոխանակ բարեաց՝ զոր արարեր առ իս: Աւ զայս ասացեալ՝ ոչ զնաց ՚ի տուն իւր. այլ զնաց ՚ի դուռն եկեղեցւոյն, համբուրեաց. և զգեցաւ փոկակօշիկն, և եղ զտակ ՚ի զլուխն, զքծափն և զկօշիկն պատեաց ՚ի փիլոնն, և անկա ի ճանապարհ, և ուղղեցաւ դէպ ՚ի Աւան. և ոչ ոք ետես զընալ նորա. և ոչ ոք իմացաւ ուր լինէն. և ոչ ոք պատահեցաւ ի ճանապարհին: Աւ զնացեալ եհաս ՚ի նաւահանդիսան Աւանայ. և ձայնեալ բերին զնանն, և եմուտ յանապատն, և աղաչանօք պատուիրեաց միաբանից՝ զի մի յայանեցեն ուրեք վասրն իւր: Իսկ զեղականքն ասեն ցմելիքն, ոչ սպաքէն դու կորուսեր զքահանայն մեր, վասնորոյ զարիւն նորա ՚ի քէն խընդբեմք: Աւ մելիքն առաքեաց առ մերձակայ զԻւղորայս, և զարձան ունայն: Աւ յետ ձ աւուրց եկին միակեցունք յանապատն՝ և պատմեցին թէ տէր Միսիթարն է ՚ի Աւան: Աւ մելիքն առեալ զոմանս ՚ի գեղականացն և զնացին ՚ի Աւան. զմեղանս յանձն առեալ բաղում աղաչանօք խնդրէին դառնալ. և ոչ լուաւ նոցա, այլ մնաց անդ. մշտամատոյց և մարուր մտօք աղօթէր առ Տէր: Աւ Ութուղիկոսն Հայոց Փիլիպոս լուաւ զբարի համբաւս նորա, և առաքեաց և բերին զնա ՚ի սուրբ

Աթոռն Աջմիածին, և օրհնեաց զնա՝ Ապիսկոպոս, և զարձեալ առաքեաց ՚ի Սեան հովուել զմիարանսն: Աւ զնացեալ վարեաց զվերակացու թիւն անապատին բարուդք՝ կենցաղավարութեամբ. և փոխեցաւ յանմահական կեանսն, և թաղեցաւ անդէն ՚ի մերում թուականիս ՌՆԴԱՆ և ՚ի փառս Վրբիստոսի Աստուծոյ:

1662

ԳՂՈՒԻ ԽՕ՝

Վասն Կիւրաց Գաթար Էպիսկոպոսի:

Յօրժամ կոտորեաց թահմազ - զուլի խանն զՎուրասն ՚ի դաշտին Վժանայ, ըմբանեաց և զոմանս ՚ի մեծամեծացն, և կնգեալ առաքեաց առ մեծ Շահ-Աբասն. և նա հրամայեաց մերկացուցանել և արկանել առաջի առխճուցն՝ արտերիս՝ ՚ի զրօսանս զօրաց իւրոց: Աւ ապա հարցեալ վասն Զաֆար փաշային՝ թէ ո՞ւր իցէ դէշ նորա, և ասացին՝ թէ ՚ի Թաւրէզ է: Աւ առաքեաց հանել և բերել առ ինքն. և մանրեալ զնա կացնաւ, խառնեաց ընդ զարուդ. և աղացեալ արար ալիւր, և եփեաց հաց, և մանրեալ էարկ առաջի շանց. և կերին: Աւ այսպէս ունէր նախանձ ընդ ազգին Օսմանցուոց:

ԳՂՈՒԻ ԽԶ՝

Գնալն Օսմանցոց ՚ի Գաթար Էպիսկոպոսի:

Գարձան յԱրզրումայ պարոնայքն Կարուց՝ որք ասէին Սալ և Սել ալայք⁽⁶⁴⁾, և մեղադիր լինէին Շխիճան-փաշային, թէ ընդէն ոչ պատերազմեցար ընդ թահմազ - զուլի խանին՝ յոր-

(64) Աջապահ և ձախապահ:

ժամ եկին նա 'ի սահմանս երկրին քու Եսէ Շխիճանն, դուք
 չէիք աստ, և զօրքն իմ ցիր և ցան եկին, ևս որով ընդդիմանայի
 զօրացն Պարսից. արդ այժմ պատրաստ լերուք՝ զի մեք ևս զը-
 նասցուք 'ի վերայ նոցա: Վանդի Եմիրզունայ խանն մեռեալ
 էր, և որդի նորա Թահմազ - զուլի խանն զնացեալ էր 'ի Ալ-
 բաց աշխարհն 'ի վերայ Թամրազին: Այսանորոյ ժողովեցան
 Օսմանցիք՝ և զնացին 'ի գաւառն Շիրակայ և Ագայ, և 'ի
 Տիւսիսոյ կողմանէ: Երայ լերինն զնացին 'ի գաւառսն Արտէից.
 և աւար առին զոր ինչ գտին. և եկին յԱղուարդ գիւղ. և
 պատեցին զամրոց նորա. և զեղականքն պատերազմեցան ընդ
 նոսա քարամբ: Իսկ Օսմանցիքն տեւեցին մինչև սպառել քա-
 րանց նոցա: Եւ ապա զիւրաւ առին զամրոցն, և կոտորեցին 'ի
 նոցանէ արս Լ, և զերեցին զորս գտին 'ի նմա՝ մարդ և անա-
 սուն. ըմբռնեցին ևս այր մի Վատուր անուն, և կապեցին
 զձեռս յետս, և ձողէին զնա ցուցանել զինչս. քանզի աւազ էր
 զեղջն: Եւ նա ցանցեալ և խղեաց զկապն, և յերթօքն ան-
 կաւ 'ի տուն մի, և հնարիւք ելեալ յառաստաղս, և ոտամբ և
 ձեռօք ըմբռնեալ զգերանն, և եկաց 'ի կախ. և Օսմանցիքն մը-
 փին 'ի տունն, որոնեցին և ոչ գտին. ելին արտաքս և զնացին
 փախստեայ. քանզի լուան՝ թէ՛ Թահմազ խանն դարձեալ է
 'ի Ալբաց աշխարհէն և զայ: Եւ շտապեալ Օսմանցիքն՝ և
 կամրձօքն Եշտարակու զնացին 'ի վերայ Թալնոյ յաշխարհն
 իւրեանց 'ի Վարս:

ԳՂՈՒԻ ԽԲ.

Գնալն խանին 'ի վերայ Օսմանցոց:

Եկն ապա խանն յաշխարհէն Ալբաց, և լուաւ զմնասն՝ զոր
 արարին Օսմանցիքն ընդ Երարատ. և փղձկեալ սրտիւ յողոց
 հանէր, և մանչայր որպէս առիւծ: Եւ ապա հրամայեաց զօրա-

կանս առնել 'ի Հայոց, այսինքն՝ Բռնաշնչի, և ժողովեցան աւելի քան զՍ, յԱղեարդայ և 'ի Վանաքեռոյ, յԱշրեանայ, է՛Նորագաւթայ, յԸմիածնայ, յՕշականոյ, յԸտարակայ, է՛ Մարբուոյ, և է՛ Յովհաննու վանից, արք ընտիրք և կորովիք 'ի զործս Բռնաշնչի⁽⁶⁵⁾, զնոսա և զօրս իւրստեալ՝ և ելեալ զնացեալ 'ի Տիւսիսոյ կողմն Երագածոյ, և զտեղի առեալ անդ, և կարգեաց զլուխ զօրացն զՄուրատ բէկն, զոր յառաջն գրեցաք, և ասաց զնալ պատահել զօրացն Օսմանցւոց, որ ժողովեալ էին 'ի Շիրակ գաւառ՝ առ արին Երփա դետոյ, ոմանք ննջէին, ոմանք լողային, ոմանք դարմանէին զերիվարսն. և այսպէս կային յանհոգս: Իսկ Մուրատ բէկն ելեալ 'ի զլուխ բլրի միոյ, և ձայնեաց առ Օսմանցիսն: Իսկ Օսմանցիքն շտապեալ յարեան վազվազակի և հեծան 'ի ձի, և 'ի միւս կողմանէ բլրին անկան 'ի վերայ զօրացն Պարսից, և տեսեալ զնոսա Պարսիցն՝ փախուստ առեալ զնացին դէպ 'ի խանն: Իսկ խանն նստեալ 'ի տեղի ինչ երկոտասան արամբ բնակէր զինի, և թուանքէքն Հայոց շուրջ զնովաւ, և լուեալ զփախուստն Մուրատ բէկին՝ յարեան վազվազակի, և զղեցեալ էր զգրեհն երկաթեայ՝ որ է Գէնջէ, և զսաղաւարան եղեալ 'ի զլուին, և զկոնսպանակն 'ի թեւն, և այնպէս ամրացուցեալ զինքն ամենայն պատրաստութեամբ, նոյնպէս և ունէր զզործի պատերազմին՝ զկապարձս լի նետիրք, և զթուրն՝ որ ասէին Գէնջէ, և լախան, և զնիզակն, և արծաթեայ վահանն զթիկամբ, այսպէս և ազուցեալ էր զերիվարն՝ որ ասէին Գէնջէ, զկշտապանակն, զսրտապանակն, և ոչ զոյր տեղի՝ որ ոչ էր ծածկեալ, և այսպէս զինեալ և մղեաց ընդ դէմ թշնամեացն: Եւ Մուրատ բէկն փախստեամբ եհասառ խանն, իսկ խանն բարկացեալ նմա՝ և ասէ, ո՞վ սեաւ էշ, դեռ ևս ունիս սիրտ առ ազգն քո, և եհար 'ի զլուխ նորա նիզակաւն՝ և ասէ, դարձիր՝ զի զնամբ, և զնացեալ պատահե-

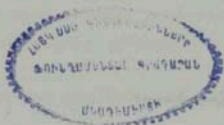
(65) Բռնաշնչի, Բռնաշնչի, հրացան:

ցան զօրացն Օսմանցւոց: Աւ էր զլուխ զօրացն Օսմանցւոց
 ոմն՝ զոր ասէին Վփլալի (գուցէ Վփլ - Մի). որ եկեալ յա-
 աջ՝ ասէ, խանին՝ խան է պիտոյ, պարոնին՝ պարոն, ծառա-
 յին՝ ծառայ. արդ ո՞վ իցէ խանն, եկեցէ ՚ի մօտ՝ զի տեսցուք:
 Իսկ խանն առաջ կացեալ՝ և ասէ, ևս եմ խանն, եթէ ունիս
 ինչ ասել՝ ասա՛: Իսկ Վփլալին հայեցեալ ետես զխանն՝ զի ոչ
 զոյր տեղի ինչ բաց, բայց միայն բերանն. և զեղարդն՝ որ ու-
 նէր ՚ի ձեռին՝ եհար զբերան խանին, և զվերին շուրթն պատա-
 աեաց: Աւ խանն մտրակեաց զերկվարն, և հանեալ ինքեաց թու-
 րըն՝ և երեր ՚ի վերայ ձախ ուսոյն՝ խոտորնակի եհատ մինչև
 ՚ի ստինսն, և եհատ աջ թեւն, և զլուխն ՚ի մի կողմն կախ մնաց,
 և ձախ թեւն ՚ի միւս կողմն: Իբրև տեսին Օսմանցիքն՝ թէ ան-
 կաւ առաջնորդն իւրեանց, դարձան ՚ի փախուստ: Աւ Պար-
 սիկք հնչեցին զփողն պատերազմի. և երկվարքն Օսմանցւոց
 անընտելք էին ձայնի փողոցն, խրանեցան և փախեան. և Պար-
 սիկքն վարեցին զնոսա մինչև ՚ի դուռն Պարուց. և եմուտ արե-
 գակն, և զզիշերն օթեցան ՚ի դուռն Պարուց: Աւ ՚ի փաղեն
 սփռեցան յերկիրն, զերեցին զոր գտին, և դարձան յԱրևան՝
 ընդ ինքեանս ունելով բազում Օսմանցիս: Չայս պատմու-
 թիւնս ուսաք ՚ի Վարիպ անուն Մուղտեոյ Աջմիածնեցւոյ
 յանապատն Յովհաննու վանից. զի ասէր, ևս ևս էի ըստնս⁽⁶⁶⁾.
 և առաջի պատմութիւնն լուայ ՚ի Յակովբ անուն միայնակեցէ՝
 յանապատն Սողմոսավանչց. և ինքն էր յԱղևարդ զեղջէ,
 ևս ինքն էր անկեալ ՚ի գերութիւն Օսմանցւոց:

(66) Հրացանաւոր. 2) Հրացանագործ.

[4A]

ms
584

Չ. Ա. Գ. Ա. Բ. Ե. Ա. Յ.

Ս Ա. Բ Կ Ա. Ի Ա. Գ Ի

Պ Ա Տ Մ Ա Գ Բ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հ Ա Տ Ո Ր Ե Բ Կ Բ Ո Ր Գ

ՈՅԻ—1870

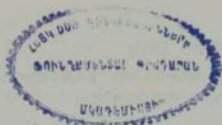
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԼԹՈՂԻԿԷ ԷՃՄԻԸՄՆԻ
Ի Վ. Ա. Ղ. Ա. Բ Շ. Ա. Պ Ա Տ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԵԱՅ Գ.

ՎԵՀԱՓԱԹ ԵՒ ՍԲԵԱԶՆԵԳՈՆԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԷՄԵՆԵՅՆ ՀԵՅՈՑ.

Այսպիսով
584

Յ Ս Ն Կ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԵՏԱՐԻ ՊԵՏՄՈՒԹԵԼԵԱՍ.

Ե. Եռաջարան և ծանուցումն Բ. Վասն ասնուտեր Եմիրճանին Գ. Գալն Մուրաա թագաւորին յԵրևան Դ. Սատակումն Մուրաա յէ՛խ Ե. Եւարումն Կարրեչոց Զ. Գալն Շահին յԵրևան Է. Պատմութիւն կապաղա տան Ը. Սատակումն Շխ - Իսլամին Թ. Եռումն Մադասա թերթին Ժ. Գալն Թաթարին յԵրևան ԺԱ. Ընթանումն Երկաղ խանին ԺԲ. Փախուտ Թաթարացն ԺԳ. Բաջու թիւն ասն միջ ԺԴ. Միւս քաջութիւն միւս ասն աղջ ԺԵ. Նահատակութիւն Բց մանկանց ԺԶ. Նահատակութիւն Ղ. Ղար կընոջ ԺԷ. Վասն գաղջ երիւարին ԺԸ. Հաշտութիւն Բուց թագաւորաց ԺԹ. Աքանեղիք Փիլիպարս Կաթուղիկոսի Ի. Նահատակութիւն Գալուստ Երիցուն ԻԱ. Հակոտակութիւն ի Տրորճնեթին	ԻԲ. Թագաւորութիւն փոքր Շահ - Երասին ԻԳ. Շինումն եկեղեցոյն Երաս - Էղջ ԻԴ. Գալուստ Խոսրով խանին ԻԵ. Սատակումն Ղարս - Ղուպ - Թի ԻԶ. Մահ և սպանումն Թահմաղ - Ղուլի խանին ԻԷ. Վասն խաւարման արեղական ԻԸ. Վասն Մահմատ խանին և շար վարացն ԻԹ. Մնացորդ բանիցն Յոջան - նեա Եպիսկոպոսին Լ. Վասն սրտապատաս ասն ԼԱ. Պատմութիւն միւս վիշապին ԼԲ. Վասն օձահար ասն ԼԳ. Վասն զիւին կերպարանեալ կին (կուջ) ԼԴ. Իշխանութիւն Նաճաֆ խանին ԼԵ. Վասն Յակոբ Կաթուղիկոսին ԼԶ. Վասն իջանկոյ յուսոյն երկնից ԼԷ. Սպանումն Յոջաննեա վար - գապետին ԼԸ. Վասն շարին Օնոբիբանոսի ԼԹ. Իշխանութիւն Երաս խանին Խ. Գնալն Կաթուղիկոսին ՚

- Ստամբոլ :
- ԽԸ. Գարձ Կաթնուղիերսին յէջ-
միածին և լինել ՚ի դիպահայոց :
- ԽԻ. Փախուստ Կաթնուղիերսին և
կորուստ խանին :
- ԽԳ. Թագաւորու թիւն Շահ Սու-
լէ յմանին :
- ԽԴ. Կորուստ Օնոփրիանոսին :
- ԽԵ. Իշխանութիւն Միւսս (Մուսս)
խանին :
- ԽԶ. Մահ Տեառն Յակոբայ :
- ԽԷ. Պատմութիւն վասն Վրաց :
- ԽԸ. Պատերազմ երկուց արանց :
- ԽԹ. Եպստամբութիւն Գորկուն :
- Ճ. Իշխանութիւն Զալին :
- ՃԱ. Վասն ահագին շարժին Երե-
ւանայ :
- ՃԲ. Գալն Եղիազար Կաթնուղիե-
րսին :
- ՃԳ. Վասն նշանացն երկնից :
- ՃԴ. Վասն միւս նշանին երկնից :

- ՃԵ. Պատերազմ Օսմանցոց լնոց
Քանդաց :
- ՃԶ. Պատահաս Զմիւսնոց :
- ՃԷ. Ենզգանութիւն Հրէիցն :
- ՃԸ. Սպանումն տանուտէր Եւաղին :
- ՃԹ. Նահատակութիւն Բաղրասար
պատանոցն :
- Կ. Նահատակութիւն Շնորհաւո-
րին :
- ԿԱ. Նահատակութիւն Պատուա-
կան կնոջ :
- ԿԲ. Նահատակութիւն Կասա-
րեալ կուսին :
- ԿԳ. Պատմութիւն պարոն Եյլա-
ղին և տան նորու :
- ԿԴ. Իշխանքն յետ Զալին :
- ԿԵ. Չարչարանք Է մահ Ստեփան-
նոս վարդապետին :
- ԿԶ. Քաշանք աղջկանցն :
- ԿԷ. Հարց և պատասխանի ժև :
- ԿԸ. Ծանուցումն յիշատակու :

Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Չոր մինչև սառ գրեցաք զպատուութիւնս թաղաւորացն պարսից՝ որք կոչն շեօղի, Եսեալ սկիզբն 'ի ջհան-շահ թաղաւորէն 'ի թուին եւ յճ մինչ 'ի թաղաւորն շահ-սաֆի եւ 'ի թիւն եւ յճ Վեղ ծանուցի թէ՛ սուտ թէ՛ իրաւ՝ զոր լուեալ էի 'ի համբաւոյ: Եյսուհեան գրեցից զայն՝ զոր տեսի աչօք եւ լուայ ունկամբ 'ի ներկայումս ժամանակի 'ի կատարեալ արանց՝ Բազ բանիւ յուշ արարից սպաղոյլիցդ: Ի գայն մուրատ թաղաւորին օսմանցւոց 'ի յարարտա եւ առնուին երևան քաղաք. Ետա գայն սաֆի թաղաւորին պարսից եւ առնուին յեսա զնոյն երևանն Յիշեցուցից նաև զտառսպանըս մեր՝ զոր կրեցաք, զի գուք 'ի միտ առեալ զգուշանայք, եւ զձերն տեսանելով՝ մեզ սղորմիք, եւ լինիք ողջ յամենայնիս:

ԳՂՈՒԻ Բ.

Ս ասն ասանսիք Եփրճանի:

Եյր ոմն Եփրճան անուն, սյր հպարտ եւ զոռօղ, ինքնա հաւան եւ ծաղր ասնող. քանզի ո՛վ որ դնէին տանուաւեր զեղջն իւրեանց Վանաքեոյ՝ նա այգաներ եւ ծաղր ասնէր՝ սակրով, աւերող եւ քակող զեղջո: Սասնորոյ միաքանեցան սմկնայն զեղականքն՝ եւ ասեն, եկնք զիցո՛ք զսա տանուաւեր, թերևս սանձեցուք զհպարտութիւն զորա: Եւ արարին այնպէս. եւ եղին զնա տանուաւեր Վանաքեոյ: Եւ Սկրտիչ ոմն՝ սյր ճարտար եւ ճոռամարան, զխող լեզուացն Պարսից, ընթերցեալ էր եւ զսաղմոսն՝ եւ 'ի մաի ունէր, զնա կարգեցին նօ-

տար նմա, զի զոր ինչ առեաուր լիցի վասն զեղջն՝ ձեռամբ
 Մկրտչին եղեցի, և զրեցեղ զամենայն, զի մի՛ ինչ կորիցե՛ ընդ
 վայր: Աւելացին այնպէս միաբան՝ տանուաւերն Եմիրճան և
 նօտարն Մկրտիչ՝ ամս Գ. և զոր ինչ ծախիւր՝ Մկրտիչն զը-
 րէր թուականաւն և աւուրքք ամսոյն: Աւելեղ՝ զի յաւուր
 միում ժողովեալ էին մեծամեծքն զեղջն, և խօսեին սակս
 շահու իւրեանց: Աւել Մկրտիչն ևս խօսեցաւ բան մի վասն օգ-
 տի զեղջն: Իսկ տանուաւերն ըստ հպարտութեան սրտին և
 ըստ զոռոզութեան բարուցն՝ ցասուցեալ ՚ի վերայ Մկրտչին՝
 և ասէր, քեզ ո՞ր ևս հրաման խօսել ՚ի հրապարակի: Եսէ Մը-
 կրտիչն, զի՞նչ մնաս եղև խօսելն իմ, զի դու ցասնուս: Աւել Ե-
 միրճանն կառկառեաց զմհակն ՚ի վերայ նորա՝ և հայհոյեաց
 զկին նորա՝ բող ասելով նմա Իսկ Մկրտիչն ոչինչ խօսեցաւ,
 այլ ելեալ ընկեացն և գնաց: Աշին և բազումք ընդ նմին: Աւել
 Մկրտիչն գնաց առ տաղր քէնեոյն իւրոյ՝ Եղամ անուն, որ էր
 այր սրատուական և խաղաղարար, և գանգատեաց նմա ասելն
 բող կնոջ նորա: Աւել Եղամն խրատ ևս նմա համբերել աւուրս
 երկուս, զի զղջանայ և կոչէ զքեզ: Աւել նա համբերեաց Գ. օր-
 իսկ Եմիրճանն ոչ կոչեաց և ոչ խօսեցաւ ընդ նմա խաղաղու-
 թեամբ, այլ առաքեաց առ նա բարկութեամբ և սղառնալեօք՝
 և ասէ, առաքեա՛ս առ իս զթուղթն առեարի: Իսկ Մկրտիչն
 յետս դարձոյց զնոսա անարգանօք, և ասէր, ես նորա հրամա-
 նաւն ոչ եմ զրեալ, այլ հրամանաւ աւաղաց զեղջու: Օւայս
 ասաց Մկրտիչն՝ և ելեալ գնաց առ Եղամն, և Եղամն ասաց,
 այժմ՝ դու զխոսես, արա՛ զոր ինչ զխոսես: Աւել նա գնաց առ հա-
 մախոհա իւր, որք էին Գ. արք աւաղ+, անուն միոյն՝ Բարսեղ՝
 որ ասէին Բխցնող, Արկրորդն՝ Սարգիս՝ որ ասէին Մոծակ,
 երրորդն՝ Գլազար՝ որ ասէին Փալանտուղ. և միաբանեցան ընդ
 այլ աւաղան, և գնացեալ ժողովեցան ՚ի մի տեղի, և առաքեալ
 կոչեցին և զտանուաւերն, և ասեն ցնա, մեք ժողովեալ եմք վա-
 սըն քո, և դու տուր զհամար տանուաւերութեան քու: Աւել նա

լուեալ էր և ոչ խօսէր, և ասացին ջՄկրտիչն, ընթերցիր զգիր
 առեարի ձեր: Աւ. նա ընթերցաւ զամենայն՝ զոր ինչ տուեալ
 էին ՚ի ձեռն տանուտեառն՝ մինչև ձու մի՝ զոր գրեալ էր. և
 կուտեցին ՚ի վերայ նորա Պամաց հարկն ՅԱ թուման, և
 խնդրէին զհամար: Իսկ Ամիրձանն շարժեալ ՚ի զիւէ՝ սկսաւ
 հայհոյել զնոսա, և ասէ, զուք զի՞նչ շուն իցէք՝ որ ևս ձե-
 րով բանիւ համարս տայցեմ, այլ զնացէք և բերէք ՚ի խանէն
 ոտտիկան, զի առաջի նորա տաց համարս, և ապա դարձաւ առ
 Մկրտիչն՝ և բաղումս զօղանջէր ասելով, զայդ ՅԱ թումանդ՝
 զոր տուեալ ևս ինձ, քո կնոջ Վարդոյ զինն: Աւ. ապա ցասեան
 և գեղականքն. և առաքեցին զնոյն Մկրտիչն առ խանն: Աւ.
 նա զնացեալ խօսեցաւ ընդ խանին բերան առ բերան. քանզի
 վաղու ծանօթ էր նմա վասն Պարսկաց լեզու խօսելոյն: Աւ.
 առեալ ոտտիկան մի՝ Վուլ - Նազար անուն՝ բուն Պարսիկ, որ
 ոչ զիտէր լեզու տաճկաց, և առեալ պատուէր ՚ի խանէն առ-
 նուլ զհամար տանուտերութեան, և թէ՛ մնացէ ինչ ՚ի վերայ,
 կախեցես զնա՝ և բրածեճ արացես, և առեալ տացես գեղա-
 կանացն: Աւ. եկեալ Վուլ - Նազարն, և կոչեաց զտանուտերն
 յատեան հրապարակին՝ և ասաց, տուր զհամար ՅԱ թումա-
 նին: Իսկ նա զոր ինչ ասաց, նոքա հաճեցան և ընկադան: Աւ.
 մնաց ՚ի թուման, և ոչ կարաց զիտել՝ թէ՛ զի՞նչ է արա-
 րեալ. և ասէ Վուլ - Նազարն, արդ հասո՞ զՎ թումանն. և
 նա լուեցաւ. և ապա բերեալ կունդ եղ ՚ի պարանոցն՝ և կա-
 խեաց ՚ի բարձր որմէ, և ՚ի կողմամբ հարկանէին՝ ասելով,
 տուր զՎ թուման: Իսկ ազգայինք նորա անկան յաղերս առ
 գեղականն՝ շնորհել մասն ինչ. և նոքա շնորհեցին զՎ
 թուման, և զՎ պահանջէին, և կախեալ հարկանէին սաս-
 տիկ յոյժ: Իսկ նա անձարացեալ՝ ասէ, ունիմ ևս Պ որդիս,
 և դուստր մի գեղեցիկ, զնոսա առցէ խանն՝ և ազատեսցէ զիս:
 Աւ. Վուլ - Նազարն իջոյց զնա ՚ի կախաղանէն, և ետ ՚ի պահ
 եղբոր նորա Առաքեալ երիցու՝ և ասէ, պահեա՛ զգա, զի մի

փախիցէ՛ մինչև գնացից ևս առ խանն: Աւ երթեալ ծանոց
 խանին զբան Ամիրճանին: Աւ խանն բարկացեալ՝ սսէ, միթէ
 զե՛մ գրամն իցէ վասնեալ, զի ևս զորդիս և զղատերս նորա
 առից: Արդ տացէ Վանաքեացւոց՝ և զերծցի. և դու արն որ-
 պէս՝ անացի: Աւ նորա գնացեալ կախեաց զնա. և սստ անս
 դու. զչարչարանս նորա. զի այժեան հարին զոտսն՝ մինչ Ճ. և-
 զնգունքն թափեցան, և շշուկն բարձրացաւ քան զծունկն. և
 յաւուրս Չ՝ սցնպէս ձաղէին զնա սաստիկ: Աւ էր յաւուրս
 Չ, ասակի Յինանցն՝ ՚ի չորրորդում շարաթու. և յաւուրն եօթ-
 ներրորդի նորուն պատժի ՚ի միջօրէ, եղև ամպ ՚ի ներքոյ արե-
 գականն, և մթացաւ երկիր, և եղև որպէս զիշեր, և յամպոյն
 դուռմն, և ճայթմունք, և փայլատակմունք, և կայծակունք, և
 անձրև և կարկուտ մեծամեծ ՚ի չափ ձուոց հաւու: Աւ ամենե-
 քեան՝ որք էին անդ՝ փախեան. և Ամիրճանն մնաց ՚ի կախա-
 դանին ՚ի ներքոյ կարկախն: Աւ ասպս եկեալ կին մի Խանսօլճան
 անուն, որ էր հօրեղբօր զուսար Մկրտչին, երոջ զկապս ոտին,
 և եղ առաջն նորա զկօշիկն, և սսէ, երթ և փախիր: Աւ նա զը-
 նացեալ ՚ի ջրբաժան տեղին՝ որ կոչի Արունք, և անդ պատա-
 հեալ այր մի Վասքեալ անուն, և ջարդեաց զկունդն, և զնաց
 փախստեամբ մինչև ցՆղսաև, և զերծաւ:

Գ-Լ ՈՒԻ Գ.

Գ-աւ Ն Մ-բար Բ-գ-որի՛ն Աշրեան:

Չ, պատմութիւնս Ամիրճանին նախ սկիզբն վասն այն եղաք՝
 զի զգալն Խոնթկարին Աշրեան՝ պատճառաւ նորա լինի:
 Վանդի ՚ի թուին ՈւՉԳ-ին եկին փաճառականք յաշխարհէն
 Յունաց, և ասացին խանին՝ թէ Օսմանցիքն զօրածողովք են
 եղեալ, ոմանք սսեն՝ երթամք ՚ի Բաղդաստ, ոմանք՝ Աշրեան,
 և ոմանք յԱլըվ. բոյց զճշմարխան միք ոչ խնացաք: Իսկ խանն

ասէ, ցաւ տղանին, տեսէք զայլ մի՝ որ առաքեսցուք լրտեսս յաշխարհն Օսմանցւոց: Աւ ասեն, թէ՛ տանուտէր Եմիրճանն կարի հմուտ և տեղեակ է այնմ աշխարհին: Աւ խանն ասաց Վանաքեօցւոց, զի երթեալ բերցեն զնա: Աւ նոքա առաքեցին նմա թուղթ՝ և բերին, և առեալ տարին առ խանն: Աւ խանն ետ նմա թռչակ ծանուպարհի՝ և ձի՛ և ասէ, զնա ի Ստամբուլ, և իմացիր՝ թէ ո՞ւր կամի գնալ Խոնթկարն, և բե՛ր մեզ պատգամս: Աւ ել Եմիրճանն յերեսաց խանին, և ուղղեցաւ ՚ի զնալ: Իսկ Սուրաս բեկն գաղտ ՚ի խանն առեալ զնա և տարաւ ՚ի կայանս իւր, և ետ ՚ի նա Գ. թուղթ կնքեալ, և երես թղթոցն գրեալ՝ մին՝ յանուն Խոնթկարին, մին՝ Վազրին¹⁾, մին՝ Ղազասկարին²⁾, մին՝ մեծ Եփանտունն³⁾, և գրեալ էր ՚ի նոսա. թէ ես լուայ զշարժիլն ձեր, զի կամիք երթալ ՚ի պատերազմ՝ մի՛ այլ ուրեք զնայք, այլ կկայք յԱրեան. զի ՚ի ձեռիս իմում է, յորում աուր դուք աստ մտանէք, ես ՚ի նոյն օր ՚ի ձեռս ձեր տաց զյարեան: Աւ ելեալ Եմիրճանն յԱրեանայ ՚ի զեկտեմբերի մուտն, և ՚ի մարտի ԻՄ եմուտ ՚ի Բիւզանդիա. յորում աուր հանդերձեալ էին նոքա զնալ ՚ի Ելովայ վերայ: Աւ յորժամ ետ զթուղթն, յայնժամ հրամայեցին մունետկաց՝ ազազակել բարձր, թէ ամենայն ոք՝ որ լուիցէ զձայնս մեր, պատրաստեսցէ զինքն յետ երից աուրց երթալ յԱրեան: Աւ այսպէս բուռն հրամանաւ կազմեցին զնքեանս. և ՚ի ԻՄ մարտի ելին ՚ի Աոստանդնուպուտէ, և յգոստարի Ծն հասին յաշխարհն Երարատեան, և Եմիրճանն ընդ նոսա. և էին ՚ի Շիրակ գաւառի Եսէ Եմիրճանն, և առաջ զնացեալ՝ տաց առեալիք խանին վասն գալստեան ձեր, և եկեալ եմուտ ՚ի բերդն. և զնացեալ առ խանն, և խանն հրամայեաց տալ նմա զինի.

(1) Նախարարպետ, մեծ եպարքոս, փոխարքայ:

(2) Ղազարէր, Ղազն-ասկեր, կամ -եր-էր. մեծ տարապետ. սպայապետ, ընդհանուր ստրատեղատ:

(3) Եփեհիմ տէր, իշխան, պետ, վարդապետ:

և ապա եհարց, զի՞նչ պատգամ ունիս: Աւստէ նա ի սկիզբն խօսիցն, ահա Խոնթկարն բերեալ հասուցի ՚ի Շիրակ: Ատ: Մուրատ բեկն, մեք զքեզ առաքեցաք պատգամ բերել, և դու գնացեալ և Խոնթկարն բերիր: Ատ: Ամիրճանն, ոչ ես բերի, այլ չորեքին թուղթքն քո երբու: Ահարց խանն, որպիսի՞ թուղթք էին: Աւստէ նա պատմեաց զամենայն մի ըստ միոջէ: Իսկ խանն բարկացեալ եհար ոտամբ զզլուխ Մուրատ բեկին՝ և ատէ, ով սե՛աւ էչ, ես ո՛չ գիտեի՞ զի շնութիւն քո գործեր չարութիւն. և զայս ասացեալ՝ ելեալ գնաց: Իսկ Մուրատ բեկին ելեալ ինքնին եսպան զԱմիրճանն, և կարի ՚ի հոր աղբին: Աւստէ յետ երկոյ աւուրց եկն Խոնթկարն, և սրտեաց զբերդն. և յետ թ՝ աւուրց էառ զբերդն՝ և տիրեաց. և ասաց ցՊարսիկան, ով որ զմեզ սիրէ՞ մնասցէ աստէն. և ով որ ոչ կամիցի մնալ, գնասցէ ուր և կամի: Աւստէ զՊարսիկէ ելին՝ զի գնացեն ՚ի Վեանճայ. և գնացին մինչ ՚ի անդաստանն Վանաքեոյ՝ ՚ի տեղին՝ որ կոչի Աւանախոս. և տեսին անդ իջեալք զօրք Օսմանցուոց, անկան ՚ի վերայ նոցա՝ և կոտորեցին, և աւար սա ին զինչն. մինչ իմանալ թաղաւորին և առաքել զօրս ՚ի վերայ նոցա, նորա փախուցեալ գնացին դէտ ՚ի Վեանճայ: Իսկ Խոնթկարն եղ ՚ի բերդն Արեանայ զքեռայրն իւր զՄուրթուղայ փաշայն Աճան Սարամբ, և ինքն գնաց ՚ի Թաւրէզ: Աւստէ ի թուղթ ՚ի մօրէն, թէ՛ Վասինք առին զաթոս քո. և ելեալ ՚ի Թաւրէզայ ՚ի վերայ Վանայ, և գնաց ՚ի Աստանդուղուղլու:

ԳԼՈՒԽ Գ.

Սարսուղու Մուրատ բեկին:

Ելեա առնոյ բերդին՝ կոչեաց զժաահմազ - զուլին, և անուանեաց զնա Աւսուփ փաշայ, և Մուրատ բեկին՝ Մուրատ փաշայ, և առաւեայ ՚ի Ստամբուլ մինչ ՚ի զնա իւր: Աւստէ նորա

ելին ամենայն աշխխ իւրեանց՝ ծառայիւք և աշակնեօք, զնացին ընդ նոսա Մասուժ բէկն և Ասլան աղայն, և այլք աննշանք: Աւ յորժամ հասին ՚ի սահման Օսմանցոց, ելանէին մարդիկք աշխարհին տեսանել զնոսա, և ոմանք ծաղր առնէին և հայհոյէին, և մահանուն եզեալ կատականօք խօսէին: Աւ այն անարգանս վարկաւ ինքեան Թահմազ - զուլին. յիշէր զմեծութիւն ժամանակին իւրոյ, և զանարգանս՝ զոր տեսանէր և լսէր, յողոց հանէր և փղձկէր, և ոչ կարէր առնել ինչ. և կայր լռեալ: Արթալով զնացին և հասին ՚ի պանդոկ մի, զոր ասէին Ալաճա - խան, և անդէն զեաղ առին: Աւ ոչ որ միաբանեցաւ ընդ Մուրատ բէկին՝ և ոչ եզրայր նորա Ասլան աղայ՝ և ոչ այլ որ. այլ ամենեքեանքն ընդ Թահմազ - զուլուն միտեցան հացակից և համակամ: Իսկ Մուրատ բէկն կայր ուրոյն՝ իւր ծառայիւք, և կայր առ վրանաւ իւրով: Աւ յաւուր միում ստաքեաց առ նա խանն զԱսլան աղայն՝ և ասէ, կոչեա զսեաւ էչ զեզրայր քո՝ զալ, զի ունիմ ինչ սակ նմա: Աւ զընացեալ Ասլան աղայն՝ և ասէ, կոչէ զքեզ խանն: Ասէ Մուրատ բէկն, միթէ ծառայիցեմ նմա, զի զնացից առ նա. փաշայ մի՛ նա, փաշայ մի՛ ես. և ոչ զնաց: Աւ եկեալ Ասլանն պատմեաց խանին: Ասէ խանն, կրկին կոչեա զնա: Աւ զնացեալ զարձեալ կոչեաց: Աւ նա բարկացեալ՝ ասէ, քոնն զի կոչէ զիս, ես ոչ ունիմ ինչ սակ, զի զնացից առ նա. և թէ ինքն ունի ինչ սակ, եկեսցէ առ իս: Աւ զնացեալ պատմեաց նմա զամենայն: Աւ ասէ խանն զԱսլան աղայն, անձ զթուրն քո՝ ընդ մջ քո, և եկ ընդ իս, և զոր ինչ սակ՝ արս. և զնացին ՚ի վրան Մուրատ բէկին: Իսկ նորա ամբարտաւանութիւնն և կամապաշտութիւնն իւր ՚ի կորուստ եզե ինքեան, զի ոչ յարեաւ ՚ի տեսանն զնա, այլ անտոյ յուսով վերացեալ նատիր: Ասէ խանն, սեաւ էչ՝ զու բերիք զՕսմանլուն ՚ի վերայ իմ. զու աւերե-

(4) քոնն. ի գրացեալ մանուկ.

ցեր զերկիր իմ. դու ետուր զբերդն իմ. դու արկեր 'ի գերու-
 թիւն զիս և զաշխարհս Ազատաց. և ահա լսեմ զի ոմանք՝
 Աճամ⁽⁵⁾ ասեն, ոմանք՝ Գնու⁽⁶⁾, ոմանք՝ Գագա⁽⁷⁾ ասեն, և այլք
 Գագա⁽⁸⁾. և այս վասն քո շնութեանդ եկն 'ի վերայ իմ. և
 այժմ այնքան մեծ եղեր՝ որ Գագա ևս Կոչես զիս: Աւ ապա
 ասէ ցԱսլան աղայն, մուտ առ շունդ այդ. և հանեալ զսուրն՝ և
 պատառ պատառ արար զնա. և այնպէս կորեաւ 'ի փասս սա-
 տանայի. և թաղեցին զնա անդէն. և կանգնեցին 'ի վերայ նո-
 րա արձան բռեաց: Իսկ վարիչք նոցա՝ պատմեցին զայս Խոնթ-
 կարին. և ասէ՝ Խոնթկարն, բարւոք արար, զի ծառայն իւր
 սպան: Աւ ելեալ զնաց 'ի Ստամբուլ. և կռեաց զնա թագա-
 ւորն՝ և ասէ, ահա երկիրդ առաջի քո, և ուր հաճի սիրտ քո՝
 անդ արս քեզ բնակութիւն: Աւ նա գնացեալ 'ի կողմն Վաղ-
 կեղոնի՝ 'ի քաղաքն Ուսկուտար, և անդ շինեաց բնակութիւն
 ըստ շինուածոց Պարսիցն. և անդ եկաց մինչև ցօր մահուանն:
 Աւ մահ նորա՝ իանդէ նորա պատմեսցուք:

Գ-Լ ՈՒԽ Ա.

Ա-աբու-Տ Կարգեցոց:

Իբրև լուաւ խանն թահմազ - զուլի, թէ՛ մօտեալ է Օս-
 մանցին գալ՝ յերկիրս Արարատեան, հրաման եհան ամենայն աշ-
 խարհին Արեւանայ ցրուել և գնալ, ուր և կամիցին՝ փախիցեն,
 զի Օսմանցին եկեալ աւեր տեսցէ. և ոչ կարգեաց նոցա վա-
 րիչս և ասէ, ամենեքեանքն իւրեանց կամօքն գնասցեն ուր և

(5) Աճեմ. Պարսիկ.

(6) Տնու. անհաւատ.

(7) Գագա. անիրաւ.

(8) Գագա. Գագա. Գագա. Գագա. 2) Հերետիկոս. Հերձուածող. 3) Հեր-
 ձուածուպեա:

կամին: Աւելին 'ի բնակութենէ իւրեանց' և ջրուեցան, ոմանք յաշխարհն Արաց, ոմանք յԱղուանս, 'ի Ալակամ, 'ի Պեանձայ, 'ի Խաչէն, 'ի Ալարանդ, և այլ ուր և կարացին: Իսկ Աարբեցիքն ելին միահաղոյն 'ի Ալարդապատի բարեկենդանէ շարաթիօրն' և զիմեցին զէպ յերկիրն Վաշթաղու, և հասին մինչ 'ի զիւղն շօչէս, և անդ բնակեալ էին սեաւ վրանօք բազում տունք Վրտաց, իբրև տեսին զնոսա, և ասացին, սոքա փախտականք են, եկոյք կոտորեսցուք զսոսա, և կողոպտեսցուք զինչսն: Իսկ Աարբեցիքն իմացան զխորհուրդս Վրտացն, զենեցան նոքա ընդ զէմ նոցա 'ի պատերազմ. և անկան Վուրտքն 'ի վերայ Աարբեցւոցն սաստիկ բախմամբ, և սպանին Ա այր, զաէր Մխիթարն, զՏաթլու - Վարն, զՎաւիթն, զՎիլան և զՅովաղն: Օխիթէպետ և Աարբեցիք ևս սպանին 'ի նոցանէ, սակայն յաղթեցան. քանզի նոքա հանդիստ էին և անաշխատ, և սոքա վաստակեալք և անպատրաստ. և կողոպտեցին զնոսա, և զկանայս մերկացուցին, և հասուցին 'ի վերջն թշուառութիւնն. և զերեցին զերիս մանկունս. և այնպէս կային մերկ և կողոպուտ. քանզի զեղականքն ևս ձեռնտու եղեն Վրտացն: Այնպէս երկեան 'ի նոցանէ՝ զի մի՛ զուցէ և զինքեանս ևս թաւանեցին: Իսկ Աարբեցիք մնացին անդէն հայելով 'ի կատարածն: Աւելի այր մի 'ի Աարբեոյ՝ որում ասէին յանտենց Միրզայ, և էր նա յայնմ աւուր 'ի Թաւրէզ՝ վաճառականութեան աղաղաւ. լուաւ զկողոպտումն զեղին իւրոյ, և կսկծայր յոյժ. լուաւ ևս թէ Շահն հանդերձեալ է զնալ 'ի վերայ Արեանայ. և զրեաց թուղթ զանդատանաց 'ի Վրտացն առ Շահն: Աւելի պատճէն այս Շահն ոտաց հողի յայտնի լիցի 'ի Աարբեոյ ողորմելի շինականացս: Օխիմք լուաք՝ թէ Օսմանլու է զալիս յաշխարհս մեր, մեք Վաղարշ եմք սովոր, զեղով ելանք փախանք՝ թէ Օսմանցւոցն ծառայ չեմք կարող լինել. և եկաք զէպ 'ի սահմանս քոյոյ տերութեանդ, զի 'ի ներքոյ ոտաց քոց կեցցուք. և հասաք ի շօչէս զիւղն. և անդ եկեալ Վուրտք

կողոպտեցին զմեզ, և զբազումս ՚ի մնջ կոտորեցին. և զկանայս մերկացուցեալ խայտառակեցին, և զմանկունս մեր զերեցին. և զամենայն ինչս մեր յափշտակեցին. և մնացեալ կանայք մեր և մանկունք կան մերկ և ողորմելի: Այլ չունիմք որ՝ որ օգնէ մեզ՝ բաց յԱստուծոյ և ՚ի քէն. զի տերութիւն քո խնամեացի մեզ՝ որք եմք հնազանդեալք ծառայք և կոխան սօխց Շահին. ողջ լի՛ր: Աւ առեալ զԹուղթս այս միրզայն՝ և զնաց ընդ առաջ Շահին. և ողորմութիւնն Աստուծոյ յօղնութիւն եհաս. զի առեալ Շահն զԹուղթն ընթերցաւ, և եհաս ՚ի վերայ իրաւանցն. և առաքեաց բազում՝ զորս ՚ի վերայ Վրասացն. և ետ պատուէր տակաւ, մի՛ ողորմիք նոցա. եթէ ուլ մի առեալ են ՚ի Հայոց, առցեն ուղտս. փոխանակ հաւին՝ ձիս առցեն. և ամեն մի սպանելոց առցեն ձ. թուման. փոխանակ խայտառականաց կանանցն՝ խայտառակսյին կանայքն նոցա: Երբ զոր ինչ և պատուիրեցի ձեզ՝ արասջիք անպակաս: Աւ Վուրտքն այնոքիկ էին դաւանութեամբ Օսմանցւոց. վասն այն պսակս սնդութեամբ պատուէր ետ Շահն ՚ի նախատինս ազգին: Աւ ընկալեալ զպատուէրս զայս զօրականացն՝ զնացին նախ առ Աարբեցիան. և նոքա եկեալ և անկան յոտս զօրականացն, լային զօռալով՝ և ազազակէին, և ցուցանէին զմերկութիւնս իւրեանց: Կսկ զօրականքն գրեցին զամենայն՝ զոր ինչ վնասեալ էին առ քրիստոնեայան: Աւ ապա ելեալ զնացին առ Վուրտան: Տեսէք այժմ և լուարո՛ք՝ զի ոչ մնաց չարիս՝ զոր ոչ արարին Վուրտքն առ Աարբեցիան: Աւ ոչ մնաց փոխարենն՝ զոր ոչ ընկալան ՚ի զօրականացն՝ բազմապատիկն: Վանդի կալան զարսն Վրտացն ամենայն, և կապեցին զձեռս յետս ամենեցուն, և ձաղէին անողորմ. և զկանայս նոցա ապականեցին խայտառականօք. յափշտակեցին և կողոպտեցին զինչսն և զըստացուածսն, և թափուր արարին յամենայնէ: Աւ ապա կոչեցին զԱարբեցիան, և բաժանեցին առ նոսա զինչս Վրտացն. և զգերեալ մանկունս յետս դարձուցին. և զարեան զինան սպանե-

լոց առին ինքեանք. այլև զաղջկունս զմանս՝ զորս զեզեցիկ
 էին՝ ի Վրտացն գերեալ և տարին առ Շահն: Աւ այսպէս
 եղև զբաւ գործոյն. և մնացին անգէն Աարբեցիք՝ մինչև էառ
 Շահն զԱրեան, և ապա դարձան և եկին, և բնակեցան ՚ի
 գիւղն իւրեանց Աարբի:

ԳՂՈՒԻ Զ.

Գառն Շահն Արեան:

Աւ յորժամ եղև թուականն մեր ՌՉԼ, զօրածողով ա-
 րար թագաւորն Պարսից Շահ-Սաֆի իբրև Ճ'Ռաց. այլև
 արուեստաւորս և զվաճառականս աւելի քան զպատերազմոյ
 զօրն, և ելեալ նոքօք՝ և եկն ՚ի վերայ Արեանայ. և յաւուր
 չորեքշաբաթի պահոյն սուրբ Յակոբայ՝ պատեցին զԵրզն.
 և նստան ՚ի վերայ նորա երեք ամիս. և ոգորմու թեամբ Աստու-
 ծոյ ոչ եկն ձիւն և ոչ կաթ մի. և յամենայն կողմանէ զոյր
 (զոյին) դարմանք և պիտոյք զօրացն. վասնորոյ անհող էին
 յամենայն կողմանէ, և խաղաղութեամբ նստէին. և թագաւորն
 տաճկաց Յուլթան Մուրատ իբրև լուսա՝ եթէ յամեցաւ պա-
 տերազմն և ոչ առին զԵրզն, առաքեաց յօղնութիւնս բեր-
 դին զոմն փաշայ՝ որ ասէին Վօռ-Խաղենատար՝ բազում զօրօք.
 և իբրև եհաս յԱրզրում, յանկարծակի եկն ձիւն բազում՝
 սաստիկ յոյժ, և ոչ կարացին շարժել զօրքն Օսմանցւոց. և
 հրամայեաց Վօռ-Խաղենատարն սուխրայ հաննէ՛լ այսինքն կոս՝
 առ ՚ի պեղել զձիւնն, և բանալ ճանապարհ զօրացն. և զոր ինչ
 ՚ի ցերեկի պեղէին, զիշերն (ի զիշերին) լնոյր հասանն. բազու-
 միս շարշարեցան, և ոչ եղև օդուա ինչ: Ասէ Վօռ-Խաղենա-
 տարն, Աստուած է օգնական Վլլլլաչին, և մարդ ոչ կարէ
 ընդդիմանալ նոցա. և դադարեցին ՚ի գործոյ. և ՚ի մեծ պա-
 հոց միջնոց Վ. շաբաթին առին զԵրզն: Վանդի Մուրթուզա

փառչայն՝ որ տէր էր բերդին, իբրև ետես՝ զի ոչ կարացին ընդ-
 դեմ կալ զօրացն Պարսից, առեալ զղեղ մահու՝ և մեռաւ.
 և որք է բերդին էին՝ ետուն զբերդն. և Պարսիկք տիրեցին
 բերդին: Եւ Շահն հրաման ետ Օսմանցւոցն զնալ ուր և
 կամին: Եւ նորա առին զգեշն Մուրթուզայ փառչայն, և ելին ՚ի
 զնալ: Իբրև զնացին կէս աւուր ծանապարհ, նենգաւոր ազգն
 Պարսից զնացին զկնի նոցա, և կոտորեցին զնոսա, և յափշտա-
 կեցին զինչսն. և մնացեալքն առին զգեշն Մուրթուզին, և Վիսա-
 խեալ զնացին յԱրզրում: Եւ Շահն, ետ զերկիրն Արևանայ
 Վալսպայի խանի. և ինքն առեալ զՇխիճան փառչայն, զՎայ-
 մուն փառչայն, զԼպրա չիմ փառչայն, և զնաց յԱսպահան. և
 առաքեաց զփառչայն յԱնուշ բերդն, զոր ինքեանք Վախայ-
 զալա ասեն. անդ մնացին, և անդ մեռան:

ԳԼՈՒԽ Լ.

Պարսիկքն իրապաշտ ասեն:

Մինչ էր Շահն Արևան, հրաման ետ քակել զբերդն
 Մակուայ, և զբնակիչսն զեղին բերել յԱրարատ ՚ի զաւառն
 Ատուէս, և բնակեցուցանել ՚ի զիւղն Վամբէզ. և արարին այն-
 պէս: Եւ է նոյն զեղն Մակուայ՝ այր մի բարեպաշտ և երկիւ-
 յած քրիստոնեայ՝ Աիրակոս անուն՝ Ի որդւովքն Յովհանն-
 նիսիւ և Մաթարաւ եկն ՚ի Վանաքեռ, և բարեկամացաւ տան
 հօր իմոյ, և բնակիւր առ մեզ: Երբեմն երբեմն երթայր ՚ի վա-
 ճառականութիւն, և զայր. և էր ծարտարարան և կարի խելօք:
 Եւ յաւուր միում ժողովեալ էին ՚ի տան մերում արք զելա-
 կանք, և խօսեին վասն սղութեան հացիս Իսկ Աիրակոսն պատ-
 մեաց բան ինչ: Թէ ժամանակ մի եղև սղութիւն հացի ՚ի զիւ-
 ղն մեր Մակու. և ՚ի նահանգի մերում ոչ գտանիւր ցորեանս:
 Եւ ասացին մեզ, թէ՛ յերկիրն Խոյայ ցորեան առատ է. և

մեք արք շորք ելաք զբաստօք և զբամօք՝ և զնացաք ՚ի զիւղ
 մի՝ և հարցաք վասն ցորենոյ. և ասացին մեզ, թէ՛ զոյ ցորեան
 յայս ինչ տան. և մեք զնացեալ զտաք զտունն, և տուաք ող-
 ջոյն. և նորա զողջոյնն մեր ոչ ընկալան. և մեք հարցաք զտա-
 նուտեին, թէ՛ ունի՞ք ցորեան վաճառելոյ: Բտէ այրն, ունի՞մք: Աշ-
 մեք ասացաք, տուր մեզ ցորեան ՚ի զնոյ. և տուաք նմա զզբա-
 մին. և նա առեալ զզբամն և ելից զքուրցսն մեր ցորենօք. և
 ինքնին լարեաց: Աշ ասպա եզ առաջի մեր հաց. և մեք ասա-
 ցաք, օրհնեցէք զՄատուած: Իսկ այրն բարկացեալ սաստիկ-
 թեանք՝ և երարձ զհացն՝ և ասէ, զո՞վ կամիք օրհնել, զսո՞յն՝
 որ ոչ առնէ բարի ումեք. և թափեալ զցորեանն իւր և տ ՚ի
 մեզ զքուրձսն և զզբամն մեր. և ասէ, ելէ՛ք և կորէ՛ք ՚ի զբա-
 նէ մերմէ: Աշ մեք կարծեցաք, թէ՛ գեղականքն ամենեքեան
 այսպէս են. և ելեալ զնացաք լռելեայն: Աշ յեա աւուրց դար-
 ձեալ պակասեցաւ ցորեանն, և վշտացաք ՚ի սովոյ. և ասպա աս-
 ացաք մեք, եկայ՞ք դարձեալ զնասցուք յայն զիւղ՝ առ այն
 այր, և ոչ տացուք ողջոյն. և թէ՛ տացէ՛ հաց, լռելեայն կերի-
 ցուք, և անուն Մատուծոյ մի՛ յիշեսցուք. և առեալ ցորեան
 և դարձցուք: Աշ մին յառաջին ընկերաց իմոց՝ և Բայլ ոք՝ և
 ես ելեալ և փնացաք ՚ի զիւղն, և հայեցաք զտուն առնն. և
 ահա վիհ մեծ՝ սաստիկ խոր և լայն, և հիացեալ զարմացաք,
 եթէ՛ զե՞նչ իցէ այս: Աշ ասպա հարցաք ցիկն ոմն, թէ՛ ո՞ մայր,
 կայր ՚ի զիւղս այս մեծատուն ոմն՝ որ վաճառէր ցորեան, ո՞ր է
 տուն նորա. և նա ձեռամբ ցուցեալ զվիհն՝ ասէ, այս է տուն
 նորա: Աշ մեք հարցաք զպատճառն Բտէ կինն, դա Մատուած
 մեր ոչ պաշտեր. այլ ունէր ինքեան Մատուած պղնձի, և զնա
 պաշտեր. և բազմացան դմա ամենայն ինչք՝ թէ՛ շարժուն և թէ՛
 անշարժուն. և տայր դա հարկս բազումս իշխանին. վասն այն
 ոչ ոք կարող էր ասել ինչ դմա. ոչ խօսէր ընդ ումեք, ոչ մը-
 տանէր ՚ի հրապարակս, ոչ առնէր առևտուր ընդ մեզ. և ոչ
 տայր ողորմութիւն ումեք. և հայհոյէր զմեզ և զՄատուածն

մեր: Աշանորոյ բարկացաւ Աստուածն մեր 'ի վերայ Աստու-
ծոյ նորա, և 'ի միում գիշերի եղև թեթև շարժ, և ոչ ումք
եղև փնաս ինչ և ոչ կորեաւ հաւ մի, և 'ի վաղիւն տեսաք կոր-
ծանեալ ասնդ, և ոչ մնաց դմա կենդանի և ոչ հաւ մի: Աւ-
մեր լուեալ զայս փառս մատուցաք Աստուծոյ արդարադատին՝
ասելով, որպէս արդար եղիցիս 'ի բանս քո, և յաղթող 'ի
զատել քում:

ԳՎՈՒԽ Ը.

Ստորագոյն Շէի - Իւլուֆն:

Որպէս յառաջն ասացաք, թէ՛ Միքայել Ապիսկոպոսն Վա-
նաքեոցի՝ թախտա-քուլահ կա առնել զՇխ-Իսլամն՝ և զը-
խութիւնն հատանել, և այնպէս կայր արտաքսեալ: Աւ- եղև
գալ Խոնթկարին և առնուլ զԱրեան. հրամայեաց զօրացն
Պարսից գնալ ուր և կամին: Իսկ Շէի-Մահմատս այս ոչ զը-
նաց ընդ զօրացն Պարսից, այլ մնաց աստէն. և գնացեալ առ
գլխաւորան Օսմանցոց, և էառ 'ի նոցանէ իշխանութիւն Շը-
խութեան: Աւ- յորժամ էառ Շահն զԱրեան՝ և եդ անդ իշ-
խան զՔաղպալի խանն, և Շխ-Մահմատն վարէր զըխութիւ-
նըն, և եղև վեճ ընդ երկուց տաճկացն. և գնացին նոքա առ
Շէին 'ի դատաստան. և Շէին առեալ զկաշառս 'ի նոցանէ՝
ուրոյն ուրոյն, և թիւրեաց զդատաստանն: Իսկ Տաճիկքն միա-
բանեցան, և ժողովեցին բազում Պարսիկս 'ի վերայ ինքեանց,
և գնացեալ առ նա՝ և քարամբ և փայտիւ հարեալ սատակե-
ցին զնա: Աւ- ազգականք նորա ազաղակ բարձին առ խանն. և
խանն կամեցաւ ըմբռնել զնոսա. և նոքա ասացին, սա ու-նլ-
(սիւնի) էր, վասն Օմարին և վասն Օսմանին ազօթս առնէր.
և մեք վասն այն սպանաք զնա: Աւ- թոյլ կա խանն՝ և ոչինչ
արար. և այնպէս բարձին զնա 'ի միջոյ:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՄՈՂԱՍԱԿ ԲԵՐԴԻՆ:

Թագաւորն Յունաց Մօրիկ Էր ազգաւ Հայ՝ յԱրարատ
 դաւառէ՝ յՕշական գեղջէ. և բարւոյ պատահեալ թագաւո-
 րեաց ՚ի Աստանդնուպօլիս ամն ԽԻՎ: Սա աւարեաց ՚ի Հայրե-
 նի Երկիրն իւր ՚ի Հայս՝ այր ոմն Հայ ազգաւ՝ Մաղաս անուն՝
 շինել քաղաք մի յաշխարհին Հայոց յանուն իւր: Աւելնա եր-
 թեալ գտանէ տեղի մի ՚ի Շիրակ գաւառի՝ մերձ ՚ի յԱնի Հա-
 բաւակոզմն՝ ՚ի վերայ Ախուրեան գետոյ՝ ՚ի մջ երկուց լեւան-
 ցին է տափարակ տեղի, որ Վ կոզմն բարձր քարալիք էին. և
 յորեմտեան կոզմն փոքր ինչ զիւր և սակաւ ինչ զառ ի վայր.
 և հաւանեալ տեղոցն՝ պարսպեալ զայն, և կախեալ զուռն՝
 անուանեաց Մաղասարերդ: Աւելին զոյր իշխանութիւն աշ-
 խարհիս ՚ի ձեան քրիստոնէից, տիրեցին քրիստոնեայք Մա-
 զաս բերդին: Աւել յորժամ անկաւ երկիրս ՚ի ձեան Պարսից,
 տիրեցին և Մաղասայ բերդին մինչև յաւուրս մեր: Աւել ՚ի
 մերումս ժամանակի տաճիկ ոմն՝ գաւան և Դեամբն Օսմանցոց՝
 կեղծաւորեալ ՚ի կերպ Արամրաղիտոց, զգեցաւ մորթ, և ան-
 ուանեաց զինքն օրինապահ, որ է Երեւակամ Վարդէ: Երբեմն
 երթայր ՚ի Աարբի, և երբեմն զնայր ՚ի Մաղասարերդ: Աւել այս-
 պէս երթևեկութեամբ ծանօթացաւ Սուլթանին Մաղասայ
 բերդին. և հաւատարմութիւն ցուցեալ՝ մինչզի զբանալի բեր-
 դին հաւատային տալ նմաւ Աւել եղև զնալ Սուլթանին յԱրե-
 ւան, որ էր ինքն ազգաւ Բօղչալու, և եթող ՚ի բերդն զորդին
 իւր: Իսկ գաւրիշն ևս էր ՚ի բերդին. և յաւուր միում առա-
 քեաց առ փաշայն Աարուց՝ և զեկոյց նմա՝ թէ յայս նիշ զի-
 շերի եկայք զուք ՚ի զուռն բերդիս, և ևս տայ զառ ՚ի ձեռս
 ձեր: Յորժամ լուան զայս Օսմանցիքն՝ ինդային, և պատրաս-
 տեցան արք Մ, և ՚ի պայմանեալ զիշերին կառմեցին զնքեանս,

և ելեալ գնացին փութագնաց երիվաբք մինչ 'ի բերան ձորոյն.
 և իջեալ կասեցին զերիվարան անդ, և ինքեանք հետիոտս ըն-
 թացան անմուռնչ մինչ 'ի դուռն բերդին: Իսկ անիծեալ աւ-
 դայն կայր 'ի վերայ պարսպին և հայեր, և ետես զօրս Օսման-
 ցւոցն. և զի 'ի ձեռին ունէր զբանալի բերդին, երաց զդուռն՝
 և եմոյժ զնոսա 'ի ներս, և կալան զորդի Սուլթանին, և գերե-
 ցին զորս 'ի նմա էին: Իսկ կին Սուլթանին իբրև ետես՝ զի ա-
 սին զերբն, սատեաց զերեսն իւր փակեղամբ, և ընկէց զինքն
 'ի բարձր քարանցն 'ի վայր՝ և մեռաւ. և սյսպէս անկաւ քա-
 զաքն 'ի ձեռս Օսմանցւոց մինչև ցայսօր: Եւ լուեալ զայս խա-
 նըն Երեւանայ, և կալեալ զսուլթանն՝ եհան զմորթն 'ի տիկ,
 և ելից խոտով, և առաքեաց առ Շահն: Եւ ինքն առաքեաց
 զօրս առ կողմն Վրաստանայ, և բերեալ բազում աւարս և
 գերիս թուով Տ'իւ: Եւս եղև է Ռ'Ձ: Թուին:

ԳՂՈՒԻ Ժ.

Գ. Եւ թաթարն յաբեան:

Յորժամ առին Վարսեցիք զՄաղասարեղ, առաքեցին զա-
 ւետիս արքային իւրեանց Սուլթան Մուրատին: Եւ հրամա-
 յեաց թագաւորն, զի տայցեն բերդն առողի նորին՝ որդւոց չոր-
 դիս. և է այնպէս. և կոչի Խաթուն-օղլի: Եւ ինքն Սուլթան
 Մուրատ առեալ զօրս իւր աւելի քան զՁՈ, և գնաց 'ի վե-
 րայ Բաղդատայ: Եւ առաքէ Շ թաթար 'ի Վաֆայոյ յԱր-
 զբում առ Վանան փաշայն, և սատուէր ետ նմա ժողովեալ
 զմերձակայ փաշայքն զօրօք, և գնալ 'ի կողմն Պարսից՝ առնել
 աւար և գերութիւն: Եւ նա ժողովեաց զամենայն՝ որպէս և
 էառ հրաման, զփաշայն Կողոնիոյ՝ որ է Շ ապղարասար, զփա-
 շայն Վարունոյ՝ որ է Հասան-ղալայ, զփաշայն Կարուց, զՄա-
 ֆար փաշայն Ախցխոյ, և ժողովեցան աւելի քան զԽ. և եկին

'ի վերայ երկրին Արարատոյ, և հասին մինչ 'ի զաւանն Արտե-
 ից. զերեցին և աւար աօին զոր ինչ գտին: Աւ խանն Աշրեա-
 նայ լուեալ զայս՝ ժողովեաց զզօրս իւր յոյժ սակաւ, և ելեալ
 յառապարն հանդէպ Վանաքեոյ՝ անկոխ տեղեաւ զնաց 'ի վե-
 րայ զօրացն Խամայեւացոց. և զնացեալ մինչ 'ի զեա բոն և
 անցին շուրաստան զեա, որ աօի Գանկի. և երկվարք նոցա
 պառքեալք էին 'ի ծարաւոյ, արրին ջուր և ծանրացան. և զը-
 նացին մինչ 'ի վեր տւերակ զեղջն՝ որ կոչի Պտղունա, և հարան
 ընդ միմեանս: Աւ զոչեցին Խամայեւացիքն քաջաձայն աղաղա-
 կաւ՝ և անկան 'ի վերայ Պարսիցն, և ոմանք զհեա եղեն խա-
 նին՝ և հարին զնա լախաւ՝ որ է թօփուղ. և փախեաւ խա-
 նրն և ամենայն զօրք իւր: Աւ 'ի փախչին խանին՝ վաստակեցաւ
 ձին և մնաց, և ոչ կարէր զնալ. ոմն Պարսիկ Բխուղաթ-բէկ
 անուն՝ էջ 'ի ձիոյն, և նստոյց զխանն 'ի ձի իւր, և փախոյց. և
 ինքն կալեալ զերասանակ ձիոյ խանին՝ և քարշեալ 'ի տեղի
 ինչ՝ թաքեալ զերծաւ: Իսկ խանն միով շաւրա⁹⁾ մազապուրծ
 եղեալ անկաւ 'ի բերդն: Աւ շաքարացիքն հալածեցին զԱր-
 մրագլուխան, զոմանս սպանին, զոմանս գերեցին, և զոմանս կի-
 սամեա արարին. և ինքեանք սիռեցան զերկրաւն անաչ և ան-
 երկիւղ:

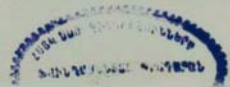
ԳՂՈՒԻ ԺԵ.

ԸՖԻՆԱՆՏ ԼՆԷԱԼ ԻՆԷՆ:

Եյր ոմն ուժեղ և յաղթանդամ, լայնածակատ և հաստա-
 րազուկ, քաջասիրտ և յաղթող 'ի պատերազմի՝ Աշխաղ - խան
 անուն, և կորովի 'ի նետաձգութիւնս: Սա իրրև ետես՝ եթէ

(9) Ե-ՆՇԷՐ Է-ՆՆԷՐ սպասաւոր, ծառայ, 2) թիկնապահ 3) յառաջընթաց
 անշեջոյ:

Հիշում
 585

փախեալ խանն, իջեալ 'ի ձիոյն' և թափեալ զկապարձն՝ որ
է քէշն, և ձգելը նէտ գէտ 'ի Օսմանցիսն. և յետ նահանջեաց
զնոսա՝ մինչև փախեալ խանն. և մի 'ի նեախոյն յերկիր ոչ ան-
կաւ, այլ հարաւ 'ի մարդ և 'ի ձիւ Աշւ յորժամ պակասեցաւ
նեան, ձայնեաց ասելով, բերէք քէշս. յայնժամ կարեցաւ
լար աղեղանն՝ և եղարկ յերկիր՝ և ասէ, աղ և հաց զչաւ քո
ասցէ, Վարդապէ խանն Չոյս ասացեալ՝ կարեաց զձեռս 'ի
սրահն, և ասէ, արարէք ընդ իս որպէս և կամիր Աշւ ոմն անա-
նուռ այր եկեալ՝ կարաւ զնաւ Աշւ եկեալ ոմն իշխան կառք
խել 'ի նմանէ. և էր կաղ 'ի մջ նոցաւ Աշւ զնացին առ փա-
շայն, և ևհարց փաշայն՝ և ասէ, ցԱշխազն, թէ ո՞վ կալաւ զքեզ և
Եսէ Աշխազն, այս Ենանուռ այրաւ Աշւ փաշայն ես 'ի ձեռս
նորս՝ և առաքեաց առ Խանթկարն Աշւ զնացեալ մնաց անդ. և
ոչ զխտեմք՝ զինչ եղև:

Գ Լ ՈՒ Ի Ժ Բ .

Փախուստ թաղարացն:

Չկնի փախելոյն Պարսից՝ սփռեցան Օսմանցիքն զամենայն
երկրաւն. և փաշայն զնացեալ զօրօքն մինչ 'ի զիւզն Նորք,
և անգուստ հայեկն 'ի բերդն, զբոսնուինս Աշւ աղս ընտրեցին
Ը թաթար և Յ Օսմանցի՝ Բ զխաւորօք, և առաքեցին
'ի գաւառն Վասնուոյ, և պատուիրեցին նոցա, թէ՛ այսօր և
փազն աւար առէք զերկիրն, և 'ի վաղուեան երեկոյն գայք
մերձ 'ի բերդն՝ ի տեղին՝ որ կոչի Տաշ - քէսան, որ է Վարա-
հանք, և մեք ևս զամք անդ, մնացուք 'ի գաւառն Ը արուսայ
'ի Սատարակ և 'ի Աէթի, և ամիս մի շաբեսցուք յաշ-
խարհիս Երարատեան: Աշւ զնացեալ նոցա ըստ պատուիրելոյ
փաշայնն, և ինքն Վանան փաշայն մնացեալ զօրօքն սփռե-
ցան և տարածեցան զերկրաւն. և զնացեալ 'ի վերայ գաղթա-

կանացն Վանաքեոյ՝ ՚ի զլուխ ամրոցին՝ որ կոչի սուրբ Սարգսի սյր, և ըմբռնեցին զՎարդիս երեցն՝ և Ք աբ Ա շարդան և Սահակ, և սյսպէս կային անհօղութեամբ: Իսկ նախախնամօղն Մատուած ոչ ետ թող իսպառ աւերել երկրիս: Վանգի էր սյր մի ՚ի մէջ զօրացն Հագարացւոց՝ Պարսկադէն, և անուն նորա Մատուա՛ աղայ: Սա աչն Մատուա՛ աղայն է՝ որ էր յԱրեան Վաղանթար, զոր և Թահմազ - զուլին ընդ իւր առեալ քելեցան և գնացին է Ստամբոլ, և այժմ էր ընդ Վանան փաշային: Սա իրրե կտես զհայրենի երկիրն իւր՝ զի աւերէին, կսկծայր և միմասյր և ոչ զիտէր՝ թէ զէնչ արատցէ: Աւ ահա օգնութեամբն Մատուծոյ ըմբռնեաց նա սյր մի քրիստոնեայ ՚ի Առախ գաւառէ, և ուրախ եղև յոյժ, և եղ ՚ի բերան նորա բան՝ և ասէ, ևս տանիմ զքեզ սոս փաշայն, և զու ասա նմա, թէ՛ Ստամ խանն ԺՎՍ՝ արամբ եկն ՚ի զուոն բերդին, և ահա գան ՚ի վերայ ձեր, զոյս ասա և մի՛ երկնչիր: Աւ առեալ տարաւ առ փաշայն, և ՚ի հարցանելն փաշային, զնոյն պատասխանեաց՝ զոր ուսոցց Մատուա՛ աղայն: Աւ ապա հրամայեաց զօրացն փաշայն, թէ՛ ամենեքեան զլուխ ձեր զերծուցէք, և որք լուանն՝ թողին զառ և զաւար՝ և փախեան յիւրաքանչիւր գէմն իւր՝ ուր և կարացին: Աւ ապա զրեաց Մատուան թուղթ մի սյս ինչ. Ո՛վ խան, զոր ինչ ասիցէ, քեզ Հայդ՝ լուիցես: Աւ կնքեալ ետ զթուղթն ցՀայն, ասաց և զանուն իւր, և պատուիրեաց նմա, թէ՛ ահա յայսմ երեկոյիս ՚ի մթանայն՝ Շ Թաթար գան ՚ի Տաշ - քէսան տեղին, ասա ցխանն, թէ՛ որս ձեր են նորա. ջանացար՝աք և մի՛ երկնչիր, զի անկար են: Աւ արձակեաց զնա՝ և ասէ, փութան և տուր զթուղթդ՝ և ասա նմա զոր ինչ պատուիրեցի քեզ: Աւ առեալ զթուղթն, սրնթաց եհաս ՚ի բերդն՝ ՚ի մտանել արեգականն, և ետ զթուղթն ցխանն Պարսից, և (ասաց) զպատուէր Մատուա՛ին և զփախուստ Օսմանցւոցն: Աւ իրրե լուաւ զայս, հրամայեաց մոնեակաց աղադակել, թէ՛ ամենայն դք՝ որ լուիցէ զձայնս մեր՝ զգեցցի

զգեստ պատերազմի հանդերձ զինուժք, և հեծցի 'ի ձի, և զնաս-
ցէ 'ի Վարահանքն. զի յայսմ երեկոյ պատերազմ մեծ է ընդ
Թաթարան: Աւ որ դք ոչ գայցէ զիրս կատարել, զլուխ նո-
րին հատանի: Աւ աղաղակեցին 'ի մջ բերդին և զբանն. և որք
լուանն՝ ելին յարևելեան դուռն բերդին, և խումբ առեալ զը-
նացին 'ի Վարահանքն: Աւ էր նսեմացեալ օրն. և զի (գուցէ ո՛չ)
տեսանէին զմիմեանս, բայց ձանաչէին զիրեար. զումարեալ էին
անդ և զօրք՝ Թաթարաց. յորժամ հուպ եղին միմեանց, կար
ծեցին Թաթարք՝ զօրք Օսմանցւոցն գոյ. և ձեռամբ արարեալ
ձայնէին՝ զնալ առ նոսա: Աւ էր Օսմանցի մի հատուածեալ
տամբ իւրով 'ի Պարուց, և անուն նորա Ուղուն - Մլի, և էր
այժմ ընդ խանին. սա ետես զԹաթարն՝ և ասէ, երթիցո՛ւք և
անկցո՛ւք 'ի վերայ նոցա, զի¹⁰⁾ են մեզ: Ասէ խանն, զուցէ
բազումք իցեն, և ո՛չ կարիցեմք յազմել նոցա: Աւ բարկացեալ
Ուղուն - Մլին՝ ասէ, այդ անուամբդ առնես խանու թիւն Արևա-
նայ: Աւ զնացեալ ըմբռնեաց Բ Թաթար, և բերեալ առ խա-
նըն՝ ասէ, ահա քեզ նշան զզօրութենէ թաթարացն: Աւ ապա
սրտատղեկալ խանն հրամայեաց հնչեցուցանել փող պատե-
րազմին, և անկան 'ի վերայ Թաթարացն. զորս կոտորեցին, զորս
ըմբռնեցին, և զորս հալածեցին. կալան և Բ զլխաւորս նոցա:
Աւ այսպէս եղև զբաւ գործոյն. կարծեմ թէ ի Շ իցն՝ Ճ՝
հազիւ զերծեալ փախեան:

ԳՂԻԻԻ ԺԳ.

Վազն-իւն առ Տիոյ:

Փախեան Օսմանցիքն 'ի սուտ համբաւոյ Հայուն. և արք ե-
րեք ոչ իմացան զփախուստ նոցա, այլ զնացեալ անկան յա-

(10) Ահ որս:

զիքն Ասինջ գեղջն, և ժողովէին վասն ինքեանց միրզս. և զի
 բնաւ ոչ էր անկեալ 'ի ձեռս նոցա աւար ինչ, և տեսանն՝
 զի այր մի երթայր միայն 'ի ճանապարհս իւր գէպ 'ի Չագավանք
 զիւղ, և երեքեանն տեսին զնա, և ելեալ յայգեացն ծպտե-
 ցան զկնի առնն. և այրն տեսեալ զնոսա՝ փախս էառ. և տա-
 ճիկքն երթարօքն զկնի նորա վարէին զնա. և այրն ոչ գտեալ
 տեղի փախստեան և զնացեալ եմուտ 'ի ներքոյ ջրաղացի մի՝ որ
 ասնն Հրատօն: Իսկ նոքա եկեալ 'ի ներքուստ նիզակաւ խթէին,
 թերևս նիզակն 'ի նա հարեալ վերաւորեցէ, և 'ի կսկծոյն ելցէ
 արտաքս. և նիզակն ոչ հարաւ 'ի նա, և ոչ ել արտաքս: Իսկ
 նոքա զնացեալ թողին զջուրն 'ի վերայ նորա, զի վշտացեալ
 ելցէ, և ոչ նովաւ կարացին հանել զնա: Աւ գարձեալ հատին
 զջուրն՝ և զմի ճինքեանց առաքեցին 'ի ներքս՝ հանել զնա: Իսկ
 այն քաջացեալ յարեաւ 'ի վերայ նորա, և ըմբռնեալ կոխեաց
 զնա 'ի ջուրն, և նստաւ 'ի վերայ սրտին՝ և խեղդեաց: Աւ ապա
 բարբառէր նոցին լեզուաւ՝ և ասէ, ընկեր մի 'ի ձէնջ ևս եկայք.
 զի սա ուժգնակի զու՛՛՛ և ես ոչ կարեմ՝ յաղթել սմա, և ե-
 մուտ մինն ևս: Աւ զնա և ս կալեալ և խեղդեաց 'ի ջուրն, և
 եղ քարինս 'ի վերայ սրտից նոցա, և հանեալ զմի 'ի թեոց
կնդոյ ջրաղացին՝ և ելեալ արտաքս և եհար թեոջն զզլուխ
 տաճկին՝ որ պահէր զերթարսն, և խելագարեալ անկաւ: Իսկ
 քրիստոնեայն 'Կաւթայ նման արարեալ՝ և հան զուսեր նորին,
 եհատ զզլուխ նորա. և մտեալ 'ի Հրատօնն, և զգէշս նոցա քար-
 շեալ արտաքս՝ և եհատ զզլուխ նոցա. և մերկացուցեալ եղ
 'ի վերայ միմեանց զգէշն. և առեալ զզլուխս և զերթարսն՝ և
 զնաց առ խանն: Իսկ խանն զամենայն ինչն տաճկացն ետ նմա.
 և զնա ազատ արար մինչ ինքն խան էր:

ԳՂՈՒԽ ԺԿ.

ՄԻՆ ԿԵՆՏԻՆ ԿԵՆՏԻՆ:

Միւս ևս քաջութիւն այլուժ առն պատմեցից: Թի յորժամ փախեան թաթարքն, ամենայն ոք՝ որք ժողովեալք էին ՚ի դուսըն բերդին յաչէ, Օսմանցի ոցն, զնացին ՚ի տունս իւրեանց. ընդ որս և այր մի ՚ի Փարաքար զեղջէ՝ ասէ, զընտանիս իւր, զուք առ սահաւ սահաւ եկեսջիք, և ես ճեպով զնացից. զի զրունք տանց մերոց ՚ի բաց թողաք, մի՛ զուցէ որ մտանէ ՚ի տունն մեր, և զհաւերն տարցէ: Աւ զնացեալ մտանէ ՚ի տունն, և ահա զայ ձայն շնչանաց. և որոնեալ զառնն՝ ոչ տեսանէ զոք: Աւ բացեալ զխուփ թոնրին՝ տեսանէ Բ՝ Օսմանցի ՚ի մէջ թոնրին. և արձակեալ զքօտի իւր՝ կապեաց զձեռս նոցա յետս ՚ի մէջ թոնրին, և եհան զնոսա: Աւ տակցնոսա, սուր են երկվարք ձեր: Ասէն նոքա, վաստակեցան և ոչ կարացին զալ, թողաք ՚ի բաց: Իսկ այրն առաջ արկեալ զնոսա՝ և զնաց ՚ի բերդն: Աւ ահա խանն ելեալ ՚ի բերդէն զնայր ՚ի զառիւղայրն կամրձին. անդ եկեալ այրն հանդերձ տաճկօքն՝ պատահի խանին. և յետ բազու հարցանեմ լոյն՝ ասէ, զուք ուստի՞ էք: Ասեն, ՚ի Աարուց: Իրրե լուաւ՝ թէ ՚ի Աարուց են, հրամայեաց սպանանել զնոսա. և զհատումն զլնոց նոցա ես տեսի աջօք իմովք:

ԳՂՈՒԽ ԳՆ.

ՆՈՒՄ ԲԱԿՆԵՆԻՆ ԵՐԿՆՈՅ ԺԱԿԱՆԿ:

Չև ևս էին փոխուցեալք Օսմանցիքն ՚ի սուտ համբաւոյն, ըմբռնեալ էին երկուս մանկունս ՚ի Արտեից. և ՚ի փախչելն իւրեանց կապեալ զմանկունս (մանկանց) զձեռս յետս՝ և առաջի արկեալ վարէին զնոսա. և հասեալ ՚ի զիւզն Արձնի՝ ՚ի զլուխս բարձր քարանցն՝ որ ասի Գժուարադէմ, աւեն մանկունքն

ցվարիչան, արձակեցէք զձեռս մեր, զի մի՛ նեղիցուք. քանզի փախչել ևս ոչ կարեմք. վասնզի մին կողմն քարափն է՝ և մի կողմին դուք: Եւ նորա արձակեցին զձեռս նոցա: Իսկ մանկունքն միաբանեալ՝ գնացին մինչ ՚ի գլուխ քարին, յիշեցին անուն Եստուծոյ, և անկան ՚ի քարանցն ՚ի վայր՝ և մեռան: Յաղագս Բցիրաց ընկալան կամաւ իւրեանց այնպիսի դառն մահ. նախ՝ զի զերծցին յանառակ պղծութենէ. երկրորդ՝ զի քրիստոնէութեամբ մեռցին՝ քան թէ ուրացութեամբ կեցցեն: Ասանորոյ ոչ վարկպարիզի համարիմ զմահ սոցա: Եւ պսակակից Ալիսին Եպիսկոպոսին, որ անկաւ ՚ի բարձանց՝ և մեռաւ վասն այնպիսի դործոց. և Սկուսանքն՝ որք անկան ՚ի զեան վասն Վրիստոսի, և մեռան: Աոյնպէս և սրբա կատարեցան երանելի մահուամբ: Եւ էին ՚ի ձոր անդր արք թագուցեայք, և տեսին զանկանել մանկանցն, մնացին մինչ և ՚ի միւս վաղիւն. և եկեալ բարձին զնոսա, և տարեալ ՚ի զիւզն Երճնի թաղեցին:

ԳՎՈՒԽ ԺԶ.

Վահագաւորիւն Վաղարս անուն ինջ:

Ի փախչելն թաթարաց յերեսացն Պարսից՝ Բթաթար գրնացին փախստեամբ մինչ և ՚ի զիւզն Արարատիթ. և էր մթացեալ օրն: Եւ Վաղարս այս ելեալ ՚ի տանէ իւրմէ՝ երթայր առ դրացիսն՝ բերել ծրագ ՚ի տուն իւր. և պատահի երկուց թաթարացն, որք իջեալ ՚ի ձիոցն՝ կալան զկիմն և հանին ՚ի ձին. և նա անկաւ ՚ի վայր. և դարձեալ հանին ՚ի ձի. և նա դարձեալ անկաւ. և երրորդ անգամ նստուցին զնա ՚ի ձի. իսկ սրբաօտեր կիմն դարձեալ անկաւ: Իսկ տաճիկքն ձանձրացեալ, քանզի և երկիւզ կրէին ՚ի Պարսիցն, վասնորոյ սրախողեող արարին զերանելի կիմն Վաղար, թողին կիսամահ և փախեան: Եւ Պարսիկքն պատահեցան նոցա, զմինն սպանին, և մինն կա-

լեալ տարին: Աշւ կինն մնաց աւուրս Ա. և եկեալ քահանայք
 Հաղորդեցին զնա. և յետ երկուց աւուրց Հանգեաւ 'ի Վրիս-
 տոս: Սա կին էր առն միոյ՝ որ ասէին Սեաւ - Օւքարիա, 'ի նոյն
 գեղջէն՝ Աորագաւթայ, որ դայր 'ի վաճառականութենէ, և ա-
 ւազակքն սպանին զնա Բւրնկերօք է Մուշաղբուր գիւղ:

ԳՂՈՒԽ ԺԼԶ.

Պատմութիւն Երեմիայի:

Օսմանցիքն մինչդեռ կային խաղաղութեամբ, և աւար առ-
 նէին զերկիրն, աւար առին և զգիւղն Երծնի. թէպէտ մար-
 դիկքն գաղթեցան, սակայն անասունքն ամենայն աւար առին,
 և ոչ մնաց ուլ մի Աշւ էր 'ի գիւղն այր մի՝ Ղաւիթ անուն՝ որ
 էր տանուտէր զեղջն, և ունէր նա ազնիւ ձի մի՝ կապուտ գու-
 նով, բարձր Հասակաւ, լայնասմբակ, երկայնապարանոց, փոք-
 րազուլս, և արագաքայլ. ուսուցեալ էր և լեզու, և անուն ե-
 դեալ էր նմա Ղաւիթ. և զոր ինչ Ղաւիթն ասէր, ձին խմա-
 նայր Ե. յս ձիս և ստարին, և անկաւ 'ի ձեռն Ղարսեցւոյ միոյ,
 և էր տուն նորա արտաքոյ բերդին. և յամենայն օր Հեծնոյր այ-
 րըն զձին, և զնայր 'ի զննին, և ուրախանայր վասն արագըն-
 թացութեանն: Աշւ յաւուր միում ըստ սովորութեանն Հե-
 ծաւ զձին, և ելեալ 'ի զրօսանս, և դարձաւ 'ի տուն, և եմուտ
 'ի բակն իւրեանց. իջեալ 'ի ձիոյն՝ էարկ զերասանակն ընդ
 թամբօքն, և մտեալ 'ի տուն՝ ասէ ցճառայն, երթ առ
 զթամբ ձիոյն: Աշւ ելեալ ծառայն ետես՝ զի ձին ելեալ 'ի բա-
 կէն՝ և զնայր խաղաղիկ Իսկ ծառայն ընթացաւ, զի կայցէ. և
 ձին փախս առեալ զէպ յարեւելս, և ծառայն երթեալ պատ-
 մեաց տեսան: Աշւ այրն Հեծաւ յայլ ձի՝ և զնաց զկնի նորա.
 Իսկ ձին արագացոյց զընթացն՝ և ոչ կարաց Հասանել նմա.
 Գարձաւ յետս: Աշւ խմաստուն ձին յայնմ գիշերի գնացեալ Օ.

առուր ճանապարհ՝ եհաս 'ի գիւղն Արծնի, և եմուտ 'ի բակն իւրեանց: Աւ մայրն Վաւթի ելեալ 'ի զիշերին՝ զե երթիցէ յեկեղեցին առ 'ի յաղօթել, և տեսեալ զնա ձին՝ վրնջէր՝ և զոսըն հարկանէր յերկիր. և կինն դարձաւ 'ի տուն՝ և պատմեաց որդւոյն: Աւ Վաւթի ել արտաքս, և ձին որպէս բանական արկեալ զպարանոցն ընդ ուսով Վաւթին՝ անդադար վրնջմամբ աղաղակէր: Աւ 'ի լուսանալ առաւօտուն ժողովեցան ամենայն զեղականքն, և ասնն ցՎաւթին, տա՛ր զձիդ առ խանն, և պատմեա՛ նմա: Աւ առեալ զձին՝ տարեալ եցոյց խանին, և սասց պատճառն: Իսկ խանն սասց, քո արդար վաստակն եկն 'ի ձեռքս քո, առեալ գնացես: Աւ մի՛ որ ծաղը աբաացէ զմեզ. զի վասն այն գրեցաք, զի անասունք սիրեն զտածիչս և զտէրս իւրեանց, և մարդիկ ոչ իմանան զերազատաւորս իւրեանց, որպէս 'ի մերում՝ ժամանակի եղեալ արեղայքն: Վանզի յետ երկուց ամսոցն յիւրում՝ զերութեան փախեաւ ձին՝ և եկն առ տէր իւր. իսկ մեք Բ՝ որ ոչ պահեմք 'ի մաի զերախտիս տէրանց մերոց: Իսկ տաճիկն՝ որ զձին տարեալ էր, յետ աւուրցինչ եկն յԱրծնի. ետես զձին, և տեղեկացաւ՝ զի 'ի նոյն զիշերն որ փախեաւ՝ եկն 'ի գիւղն Արծնի: Այնուհետեւ եղեն սիրելիք միմեանց Վաւթին և տաճիկն:

ԳՂՈՒԽ ԺԲ՝

Հալաբ-ի-ն երկոց Ռաֆա-որացն:

Սուլթան Մուրատ թագաւորն տաճկաց գնացեալ էառ զԲաղդատ 'ի ձեռաց Պարսից. և մինչ էրն 'ի Բաղդատ, անդուստ առաքեաց դեսպան առ թագաւորն Պարսից Շահ-Սաֆի, զի արացեն խաղաղութիւն 'ի մջ իւրեանց: Աւ Շահն ևս առաքեաց դեսպանս առ Խոնթկարն՝ այր մի՛ որ ասէին թագաթա-Վոթուկ-Սահմատ խան. և արարին հաշտութիւն և

խաղաղութիւն. եղին պայման ամս 1, Քնալ խաղաղութեամբ
 Եւ իսկոյն մեռան երկոքին թագաւորքն: Յետ Սուլթան Սու-
 բատին՝ թագաւորեաց եղբայր իւր Իպրահիմ: Եւ յետ նորա
 որդին Մահմատ: Եւ յետ նորա որդին Խրան (զուցէ Սուլթ-
 ման Ի. կամ Եւզմէտ Ի): Եւ յետ նորա զեղբայրնորա Սուստա-
 ֆայ, որ կայ այժմ, և վարէ զթագաւորութիւնն: Յետ Ըւհ-
 Սաֆուն՝ թագաւորեաց որդին իւր Բասա: Եւ յետ նորա Սաֆիւ
 Եւ յետ նորա Սուլթման: Եւ յետ նորա շիւսէին: Սոցին
 պատմութիւնս յետոյ արասցուք: Եւ յսքան թագաւորացս ժա-
 մանակ խաղաղութիւն է ՚ի մէջ Պարսից և Տաճկաց: Գ. ի է
 ՌՁԸ թուէն մինչ է ՌՃՆ թիւս՝ յորում եմք այժմ, է
 Հաշտութիւն և խաղաղութիւն: Գ. ի ՚ի Աոստանդնուպօլսէ մինչ
 ՚ի Եսպահան երթեկութիւն է առանց երկիւղի և ահու:

Գ-Լ ՈՒԻ ԺԻԹ.

ՍԻՆՆԵՆԻՔ ՓԻՆԴՊՈՒ ԱՄԼՈՂԻՆԻՆ:

Փիլիպպոս Աթուղիկոսի վարքն և գործքն զամենայն գրեալ
 է Եռաքեալ պատմագիր: Իսկ մեք զնացաք ՚ի Աարնոյ քաղաք,
 և անդ պատմեցին մեզ սքանչելիք ՚ի նմանէ՝ որք ականատեպ
 էին այնմ սքանչելեաց: Եւ մեք կարեւոր և պատշաճ համարե-
 ցաք զրել աստէն: Մեծ և առաքինի Աթուղիկոսն՝ և երկրորդ
 Լուսաւորին Մովսէս ետ դաւազան վարդապետական Փի-
 լիպպոսի, և օրհնեաց զնա Եպիսկոպոս. և առաքեաց զնա ՚ի
 Նուիրակութիւն յաշխարհն Յունաց: Եւ զնացեալ մինչև ՚ի
 Թէոդոսուպօլիս՝ որ է Բրզրում, և էր ՚ի քաղաքին անդ վար-
 դապետ մի Մինաս անուն՝ կարի և յոյժ ուսեալ զարուեստս
 երաժշտական. և էր կարի հպարտ և զոռոզ, յանդուզն և ինք-
 նահաւան, և ոչ երբէք խոնարհէր ումեր: Եւ ՚ի զիչերի միում
 երգէին ժա մն, և յաւարտել զՄեթոյոսոյէ փոխն, Մինասն ըս-

կսեաց զշարական Աւագ Օրհնութեան յեփն տներն ասել և
 ևւ Փիլիպպոսն ասաց, այդ մի՛ ասե՛ք, զի անպատշաճ է: Իսկ
 Մինասն ոչ ետ ունկն, այլ ըստ գոռոզ բարուցն արար որպէս
 կամեր: ևւ յաւարտել աղօթիցն, Փիլիպպոսն քարոզ սկսաւ
 ասել աւուր պատշաճն՝ է Տէր էջէ շէննն սկսեալ՝ մինչ
 ՚ի Մեծացոսցէն յայտ արար քաղցր և համեղ ոճով: ևւ սա-
 կաւ ինչ ծանոցց վասն Մեծացոսցէ շարականին, և մեղա-
 դրեաց Մինասին՝ թէ ոչ զիտէ զեորհուրդն, այլ ինքնահա-
 ւանութեամբ առնէ: Իսկ Մինասն արտաքոյ դրանն լսէ զասա-
 ցեալն Փիլիպպոսի, և նախատինս վարկաւ ինքեան, և լցեալ
 չար նախանձու՝ և զնացեալ առ իշխանն շարախօսեաց ՚ի Փի-
 լիպպոսէն. ասէ, Արեղայ մի եկեալ է՝ ՚ի Պարսից աշխարհէն, և
 ՚ի մեր աշխարհէս բազում դրամ է ժողովեալ, զի տարեալ տա-
 ցէ Պարսիցն, զի եկեսցեն և աւերեսցեն զաշխարհս մեր. այլ
 անիծանէ և հայհոյէ զազգն ձեր, և Օմարին և Օսմանին նալա⁽¹¹⁾
 ասէ: ևւ բարկացեալ փաշայն՝ առաքեաց արք Վ Լնկիչարի՛
 ասէ, ՚ի վերայ երեսին քարչ բերէ՛ք զնա: ևւ զնացեալ արան-
 ցն՝ տեսին զի բազում վաճառականք և քաղաքականք կային
 առ նա: ևւ ասեն, ո՛ւր է քալա⁽¹²⁾՝ որ է Ղալբաշիցն եկեալ է,
 ելցէ և եկեսցէ առ փաշայն, զի խնդրէ զնա: Իսկ սուրբ վարդա-
 պետն յարեաւ, և ամենայն արքն՝ որք կային անդ՝ յարեան և
 նորա: Ասէ վարդապետն, ելէ՛ք արտաքս, և ինքն երաց զպա-
 տուհանն, և հանեալ անտի Վ մոմ սպիտակ, որ չև էր լու-
 ցեալ, այլ ՚ի զլուխն ունէր զպատրոյկն, առեալ զայն ՚ի ներ-
 քոյ փիլոնին՝ և զնաց. զնացին և ամենայն արքն ընդ նմա: ևւ
 մտեալ առ փաշայն՝ խոնարհութեամբ ողջոյն ետ: Ասէ փաշայն,
 դո՛ւ ես՝ որ եկեալ ես՝ ՚ի մեր աշխարհէս դրամ ժողովես և ա-
 ռաքես առ Շահն, զի դրամով մեր զօրս ժողովէ և զայ ՚ի վե-

(11) Նալա. անէծք.

(12) Քալա. քահանայ.

բայ մեր չ պատերազմ: Իսկ երանելի վարդապետն ոչ կարէր ուղղակի խօսել տաճկերէն. և խօսի թարգմանաւ՝ և ասէ, ես իւղալաճառ եմ, ո՛վ որ զնէ յինէն իւզ՝ զրամով զնէ. և ո՛վ որ ոչ զնէ, ոչ տայ զրամ: Ըսէ փաշայն, եթէ վաճառական ես, ապա ընդէր հայհոյես և անիծանես զմեզ: Աւ առ այս բան ասէ վարդապետն, ոչ է այդ գործ իմ: Աւ ապա հանեալ զՆ մոմըն՝ ՚ի ներքուստ փխրոնին՝ և պարզեաց տա փաշայն: Իսկ փաշայն ձգեալ զձեռն էտա զժումն. յայնժամ շնորհօք սուրբ Հոգւոյն լուցան մումք՝ և վառեցան ՚ի ձեռն փաշային: Աւ սոսկացեալ փաշայն՝ և սարսափմամբ ասէ ցվարդապետն, երթ զնա՛ ՚ի տեղին քո: Աւ երանելի վարդապետն խոնարհու թեամբ երկիր եպագ, ել արտաքս: Աւ փաշայն ասէ ցարան, զի՞նչ է այս զարմանքս: Ըսեն արքն, սքանչելիք բազում լինին զովաւ. վասնզի սուրբ է և արդար: Աւ հրամայեաց փաշայն դարձուցանել ըզվարդապետն՝ և ասէ, Իսթայ⁵¹) տեսանն՝ս՝ զի երաշու թիւն է, և ոչ զայ անձրե, և չորացաւ ամենայն երկիր. եթէ կարող ես՝ բե՛ր անձրե: Ըսէ վարդապետն, ողորմութիւնն Ըստուծոյ բազում է. բայց տաճիկք ոչ թողուն զմեզ աղօթել ըստ օրինաց մերոց: Ըսէ փաշայն, ես տաց քեզ վերականգուս, և ո՛վ որ հակառակեսցի՝ սպանցեն զնա. և զու աղօթեա ըստ քում օրինաց: Աւ եդ ընդ նմա յ զինուորս, և պատուիրեաց նոցա՝ թէ ո՛վ որ ընդդիմակաց լիցի զմա՝ սպանե՛ք զնա: Աւ ապա ելեալ յերեսաց փաշային՝ զնաց յեկեղեցին՝ որ ասի Մխարանից Ըստուածածին. և հրամայեաց ամենայն եկեղեցականաց զգեստաւորիլ. և ինքն ևս զգեցաւ զգեստ Պատարազին. էարկ զիւրեաւ զԱմբփորոնն և եդ ՚ի դուխն զԹագն, և էառ ՚ի ձեռն զԽաչն. և ելեալ յեկեղեցւոյն՝ Խաչիւ և Ըւետարանաւ, ծնծղայիւք և զանդակաւ, և սկսան շարական ասել, Սոբի Ըտոտա՛ն Հայր ան՛իշխն: Աւ զրո՛հ տուեալ քաղաքն ամենայն՝ ելին ՚ի հիւսիսոյ կողմն քա

զարքին՝ որ ասի Սուրբ Աշանի բլուր. մինչ զնացին երգելով զշարականն, սկսաւ ամպել օդն. և մինչ հասին՝ ի սահմանեալ տեղին, սկսաւ ցօղել, և շիրբե ընթերցան աւետարանն՝ Օչ արդէ՛ս քիչ լինի, Պ (երիցս) զուաց ամպն: և շորժամ սկսան թափօր, սահանք երկնից բացան, և իջին անձրեք յորդ. և մինչև աւարտել թափօրին՝ եղև զաշտն իրբև զծով: և ապա զարձան յեկեղեցին՝ ասելով. ,, Թափառարէ՛ս յէջ յառէ՛րդ, ,, և ևս ետեալ յեկեղեցին՝ ասաց, Ինչո՞ւն է սա՞ն: Պահարանն է: և շորժամ զայս Բ սքանչելիքս ետես Փաշայն, կալաւ զշարախօսն Մինաս, և էառ ՚ի նմանէ Ո՛ւ Մառչիլ⁽¹⁾՝ ասէ, խրատ լիցի քեզ զի մի՛ այլ չարախօսութիւն առնիցես: Օպայ պատմեաց Յովհան վարդապետ Աարնեցի՝ որ էր աշակերտ նոյն Մինասին:

Գ՛-Լ՛ ՈՒԻՒ Ի.

Նահապետի ուրիշն Պալուստ էրիցան:

Յորժամ եղև հաշտութիւն ՚ի միջ երկուց թագաւորացն Պարսից և Տաճկաց՝ երթևեկութեամբ Ջ աղաթայ - Վօթուկ - Մահմատ խանի, թագաւորն Շահ - Սաթի ետ ՚ի պարզև նմա զխանութիւնն և շրեանայ. զի մեռեալ էր Վալպալի խանն ՚ի թուին Ո՛ւ ՉԻ: Ի սորա երկրորդ ամին եկն այր մի կնաւ իւրով ՚ի Բասենայ, և ընակեցաւ ՚ի Աոտէս գաւառ՝ ՚ի զիւզն Երախուս: և շև կինն այն ծնաւ որդի, և ետուն զնա մկրտել Պալուստ երիցուն. որպէս ծնունդ քրիստոնէի մկրտեաց, և ոչինչ էառ ՚ի նոցանէ վասն ազգատութեան նոցա. այլ ետ նոցա Ժ՛-Լ՛ լիտր ցորեան, զի հաց արասցեն ինքեանց: և շետ աւուրցինչ եկին հայր և եղբայր կնոջն՝ և ասեն ցայր նորա, զու զադ-

(14) Մի մատչիլն է մի զահեկան, որ է իրբ 6 1/2 կոպէկ:

ջիկն մեր առեանգ արարեալ՝ փախուցեալ եկիր աստ, զորովն⁽¹⁵⁾ ընդէր զողացաք Լբերիք ընդ ձեզ Աշւ նոքա ուրացան և ասեն, ոչ զիտեմք զոր ասէքդ: Աշւ ՚ի բազում ասելն և ՚ի լսելն՝ և նոցա ուրանալն, ձանձրացան արքն, և զնացեալ զրեցին զիր գանդատանաց ՚ի փեսայէն և յաղջկանէն իւրեանց, և ետուն խանին: Աշւ կոչեալ զնոսա՝ ասէ, տուք ՚ի դոսա զինչ իւրեանց: Կսկ նոքա՝ զի վատնեալ էին, ոչ կարացին հատուցանել, տաճկացան այրն և կինն, և յաւելին չարիս՝ մատնել զՎալուստ երէց, թէ մեք վաղուրեմն կամէաք տաճկանալ, Վալուստ երէցըն ոչ եթող. այլ և մերտեաց զորդին մեր. և ետ մեզ կաշառ՝ ջորեան, և ասէ, ես պահեմ զձեզ, և զուք մի՛ տաճկանայք, զի մի՛ կորիցէ հոգի ձեր: Աշւ խանն առաքեաց արս խիսա՝ և բերին զանմեզ քահանայն, և կայուցին առաջի նորա: Եսէ խանըն, զու ընդէրն² ես մկրտեալ զորդի Կուրքիս: Եսէ երէցն, ես զնոսա ոչ զիտեմք թէ Կուրք իցեն. զի նոքա աղաչեցին ինձ, և ես որպէս օրէն էր մեր՝ արարի առ նոսա: Վանդի բաղումք ՚ի Վրիստոնէից տաճկանան, նոյնպէս և զոքա տաճկացան, և միջ զի՞նչ մեզաք: Եսէ խանն, ապա ընդէրն ես տուեալ զոցա ջորեան և կաշառս: Եսէ երէցն, մի՞թէ ողորմութիւն տալն կաշառ իցէ, զի սոխորութիւն է քրիստոնէից՝ տալ ողորմութիւն ամենեցուն ըստ հրամանի Աւետարանին մերոյ: Եսէ խանն, զոյդ տեսելով կամիս զերծանիլ յինէն, ոչ է պղպղես. կամ տաճկացիք՝ և կամ չարչարանօք սպանանեմ զքեզ: Եսէ երէցն, Աստուած մի՛ արասցէ թողուլ ինձ զհաւասան իմ. բայց թէ առանձ յանցանաց սպանանես զիս, պատրաստ եմ ՚ի մեռանել: Եսէ խանն, զի՞նչ յանցանք իցէն մեծ քան զայս՝ որ ծընունդ տաճկին քրիստոնէայ արարեր: Եսէ տէր Վալուստն, ասացի՛ թէ ես ոչ զիտեմ զնա տաճիկ, և թէ՛ զիտենայի զնա տաճիկ՝ ՚ի զալ նորա ՚ի զիւզն մեր՝ ոչ թողուի մատնել մո-

(15) Երէտ. ինչք, Տեճութիւնք:

ըրեւոյն այնմիկ առ ուղիղ հաւատն մեր: Աւ բարկացեալ խանն՝
 հրամայեաց ձաղանօք տանել զնա 'ի բանտ: Աւ առաքեաց Ռ
 Մոռէ⁽¹⁶⁾) և ասէ, խրատ տնք՝ թերևս կարիցէք դարձուցանել:
 Աւ գնացեալ խօսեցան ընդ նոսաբաղում մարմնական բանիւք:
 Իսկ երանելի քահանայն Վալուստ աղէտ էր 'ի զբոց զիտու-
 թենէ, այլ աշխարհօրէն բանիւ յանդիմանեաց զնոստ՝ և ասէ,
 առաջնորդն ձեր 'ի դժոխս ամենայն համախոհիւք խրովք ընդ
 սատանայի, և զիս ևս հրաւիրէք առ նա գնալ: Աւ բարկա-
 ցեալ ճշնայքն⁽¹⁷⁾) և ելեալ հարին զնա ոտամբ, և գնացեալ պատ-
 մեցին խանին: Աւ առաքեաց խանն զօրականս, զի կապեցեն
 զձեռս նորա յետս, և տարէք 'ի դուռն արևմտեան՝ և քար-
 կոծ արարէք: Աւ գնացեալ չար զինուորքն՝ և հանին զնա 'ի
 բանտէն, և առաջի արկեալ տանէին զնա 'ի տեղի սպանմանն,
 մերթ 'ի քարչ, մերթ 'ի յոտին, ոմանք հարկանէին, և ոմանք
 կռիահարէին, ոմանք ձաղէին և ոմանք խթէին, ոմանք փետէին
 զմօրուսն և ոմանք զգանդուրն, ոմանք թքանէին զերեսսն, և ո-
 մանք հայհոյէին, ոմանք նախատէին և ոմանք չար խրատ տային,
 վասնորոյ ձանձրացեալ սուրբ քահանայն Վալուստ՝ սկսաւ նա-
 խատել զսառնարկս նոցա՝ տեղով, անիծեալ լիցի նա՝ և ըն-
 դուն: Ղ նորին, և ով որ զնա մարդարէ գաւանէ: Աւ ապա ա-
 սացին բերել քրիստոնեայս, զի քարկոծեցեն զնա, և փա-
 խեան ամենայն քրիստոնեայք: Աւ նորա կալան այր մի՝ Բօշոյ
 ազգաւ, և ասացին նմա, հո՛ւ զղա քարամբ՝ զի մեռցի: Աւ նա
 ոչ եհար: Աւ եղին 'ի ձեռն նորա զծայր չուանին՝ և ասեն,
 քարչեան զղա, և ոչ կալաւ զչուանն, և հարին զԲօշայն այն-
 քան՝ մինչև եղև կիսամահ, և թողին զնա: Աւ յարեան 'ի վե-
 լայ երիցուն՝ որպէս զայլք մարդախանձ, և քարկոծեցին զերա-
 նելին Տէր Վալուստ, և կատարեցաւ բարի գաւանութեամբ 'ի
 Վրիստոս, և էր մթացեալ զօրն, թողին զնա 'ի մջ քարանցն՝

(16) Կարգացող, օրինաղէտ:—(17) Մօռէ, օրինակ, օրէնս յետ:

և գնացին: Աւ պահապանք պարսպաց բերդին Տաճկունքն տեսին 'ի վերայ մարմնոյ սրբոյն որպէս կայծակունք հրոյ, և կարծեցին՝ թէ նենգաւոր տաճկունք այրեն զմարմինն նորա, և ձայնէին առ խանութպանսն՝ և ասէին, զի՞նչ է՝ զոր առնէք: Աւ նորա ասեն, լոյս է և ոչ հուր: Աւ 'ի լուսանալն՝ գնացեալ բերդապահացն՝ և պատմեցին խանին: Աւ ասաց խանն, ես բռնութեամբ առաքեցի զերեցն յարքայութիւնն Աստուծոյ: Աւ հրամայեաց քրիստոնէից բառնալ զնա և թաղել ըստ օրինաց իւրեանց: Ասանորոյ եկին բազում քահանայք և ժողովուրդք, բարձին զմարմինն՝ և զքարինս և զհողն արենաշաղախ, և տարեալ թաղեցին յանապատն Արևանայ մերձ Անանիա առաքելոյն: Աստարեցաւ սուրբ քահանայն Վալուստ 'ի թուին Ո՛ՁԹ՝ յաւուրս Վառասնորդաց պահոցն, յաւուրս Տեան Փիլիպպոսի Աթուղիկոսի շայոց:

ԳՎ ՈՒԻ ԻԱ.

Շահաբադն զարսից:

Մեծ և առաջին թագաւորն Պարսից Շահ-Վթաս քշեաց զաշխարհս շայոց, և տարեալ բնակեցոյց յաշխարհին Պարսից: Բայց ըստ հաճոյիցն առնէր ազգին քրիստոնէից. շինէր եկեղեցիս յամենայն տեղիս, և սահմանեաց յամենայն ամի յառաջի իւր զբարհնէք առնել: Այսպէս ուսան ամենայն խանորայք՝ ուր լինէր՝ քրիստոնեայք, բերէին առաջի իւրեանց, և օրհնէին ջուր: Բստոյն սարասի և այս Վոթուկ խանս հրամայեաց Փիլիպպոս Աթուղիկոսին, զի արասցէ զբարհնէք հանդիսաւոր առաջի իւր: Աւ գրեաց թուղթ մեծ շայրապետն Փիլիպպոս, և ժողովեցան ամենայն վանօրէից Առաջնորդք և միաբանք, և զիւզօրէից երկուցունք, զի ամենայն պատրաստութեամբ զայցեն 'ի կատարել զհրամանս իշխանին: Աւ ըստ հրամանի մեծ Աս-

Թուղիկոսի ժողովեցան 'ի Խնկելոյ Չոր զեղ, որ այժմ ասի. Չորագեղ: Աւ մտին 'ի պատարագ, և խանն էարկ վրան 'ի ներքոյ կամրձին. և նստեալ մնայր գալստեան Զլորհճնեքին: Աւ ահա ժողովեցան վայրենարարոյ Պայրսիկքն՝ որ կոչին Թաթար, արարին և նոքա հանդէս 'ի նմանութիւն Զլորհճնեքին. և պատրաստեցին զինքեանս 'ի մջ բերդին. և կացուցին դէտ արասքոյ դրանն՝ և ասացին, յորժամ մերձենան շայք ելանել արտաքս յեկեղեցւոյն, աղդ արասջիք մեզ, զի և մք ընդ նոսա ելցուք: Աւ ունէին ինքեանց առաջնորդ ոմն՝ ուրացեալ եպիսկոպոս՝ որ ասէին Ղ'աճին: Իսկ շայք 'ի յաւարտել պատարագին ելին 'ի գնալ 'ի տեղին՝ զոր սահմանեալ էին 'ի ներքոյ կամրձին: Աւ Օւքարիա վարդապետն՝ որ էր Առաջնորդ սուրբ ուխտին Յօվհաննու վանից, հեծեալ 'ի ջորւոջ՝ և Բսուրհանդակք առաջի նորա՝ և գնայր: Աւ յորժամ տեսին դէտքն, աղդ արարին Թաթարացն. և ելին արտաքս զօղանջելով և բարբանջելով՝ դահուլով՝ զուռնայով՝ և շրջուելով և ծափելով, և ուրացեալ Ղ'աճինն առաջի նոցա: Աւ իբրև ետես Օւքարիա վարդապետն զայն, զտեղի էառ, և հրամայեաց՝ զի զգեստաւորեալքն յետս դարձցին: Աւ ինքն իջեալ 'ի ջորւոյն՝ հրամայեաց փայեկացն ըմբռնել զուրացողն Ղ'աճին՝ և կոխել. և հանեալ զկօշիկ իւր՝ կայեալ զգլուխ ուրացողին՝ և բեռօք կօշիկն հարկանէր, մինչև վերաւորեալ արիւնաշաղախ արար: Աւ սիրճ ուրացողն աղաղակէր, միթէ հաւատք տաճկաց յերկիր խորտակեցան. զի շայս այս սպանանէ զիս: Աւ զայս լուեալ Թաթարացն՝ յարեան 'ի վերայ Օւքարիային, զի սպանցեն զնա: Աւ մեծամեծ Տաճիկքն հանին սուր 'ի վերայ նոցա՝ և ասեն, զուք կամիք զամենայն աղգս մեր տալ ջընջել. սոքա հրամանաւ Շահին առնեն առ 'ի զբօսանս մեր. և ահա խանն պատրաստեալ մնայ սոցա. և զուք հակառակ Շահին և խանին գործէք: Աւ զայս լուեալ զաղարեցին: Աւ ապա ծանուցին խանին զգառնալն յետս Զլորհճնեքին. և խանն ա-

դրամ անուան իւրոյ մեծ քան առաջին թաղաւորացն, և անուանեաց Ահապ - Վահան:

ԳՒՂՈՒԽ ԻԳՎ.

Շ ԼՆ-ՏԵ ԵԿԵՂԵՑ-ՈՅՆ ԱՐԴՄՈՒՐՅԱ:

Արպէս բազում անդամ ասացեալ եմ՝ թէ՛ մեծ և առաջին Շահ-Աբասն քշեաց երկիրս Հայոց, և տարեալ բնակեցոյց յաշեարհն Պարսից, նոյնպէս և ՚ի Արտաւիլ քաղաքն բնակեցոյց սակաւ քրիստոնեայս, և շինեցին փոքրիկ եկեղեցի մի հըրամանաւ Շահին՝ մերձ ՚ի մզկիթն իւրեանց՝ որ ասնն Շխ-Մաթիի, փայտակերտ ըստ թուականին իւրեանց: Առ սակաւ սակաւ բաղմացան քրիստոնեայքն, և եկեղեցին փոքր էր և ոչ բաւէր ժողովոգեանն, և տառապէին յոյժս Աստուծոյ խորհեցան՝ զի զարեմտեան որմն եկեղեցւոյն քակեցեն և ընդարձակեցեն փոքր ինչ ըստ բաւականին: Աւ խմացան Մուղղիքն և Մուլնայքն, և գրոհ տուեալ ժողովեցան, և միարանեալ քակեցին զեկեղեցին ՚ի հիմանց: Աւ քրիստոնեայքն զնացեալ աղաղակ բարձին առ դուռն իշխանին. և իշխանն ոչ կարաց խափանել Աւ ասէ խանն, ահա նոքա արարին ըստ կամաց իւրեանց՝ և ոչ լուան ինձ. վասնորոյ զրեմ ես թուղթ առ Ահապմալ - Տօլուաթն, և դուք զնացէք առ նա. և նորին հրամանաւ ըն արդ արարէք Շահին, թերևս սցց լիցի ձեզ: Աւ զրեաց թուղթ կարի օգուտ նոցա: Աւ էր ՚ի քաղաքին երեց մի՛ լեզուաւ ճարտար և ճոռոմարան, զնա հաստատեցին՝ զի զնացէ: Աւ ժողովեցին դրամ բազում՝ և ետուն նմա. և առեալ զգիրս խանին՝ և զնաց. և եհաս յԱսպահան. և զնաց նախ առ Կոստանց Մաթնազն, զի նա էր աւագ Ջուղայու. և նա առեալ տարաւ զնա առ Ահապմալ - Տօլուաթն՝ որ ասէին Մարութաղի, և ցուցին նմա զթուղթն խանին: Աւ իրրև ընթերշաւ՝ ասէ,

երէց դու գրեան արդ՝ որպէս և գիտես, և տուր խօծայիդ ընդ
 խանին թղթին, և յորժամ գնամք առ թագաւորն, անդ տա-
 ցէ ինձ, և ես ցուցից Շահին: Աւ գրեաց արդ լալադին դի-
 մք, և ետ ցիօծայն. և ՚ի պայմանեալ առուրն ետ Ահմադ -
 Տօլուաթին, և նա ետ Շահին զԲթուղթն: Աւ աստ տես
 զողորմութիւնն Աստուծոյ. զի որպէս քաղցրացաւ սիրտն Ար-
 տաշէսի առ Մուրթքէ, այսպէս և սիրտ թագաւորին Արա-
 սայ ՚ի վերայ երիցուն, և ասէ, բերէք առիս զտէր արդես:
 Աւ կոչեցին զնա. և զնացեալ երիցուն և անկեալ ՚ի վերայ
 երեսաց՝ և առաթուր գնաց և համբուրեաց զոտս արքային՝
 և յարեաւ: Աւ ասէ արքայն, զո՞ւ ես գրեալ զարգս այս:
 Ասէ երէցն, այո՛ տէր իմ՝ արքայս Ասէ Շահն, ասան և բե-
 րանով, զի գիտացից: Աւ նա պատմեաց զամենայն: Աւ Շահն
 ունկն եղեալ և լսէր: Աւ ասպա կոչեաց նօտար՝ և ասէ, գրեան
 առ խանն և առ մօլնայքն Արտաւիլոյ, թէ դուք՝ որ քակեալ
 էք աղօթանոցն քրիստոնէից, և զյիշատակ հաւոյն իմոյ ջըն-
 ջեալ էք, փնասր ձեր մեծ է և արժանի մահու. սակայն նե-
 րուսն լիցի ձեզ յայսմ նուազի, վասնզի ծառայ էք Շխ - Սա-
 ֆուն: Այլ հրաման է ՚ի մերոյս թագաւորութենէ, զի դուք
 ձեզէն և ձերով զրամով և զործավարօք, արուեստապետօք և
 ծառայիւք՝ վերակացութեամբն այոց՝ շինել զեկեղեցի նոցա,
 որպէս և ինքեանք կամին, նոյնպէս շինեսցեն եթէ մեծ և եթէ
 փոքր. զի յիշատակ ազգին իմոյ մի՛ կորիցէ. զի աղօթեսցեն անդ
 վասն Շխ - օղոյ օծադին: Աւ կնքեալ զԹուղթն ետ ցերէցն՝
 և ասէ, երթ գնա: Աւ ելեալ երէցն յետ յետ գնաց: Իրբև
 հեռացաւ փոքր մի՛ դարձոյց յետս, և ասէ, գիտեմ զի ոչ ու-
 նիս ՚ի ծանապարհի հացագին. և ասէ ցգանձապետն, տուր դմա
 ԺԻՍ՝ փէան, զի հացագին արասցէ ինքեան ՚ի ծանապարհի.
 և ասէ, փութան զնալ: Աւ ելեալ երէցն՝ և զնացեալ յԱր-
 տաւիլ, և եցոյց զառաջամն խանին: Աւ իրբև ընթերցաւ զառ-
 զամն, ետես՝ զի սաստիւ էր գրեալ. և կոչեայ զշէսան և զմուղ-

րիան՝ և ասաց զհրաման թագաւորին: Այցոյց և զթուղթն
 Տաշի՝ որ զրեալ էր, թէ՛ զուք զայդ ասնելով թշնամի եղաք
 Տա-Սափու. օճաղին: Աւ իրրե լուան զայս, սասանեցան ամե-
 նեքեանքն: Սասնորոյ սասցին, հրաման թագաւորին ՚ի վերայ
 զլեոց մերոց: Աւ իսկոյն կազմեցին զուսուցիչս և զորմազիրն և
 զաղլւսարարն, և հրամայեցին շայոց՝ զե զտեղին չափեացեն.
 և ապա սկսան զնել ՚ի հիմունս քարինս մեծամեծս և անասչս,
 և ՚ի վերայ նոցա եփեալ կղմինդր. և ՚ի բաղմութենէ գործա-
 ւորաց փութով աւարտեցաւ աղիւսաշէն, հոյակապ և զեզեց-
 կայարմար: Աւ եղև յորժամ հաստատեցաւ եկեղեցին, կային
 քահանայք Պ. և կացուցին ժամկոչ մի կարի հնարաւոր, որ
 յամենայն զիշեր երթայր և հարկանէր զդրունս և զերդս քրիս-
 տոնէիցն, զի եկեացին յալօթս: Աւ ՚ի զիշերի միում՝ որ էր
 ուրբովթ, և մօնլայն ելեալ ՚ի տանիս Սղիթին՝ և սալայն⁽¹⁷⁾ զո-
 շէր. և ահա շունք քաղաքին ունային ընդ նմա. և յորժամ
 լուր մօնայն, շունքն ևս լուէին: Աւ յորժամ կոշէր մօնայն, շուն-
 քին ևս ունային: Աւ լուեալ ժամկոչն զունայն շանց, ասէ
 ինքն ինքեան, արդ շունքն ունան ընդ մօնայիցն. և թէ ես ևս
 ունացից, զե՞նչ մնասիցիմ. և սկսաւ բարձր ձայնիւ գոչել,
 Օբնչալ է Եսոսա՛ք. Օբնչե՛ք՝ զՄարոսա՛ք: Աւ լուեալ
 Սուղրոյն զձայն նորա՝ լուեաց, և գնացեալ եմուտ ՚ի սուղ. և
 եկին աղօթողքն և ասեն, ընդէ՞ր խափանեցեր զկանչելդ: Եսէ
 Սուղրին, կորեաւ հաւտոն մեր: Եսեն տաճիկքն, ընդէ՞ր: Եսէ
 մօնլայն. վասնզի շայոց Խանկէն⁽¹⁸⁾ այնքան բարձր կոշեաց, մինչ զե
 մերն խափանեաց: Աւ առեալ զմօլայն՝ և գնացեալ առ խանն՝
 և աղաղակ բարձին: Իսկ իշխանն ետ կոշել երեքեան զերիցուն-
 սրն՝ և ասէ ցնոսա, զուք այնքան լրբեցայք՝ որ զեկեղեցին ձեր
 տաճկացն ետուք շինել. այժմ՝ զորմէ՞ առիք հրաման ժամ կո-

(17) Պ-ն+Յն, ձայնող, աղաղակող (ժամակօշ):

(18) Սէն- երգ, նուազ առաւօտեան:

չելոյ։ Ասեն երիցունքն, մեք չեմք ժամկոչ, և ունիմք ծառայ մի՝
 թերևս նա իցէ ձայնեալ։ Արամայեաց իշխանն՝ և բերին զնա
 Աւ խանն (ասէ), զ՞ ո՞ւր և աղօթկօչ քաղաքիս։ Ասէ ժամկոչն, այո՛ւ
 Ասէ խանն, հրամայեմ՝ զի արկցեն զքեզ առօջի շանց. զի շա-
 րաչար լափեացին զքեզ։ Ասէ ժամկոչն, ընդէ՞րս Ասէ խանն, ո՞-
 եա հրաման քեզ՝ որ ձայնիւ կոչես՝ և մեր մօլայի ձայնն խափա-
 նի։ Ասէ ժամհարն, լուր իշխան. ես տեսի մօլայն Բանն⁽¹⁾ տայր,
 և շունք քաղաքիս ոռնային ընդ նմա, և յորժամ լուր մօլայն,
 լուին և շունքն. և յորժամ կոչէր մուղրին, ոռնային և շուն-
 քն, և ես սասցի, արդ շունքն ոռնան, նոցա ոչ զոյ պատիժ
 և ոչ տուգանք. և ես եմ մի՛ ՚ի շանց անափ, ես ևս ոռնամ. թէ
 շանց պատիժ և տուգան լիցի, ինձ ևս լիցի։ Չայս իբրև լուան
 տաճկունքն՝ ծիծաղեցան և ասեն, զուք ձեզնէ զձեզ շուն ա-
 րարիք. արդ երթեալ ոռնացէք որպէս զշուն։ Աւ յայնմ օրէ
 մինչև ցայսօր բարձրաձայն կոչէ ժամկոչն, և ձայն նորա անկանի
 ՚ի մզկիթն՝ որ ասեն Շխսաֆի, և ասեն Այոց շունքն ոռնան։
 Արդ մի ոք համարեացէ զրանս զայս՝ մեզ նախաախնս և անար-
 զանս, այլ պարծանք և վառք։ Չի ասէ սուրբն Պօղոս, զի թէ
 պատճառանօք և թէ՛ ճշմարտութեամբ զՔրիստոս քարոզի։

ԳՂՈՒԻ ԻՂՂ

Գալուստի Խոսքով Խաննն։

Ձաղաթայ-Վօթուկ-Մահմատ խանն կարի ազահ էր,
 և ուիշտ, և յափշտակօղ. քանզի զոռճիկս սպայիցն ըստ սօ-
 վորութեանն արդելոյր և ոչ տայր. և երարձ զիշխանու-
 թիւն զօրացն, և ոչ տայր ումեք զօրժ ինչ, և ոչ առաքէր
 հարկահան ոք ՚ի նոցանէ, այլ տայր այնոցիկ՝ որ ընդ իւրն էին
 եկեալք. վասնորոյ ձանձրացան ամենայն զօրքն, և միարանեալք

(19) ԳՂԻ. ձայն. աղաղակ։

գրեցին թուղթ ամբաստանութեան, ետուն և կնքել Փիլիպպոս Աթուղիկոսին, և առաքեցին առ Շահն: Աւ լուեալ զայս Շահն՝ առաքեաց այր ոմն Խոսրով անուն՝ ազգաւ Ալթաղի, և պատուիրեաց նմա իշխել Աշրեանայ, և զՄահմանն առաքել առ ինքն: Աւ գնացեալ Խոսրովն յԱշրեան՝ և նստաւ խան, և առաքեաց զՄահմանն յԱսպահան: Աւ էր Խոսրովս այս՝ այր լու և բարեսէր, և բարեկամ քրիստոնէից. գնայր ՚ի վանորայս, և տայր պարգևս և ընծայս վանորէիցն: Այլ էր ողորմասիրտ և առատաձեռն. և թէ որ տանէր նմա ձու մի, և նա ազուցանէր նմա պատմուձան մի: Թեթեացոյց և զհարկն քրիստոնէից: Աշրաձ և մաքսն ՚ի ճանապարհաց: Աւ էր առատութիւն և լիութիւն ամենայն իրաց, և թեթեացին ամենայն ինչք ընչից: Աշր և ինքն զուսան և երաժիշտ, երգեցիկ և յօբինօղ երգոց: Հօրժամ երթայր ՚ի վանորայս, կոչէր զմանկունս զպրոցոց, և տայր երգել զշարական և տաղ. և այնպիսի վարութ կայր բարեձեռութեամբ: Հօրժամ բազմեր յուտել և ըմպել, նստուցանէր զմեծամեծս շայոց ընդ իւրս: Աւ ՚ի գատաստանս ուզղադատ և իրուարար. և այսպէս կայր նա յԱշրեան, և գնալն նորա յետոյ ասասցուք:

ԳԼՈՒԻԻ ԻՆՆ.

Սաստիւս-ճ Պարայ - զբարեբն:

Պարայ - զուպաթս այս էր ազգաւ Պարսիկ՝ ՚ի տոհմէ մելիք Սալահնց: Աւ մինչ էր Շահ - Սաֆին ՚ի վերայ բերդին Աշրեանայ, Պուպաթս այս շրջէր ՚ի զրունս իշխանացն, և բազում կաշառօք էառ զքաղանթարութիւն երկրին Աշրեանայ, որ ասի Պարսկերէն՝ Շահրխարի, և շայերէն ոչ զիտեմ զինչ ասի, սակայն ինչ և իցէ՝ հաստատեցաւ ՚ի վերայ գործոցն: Աւ էր գործ նորա այս. զի զոր ինչ հարկ տան իշխանիկն, սա չիէ, զա-

ւառապետացն, և զաւստապետքն զրեն զեղօրէիցն. և ժողովեալ ձեռամբ ոստիկանաց՝ և տանինն իշխանինն Իսկ Վարլանթարն Վարայ-Վուդաթ՝ զոր ինչ փոքր հարկն էր՝ զրէր զաւստապետացն, և զոր ինչ մեծ լինէր՝ ինքն զրէր ներհակ և հակառակ. զի զրէր յԵջմիածին՝ ածուղ, և յԱպարան՝ եղէգ, ԻՎանաբեռ՝ զերան մայրեաց, և ԻՎոսդիունեաց ձոր՝ տղոյն Աւայսպիսի վտանգօք տառապեցուցանէր զուսմիկսն: Աւ Ապթուղիկոսն Փիլիպոս բաղում անգամ՝ յանդիմանէր զնա. և նա ոչ լսէր նմա: Աւ էր նորա ծառայ մի՝ որ տակին Վաս-Մհմայ. սա ստաքեցաւ Ի Վարլանթարէն (ի) զործ ինչ Ի դիւղն Յոանկանոց, և նեղէր զգիւղականն. և նորա եկին առ Աթուղիկոսն՝ և դանդառեցին Ի Մահմաաէն: Աւ Աթուղիկոսն զրեաց թուղթ առ նա սիրով: Իսկ պիղծն այն Մահմատ եթուք Ի վերայ թղթին՝ և պատուեաց, և բաղում հաջոյանս ասաց Աթուղիկոսին: Աւ լուեալ զայս քարանթարն՝ և ծիծաղեցաւ: Աւ եկեալ պատմեցին Աթուղիկոսին. վասնորոյ Ի խորտոցեցաւ Ի չափ մահու. և ստաքեաց հրաւիրակս, և ժողովեցան ամենայն զաւստապետքն և տանուտեարք, և արարին քննութիւն վասն իշխանական հարկացն. և կուտեցին Ի վերայ նորանչափ և անհամար Խրրե ետես նա՝ թէ բարոյեցաւ Ի վերայ իւր՝ և ոչ կարէ տալ համարս, այնուհետե սկսաւ աղերս աւկանել, և աղաչէր միջնորդս արկեօղ, զի հաշտութիւն արասցէ ընդ նա. և ոչ եղև: Աւ անորոյ յուսահատեալ եղև յամենայն կողմանց, քանզի ճշտիւ պահանջէին տալ համարս: Աւ ապա զրեաց ձեռամբ իւրով մուրհակ այսպէս. թէ՛ ևս Վուդաթս զիր ետու շայոց ալլին, թէ՛ ևս, և կամ թէ՛ (որ) յաղգականաց իմոց եթէ քարանթարութեան ցանկամք կամ մտանեմք յայն զործ, Եւ թու հան տամք յարքունիս, և զլուխ մեր հասցի: Եւ այս թուղթս զրեաց և ետ Աթուղիկոսին. ահա կայ զեռ ևս Ի սուրբ Եջմիածին: Աւ զՎարայ-Ղուդաթ սքսորեցին. և կայր որպէս մի Ի ռամկոց: Աւ յեա այսորիկ եղև չարախօսու-

Թիւն 'ի Խոտորով խանէն առաջի Թաղաւորին Երասայ: Եւ
 Թաղաւորն առաքեաց յԱրեւան այր ոմն Մահմատ անուն՝ նրա-
 փիւ անդ տեղապահ, և զԽոտորով խանն առաքել առ ինքն:
 Եւ զնացեալ Խոտորով յԱսպահան, և Մահմատն նստաւ տե-
 ղապահ: Եւ Ղարայ-ղուպաթս այս և իշխան մի՝ որ կարգեալ
 էր յաղբունուստ հարկահան, սոքա երկրեանս միարանեցան
 ընդ Մահմատին. և առեալ զնա և տարեալ 'ի տուն Խոտորով
 խանին՝ և ցուցին նմա զկանայս նորա: Եսնն՝ թէ, Մահմատն
 բանութեամբ շնայաւ ընդ աւաղ կնոջ խանին, և յղացոյց
 զնա: Իսկ խանն փութով դարձաւ և եկն յԱրեւան. և Մահ-
 մատն լուաւ զգոյն խանին, առաջադոյն ելեալ փախստեաց զնաց
 երկուցեալ 'ի խանէն: Եւ եկն խանն, եմուտ 'ի բերդն, և պատ-
 մեցին նմա՝ զոր ինչ արարին Ղուպաթն և իշխանն: Եւ բար-
 կացեալ հրամայեաց ըմբռնել զնա, և զնել կունդ 'ի պարա-
 նոցն, և շղթայ 'ի յոտան, և արկանել 'ի մթին և 'ի նսեմ՝ և ի
 դարչահոտի բանախ, և 'ի սջլէն և աղտէն և 'ի բազմութենէ, որ-
 դանցն՝ և յերկայնանալ հերացն՝ վերաւորեալ սատակեցաւ:
 Եւ ապա կալեալ ընկեր նորա աքունական ծառայ՝ և կախեալ
 ընդ շան՝ և շարաշար հարուածով կսպան. և ապա խոշտան-
 կեր զկին իւր, ազգի ազգի դանխօք և հարուածովք նեղէր և վըշ-
 տացուցանէր զնա: Եւ էր եղբօրորդի մի կնոջ նորա, որ զրեաց
 առ հաւն իւր՝ որ հայր էր կնոջ խանին, և ձեռամբ պնդադե-
 պանաց ծանոյց նմա զտառսպանս դատերն: Եւ էր նա մեծ ա-
 ռաջի Շահին, զի էր սեղանապետ, որ ինքեանք առաջի Բաշի
 ասեն, որ այլ իմն կերպիւ ծանոյց Թաղաւորին: Եւ եալ էր և
 զսպանումն ծառային. վասնորոյ բարկացեալ առաքեաց զնոյն
 Մահմատն՝ իշխել Արեւանայ, և զԽոտորովն արտորել: Ար զնա-
 ցեալ ոչ ետես զերեսս Շահին, այլ մտեալ 'ի կերպ առաջի
 (այս է ապթալ), և փախեաւ 'ի Հնդիկս, և անդ մեռաւ:

Գ. Լ. ՌԻԽ Ի. Օ.

Մահ և սպանութիւն թահաճազ - զուրի խանին:

Գրեցաք զգերութիւն թահաճազ - զուրի խանին, որ 'ի ժամանակս Մուրատ թաղաւորին (Օսմանցւոց մնաց է Ատամգօլ. և յետ Մուրատին նստաւ Իպրահիմ եզրայր նորաւ Աւ յետ Շահ-Սաֆուն նստաւ Աբաս որդի նորա Ի որոս ժամանակին թուղթ աղաչանաց գրեաց թահաճազն առ Աշտիմալ-աջլուսթըն, զի ծանուցէ Շահին վասն իւր. զի խնդրեցէ զինքն 'ի Խոնթկարէն, զի եկեացէ 'ի հայրենի երկիրն, և անդ մնացի Աւ Աշտիմալ-Տօլուաթն ծանոց Շահին: Աւ Շահն 'ի ձեռն դեպանաց խնդրեաց զնա 'ի Խոնթկարէն. և Խոնթկարն ինքն ետ հրաման զնալոյ նորա: Իսկ Ռոստամ խանն որ էր իշխան թաւրիզու, ոչ զիտէր զսոս ամենայն Աւ յորժամ լուաւ, 'ի խոր խոցեցաւ 'ի չափ մահու. քանզի թշնամի էր նմա, և ոչ կամէր գալ նորա աստ. զի զիտէր նա՝ թէ յորժամ թահաճազն լինէր աւագ և զլուխ ամենայն զանորիցն, և ինքն փոքրանայր քան զնա. և կայր է վտանգի Ասանոյ գրեաց թուղթ աւ վաղերն Օսմանցւոց, թէ որով իմաստութեամբ թողուք զդա գալ այսր. զի յորում աւուր եմուտ նա յաշխարհս Պարսից, Ստամբօլ տեսանէք ելեալ 'ի ձեռաց ձերոց. վասնզի ելեւ մուտ աշխարհիդ ձեր իմացաւ, և զիտաց զամենայն Աւ իբրև եհաս թուղթն Ռոստամին առ վաղերն, Գ. աւուրբ առաջ ելեալ էր թահաճազն 'ի Արոտանդնուպօլսէ: Աւ առաքեցին զկնի նորա հեծեալս, և հասին նմա 'ի քաղաքն Ախլամիդա, որ այժմ ասի Իզնիսօֆա, և սպանին զնա. և անդ թաղեցին: Աւ շինեցին 'ի վերայ նորա զուպայ: Աւ որք ընդ նմա էին եկեալ՝ սպատեցին Շահին, թէ հրամանաւ Ռոստամ խանին սպանին զթահաճազն: Աւ բարկացեալ Շահն՝ առաքեաց և անգամ՝ անգամ յօշոտեցին զնա՝ և արկին շանց. և այնպէս կորեաւ: Արով չափով

չափեաց, չափեալ եղև. զոր ինչ արար նա ընկերին, անձամբ
էառ զփոխարինին:

ԳՎՈՒԻ ԻՆՉ.

Ստան խառն շաքարի արեգակն:

Ի թուին ՈՒՂ՝ և Գ՝ յօգոստասի Ռ՝ յաւուր ԳՆԻ Ըստուա-
ճածնի բարեկենդանին էի ես ՚ի մայրաքաղաքն Պարսից ՚ի Թաւ-
րէզ, և ՚ի Էրրորդ ժամու աւուրն խաւարեցաւ արեգակն, և
եղև տուն որպէս ամպով ծածկեալ զիշեր, և խաւար կալաւ
զտիեզերս, և սասեղքն ճառագայթեալ երևէին այլակերպ. և
ամենայն արուեստաւորք և վաճառականք աղիեցին զդրունս խա-
նութից և կրպակաց իւրեանց. վասնզի ՚ի նոյն ժամու բաղմոցան
գողքու Եւ թաշունքն՝ որք կային ՚ի քաղաքն՝ սասանեցան, և
ահ և երկիւղ անկաւ ՚ի վերայ ամենայն մարդոյ: Եւ մնաց այն-
պէս խաւար ՚ի չափ կէս ժամու. և ապա ծագեաց զոյսն: Իսկ
իշխան քաղաքին՝ որոյ անուն էր Բէճան բէկ՝ ժողովեաց զա-
մենայն զիտունս Պարսից, զի քննեցեն՝ թէ զէնչ էր պատ-
ճառ խաւարման արեգականն: Ամանք ասացին՝ թէ թագաւոր
մեռանի: Ամանք ասացին՝ պատերազմ լինի և հեղումն արեան:
Ամանք ասացին՝ մահ անկանի: Եւ այլք՝ այսպէս և այնպէս: Իսկ
իշխանն ոչ հաւատաց ասացելոց նոցա. այլ առաքեաց յիկեղեցին
չայոց, զի քահանայք նոցա քննեցեն: Եւ էր անդ վարդապետ
մի՝ Օսքարիս անուն՝ ՚ի զեղջէն Ըստապատու, և մեք ևս ընդ
նմա, և քննեցաք տօմարական արհեստիւ՝ և գտաք՝ զի լուսինն
Ե՛ որ ոչ կատարէ զգնացս իւր, այլ Ի՛ն՝ որ և կէս ընթանայ, և
այն մնացեալ կէս օրն ընծայումն առնու. և այն է՝ որ յորժամ
չայոց տօմարի Արսակ առնեն, Ի՛ն՝ և կէս երթան յերեսնիցն,
և մնայ կէս, և այն է կիսակ ամսոյն: Նոյն յայս խաւարմանս
Ի՛ն՝ լուսինն կատարեալ էր զընթացս իւր, և ՚ի կիսոյ աւուրն

Ի՛նձ և կէս առնոյր լուսինն ընծայումն յայնմ գօտուջ, որ ունէր և արեգակն, և ՚ի նոյն գօտում ՚ի ներքոյ արեգականն՝ ընծայումն էաւ լուսինն և եկաց ընդդէմ արեգականն և խաւարեցոյց զնա: Աւ զի մնաց խաւար կէս ժամ, այն կէսն երեսնիցն պական էր, զի անցեալ լուսնի պական էր, և նոր լուսնի սկիզբն որպէս ի մտանէլ՝ արեգական ցերեկին՝ աւարտ լինի և զիշերին սկիզբն: Այսպէս և յայն կէս ժամուն՝ որ լուսինն ընծայումն առնու՝ ոչ կատարեալ Աէ և ոչ Ինձ, այլ կէս ժամ: այս կէս ժամքս և կէս աւուրքս ժողովին, և առնէ Գ. Գ. տարին՝ Գ. Ժ. լուսին: Աւ այս խաւարումն պատահեցաւ է Գ. Ժ. լուսնին՝ է սկիզբն ընծայմանն լուսնի: Չայս պատմեցաք մեք ծառայից իշխանին, թէ ոչ զոյ մնաս ՚ի խաւարմանէ արեգականն. քանզի լուսինն ՚ի ներքոյ կալով՝ խաւարեցոյց զնա: Աւ զնացեալ նոյա՝ պատմեցին իշխանին, զոր և լուսն ՚ի մէջ. և նա սրտասնդեալ ճըշմարտեաց զմեզ, և զմօնայսն իւրեանց ստեաց և արհամարհեաց, և աւաքեաց մեզ բազում միրզ և չամիչ:

Գ. Լ. ՈՒԻ Ի Ի՛Ք.

Պ. անն Մանմար խանին՝ և շար վարսացն նորա:

Այս Մահմատ - զուլի խանս որդի էր մեծի իշխանին՝ որ Աւարս - բեկ կոչէին. որ էր աւագ առաջի մեծ և առաջին Շահ - Աբասին. և փոքր Շահ - Աբասն ետ խանութիւն որդւոյ նորա Մահմատի, և առաքեաց Ղարեան՝ իշխել նմա. որ եկեալ մեծաւ զօրութեամբ և փառօք՝ և եմուտ յաշխարհս մեր՝ խրոխտալով՝ և հպարտութեամբ, զ՝ զոռող էր և ինքհաւան և ագահ: Պ. անորոյ և քոյքայեաց զամենայն ուղղութիւնս՝ զոր եղեալ էր Խոսրով խանն: Պ. անզի ծանրացոյց զհարկն. և հաստատեաց զմաքսն ճանապարհաց, և զոր ինչ վաճառիւր ծանրադնի թէ, ցորեան և թէ այլ ինչ: Այլ և յամենայն ամի

առաքելք քննիչս արտորէից զբեւ, և զՆ'նգորդն ամ յամէ յա-
 ւելուին: Աոյնպէս զԹուօզս խաշանց, զչափօզս այգեաց, և
 զզլեազիրս. և այսպէս 'ի ներքոյ հարկի եղ զամենայն. և զոր
 ինչ Խոսարովն թեթեացուցեալ էր, սա ծանրացոյց և մեծա-
 դին արար: Աւ եղև թշնամի և հակառակ ազգիս մեր: Գնաց
 'ի սուրբ Աջմիածին 'ի պատճառս զբօսանաց. և տեսեալ զվա-
 յելչութիւն և զվառս նորա՝ զչարեր. և ապա ասաց, հրաման
 է 'ի մէջ՝ զի մինչ աստ եմ ես՝ ոչ հարկանել զանդակ, և ոչ
 կոնակ, և ոչ սյլ ինչ ձայն: Աւ 'ի զիշերին այնմիկ եկեալ 'ի
 դուռն պարսպին ոմն թուղայեցի հարկանէր, զի երթիցէ ազօ-
 թել: Իսկ պիղծ խանն բարկացեալ՝ ասէ, ոչ ասայի ոչ հար-
 կանել ինչ, և դուք ահա հարիք դառնաբուն. և կալեալ զայ-
 բրն՝ էառ տուգանս Գ. թուման: Աւ է վաղիւն ելեալ շրջէր
 զխոհանոց վանիցն, և Օւքարիա վարդապետն ընդ նմա, և
 ծանուցանէր զբազմութիւն ծախուցն, և սակաւութիւն մտիցն:
 Աւ 'ի զբօսունն ետես սա մեծ կաթսայ մի, և չարակնեաց 'ի մի-
 տրս իւր, և կամէր առնուլ զայն. սակայն 'ի ժամուն ոչինչ յայտ-
 նեաց: Այլ յորժամ գնաց յԱրեան, առաքեաց 'ի սուրբ Աջ-
 միածին, և տարին զկաթսայն, և արար ջեռուցիչ ջրոյ բաղա-
 նեաց: Աւ Օւքարիա վարդապետն էր 'ի տան իւրում 'ի Յօ-
 հանավանքն, և ծանուցին նմա զքաշանս կաթսային: Աւ նա ե-
 լեալ գնաց 'ի բերդն. և 'ի զբան խանին բարձր ձայնիւ զոչէր,
 թէ՛ երկիրս Արարատեան աւերեցեր, այժմ՝ արկեալ ես զձեռն
 քո 'ի վանորայսն, և կամի՞ս ևս քակել. արդ առեալ զամենայն
 միաբանք վանորէիցն՝ և զնամք առ ոտս Շահին. և թէ՛ դու
 զիս սպանանես, Մ Օւքարիա ևս զոյ, զնոսա ոչ կարես սպա-
 ռել: Օայս այսպէս գոչէր բարձր աղաղակաւ: Աւ լուեալ զձայն
 նորա խանն՝ ասէ, ահա խայտառակ արար զմեզ. արդ տուք
 զզինս պղնձին. և Օ. թուման լցին 'ի դաստառակ, և տարեալ
 ետուն վարդապետին: Աւ զայս ռիս պահեալ 'ի սրտին, և կա-
 մէր պատճառանօք որսալ զվարդապետն, և ոչ կարաց. վասն զի

մեծամեծ տաճիկունքն՝ բարեկամք էին վարդապետին: Եւ յիւ
 Ռոստամ խանն Թիֆլիզոյ եղբայրացեալ էր նմա, և հանապազ
 առաքէր նմա աղերս, և գրէր թուղթ առ խանն, թէ եղբայրդ
 իմ յանձն լիցի քեզ. վասն այսորիկ ոչ կարէր առնել ինչ:
 Աւ ապա այլ իմն կերպիւ կամեցաւ արկանել յորոգայթ: Վանդե
 Փիլիպպոս Վաթուղեկոսն շինէր զՕսնգակատուն սուրբ Աջ-
 միածնի. և Օսքարիա վարդապետն նորոգէր զեկեղեցիան
 Յօհաննու վանից, իսկ պիղծ խանն երբեմն առաքէր պատգամն
 թէ՛ որոյ հրամանաւ շինէք զեկեղեցիսդ, երբեմն զարուեստա-
 ւորքն տանէր ՚ի գործ իւր. և այսու պատճառաւ կամէր որո-
 գայթ արկանել զտէրն մեր. և ինքն անկաւ ՚ի գուր իւր: Վան-
 դե էր իշխան մի կարգեալ հարկահան ՚ի Շահն՝ Միրզայ Իպ-
 բահիմ անուն: Սա եկեալ պահանջէր ՚ի խանէն զհարկն ար-
 քունի. իսկ խանն արգելոյր և ոչ տայր. և էր կազ անհնարին
 ՚ի միջ նոցա: Աւ յաւուր միում մինչդեռ ասէին և լսէին, և
 բարկացեալ խանն՝ հրամայեաց զօրականացն արկանել զՄիր-
 զայ Իպրահիմն յաւազան ջրոյն, և հարկանել սաստիկ: Աւ
 հանեալ ՚ի ջրոյն, և արտաքսեցին յերկրէն Երարատեան: Աւ
 նա գնացեալ առ Շահն՝ և դանկատեաց զխանէն, և պատ-
 մեաց զատուտպանս երկրին Արեանայ, և զփետումն մօրուաց
 Յոզհաննէս Եպիսկոպոսին, զոր յառաջիկայդ պատմելոց եմ:
 Օկնի ամենեցուն աւաց և չասն նախատանաց իւրոց: Աւ լը-
 ւեալ Շահն՝ բարկացաւ, և հրամայեաց նոյն Միրզայ Իպրա-
 հիմին՝ գնալ և կապել զխանն, և գնել շղթայ յոտան՝ և
 կունդ ՚ի պարանոցն, և աւար առնել զամենայն ինչս նորա, և
 զինքն առաքել յԱնյուշ բերդն՝ որ ինքեանք Վայկայ-զարմ
 տան: Աւ առեալ զհրամանս այս Միրզայ Իպրահիմն, և ա-
 սեալ ընդ իւր ՚ի հաւատարմաց իւրոց, և փութանակի հասին
 յԱրեան, և մտին ՚ի բերդն, և փակեցին զգրունս քաղաքին:
 Աւ խանն նստեալ էր ՚ի դատաստան. և եկեալ Միրզայ Իպ-
 բահիմն հանդերձ ընկերօքն՝ և ըմբռնեցին զօձիսն հանդերձին:

և քարշեցին յաթոռոյն՝ և արկին ՚ի վայր, և առաթուր արարեալ հարկանեին՝ ասելով, մօրուս փեակն, ահա ընկալեալ զպատու փոխարինին. և եղին շղթայ յոտան, և կնգեալ արկին ՚ի տուն ինչ: Բայց յետ երից առուրց հանին զկուսնդն ՚ի պարանոցէն, և ոչ թողին որ (ուճեք) մտանել առ նա. բայց պատանի մի տանէր նմա հացս. և ոչ թողին հարթել զգլուխն: Աւյորժամ աճեցին հերքն, և տեսին զի սպիտակ էին հերքն: Աւյ յետ առուրց առաքեցին զնա ՚ի պայմանեալ տեղին յԱնյուշ կոչեցեալն բերդ. անդ եկաց, և անդ մեռաւ:

Գ-Լ ՈՒԻ ԻԹ.

Սնացորդ Էանից Յովհաննէս Ապիսկոպոսին:

Արդէս խոստացաք առնել զպատու թիւն Յովհաննէս Ապիսկոպոսին՝ զբեսցուք զամենայն: Վանդի յետ պտտերազմելոյն ընդ դիւաց ՚ի յանապատան Ամայ՝ և յաղթելոյն՝ եկն նա ՚ի սուրբ Աջմիածին. և Ատթուղեկոսն Փիլիպպոս ձեռնադրեաց զնա Ապիսկոպոս. և առաքեաց ՚ի սուրբ ուխտան Յօհաննա վանք՝ լինել Առաջնորդ. որ եկաց ամա երկու: Աւ թագաւորն Օսմանցւոց Սուրատ եկեալ էառ զբերդն Արեանայ. և ամենայն երկիրն Արեանայ ցրուեցան ուր և կարացին զնալ՝ գնացին. նոյնպէս ելեալ Յովհաննէս Ապիսկոպոսն Յօհաննու վանից աշակերտօք իւրովք և զնաց յաշխարհն Աղուանից ՚ի վանքն Գառնասկերոյ: Աւ ՚ի նոյն ամի ձմեռն եկն Շահ-Պաթի թագաւորն Պարսից, և յետ էառ զբերդն Արեանայ. և որք ցբլււեալք էին՝ ամենեքեանքն եկին ՚ի տեղիս իւրեանց: Եկն և Յովհաննէս Ապիսկոպոսն ՚ի տուն իւր ՚ի Յօհաննա վանք, և ետես ամայի. և ժողովեաց զբազում միաբանս, և ուղղեաց զկարդ վանիցն. և կարգեաց ոմն վերակացու վանիցն, և ինքն առեալ ընդ իւր զՎ աշակերտաց իւրոց՝ և զնաց ՚ի դաւառն

Ծաղկունաձորոյ առ ՚ի ժողովել ցորեան վասն վանիցն: Աւ պատուիրեաց աշակերտացն՝ մի ինչ ասել վասն իւր՝ թէ ո՞ր իցէ. և էր ընդ նմա միակեաց մի Յակոբ անուն Վարբեցի՝ պակաս ՚ի խելաց. և վասն պակասութեան խելացն ամենեքեանքն ճանաչէին զնա, և ծաղր առնէին և ծիծաղէին զնովաւ, և ասէին Վիժ - Յակոբ: Աւ զոր ինչ՝ ժողովէր Ապիսկոպոսն, Վիժ - Յակոբն Ռ իշով տանէր ՚ի վանքն՝ և դառնայր, և ուր և լինիր Ապիսկոպոսն՝ երթեալ զտանէր: Աւ ըստ սովորութեանն զնաց Վիժ - Յակոբն ՚ի վանքն: Աւ Ապիսկոպոսն գնալով եհաս ՚ի զիւզն Նախամարք. և էին անդ Ռ երէցք, մինն ՚ի Աեչառուց՝ և միւսն ՚ի նոյն զեղջէն Նախամարուց, և անուանք նոցա Սահակ. և զնացեալ Ապիսկոպոսն անդ՝ ետ նոցա ողջոյն: Աւ նորա տեսին զնա գծուծ հանդերձիւ՝ և հետիոտս՝ և կաղ և ս, ոչ ետուն նմա պատիւ, այլ նստուցին զնա ՚ի վերայ մերթոյ. և ինքեանք սկսան խօսել ՚ի զրոյ՝ վայրապար և սուտ: Իսկ Ապիսկոպոսն ասաց մի բան, թէ ոչ է այդպէս՝ զոր ասէքդ. և նորա նախատեցին զնա, և ասեն, դու այր միակեաց ես և մուրացիկ, ո՞ր իցես դու՝ զոր ոչ հաւանիս խօսից մերոց, լուռ լնր: Աւ այլ ոչ խօսեցաւ բնաւ: Աւ մինչ խօսէին նորա, ահա եկն Վիժ - Յակոբն՝ և եմուտ ՚ի ներս. և տեսին զնա երիցունքն՝ և ողջունեցին զնա, և կատականօք ասէին, բարի եկիր Մղտեսի: Աւ հայեցեալ Յակոբն՝ ետես զԱպիսկոպոսն այնպէս անպատիւ. և ըստ բարբառոյ իւրոյ ասէ ցերիցունսն, հօ՛հօ՛, զիտէ՞ք՝ թէ ո՞վ է դա: Աւ Ապիսկոպոսն սաստէր նմա չխօսիլ: Եսեն երիցունքն կատականօք, ո՞վ է դա՝ ոչ ճանաչեմք: Եսէ Յակոբն, դա այն Վարբեցի Պարոն Տէր Յովհաննէսն է, որ ՚ի Ղ մայ անպատան Ա տարի կուռեալ էր ընդ զիւաց: Վանզի երիցունքն լուեալ էին զհամբաւն. վասնորոյ զամօթի հարան՝ և զամաչէին. և անկեալ առ ոտս նորա խնդրէին զթողութիւն. և ըստ արժանոյն պատուեցին զնա: Աւ ՚ի վաղիւն առաջի անկեալ՝ շորջեցան յերկիրն, և ժողովեցին բազում ցորեան, և ինքեանց

գրաստովն առաքելցին 'ի վանքն: Աշւ յեա երկուց ամաց կամաւ
 իւրով հրաժարեցաւ 'ի վանացն. և զնաց յանապատն Սաղ-
 մոսավանից. և նորոգեաց զնա, և ամենայն կարգ և կանոնք հաս-
 տատեաց: Աշւ ժողովեցան անդ միարտնք աւելի քան զԽ: Իսկ
 Սաթուղիկոսն Յակովբ յանձնեաց 'ի նա և զՎասնորդու-
 թիւնն Սաղմոսավանից, զի անապատին և վանքին տիրեսցէ:
 Աշւ գաւառն Նիդ էր ընդ իշխանութեամբ Սաղմոսավանից:
 Աշւ էր անդ երէց մի գաւառապետ, զոր ասէին մելիք - տէր - Յովա-
 սափ: Աշւ Ապիսկոպոսն Յովհաննէս խրատէր զնա՝ և ասէր,
 ծերացեալ ես, բաւական է քեզ այսքան՝ զի գործեցեր զմար-
 մնաւոր իշխանութիւնդ: Երդ թող զդա որդւոց քոց. և դու
 հրաժար' ալ ե'կ յանապատ, և կեցո՞ զհողի քո: Աշւ բազում
 անգամ խրատէր զնա: Իսկ անաղորոշն այն 'փոխանակ լեւոյն
 և առնելոյն՝ յաւել չարիս 'ի վերայ չարեացն իւրոց: Աշւ զնա-
 ցեալ մատնեաց զնա խանին՝ և ասէ, սեւաղլուխ մի անխճանէ
 զես, և զքեզ հայհոյի, թէ ընդէր է արարեալ զքեզ Մելիք.
 և այլ բազում չարախօսութիւնս արար: Աշւ բարկացեալ իշ-
 խանն առաքեաց զինուորս. և տարան զԱպիսկոպոսն առաջի
 իւր: Եսէ իշխանն, զո՞ւ ես Յովհաննէս Ապիսկոպոսն: Պատաս-
 խանէ, այո՛ ես եմ: Եսէ խանն, զե՞նչ փնաս հասոյց քեզ մելիքն՝
 որ անխճանես զնա և յանդիմանես, և զես հայհոյես: Եսէ Ա-
 պիսկոպոսն, ես ոչ ունիմ հրաման 'ի Տեառնէ անխճանել որ՝
 կամ հայհոյել. այլ որք անկարգ են, զնոսա խրատեմք ըստ մե-
 բում օրինաց. եթէ լսէ՛ բարի է. եթէ ոչ՝ արիւն իւր 'ի զլուխ
 իւր եղիցի. նոյնպէս խրատ ետու և մելիքին, և նա թէ ոչ լը-
 ւիցէ, ինքն լիցի պարտական ինքեան. և մեզ ասել պարտ էր:
 Եսէ խանն, և դու զնա խրատեցեր՝ և նա ոչ լուաւ քեզ, մեք
 զե՞նչ չար արարաք՝ որ զմեզ հայհոյես: Եսէ Ապիսկոպոսն, ես
 չունիմ սովորութիւն հայհոյել զոք, զի մեզք մեծ է առ մեզ:
 Եսէ խանն, դու զքեզ անմեղ ցուցանելով կամիս զերճանիլ
 յինէն: Աշւ հրամայեաց երկուց արանց փետել զմօրուսն և

զմուտընն, զթարթածսփսն և զուննն. և արարին այնպէս շրմայեաց զնել ՚ի գլուխ նորա քաղերթ խաւանց՝ և շրջեցուցանել է քաղաքն ամենայն. բայց ոչ արարին զայն, և թողին, զի զնայ ՚ի տունն իւր Սաղմնասականք: Աւ բարկութիւն Մատուծոյ և հատուցումն արդարադատին փութով և հաս առ նոսա: Այսանգի ՚ի նոյն ամի անկաւ ախտ չարաչար ցաւոց ՚ի վերայ երիցուն, և ծակոտեալ մարմինն եղև որդնայից. և աղաղակէր ասելով, Պարոն Տէր, Պարոն Տէր: Աւ ապա չորեքին որդիք նորա զնային առ Պարոն Տէրն, բազում աղաչանօք և լալով խնդրէին թողութիւն վասն հօրն իւրեանց: Աւ գրեաց պարոն Տէրըն թուղթ, թէ Մատուած թողցէ զյանցանս քո, արձակեալ լիցիս ՚ի մեղաց: Աւ առեալ տարան զգիրն, և ընթերցան ՚ի վերայ հօրն իւրեանց, և եղին ՚ի վերայ աչաց նորա. և առ ժամայն մեռաւ: Իսկ պատիժ խանին այն էր՝ զոր կրեաց ՚ի Շահէն ՚ի նոյն ամի: Աւ ինքն Յովհաննէս Ապիսկոպոսն իւրով կամաւ ետ Մաջնորդութիւն վանիցն եղբորորդոյն իւրոց Պարրիէլ վարդապետի, որ զեռ եկեալ էր ՚ի նուիրակութենէ սուրբ Աջմիածնի. և մնաց յանապատին աւուրս ինչ: Աւ եկին մուղտեսիք յԱզեղաձորոյ ՚ի Շաթիկ անապատն, աղաչէին և ասէին, մեք ոչ գիտեմք զկարգ և սահմանք անապատի, դու եկ և կարգաւորեա՛ս զմեզ: Աւ ըստ աղաչանաց նոցա ելեալ զնայ. և ըստ կարգի անապատի կարգաւորեաց զնոսա ուղղութեամբ և ամենայն բարեձեւութեամբ: Այսանորոյ մատուց սատանայ ընդ բարի վարս նորա. և յարոյց փորձութիւնս ՚ի վերայ առն Մատուծոյ. զի միակեաց ոմն Շամախեցի՝ Սահակ անուն՝ նիւթեաց մահացու զեղ, և խառնեաց ՚ի կերակուր նորա: Աւ նորա առեալ պատառ մի եկեր. և ազդեցաւ նմա զհնարս չարին. և ասէ ցապասաւորն իւր, սա զկերակուրդ լռելայն՝ և թափեա՛ս արտաքս: Աւ եկեալ աղաւթ և անծեղք կերին, և առ ժամայն կոտորեցան: Իսկ երանելի այրն ոչինչ յայտնեաց նոցա. այլ զանխլարար ելեալ

անտի միարանօք իւրովք եկն 'ի սուրբ աթոռն Աջմիածին, և հրամանաւ Յակովբ Աթուղիկոսին առաքեաց զմիարանն իւր յանապատն Սաղմոսավանից. և ինքն մնաց անդ աւուրս ինչ ասել զսա միարանից. և սկիզբն արարօք զԱստուածաշունչն մինչև ցՄակարայեցւոց աւարտն: Աւ ապա ելեալ ինքրն ևս գնաց յանապատն. և անդ կացեալ վախճանեցաւ: Աւ եղբօրորդին նորա տարաւ զմարմին նորա 'ի Սաղմոսավանք, և եղ ԴԱստուածածնի եկեղեցին է հիւսիսոյ կողմն: Աւ զիտելի է, զի Պփորձութիւն կրեաց նա: Աստ' մաքառելն ընդ Վիւաց յանապատն Ամայ. երկրորդ՝ մօրուաց փետումն. երրորդ՝ մահու զեղն: Բայց մահն նորա եղև 'ի թուին Ո՛Ղ' և Ղ:

ԳՂՈՒԻ Լ.

Ստան սրբապատարաւ ասան:

Գնացի ես 'ի Խնկերոյձոր՝ որ այժմ ասի Չորագեղ, 'ի տեսութիւն քեան խնոյ: Աւ մինչդեռ խօսեաք, և ահա եկն երիտասարդ այր մի՝ և նստաւ մերձ առ մեզ. և քոյրն իմ ասաց ինձ 'ի ծածուկ, հայեացոյ յերեսս առնդ: Աւ տեսի՛ զի սեացաւ որպէս հնդի, և եկաց սակաւ մի, և տեսի՛ զի սպիտակացաւ որպէս ձիւն, և յեա սակաւու միոյ կարմրացաւ որպէս բոց, և 'ի միում ժամու Ժ գոյնս փոխեաց: Աւ ես հիացեալ զարմացայ. և ասացի ցայրն, եղբայր, ուստի՞ ես զու: Եսէ այրն, 'ի յերկրէն Սիւնեաց: Աւ ես՝ հարցի, թէ այդ ի՞նչ է, զի գոյնզգոյն փոխի երես քո: Եսէ այրն, Եստուած զիտե, զիս: Աւ ասացի, աղէ պատմեա: Եսէ այրն անուն զեղջին իւրոյ, բայց 'ի մտաց խնոց անկեալ է: Օգի էր 'ի գեղի մերում կոյս մի զեղեցիկ և աղնիւ, և սիրեցաք զմիմեանս ես և աղջիկն. և ասացաք ճնօղաց մերոյ՝ զու-

գաղցել զմեզ. և ոչ կամեցան. քանզի թշնամութիւն էր 'ի
 մջ նոցա: Աւ մեք իրբե տեսաք՝ թէ ոչ լինի կամք մեր,
 և ապա միարանեալ առեանդ եղեալ փախեաք՝ բարձեալ ընդ
 մեզ հաց՝ և սփռելի՛ և վերարկու, և գնացալ հեռացաք 'ի
 դեղէն, և մտաք 'ի ձոր մի, և էր այր մի՝ և մտաք անդ,
 և զործեցաք զչար գործն մեր. և մնացաք անդ զգիշերն: Աւ
 կամեցաք՝ զի ցերեկն ևս անդ կացցուք, և զմիւս գիշերն ե-
 լեալ գնամք յԱրևան. և վաստակեալ էաք՝ ննջեցաք զգիշերն,
 զի մերձ էր լուսոյն՝ և զցերեկն մինչև կէս օրն. և էի ես 'ի
 մջ ծանր քնոյ, և աղջկին ելեալ զարթոյց զես լայով. և
 զարթեալ ես և տեսի՛ զի վիշապ մի ահագին կայեալ 'ս ոտք
 աղջկանն՝ և 'ի բերան իւր առեալ կլանէր: Ասէ աղջկին,
 հարձակուա՛ք²⁰⁾ զգլուխ գորա՝ և սպան. Աւ ես յա-
 մտեցեալ ոչ կարացի յառնել: Աւ ասէ աղջկին, տուր ինձ
 զնամակսդ՝ և ես հարից զդա. զի դու անկար յարիւն իմ, և
 հաներ զես 'ի ծնօղաց իմոց. արդ զի՞արդ թողուս զես այսպիսի
 մահուամբ մեռանել: Աս այսպիսի ողորմելի դիմօք լայր և ազա-
 չէր. և ես յամտեալ և յապուշ կայի, և ոչ կարէի շարժել.
 և վիշապն եկուլ զաղջկին մինչև ցանդսն: Իսկ աղջկին պար-
 զեաց զբազուկսն, թերևս ոչ կարիցէ կլանել: Աւ վիշապն ժո-
 ղովեաց զտուան, և կծկեալ՝ սաստիկ բացեալ զբերանն՝ և
 քարշեաց զաղջկին առ ինքն, և ջարդեաց զթեան աղջկանն,
 և եկուլ զաղջկին. և գնաց և եմուտ յորջ իւր: Աւ ես մնացի
 որպէս մեռեալ անշարժ: Աւ յետ պահու միոյ զարձեալ եկն
 արտաքս վիշապն՝ և հայէր յիս. և պատառեցաւ սիրտ իմ,
 և 'ի բերանոյս ել բազում արիւն, և ամենայն զգայարանք
 խափանեցան, և միայն զաչս մնաց 'ի բաց. և տեսի՛ զի ե-
 մուտ վիշապն 'ի յորջ իւր. և ապա յուշարեղեցայ. և զի
 չգոյր կարողութիւն ոտից իմոց ելանել արտաքս, և սողալով

(20) Նահապետ, կացին.

ելի մինչ 'ի լոյս առաւօտուն 'ի դուռն այրին, մնացի 'ի դը-
րան այրին, և 'ի լուսանալն հազիւ կարացի կանգնել և գնալ:
Եւ ոչ զնացի 'ի դիւզն մեր յահէ հօր աղջկանն, այլ զաի
ճանօթ մի յայլում գեղջէ, և պատմեցի նմա զամենայն, և
ես եկի առ Փիլիպպոս հոգևոր ատերն, և խոստովանեցայ նմա,
և ահա այս է պատճառն, զի գոյ՛ զգոյն փոխի զերես իմ:
Եւ մեր լուսք 'ի նմանէ, և փառս մատուցաք Աստուծոյ:

Պ-Լ-ՈՒԻ Լ-Ը.

Պատմութիւն Տեա Ա լիշապէն:

Պատմեցին մեզ թէ 'ի գաւառն Աղստեոյ 'ի մջ պրակաց մայ-
րուն է քարայր մի բարձր յերկրէ քան զՎ մարդաչափ, և բու-
նեալ էր անդ վիշապ մի ահագին, և 'ի միջօրէի տունջեանն
կախիւր յորջոյն՝ և հայեր այսր և անդր, և եթէ տեսանէր ինչ
կենդանեաց՝ իջանէր և յտանէր 'ի վերայ նորա, զի թէ կարողա-
նայր՝ կլանէր, և թէ ոչ կարէր՝ դառնայր յորջ իւր: Եւ ոչ զք
կարաց սպանանել զնա, զի բարձր էր այրն: Եւրեջ մի հնարիւք
եսպան զնա: Վանդի շինեաց երեքժամ ի ծանկ, և աւար ծայրն
բունոյ ծայրն՝ օղ, և կապեաց առասան ընդ օղն: Եւ եզին ուլ,
և եհան զմորթն 'ի աիկ, և եղ 'ի մջ տիին զճանկն, և ելեց
խոստով գտիկն, և գլուխն և ոտքն ուլին հնարիւք կապեաց ընդ
տիին, և 'ի դիշերի գնացեալ մերձ յայրին, և կանգնեաց անդ
զտիկն, և կախալ զծայրն պարանին, և զնացեալ 'ի բացեաց
նստաւ 'ի ներքոյ ծառի միոյ, և այր ոմն ընդ նմա: Եւ 'ի հա-
սարակել աւուրն, ելեալ վիշապն և կախեցաւ յայրէն, և ետես
զուլն մերձ 'ի դրան այրին, և իջեալ եկուլ զուլն՝ և կամր դառ-
նալ յայրն, և երեցն քարշեալ զպարանն՝ և եմուտ շանն 'ի
մորթ վիշապին, և ճչէր, և տտամբն ժողով՝ ր զրոյսս և դեռտ՝ և
զոր ինչ պատահէր, և երեցն քարշէր զպատանն, և վիշապն

դառնայր դէպ յայրն, ճշէր լաւտիկ, և գալարեր, և տուտն
 հարկանէր այսր և անոր, և այնքան չարչարեցաւ՝ մինչև սատա-
 կեցաւ: Իսկ երեցն եհան զմորթն 'ի տ'իկ, և արար աղ 'ի վե-
 րայ, և տարաւ առ իշխանն իւրեանց, և չափեցին զերկայնու-
 թիւնն ԺՎ թիղ, և զլայնութիւնն Գ թիղ: Աւ ապա լցին
 զմորթն ցօգունաւ, և առաքեցին առ Շահն, և զսպանման
 պատմութիւնն զրեալ ընդ մորթոյն առաքեցին առ Շահն:
 Իսկ նա զերեցն արար ազատ 'ի հարկէ արքունական, և կար-
 գեաց զնա Աւագ գեղջին իւրում:

ԳՂ ՈՒԽ ԼԻ:

Ուսան յաւարտում:

Արկիրն Արարատեան պարարտ է և առատ յամենայն իրաց՝
 և թեթեաղին: Ուսանորոյ յամենայն կողմանց դան յԱրեան, և
 գննն զօր ինչ և կամին, և դառնան 'ի տեղիս իւրեանց: Արյն-
 պէս եկին և 'ի Խաւրիզոյ բաղում կարաւան, և գնեցին բրինձ,
 բամբակ, իւղ, պանիր, ծրագու, ձկթ, կաշի, մորթ, և այլ զօր
 ինչ կամեցան՝ առին. և 'ի զիշերի գնային զճանապարհն վասն
 հովոյն. և 'ի ցերեկն իջանէին վասն շողոյն. և գնացին մինչ 'ի
 դաշտն Ուկթոյ, և իջին 'ի տեղի ինչ՝ զօրն ողջոյն. և յերեկոյն
 կամին բառնալ: Աւ ոմն 'ի նոցանէ գնաց առ Զուրն, և մեր-
 կացոյց զոտս իւր՝ զի լուսացէ, և ահա պատահեալ օձ մի՝ և ե-
 խաժ զոտն: Աւ այրն աղաղակեաց առ ընկերան. և եկեալ տեսին
 զնա, և գտին զօձն՝ և սպանին: Աւ զի բառնային կարաւանն՝ զի
 գնասցեն, իսկ այրն օձահար լայր և աղաղակէր, զի ոչ կարէր
 հետեալ գնալ, և դատարկ զբաստ ոչ զոյր՝ զի հեծուցեն զնա.
 և ասացին ընկերքն, կա'ց մնա՝ դու ասա՝ մինչև մեք գնացեալ
 թափեցուք զբռնինս, և բերցուք քեզ զբաստ, և տարցուք
 զբեզ 'ի գիւղ, թերևս բուժումն արասցեն քեզ: Աւ 'ի ներքոյ

Տնկանն կապեցին ստրանաւ, և եղին քար 'ի ներքոյ ոտին, և ստրղեալ ոտն 'ի վերայ՝ զի շշուէն զնասցէ 'ի յոտն՝ և մի անկցի ընդ մարմնովն. և 'ի վերայ քամակին անկեալ, և արկեալ երեսօքն դաստառակ՝ և ննջեաց: Աւաճա պիծակք թափեցան 'ի վերայ ոտին, և կրճեցին անխառն՝ մինչ զի քարչեցին զթոյն օձին և զուռոցն. և բժշկեցաւ այրն: Աւաճակքն որք կրճեցին՝ սաստակեցան. և նա ժալովնա 'ի դաստառակ՝ որպէս թէ ի կուց, և զգեցաւ զանդակօշիկն, յարեաւ և վազէր զկնի կարաւանին՝ որպէս թէ բնաւ չիցէ վնասեալ: Աւաճակքն զնաց զկէս ճանապարհին, և աճա մի ոմն յընկերաց նորա հեծեալ 'ի ձի՝ և գայր. և պատահին մի մեանց. և օձահարն պատմէ նմա զբանջելիսն. և զնացեալ առ կարաւանն՝ ցուցանէ նոցա զպիծակն փակեղամբ: Աւաճակքն նոցա՝ փասս ետուն Աստուծոյ. զի յանարգ իրաց բժշկութիւն եղև ցաւոց: Արպէս թրի աղն 'ի օձէ և զեղ օձահարի է. և զլեզի արձձոյ՝ բժշկութիւն ձիոց. և իրան աղուիսոյ՝ ցաւազնեալ ականջաց: Եմօթ սյնոցիկ՝ որք ասեն, ընդէ՞ր սակզման այսպիսի անարգ կենդանիք:

Գ-Լ ՈՒԻՍ. ԼԳ՝

Ուսան զ՝նն կերպարանեալ կն:

Գրեալ է (զուցէ 'ի մջ) պատմութեանց, թէ յետ ջրհեղեղին ծնաւ 'Աոյ որդի մի Մանիտոն անուն, և զուստր մի Աստղիկ անուն. սա՛ ասեն՝ խառնակեալ ընդ դիւաց՝ և ծնանի՛ զոր ասեն Յաւերթահարսունք: Ոմանք յառասպելս համարին զսա՛ և ուտ: Բայց ինձ ճշմ. ըիտ թուի և իրաւ. զի ի բազում տեղիս գրեալ է խառնակումն նոցա ընդ մարդկանց: Վանդի 'ի վարս հարանց գրեալ է, թէ զեք 'ի կերպարանս միայնակիցի եղեալ իջեալ 'ի լեռնէ զնային 'ի քարաբն, շնային ընդ կանայս՝ և դանային 'ի լեռան: Աւաճ 'ի պատմութիւնս Ալիբախոս վար-

դասակարգել է, թէ ի՞նչ տղաման գաւառ դէն եղեալ ՚ի կերպարանս կնոջ՝ և խառնակիւր ընդ այր մի: Մոյնպէս և յաւուրս մեր եղև. զի տաճիկ մի՝ ազգաւ Բայաթ՝ ՚ի ցեղէն որ ասի Լշիզամարլու, և անուն նորա Եպաղ, ո՛չ որպէս միւս տաճիկս լիբր և հայհոյիչ, այլ ամբարբերան և լաւ. սա յաւուր միում գնայր երկվարաւ ՚ի գաւառն Մաղ ըշապստու. և հասեալ յակունս Մեծաճոր չետոյ՝ որ այժմ ասի Սեաւ-ջուր, և տեսանէ նստեալ կին մի ՚ի վերայ աղբերն՝ զարգարեալ աղնիւ զգեստիւք և զարդուք. և ոչ խօսեցաւ Եպաղն. և անցեալ գնաց: Եւ իբրև հեռացաւ սակաւ մի, և տեսանէ նստեալ ոմն զկնի իւր ՚ի վերայ ձիոյն: Եսէ Եպաղն, ո՞վ ես դու: Եսէ դէն, ես այն կինն եմ՝ որ նսակի ՚ի վերայ աղբերն, և դու տեսեր զես՝ և ոչ խօսեցար ընդ իս: Եսէ Եպաղն, արդ զի՞նչ ինչդրես յինն: Եսէ դէն, ես կամիմ լինել քեզ կին: Եսէ Եպաղն, ես ունիմ կին. եթէ տեսանէ զքեզ կին իմ, զքեզ և զիս սպանանէ: Եսէ դէն, ես ոչ երեւիմ կնոջ քո, և ոչ այլ ումք՝ բայց միայն քեզ: Եւ ձայնն իմ լուիցեն, և զիս ոչ տեսանեն. ուր և կամիս դու առաքել զիս, երթամ և բերեմ քեզ պատգամ: Պասհեմ անվնաս զհօտս քո՝ և անդեսցս և զերամակս մատակ ձիոց քոց, որ ոչ զող և ոչ զազան կարիցեն մերձենալ, և ոչ անկանիլ ՚ի տեղի վնասու: Եզդ առնեմ քեզ՝ զինչ որ լինիցի ՚ի վերայ երկրի: Չայց ամենայն և այլ սյսպիտի բանիւք մտրոբեցոյց զայրն. և հաւանեալ նմա, և առեալ գնաց ՚ի տուն: Եւ էր ընդ նմա միշտ, և շնայր ընդ նմա հանապաղ. և պահեր զերամակս ձիոցն: Եւ յաւուր միում մատակքն ալ ա՛նէին, և մինն որոշեցաւ ՚ի հօտէն. և ահա զայլք Բարեան ՚ի վերայ նորա՝ և կամէին պատառել. և վրնջաց մատակն՝ և եկեալ դէքն կալան զգայլան, և տարին ՚ի մջ երամակացն. և յարեան ՚ի վերայ գայլոցն երամակքն, և ոտամբ և ատամամբ կոծելով և աքացելով սպանին զգայլան: Գարձեալ յայլում աւուր գնացեալ էր Եպաղն

պլուր. և զողք և բամակաց ձիոցն մասն ինչ զողացան. և ծա-
նուցին կեոջ Եպաղին. և նա ասէ, ոչ կարեն վառնել նորա
զձիսն մեր. զի թէ, իմանայ կին Եպաղին՝ երթեալ բերէ զնոսաւ
Եւ յետ Բուց աւուրց եկին ամենայն ձիքն՝ և ընդ նոսա խրոխտ
երթվար մի Եւ այսպէս կայր բարեկամացեալ ընդ զիւին: Եւ
եղև՝ զի ՚ի կալանս արարին Եպաղն, և կապանօք առաքեցին
յաշխարհն Պարսից. և մինչդեռ անդ էր, երթայր զեն առ նա,
և տայր զըոյց նմա ՚ի տանէ, նորա. և ՚ի նմանէ բերէր պատ-
գամս ՚ի տուն նորաւ Եւ եղև դառնալ նորա յաշխարհն Պար-
սից, և գալ ՚ի տուն իւր. և տկարացաւ կին նորա. և բերին ՚ի
սուրբ ուխան Յօհաննավանք: Եւ շնորհօքն Եստուծոյ բժշկեցաւ.
և զնացեալ պատմեաց առն իւրում՝ զաքանչեկս սուրբ Պարա-
պետին. և վասն այնորիկ ծանօթացաւ Եպաղն վանքին. և ա-
րար բարեկամութիւն երթեկութեամբ: Եւ մք ՚ի նմանէ ու-
սաք՝ հարցանելով. իսկ նա պատմեաց մեղ զամենայն ստու-
գութեամբ:

ԳԼՈՒԽ ԼԴ.

Իշխանութիւն Կաճաֆ - Խոնիւն:

Չի որպէս գրեցաք զըմբռնումն Մահմատ խանին որդւոյ
Լալա բեկին՝ և կապանօք տանին յԵսպահան, և Շահն փո-
խանակ նորա առաքեաց յԱրևան զոմն ՚ի հարազատ ծառայի-
ցըն իւրոց՝ Կաճաֆ անուն: Սա եկեալ տիրեաց տանս Երա-
բատեան մեծաւ զօրութեամբ. քանզի սիրէր զնա թագաւորն
Շահ-Երաս. և էր կարի խրոխտ և ահարկու ՚ի վերայ ամե-
նայն զօրաց իւրոց: Սա գրեաց թուղթ գանգատանաց ՚ի մեծա-
մեծացն, և առաքեաց առ Շահն: Իսկ Շահն գրեաց նմա՝
թէ ով որ գիտես՝ ըմբռնես և արանէ կալանս: Եւ յորժամ
էառ զհրամանս զայս, իսկոյն առաքեաց զօրս, և կալեալ արս

ժ-Լ՝ ՚ի մեծամեծացն, և եզ կուենդ ի պարանոց նոցա, և եզ ի
 բանտի. և անուանքն նոցա զբովանդակն ոչ զխանմ, այլ Լ՝ մի-
 այն՝ որք են այս. Վ- եղբարք՝ Վալու-Նապի, Վալու-Չօհ-
 բար, Վալու-Սուլէյման, Եպաղ վերոյդրեան, Թեյղահ, Լ՝-
 դիլ, Սուբատի, և այլ ժ- ևս Լ՝ յետ աւուրց առաքեաց
 զնոսս յաշխարհն Պարսից՝ ի քաղաքն՝ որ կոչի Մոլբու Լ՝-
 մնացին անդ որքան Նաճաֆն յԱրեւան էր։ Եյս Նաճաֆս և-
 զն բարեկամ Չաքարիա վարդապետին վասն խօսելոյ Պարսիկ
 լեզուան. և իր Նաթուղիկոս յԱջմիածին պատուական Տէրն
 մեր Զատիկոս Չուղայեցի, որ գնային առ խանն ի միասին՝ և
 գային։ Սեաւ Չաքարիա վարդապետն ի թուին ՍՆՐՔին։
 Լ՝ առաքեաց խանն ի վանս Զօհաննու և ի սուրբ Լ՝ յմիածին,
 զի կնքեացին զգրունս մատանացն և տանցն, մինչև գայցէ։ Ա-
 թուղիկոսն, վտանգի գնացեալ էր նա յերկիրն Վոդլթան։ Լ՝-
 ապա ծանուցին նմա, թէ՛ ի կենդանութեան իւրում՝ եղեալ է
 ի տեղի իւր Եւաջնորդ, և ոչ է անտէր տունն։ Լ՝ ապա հրա-
 մայեաց բանալ զգրունս տանցն՝ զոր կնքեցն։ Լ՝ էր խանս այս
 անարի և երկչտ. քանզի գնայր սա յամառան եղանակին ի գա-
 ւառն Ատէս ի յսկունս բազմութեանց սղերբայն՝ որ ասին
 Խրոխ-Պալայ, որ է Խաղբիւր։ Լ՝ անդ գովեցին զսկունս
 Վասաղ զետոյն՝ և զբարութիւն գաւառին Նոպու։ Լ՝ հրա-
 մայեաց ասնել զինքն անդ բանակօքն, զի անդ անշուսյէ
 ամառն. և մնացին անդ աւուրս ինչ։ Լ՝ լուաւ, թէ արհա (ս-
 մանցիքն՝ որք են ՚ի Աարս՝ ժողովեալ են, զի յանկարծակի
 անկցին ի վերայ քո։ Լ՝ իրրե լուաւ զոյս՝ և հաւատաց ձըշ-
 մարիտ լինել՝ վասնորոյ երկեաւ, և հրամայեաց՝ զի փախիցեն ուր
 և կամին. և ինքն հեծեալ ի ձի՝ և փախեաւ ի Աարբի. և բա-
 զումք թողին զդամբարս իւրեանց և զկարասի՝ և փախեան ընդ
 խանին։ Իսկ խոհարարքն եղեալ էին կաթսայ ի վերայ հրոյ՝ և
 եփէին կերակուր վասն խանին. և իրրե ասին՝ թէ փախեաւ
 խանն, նոքա թափեցին զկիսեփեաց կերակուրն, և տին զկաթ-

այսն՝ և փախեանս Աւլ լուեալ զայս Օսմանցիքն՝ ծիծաղեցան, և անուանեցին զնա Փլու-թօքեան-խան, և ասի մինչև ցայսօր Իսկ Օսմանցւոց ժողովումն այս էրս Զ ի լուան նոքա՝ թէ խանըն եկեալ է մերձ ի սահմանս իւրեանց, երկեան թէ սառ-թեամբ է անդ նստեալ, մի՛ զուցէ է յեղակարծումն ժամու եկեացէ յերկիրս մեր և աւար առցէ: Արքա այս կասկածս ունեկն. և սա ի նոցանէ երկուցեալ փախեաւ. և եղև ծաղր և առաիւ Աւլ լուաւ Շահն և կամեր պատուհասել զնա, այլ խնայեաց, զի ծառայ էր նորա: Աւլ առաց, թէ Արեւան շատ մերձ է Օսմանցւոց երկրին. վասն այն երկեաւ Ասաճաֆ խանն՝ թէ մի՛ զուցէ Օսմանցիքն գերեն զինքն: Երդ առաքեցից զնա է մջ երկրատեղիս, զի Օսմանցիքն ոչ կարացին գերել զնա: Աւլ հրամայեաց նմա ելանել յԱրեւանայ՝ և զնալ ի Շահախի ամենայն ընչիւք իւրովք. և ելեալ զնացւոյց Վայց յիշէր զտարեւի երկիրն Երարատեան՝ և ողւոց հանէր: Երգարե բարեյի է երկիրն Երարատեան՝ ծառովք և տնկովք, պաղովք և սերմաննօք, ծաղկովք և բուսովք, լեւամբք և դաշտիւք, գետովք և աղբերօք, այգեստաննօք և բուրաստաննօք, թռչնովք և չորքոտաննօք, երկիւք և որսովք, և ամենայն բարութեամբ լի և առատ: Զայս ամենայն զմտաւ ածէր Ասաճաֆ խանն, զբօսանաց սեղանն՝ և ամենայն վայրքն՝ յիշէր և զովէրս Վասնորոյ զովիչքն ողբս երգեցին վասն հեռանալոյն նորա յԱրեւանայ՝ և օտարանալոյն ի տար աշխարհ, և բնակելոյն յանբարի և նուաստ երկրին:

ԳՂՈՒԻ ԼՆ.

Վասն Յովովք Կախաղիւսն:

Սա այս Արանելի Հայրս մեր և պատուական Հայրապետարս Յակոբ էր յԱսպահանայ՝ ի զիւղաքաղաքէն Բուղայու,

որդի բարեպաշտի, և աշակերտեցաւ Խաչատուր վարդապետին Աեսարացւոյ, որ էր Առաջնորդ Տուղայու, և ուսաւ ի նմանէ զամենայն վարս առաքինութեան՝ և զամենայն զիտութիւնս Աստուածային զրոց. և եղև կուսակիւն քահանայ: Աւ յետ մահուան վարդապետին Խաչատրոյ եկն ի սուրբ Աթոռն Լճմիածին, և Աթոռուղիկոսն Փիլիպպոս ետ նմա իշխանութիւն վարդապետութեան, և առաքեաց յաշխարհն Յունաց է նուիրակութիւն: Աւ դարձաւ անտի՝ և եկն ի սուրբ Լճմիածին: Աւ կացոյց զնա Աթոռուղիկոսն Աթոռակալ և Հրամանատու. և կացեալ բազում ժամանակս ի գործն այն՝ բարեոք կառավարելով զհոգևոր և զմարմնաւոր կարգաւորութիւնսն: Աւ յետ բազում ժամանակաց մնալոյ նորա ի սուրբ Լճմիածինն՝ զնաց ի սուրբ Ասիսավկայի վանքն՝ որ է ի Շամբի-ձորեղ. և քակեալ զհին և խարխալեալ եկեղեցին, և շինեաց զեղեցիկ յորինմամբ. զպարիսպն՝ զտոհանոցն՝ և զեցերն շինեալ աւարտեաց: Աւ մինչ էր նա անդ ի սուրբ Ասիսավկայի վանքն, մեռաւ Փիլիպպոս Աթոռուղիկոսն ի սուրբ Լճմիածին է Ո՛ճ՝ Վիթուին: Աւ առաքեցին սուրհանդակ, և բերեալ զնա՝ և օրհնեցին Աթոռուղիկոս ի Ճաղկազարդի կիւրակէն: Աւ նա այնուհետև սկիզբն արար բարեգործութեան. և բազմացոյց զմիաբանս սուրբ Աթոռոյն: Աւարտեաց և զշինութիւն Օանգակատանն: Շրջէր և ի վանօրայսն, և զոր ինչ պահասութիւն տեսանէր վանիցն՝ թէ հոգևոր և թէ մարմնաւոր կարիս լցուցանէր: Հաստատեաց՝ զի յամենայն տարի տացեն ամենայն վանից յիշտոր ձէթ վասն եկեղեցւոյն լուցոնելոյ. ևս ի լիտր զինի ի պէտս երթևեկողացն: Աւ ապա զնաց յԱսպահան ի տեսութիւն փոքր Շահ-Աբասին, զի առցէ հրաման վասն Աթոռուղիկոսութեան իւրոյ: Ասիս ետես Իշխանաց Իշխանն, զոր Լճմիածինալ - Վօլուաթ ասեն, և ծանոց նմա զխորհուրդ իւր: Աւ ասաց իշխանն, յորում առուր աղդ արարից քեզ, եկեացես: Աւ զնացեալ պատրաստեաց պատշաճաւոր աղերս և Յոսկի ըստ

սահմանի առաջին Աթոռակիցացիներու և զիրա մաղթա-
 նաց, որ է արդայ: Եւ կայր զգուշութեամբ՝ մեծաւ յուսով
 աղօթելով առ Աստուած վասն աջողելոյ զործոյն: Եւ յա-
 լուր միում Ղաշարաթի՝ եկն հրաւիրակ նմա դնալ ՚ի կոչն ար-
 քունի: Եւ կոչեալ առաջի նորա, և ընծայեաց զաղերսն: Եւ
 հայեցեալ ՚ի նա արքայն՝ ասէ, դու տաճիկ ես՝ թէ կա-
 պաշտ: Եսէ Աթոռակիսն, Աստուած մի արա. ցէ, ոչ եմ
 կապաշտ, սակայն և տաճիկ ևս չեմ: Եսէ Շահն, ապա
 զի՞նչ ես: Եսէ Աթոռակիսն, քրիստոնեաց եմ: Եսէ Շահն,
 դուք Վրիստոսի զի՞նչ ասէք: Եսէ Աթոռակիսն, զի՞նչ որ
 զրեալ են մարդարեքն, մեք նոցա բանիւն կամք, թէ բարի է,
 նոքա վարձս առցեն. և թէ չար է, նոքա պատժեցնին: Եսէ
 Շահն, դուք Աստուած ասէք Վրիստոսի: Եսէ Աթոռակի-
 կոսն, այնու Իսկ տաճիկքն ակն ունեին՝ թէ՛ ահա պատառ
 պատառ առնէ զնա: Վանդի որպէս ասէ Սողոմոն, թէ սիրաք
 թաղաւորաց ի ձեռին Աստուծոյ են: Եւ ինքն Շահն դար-
 ձոց զերեսն առ մեծամեծսն՝ և ասէ, Պարսիկ բարբառով,
 թէ մեր ևս ասեմք նմա Աստուած՝ զի՞նչ վնաս իցէ. և ապա
 հրամայեաց Աթոռակիսին՝ և ասէ, նիստ Խալիֆայ: Եւ
 զի գիտէր լեզու Պարսից, յորժամ լուաւ զբարբառ Շահին,
 ուրախ եղև կարի առաւել: Եսէ Շահն ցԱթոռակիսն, ասա
 զվկայութիւնս մարգարեիցն՝ որ վասն Վրիստոսի: Եւ ապա
 սկսաւ Աթոռակիսն ասել, սկսեալ ՚ի Մովսիսէ մինչև ցՎրիս-
 տոս մեկնել զամենայն. և լսէին մեծամեծքն զոր ինչ Աթոռ-
 ղիկոսն ասէր: Եւ յաւարտելն ասէ Շահն, ահա սա վկայ բե-
 րէ զմարգարեան, առ այս դուք զի՞նչ պատասխանէք: Եւ իրազ-
 մելոցն ոչ ոք ասաց ինչ: Գարձեալ ասէ Շահն, արդ զի՞նչ
 է կամք քո՞ զրեւս արդ, և ես կատարեցից զինդիրս քո: Եւ
 երկիրպագեալ արքային՝ ելեալ դնաց. և զրեաց թուղթ առ
 նա, թէ հզօր և մեծ թագաւորի ոտաց հողէն յայտ լիցի, զի
 հրամայեցեր՝ թէ թղթով ծանո՞ մեզ զինդիրն քո. և ծա-

ոսոյ քո ոչ խնդրէ վասն իւր ինչս, այլ խնդրէ յիշատակ ՚ի
 տէրութենէ քումմ, մնալ յաւիտեան յազազս կենաց քոց
 և զաւակացդ ազգէ յազգ, այսինքն զտասանորդս զեղին Աջ-
 միածնի շնորհել վանիցն. վասնդէ ի բնէ վանիցն լեալ է, և
 ի թուլութենէ, Առաջնորդացն մերոց՝ խաներն յափշտակեալ
 են՝ առանց զխտելոյ թաղաւորաց՝ ինքեանք վայելենս Իսկ
 թաղաւորն իբրև ընթերցաւ զգիրն, հրամայեաց որոնել զտա-
 թարն. և քննեալ զտաւթարն՝ և ոչ գոյր, և ծանուցին Շա-
 հինս Աւ հրամայեաց արքայն գրել արքունական հրամանաւ
 Կամոս՝ որ է ազամ, և տալ նմա, զի թէ կոյր պատաւ մի
 ևս նսացի յԱջմիածին, տիրեացէ նմո, և ոչ ոք յիշանաց
 կամ է թաղաւորաց մի իշխեացեն հսկի կամ մերձեալ տա-
 սանորդացն այնմիկ (այնոցիկ). և ո՛վ ոք հակառակի՝ թշնամի է
 Շխ-Սափու օճաղին: Աւ գրեալ զայս և զաղամ հրամանաց
 Աթաղեկիտութեանն, և կնքեալ ետուն ցնա: Չոր և առեալ
 եկն ի սուրբ Եթոն Աջմիածին. և սկսաւ բուռն հարկա-
 նել բարեգործութեան: Ասիս զտասանորդ զեզորիկցն զնել,
 այսինքն զԲասախուն՝ որ է ի Ախգ զաւաւ, զԹեղնեացն,
 զՍանտոյն, զՍեաւեր, զԱորք, զԱորազեղ, զՄաղսինձ, զԻ-
 բական, և այլ բազում տեղաց, որ է այժմ՝ ընդ իշխանու-
 թեամբ սուրբ Աջմիածնի: Եւ յի ներքոյ երկրի նալ²¹) արա-
 բեալ՝ յԻ տեղւոջ է հանեալ ջուր, մինն հեռի ի զեղջէն
 Աջմիածնայ՝ տարեալ յանդաստանս ի յոռոգանել զարտորայ-
 սն. և մինն բերեալ ի զիւզն, զի ի ձմերանի արրցին անա-
 սունք: Աւ ի վերայ այսմ ջրոյ շինեաց ջրաղացս և բրնձա-
 հանս. և արար ծով՝ և ելից ձկամբ: Տնկեաց և տունկս առ
 ափամբ ծովակին. և սերմանէին բազում սերմանս, և այլ
 բարութիւնս բազումս: Չի՞նչ ասացից և վասն հոգեոր
 գործոյն՝ և բազմացուցանելոյ միաբանիցն: Աւ այլ բազում

(21) Լ. ԴԵ՛, ահան. փոս. ծակ. 2) առու աղբանոցաց, կոյանոց.

են բարութիւնք սորա, և մեք ոչ գրեցաք, զի մի՛ գայթակ-
ղեաջէք. և զմնացորդս բանիցն և զմահն նորա գրեցուք ի ան-
զի իւրում:

ԳՂՈՒԻՒ ԼՂՕ.

Ստան իջնէիոյ լուսոյն յերկնց:

Չայս պատմութիւնս պարտ էր սասաջ գրել ի թուին
ՈՉՂ, բայց ի մտացմանէ աստ գրեցաւ: Վանդի մինչ մա-
նուկ էի ևս ի ասն մերում ի Վանաքեա, և յաւուր Կաշ-
վերացին գնացաք ընդ հօր իմում յոյզին մեր, որ մերձ է ի
զիւզն Աարմիր-բերդ կոչեցեալ՝ առ ամն շուրաստան զևոյն՝
ի ներքոյ կամրձին: Աւ ի մտանել արեզականն, հայն իմ
աղօթէր յերկոյեան ժամն. չև ևս էր մթացեալ, այլ լոյս
աւսրն զեռ ևս կայր, յանկարծակի պատասեցաւ կապուտակ
եթերն յարևելից կողմն, և էջ լոյս սաստիկ և ահագին, լայն
և երկայն, և էջ մինչև մերձեն ալ յերկիր, և լուսաւորեաց ճա-
ռաղայթ նորա զտիեզերս պայծառ առաւել քան զարեզակն.
և սկիզբն լուսոյն ճախր աւնոյր՝ որ դէս անիւ երթայր զէպ
ի հիւսիս՝ հանդարտութեամբ և մղմով, և ճառաղայթեալ
լոյսն կարմիր և սպիտակ, և սասաջ լուսոյն որպէս թէ սասոյ
ի չափ արուսեկին ընթանայր բացազոյն թղաղափ մի, և հայն
իմ թողեալ զժամ աղօթիցն՝ սկառ լաթ ի երգել զչարական
ԳՂ. Լոյսդ որ ընդ լուսով Եստուածութեան. Չ չարական
աւարակալ՝ մինչ երևիւր լոյսն, և ապա հեռացաւ և եղև ա-
նեբեոյթ: Աւ լուսք՝ թէ մինչև Մկրցիտ, ահեւալ են զասա-
ուածային և հրաշափառ լոյսն:

ԳՆՈՒԽ ԼԼ:

Սպանելու Յոճաննէն լարդարդին:

Եւ յայտնեալ Յոճաննէս վարդապետս էր ի Նոր-Ջուղայու, որդի Լշդկարին՝ որ ասի Վթռէշ, որ էր աշակերտ վարդապետին Անարացւոյ, որ էր Առաջնորդ Ջուղայու: Եւ հրամանաւ վարդապետին Խաչատրոյ գնաց Յոճաննէս ի Ֆոսանգատուն ի քաղաքն Լեւոնայ, և ուսաւ զտպագրութիւն. և դարձաւ Ասպահան առ վարդապետն Խաչատուր, և հաստատեցին անդ ի Ջուղայ զտպարան. որ և տպեցին զգիրս բազումս: Եւ ապա եկն վարդապետն Յոճաննէս ի սուրբ Լջմիածին: Եւ Աթուղիկոսն Փիլիպպոս արար զնա Ապիսկոպոս, և առաքեաց ի շին-Ջուղայ, զի նստցի Առաջնորդ վանիցն: Եւ նա զնացեալ կաւր անդ և հովուէր զհնազանգեալսն իւր: Եւ այր մի ի նոյն զեղջէն Ջուղայու, և էր նա սրբաշահն ումննն տաճկի, որ ազգաւ Վանկառչու, որ եկեալ առ քրիստոնեայն՝ և խնդրեաց զդարտս իւր: Եւ նա ոչ կարաց հատուցանել: Այնորոյ բարկացեալ տաճիկն՝ և բռնութեամբ քարշեալ զգուստր նորա՝ և ասրաւ ի տուն իւր. և ասէ ցայրն, եթէ յայս նիշաւուր զգրամն իմ ոչ տացես, և ես զգուստրն քո ոչ տաց քեզ: Իսկ այրն անձարացեալ՝ ոչ զիտէր զհնչ արացէ: Եւ ապա ելեալ զնաց առ վարդապետն, աղաչէր ցնա, և ասէր, վասն Աստուծոյ մի՛ կորուսաներ զհոգի դատերն իմոյ, և դու ազատեալ զնա ի ձեռաց անորինին, և փոխանակ նորա որդին իմ կացցէ քեզ ի ծառայութեան: Եւ լուեալ վարդապետն զաղաչանս նորա՝ ետ նմա դրամ ըստ բաւականին, զոր և տարեալ ետ տաճիկն, և առեալ զգուստր իւր, և զնացեալ խրնդութեամբ, և տարեալ զորդին յանձնեաց վարդապետին. և ասէ, այնքան կացցէ առ քեզ, մինչ ես առ սակաւ սակաւ հատուցից զգրամն քո: Եւ արարին այնպէս Իսկ անիծեալ տաճի-

կրն լուաւ, թէ վարդապետն է եղեալ պատճառ ազատելոյ ազ-
ջկանն, վասնորոյ յխոսեալ ընդ վարդապետին, և Հնարէր թէ
զհարդ Հանցէ զոին: Աւ զէ ունէր ծանօթութիւն ընդ վարդա-
պետին, և յաւուր միում գնաց ի վանքն սիրոյ աղագաւ. և ի
սրտի իւրում մթերեալ ունէր զոին, և զննեալ իմացաւ ելե-
մուտ վանիցն, և որքանութիւն միարանիցն: Աւ զնացեալ միա-
բանեցոյց ընդ իւր արք չորք չարագործք քան զինքն, և դիպօզ
աւուր գտեալ գնացին այլում ճանապարհաւ ի վանքն. և
Հարին զդուռն վանիցն, և ձայնէին բանալ: Աւ նորա արկեալ
էին սեղանն ի զրան եկեղեցւոյն, և կամէին ճաշակել. և իրրե զի-
տացին, թէ՛ ծանօթն իւրեանց է, բացին զդուռն, և տեսին
զնոսա, զի սպառազինեալք էին. և սկսան թաքչիլ ի մջ վանիցն.
և վարդապետն եմուտ յեկեղեցին՝ և աղիեաց զդուռն, և քե-
րեալ զզբքակայն՝ նեցուկ արար զրանն. և անկեալ ի վերայ
զբքակայն՝ և խօսէր ընդ նոսա: Կսկ տաճիկքն արտաքուստ
Հարին թուանքով զդուռն, և էանց փռւալ²²) և ծակեաց
զդուռն և զզբքակայն, և ի սիրտ վարդապետին անցեալ և
բեւեռեցաւ յորմն բեմրին: Աւ սպանին զամենայն՝ ով որ էին
ի վանքն. և մանուկն՝ որ փոխանակ քեռն իւրոյ էր, փա-
խեալ թաքեաւ ի մջ քակորացն. և որոնեալ զտին և սպա-
նին: Աողոպտեցին զվանքն և զեկեղեցին թէ՛ Հոգևոր և թէ՛
մարմնաւոր՝ մինչև Հացահան երկաթն ևս: Աւ ելեալ արտաքս՝
Հնարիւք փակեցին զդուռն պարսպին, և այլ վ ճանապար-
հաւ գնացին ի տեղիս իւրեանց: Աւ յետ Բուց աւուրց՝
իրրե տեսին զեղականքն՝ թէ ոչ որ զայն է վանականացն ի
զիւզն, և ասացին, արդեօք նեղացեալ իցեն վանականքն ի
վերայ մեր, վասն այնորիկ ոչ գան: Բայա աւագ երեցն և Բ-
արք պատրաստեցին կերակուր և զինի, և առեալ գնացին ի
վանքն. և ծեծեցին զդուռն պարսպին, և ոչ զոր ձայն. և

Հայեցան ի վեր՝ և տեօին՝ զի ազուաք ելևէջս ասնէին. և ասնն, թէ պանչելիք իմն է: Աշւ ապա ելին ի գլուխս բարձր քարանցն՝ որ ի վեր քան զվանքն, և տեսին փայտեայ սեղան ի դրան եկեղեցւոյն, և ի վերայ նորա հաց և խորտիկ, և պնակ զինոյ և բաժակ, և արք Ռանկեալ յերկիր, և ծանեան թէ սպանեալք են: Աշւ ազդ արարին զեղջն. և զրոհ տուեալ զեղջըն՝ և եկին բազուէք բերելով ընդ ինքեանս սանդուխս, և կապեցին Ռ և Պ ի մի, և ելին ի պարխպն. և ոմն իջուցին ի մջ պարսպին, որ երաց զդուռն, և մտին ի ներքս, և տեսին կոտորեալ զամենայն բնակիչս վանիցն, և աւար արարեալ զամենայն ինչն: Աշւ ազդ արարին իշխանին Վախչուանայ. և հրամայեաց թողել զսպանեալն. և ապա որոնեցին զգոզսն՝ և գտին. բայց ոչինչ կարացին ասնել, զի հաւատարիմք բազում ունէին. այլ փոքր ինչ յանօթոց եկեղեցւոյն դարձուցին յետս, և այլն ամենայն կորեաւ: Աշւ այսպէս եղև մահ Յովհաննէս վարդապետին: Բայց ասեմ, թէ ընդ մարտիրոսս ընկայցի մահ նորա. քանզի վասն ազատելոյ զհոգի քրիստոնէին եղև մահ նորա:

ԳՂՈՒԻ ԼԸ:

Ս ասն շարութեանն (Նստիւորի):

Եթէ զշարութիւն սորա զամենայն պատմեմք, բազում են, և ըտղքն գայթակղին, և մեք Ժնէն զմինն զբեմք համառօտ: Եր նա յԱրևան քաղաքէ. մինչ մանուկ էր, հայրն նորա Խաչիկ տարեալ զնա ի սուրբ Աթոռն Աջմիածին, և ետուն ի զըդրատունն: Աշւ իրրև զարգաց սւ, ըստ կախարդական բարուցն՝ խոնարհութիւն ցուցանէր՝ մինչ պատրել զամենեսեան. և հրամանաւ Փշիկպոս Աթուղիկոսին արարին զնա արեղայ, և առաքեցին ի Սեան կղզին՝ լինել այր ան սպառին: Աշւ կա-

ցեալ ժամանակ ինչ, և դարձաւ ի սուրբ Աջմիածին. և կեդ-
 ծա որեալ զինքն ցուցանէր որպէս թէ զմի ոք ի կաաարեւոյն,
 մինչև հաւանիլ Հակոբ Աթուղիկոսին, և ետ նմա իշխանու-
 թիւն վարդապետական, և առաքեաց զնա ՚ի Նուիրակու թիւն
 ի քաղաքն Տիգրանակերտ: Աւ զնացեալ անդ՝ և եցոյց զինքն
 առաքինի և պարկեշտ, մինչդե զողացաւ զսիրտս ամենեցուն, և
 հաւանեցոյց զնոսա խնդրել զինքն Եռաջնորդ ինքեանց: Աւ ժո-
 ղովեալ նուիրակն այն, և առեալ քահանայս և զոմանս ի
 պատուաւոր արանց, և եկին ի սուրբ Եթոռն Աջմիածին. և
 ցուցին զթուղթն Համթեցւոց՝ և զննդիրս նոցա: Իսկ մեծ
 Աթուղիկոսն Հակոբ թէպէտ զիտէր զանզգամութիւն նորա,
 այլ վասն խնդրոյ նոցա արար զնա Ապիսկոպոս, և ետ և գա-
 ւազան մեծ, և կոնդակաւ առաքեաց զնա ընդ խնդրականացն:
 Աւ նորա զնացեալ ի Համթ, և խնդրեաց ի քաղաքացեանցն բե-
 րել նոմոս արքունի: Աւ նոքա զնացեալ բերին: Իսկ նա այ-
 նուհեաւ յայանեաց զչարութիւնն իւր ըստ զրեցելոյն, ան-
 հնար է օձի թողուլ զթոյնն, և Աթովպացւոց՝ զթխստութիւնն,
 և կարծի զխայթոցն: Բայ նոյն սարասի ունէր և սա մթերեալ
 զչարութիւնն ի սրտի իւրում. և ժայթքեաց ի գարշ սրտ, իւ-
 րոյ զպիղծ մաղձիւր: Աւ առեալ թուղթ բազում և կցեաց
 ընդ իրեար, և զրեաց առ սուրբ Եթոռն Աջմիածին, և առ
 Աթուղիկոսն Հակոբ՝ և առ միարանք Եթոռոյն՝ և առ ամե-
 նայն վանորայս՝ և առ Եռաջնորդս նոցա՝ բազում հայհոյանս, և
 զխօսս անարգս, բարբանջմունս և զօղանջումն սուտ և զուր,
 վայրապար հաչմունս որպէս շուն կատաղեալ ընդ Տեառն իւրոյ:
 Աւ յաւարտ հաչմանն զրեալ էր, թէ ևս զձեր գործն զրեցի
 յայսմ թղթի, և թողի ևս տեղի թուղթ զրեւոյ, զի դուք զրե-
 ցէք առ իս ի վերայ այդմ թղթի՝ զոր ինչ և զիտէք յինէն:
 Աւ առաքեաց զթուղթն ի սուրբ Աջմիածին. և ընթերցեալ
 զթուղթն, և լուան զհաչմունս նորա, և եղին ի զբատուն ի
 պահ, զի զիտացին որ ի կորուստ անձին իւրոյ զրեաց զայն: Աւ

տողս սկսաւ ընդ քաղաքացիսն հաշել, և առնել անդդամութիւն, զոմանս հոյհոյելով, զոմանս անիծանելով, ոմանց զուրասելով, զոմանս ընդ իրեարս ձգելով քամական բանիւ: Այլև ունէր զործս զաղիբ և զարշ, և վերաւորեալ տաղտկացոյց քաղաքացիսն ամենայն. վասնորոյ կամեցան մատնել զնա ի ձեռս իշխանին: Աշւ իմացեալ ծանեալ՝ զի չափք զարց էր ի վերայ իւր, և ի զիշերի դազաւ ելեալ փախեաւ հեծեալ ի ջորի, և ճամբար իւր եղեալ շաւանդ. և այսպէս ճողոպրեալ ի նոցանէ՝ գնար վեհաս մինչ ի սուրբ Աջմիածին. և էր յաւուրս Յիւնանցն Ջսակի. և վասն հպարտութեան իւրոյ՝ ոչ գնաց յողջոյն Ասթուղիկոսին, այլ յերեկոյին կացեալ անգէն, և ի զիշերին կամեցաւ զազտ փախչիլ, և գնալ յԱշրեան. զոր և իմացեալ Միաբանիցն՝ ազդ արարին Ասթուղիկոսին. և առաքեաց զկնի նորա արս, և հասին նմա ի զիւղն Աաւակերտ. և կամեր զերծանիլ ի նոցանէ, և ելեալ ջորւով ի տանիս մի, և բլաւտունն, և անկաւ ինքն և ջորին ի տունն. և գնացեալ կալան գնաւ և կապեցին. և նստուցին ի վերայ ջորոյն, և առեալ տարան ի սուրբ Աջմիածին՝ և արկին ի բանտ: Աշւ գրեաց Ասթուղիկոսն թուղթ ի վերայ ամենայն Առաջնորդաց վանորէից՝ գալ ի դատաստան դատապարտելոյն Օնոփրիոսի. և եկին ամենեքեան հանդերձ իշխանաշուք արամբք: Աշւ անդ և Ասթուղիկոսն Աղուանից Տէր Պետրոսն՝ և արք փառաւորք Տուղայիցք, և յետ երկոց աւուրց հանին ի բանտէն զչարագործն Օնոփրիոս շղթայեալ, և կացուցին ի մջ բազմութեանց. և բերին զգարչելի զերն՝ որ գրեալ էր ՚ի Յամթոյ, և ետուն ի ձեռքն վարդապետի միոյ ընթեռնուլ ի լուր ամենեցուն: Աշւ ի ծագիլ արեգական մինչև ցերբորդ ժամ աւուրն ընթերցան, և ոչ աւարտեցաւ վայրահաշու թիւն նորա: Աշւ ասէ Պետրոս Ասթուղիկոսն, այլ զի՞նչ պիտոյ են ընթեռնուլդ և լսել գարչելի և աղտեղի խօսս, ահա լուսք ամենեքեան զհոյհոյութիւն և զաղտեղի զրոյցս դորա, և քնացեալն թղթին իբրև գնոյն իմա-

ցարո՛ւք, և թէ ունիք դատաստան ինչ՝ արարէք: Աւ ապա
 ասէ Խաչատուր վարդապետն՝ որ էր առաջնորդ Վոյլթան գա-
 ւառի, ո՛վ լիբր և անզգամ՝ յորո՛ւմ ժամանակի տեսեր այդպիսի
 գործ ի Միարանիցս, որ այդպիսի աղբ թափեցեր ի հոտեալ
 ունէդ²⁵): Աւ էր անդ այր մի Չուղայեցի, որ ունէր հերձուած
 ինչ, որում ասէին Սեաւ - Պետրոս, ասէ, յորժամ եկն Փիլիպ-
 պոս Աթթուղիկոսն Նսպահան, և սա Սարկաւազ էր նմա.
 յառուր միում երթայր դերձակն Թուովիկ ի քաղաքն, և սա
 զկնի նորա բացագոյն երթայր և՛ հայհոյէր. և ես զկնի սորա
 գնայի՛ և ասացի սմա, ընդ ո՛ւմ խօսիս սարկաւազ: Աւ սա
 ասէ, ո՛վ է սա որ գնայ առաջի մեր: Ասացի, «-ո՛ւմ²⁴») Թուովին
 է: Ասէ, սա է հերձուածող Թուովին: Ասացի, այո՛ւ Աւ ասէ,
 ահա տեսանեմ, զի հրեշտակ բարձր ի վեր քան զզլուխն կայ,
 և Բ դե ի վերայ երկուց ուսոյն նստեալ են, և դա խօսի ընդ
 նոսա: Աւ դարձաւ առ նա՛ և ասէ, որ յայնմ առուր տեսեր
 զհրեշտակս և զդես, այսօր ընդէ՛ր ոչ տեսեր՝ թէ զի՞նչ էր գա-
 րոց ի զլուխ քո: Աւ զայս լուեալ ծիծաղեցան ամենեքեան: Աւ
 ասէ Պետրոս Աթթուղիկոսն, զի՞նչ ասես, տո՛ւր պատասխանի:
 Ասէ (նոփրիտսն, թէ այսպէս և թէ այնպէս՝ եկեալ եմ առ
 ոտս ձեր, մեղայ: Ասէ Խաչատուր վարդապետն, զի՛նչ իցէ դա
 մեզայ. զի յայնմ առուր՝ յորում եկիր այսր, ընդէ՛ր ոչ գնացեր
 յողջոյն Աթթուղիկոսին, այլ ի զիշերի փախստական եղեալ,
 քակեցեր ևս զառն ողորմելի քրիստոնէին, և այժմ պատիր բա-
 նիւ կամի՞ս զերձանիլ ի պատժոց. այր անօրէն չարիք իւր որ-
 սան ի կորուստ: Աւ ելեալ Աթթուղիկոսն՝ առեալ մկրատ և
 խուղեաց զգանգուրն՝ և ասէ, ձեռս այս՝ որ եղի ի զլուխ քո,
 սա պատժեցէ զքեզ. բերանս՝ որ բացաւ ի վերայ քո, սա ա-

(25) Բերան կամ սիրտ:

(24) Արուեստագէտ, ճարտար, ձեռագէտ. 2) քաջ, փորձ, վարժ, կի՛մ:

5) յառուցիչ, վարժապետ:

նիճեացէ և նդովեսցէ զքեզ : Գայս արարեալ առաքեցին զնա
 և ելին չ մահահոտ և խաւարային բուրդ մի : Աւ կարգեցին
 ծառայ, զի հաց տացէ նմա, և կացցէ անդ՝ և աղօթեացէ վասն
 մեղաց իւրոց : Աւ կացեալ անդ առ բարսինչ, և վասն զարշա-
 հոտ լինելոյ բանտին՝ տկարացաւ, և ծանուցին Ասթուղեկոսին.
 և հրամայեաց հանել զնա անտի՝ և զնել ի վերնատուն ցամաք :
 Աւ առաքեաց յԱշրեան՝ և բերին զքոյր նորա Մուղում՝ և պա-
 տանի մի ընդ նմա, զի ծառայեացէ եղբօր իւրոց : Աւ կացեալ անդ
 մինչև ողջացաւ : Բայց յորժամ զայր ոք առ նա, և նա մտա-
 նէր ի ներքոյ մահճի, և վաչայր. և յորժամ ելանէին, նա նրա-
 տէր յուտել և ըմպել : Աւ յաւուր միում առաքեաց զքոյրն
 յԱշրեան, և ասէ, յայս ինչ առուր առաքեան զջորի իմ՝ յայս
 ինչ տուն ի զիւզն Աջմիածին, և այս ինչ այր ընդ նմա : Աւ
 ինքն ունէր բարեկամս ի սուրբ Աթոռն, և աղաչանօք մխարա-
 նեցոյց ընդ ինքեան. և ի գիշերի միում ընդ խաղաղանալ ժա-
 մուն՝ կախեցին զինքն ընդ պտրխպն, և պատանին ընդ նմա. և
 էր ջորին պատրաստ, և նստաւ ի վերայ նորա, և ի գիշերին
 այնմիկ զնաց յԱշրեան. բայց կայր երկիրդ : Աւ ոչ կարաց կալ
 անդէն, այլ կարեալ վարձկանս, և զնաց մինչ ի Ասխիճեան, և
 անախ ի Թաւրիզ և ի Ղաղուին, և զնաց մինչև Աստղահոտ :
 Աւ զնացեալ ի տուն խօճայ²³) Արդանին, և բաղում միջնոր-
 դութեամբ բաղմաց հաշտեցաւ ընդ Ասթուղեկոսին : Աւ եկեալ
 ի սուրբ Աթոռն Աջմիածին, և շքէր այսր և անդր՝ խորհելով
 չարիս :

Իշխանութիւն Աբախ Խանին:

Արաման եղև ի փոքր Շահ-Աբաս թագաւորէն Պարսից աւ. Ասմաթի խանն՝ որ էր իշխան Աբեանայ՝ զնալ ի Շահախի. և փոխանակ նորա աւաքեաց զԱբաս խանն՝ որ էր որդի Ամիր-գունայ-խանին, սյր ծեր և պակասեալ ևս ի լուսոյ. որ արար բարեկամութիւն ընդ Յակովբ Աթուղեկոսին, ոչ կարի ազահ, այլ չափաւորս Պա ետ սյզին՝ որ ի հօրէ նորա անկեալ էր յԱջմիածին՝ մերձ ի սուրբ Ասիսիմէն՝ Աթուղեկոսին Յակոբայ: Աւ հանապոզ երթայր ի սուրբ Աջմիածին՝ զբօսանայ տղազաւ. և ի ժամ ազօթիցն զնայր յեկեղեցին, նստէր աթոռոյ, և տայր երգել քահանայիցն, և ինքն ունկն զնէր: Աւ պատուէր տայր զբայն, զէ յինքնէ կերիցին, և ոչ զոր մի խօցիցին: Աւ յորժամ ելանէր ի գնալ, տայր պարզէ վանիցն: Ասև ի դատաստանս՝ իրաւարար և ճշմարտատէր զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց: Աւ ի սորա ժամանակին շքէր Օնոփրիոս ի վանորացս, և արծարծէր զչարութիւն իւր, և յիշէր զչարին իւր. որպէս հուր թարուցեալ ի ներքոյ յարդի, և կամ ի ծրարեալ ի վարչամակի. սյսպէս և սա զճաճուկ չարին իւր յիշէր աւ սյնտիկ, որք իրրև զինքն կին անուղիղ և յանդիմանեալ ի Աթուղեկոսէն. այժմ մի սրանեցոյց ընդ ինքեան, և զրեցին բազում հայհոյանօք սուտս ի Աթուղեկոսէն աւ Աղեակար վարդապետն, որ Պատրիարք(էր) Արուսաղէմի, թէ դու եկ ի սուրբ Աթոռս, և մեք քեզ տամք զԱթուղեկոսութիւնն Աջմիածնի՝ արքունական նամտիւք: Աւ ահա աւաքեցաք աւ քեզ զՕնոփրիոս վարդապետ, զե զքեզ փառաւորապէս բերցէ ի սուրբ Աթոռս: Զայս զրեցին, և ընդ հաւատարմաց իւրեանց աւաքեցին յառաջագոյն. և յետոյ զնայ Օնոփրիոսն զկի թզթոյն: Աւ եղև՝ զէ Աթուղեկոսն Յակոբ բերեալ զճեանա-

սուն աշակերտն իւր Իսահակ վարդապետ Մակուեցի՝ արար Ապխսկոպոս, և եղ ի տեղի իւր Աթոռակալ և Տեղապահ, և ինքն ելեալ գնաց ի սուրբ Աբուսաղէմ: Աւ այնոքիկ՝ որք միարանեալ էին ընդ Օնոփրիոսին՝ սկսան չարիս առնել Սահակին և սուրբ Աթոռին: Աւ եհաս համբաւս այս առ Աթուղիկոսն յԱւղոկիա քաղաք՝ որ է Թուխաթ, և դարձաւ անտի, և եկն դարձեալ ի սուրբ Աջմիածին: Աւ նոքա՝ որք կամին չարիս առնել Աթոռին, յորդորեցին զՕնոփրիոսն՝ և սուրբեցին հրաւիրակ Աղիազարին. և ելեալ գնաց մինչ ի Աարին: Իսկ Աղիազարն իրրև լուաւ զդառնայն Աթուղիկոսին, քամահասնս վարկաւ ինքեան՝ և ի խոր խոցեցաւ ի սրտի իւրում. վասնորոյ ժողովեաց զամենայն Ապխսկոպոսունս յայնմ նահանգի ի Բերիա քաղաք՝ որ է Հալապ, և օրհնեցաւ Աթուղիկոս ինքնազուխ: Աւ իրրև լուաւ Օնոփրիոսն, վաղվազակի գնաց առ նա խնդութեամբ. և միարանեցան ի միասին, և գնացին է ընտամալ, և առին արքունական նստս, որ է ի կողմանց Պարսից սեպուղիս մի՛ անցցէ ի կողմն Օսմանցւոց: Այլ և ետուն զիր՝ թէ յամենայն ամի յաւելումք ի դանձա արքունի Մմարչի: Աւ այնպէս կային նոքա խնդութեամբ ի վերայ չար արարմանց իւրեանց:

ԳՂՈՒԻ Խ.

ԳՂԱԸ ԱՄԼՈՂԻՆՆ Է ՍՊԱՆՈՒՆ:

Յորժամ եղև Աղիազարն Աթուղիկոս, էր յայնմ ժամանակին վարդապետ մի Աաֆայեցի Մարտիրոս անուն, որ էր Պատրիարք ի Աստանդնուպոլիս, և բարեկամ էր սա Աջմիածնայ, զի ի Յակոբայ էր ձևսնադրեալ Ապխսկոպոս: Սա գնացեալ առ վաճառականս՝ որք էին ի կողմանցն Պարսից, և էին անդ արք Բ, անուն միոյն՝ Միրզայ, և միւսոյն՝ Խոսրով՝ ի Շահուկ

գեղջէ՛ Ասխա՛նուանայ, արք. երեւելիք և մեծանուն. և սորա ընդ-
 դիմանային Ազղիազարին. և նա ունէր Մբրո անուն ոմն բարե-
 կամ. և ինքն Ազղիազար էր յոյժ ճարտարախօս և ճոռ ոմնորան,
 առնագրոյց և բաղդաւոր, պնդերես և աներկիւղ. որ և ճար-
 տարութեամբն իւրով ամենեցուն սիրտն առ ինքն ձգեաց՝
 զքրիստոնեայս պատիր բանիւ՝ և զտաճիկսն կաշառօք. քանզի
 փարթամ էր ընչիւք. և այսպէս զողտցաւ զմիտս ամենեցուն,
 և զարձոյց զսիրտս նոցա առ ինքն: Իսկ բարեկամք Աջմիածնին
 ոչ կամեցան առնել ինչ առանց Աթաբուղիկոսի. վասնորոյ միա-
 բանեցան ամենայն բարեկամք Աջմիածնի, և առաքեցին զնոյն
 Մարտիրոս վարդապետն հրաւիրակ առ Աթաբուղիկոսն: Աւե-
 կեալ նա ի սուրբ Աթոռն Աջմիածին յաւուրս պահոց Յայտ-
 նութեան, և ժողովեցան ամենայն Ըռաջնորդք փանօրէից, Ա-
 պիսկոպոսք և վարդապետք, և հարք, և անապատականք, և
 աշխարհական արք երեւելիք, և մեծաւ փառօք ուղարկեցին
 զԱթաբուղիկոսն ի Աստանդնուպօլիս: Աւ ժողովեցան առ նա
 ամենայն բարեկամք նորա՝ որք ի կողմանցն Պարսից՝ որք ի
 կողմանցն Օսմանեւոց, և առաքեցին զԱթաբուղիկոսն յԱն-
 դրիանուպօլիս՝ որ է Ընտրանա (Ատիրնէ կամ Ատրէնէ), զի տի-
 բէր թագաւորն Սուլթան - Մահմատ: Վնացին ընդ նմա Խոս-
 րովն և Միրզայն: Աւ կայր այր մի մեծ առ թագաւորն, որ բազ-
 մը ընդ թագաւորին ի սեզան, որոյ անունն էր Վայմաղ խան.
 սա էր բարեկամ Խոսրովն. և միշտ զնայր առ նա Խոսրովն,
 և բերէր նմա կոճաչ²⁶ հանդերձս, վաճառէր նմա՝ և առնոյր զզինն
 լիով. և այսպէս հաւատարիմ լինելով՝ սիրէր զնա Վայմաղ
 խանն՝ և ունկն զնէր նմա, և լսէր զբանս նորա: Ըյս Խոսրովս
 ծանոյց նմա վասն Աթաբուղիկոսին. և առեալ տարաւ առ նա,
 և ծանօթացոյց նմա Աւ դա՛կատեաց նմա զամենայն ինչ, և
 ծանոյց որ ինչ ի բնէ լեալ էր: Ըյլև եցոյց զԹուղթն Մահ-

(26) Կերպաս, զխալակ.

մաս թաղաւորին՝ որ աւուկալ էր Ֆիլիպպոս Աթուղիկոսին: Աշւ իմացեալ ծանեաւ զամենայն Աշայմազ խանն, և ասաց ցնտարն իւր, զոր ինչ ափցէ քեզ Վարդ, դու գրեա՛ւ արդու-հալ⁽²⁷⁾, յոյս ինչ աւուր երթոյ թաղաւորն է մեծ ջաճն⁽²⁸⁾ աղօթք ի կէս աւուրն, և դու սա զամենայն միարանս քո իւրեանց հանդերձին և Կաթնիլառի⁽²⁹⁾, և գնացեալ ի գլուխ պողոտային՝ յորժամ զայ թաղաւորն և տեսանէ զձեզ, և թէ վասն ձեր հարցանէ մեզ, մեք տամք նմա պատասխանիւ: Աշւ թէ ոչ հարցանէ, դուք առ սակաւ մերձ եկա՛յք, և ասացէք, սարսուռն արդուհալ-մայ մարտակ է յլա⁽³⁰⁾: Աշւ յայնժամ զոր ինչ Վտուուած կամեացի՝ զայն լիցիւ Օսոյս ասացէ՛ Աշայմազ խանն, և հրամայեաց գնալ ի տեղի իւր, և պատարաս լինել՝ զոր ինչ պատուիրեցի սանել մեծաւ զգուշութեամբ: Աշւ ի պայմանեալ աւուր ուրբաթու կէս աւուրն գնացին ի գլուխ բուն պողոտային՝ որ էր ուղիղ խկղրէն մինչև աւարան, և կանդնեցան միարանութեամբ: Աշւ ահա ելեալ թաղաւորն բողմութեամբ երթայր, և եմուտ ի պողոտայն, և հայեցեալ տեսանէ զսեաւ ժողովն՝ և տակց՛ Աշայմազ խանն, Ապլայ՛ զե՞նչ են սեաւքն՝ այնոքիւ: Ատէ Աշայմազ խանն, լուեալ է իմ՝ թէ պատրի ոմն եկեալ է յԱճամասանայ, և կամի համբուրել զոսս քո: Աշւ առաքեաց Աշայմազ խանն սուրհանդակ մի՛ զի ընդ առաջ զայցեն, և ունիւր Աթուղիկոսն յաջոյ ձեռին զԹաթիլառիին Ֆիլիպպոս Աթուղիկոսին, և ի ձախոյ ձեռն զարդն, և հա՛րսքն զձեռան՝ և լայր կակծանօք և դասն հեծանօք: Աշւ հրամայեաց արքայն սունուլ զթուղթմն, և խոնարհեցոյց շարապետն զգլուխն՝ և տակ, ուխտեալ է իմ՝ համբուրել զոսս թաղաւորին, և խմել

(27) Աղերսագիր, խնդրագիր:

(28) ճ-Վ. ժողովարան, աղօթարան:

(29) Խ-Ն. շէշի: հրովարտակ, գիր արքունի:

(30) Բարեկամս արքայ, քաղցրացո՛ զձեռհազ իմում խնդրագրի:

ձեռամբ տալ ի նա զԹուղթման: Աւ կոչեցին զԱթուղթեկոսն առ արքայն, և ետես զնա՝ զի լայր, սակ, մի՛ լար ընդէտը⁽⁵¹⁾, և էառ զԹուղթման: Աւ Աթուղթեկոսն կալեալ գոտս՝ և քսէր զէրեանն: Իսկ թագաւորն խոնարհեալ և կալաւ զնորուաց նորա՝ բարձրացոյց՝ և սակ, մի՛ լար բարոյ, զի զննդիր քո կատարեցից: Աւ բացեալ զԹաթիշարիփն՝ սակ, իմ է սուեալ սա, և ո՛վ է որ ընդդիմանայ անա, և բացեալ և արդն ընթերցեալ՝ սակ, յորում աշխարհի է Ռէքիլիսայն: Ասէ Վայմաղ խանն, ի կողմն Պարսից է: Ասէ արքայն, ընդէր ոչ երթայ առ թագաւորն Պարսից ի դատաստան: Ասէ Վայմաղ խանն, թշնամի սորա ի մերում կողմանց է: Ասէ արքայն, զնորդ կարիցէ ասնել նա իշխանութիւն յաշխարհին Պարսից՝ եթէ ի մերում կողմանց իցէ: Ասէ Վայմաղ խանն, լուր Սոթալի⁽⁵²⁾: Յի Ռ զլխաւոր տեղի աղօթից դոյ Հայոց, մինն ի քում իշխանութեան է, որ կոչի Աբուսաղէմ՝ ի կողմն Արապստանայ, և յամենայն ամի գան ուխտ անդ ի կողմանցն Պարսից բաղուէք և անթիւք, և տան մաքսս բազումս ի ճանապարհին, և Աբուսաղէմի անթիւտան դրամս, և յաւելու ի գանձ արքունի: Այլև յՎ ամին միանգամ առարեն յԱբուսաղէմայ յերկիրն Պարսից՝ և ժողովն զբազում ոսկի և արծաթ և զդիպակ հանդերձս, և բերեն յԱբուսաղէմ, և է նա օգուտ աղղի մերում: Իսկ է մերս կողմանէ ոչ զնան բաղուէք յԱջմիածին, և թէ զնան ևս, ոչ տան նոցա այնքան՝ որ ի բեանց կերածն և ըմպածն վճարէ: Աւ նոքա ևս առարեն յՎ ամին միանգամ Նուիրակ ի մերս կողմ, բայց ոչ տան օրպէս նոքա տան, այլ սակաւ, մեր ը տունն՝ նոցա մի տանն չափ ոչ տան, և զայն ևս Աղիազարն կամի չտալ: Աւ զայս ծանուցանեն Շահին, և նա պնդապահս տայ ասնել աշխարհին իւրոյ չզնալ Աբուսաղէմ, և զնուիրակն ևս արդե-

(51) Ծեր, հինաւորց:

(52) Սոթալի, բաղուտ, երջանիկ, երանելի, բարեբաղու

լուն, և այն պակասութիւն մեծ լինի թաղաւորութեան մերում,
 նա թէ և խոսովութիւն ևս անկանի ի մէջ Ռուց թաղաւորու-
 թեանց: Իբրև լուաւ զայս Խոնթկարն Մահճատ, սոսկացաւ
 յոյժ և ասէ, ց՛Այցմաղ խանն, հրամայեցաւ քեզ հոգալ զա-
 մենայն զործ զորա, և զզլուխ թշնամեոյ զորա ի մօտոյ բերէք
 առ իս: Չայս ասացեալ գնաց յաղօթանոցն: Եւ Ղայմաղ խա-
 նրն արար զամենայն՝ զոր ինչ հրամայեաց արքայն, երարձ ի դի-
 ւանէն ճ՛ մարչիլ ճաղապայն⁵⁵): Եւ հան խաթիշարիֆն՝ և ետ
 ցԱսթուղիկոսն. հրամայեաց՝ զի ամենայն հակառակք նորա հա-
 լածեացին ի դրանէ իւրոյ: Եւ ապա եկեալ Աղիաղարն առ նա՝
 և արարին հաշտութիւն ընդ միմեանս: Եւ գնաց Ասթուղի-
 կոսն յԱշուսաղէմ՝ և զարձաւ և եկն ի սուրբ Աթոսն Լջմիա-
 ծին փառաւորապէս, և վարէր զԱսթուղիկոսութիւնն, որպէս
 արժան էր առնէր զամենայն:

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Ղարչ Ասթուղիկոսն յԼջմիածին՝ և լինէլ ի քիողակոջ:

Մինչ էր Ասթուղիկոսն Յակոր ի Աոստանդնուպօլիս, միւս
 Երաս խանն էր յԱշրեան, և եկն փոխանակ նորա Սաֆի
 խանն՝ ազգաւ Լակզի: Սա ի գալն իւրում՝ երևեցոյց զինքն լաւ
 յաչս ամենայնի. բայց յետոյ եղև չար. և յաւուր միում ե-
 լեալ գնաց ի զբօսանս, և եհաս մինչև ի ծովն՝ զոր Ասթուղի-
 կոսըն արարեալ էր, ետես զծովն և զայդին, և զգեղեցկութիւն
 վայրացն, ցանկացաւ նմա. և առաքեաց առ Աթոսակալ Մաս-
 թէոս վարդապետն, և խնդրեաց զտեղին: Իսկ Աթոսակալն պաշ-
 տասխան արար, թէ ո՛չ կարեմ տալ. զի տէր զորա է յԱշ-

(55) Մ--է--ն, անշառուն, բաժանուն, 2) մարտ, հարկ, մուտք,
 5) վարձ:

խորհին Հայոց, գուցէ եկեացէ՛ և անարդանս և նախատինս արկցէ՛ մինչև լինիմք կատակս Չայս իրբև լուաւ, ի խոր խոցեցաւ, և որպէս զսլաք եմուտ ի սիրտն նորա: Աւ եղև զալ Յակոր Աթուղիկոսին յԱթոռն իւր ի սուրբ Աջմիածին. և զընացեալ առ խանն, և տարեալ ընդ իւր աղերս ըստ պատշաճին, և խօսեցան բազումս վասն աշխարհին Օսմանցւոց պատերազմին և վասն այլ բազում իրաց: Աւ եղև դարձեալ զալ խանին յԱջմիածին. և զնացեալ ի զննին առ ծովն, այժմ ևս խնդրեաց խանն զծովս: Եսէ Աթուղիկոսն, զեա՞րդ տաց զնա քեզ, քանզի կեանք մեր և կենդանութիւն՝ նա է ի սեղի սերմանելոյ, և հանգստարան միարանից մերոց: Եսէ խանն, փոխեալ զնա ընդ այգւոյ, և կամ վաճառեա՛ւ: Եսէ Աթուղիկոսն, մեք զնա լաւ՞ արարաք Աջմիածնի, այլ ո՛չ զոյ հնար ելանել նմա ի դրանէ՛ նորա: Աւ աստ ևս խոցեցեաւ խանն. զի Բանգամ արհամարհեալ եղև բան նորա. և հնարիւք կամէր յորոգայթ արկանել զԱթոռն: Աւ ասպ յետ առուրց զնաց Աթուղիկոսըն առ խանն՝ և ասէ, ես կամիմ զնալ առ Շահն, և առնուլ հրաման ի նմանէ վասն իմ: Եսէ խանն, զու մի՛ զնացես, մեք աստի հոգասցուք զբանն քու: Եսէ Աթուղիկոսն, զոյ պարտս ի վերայ մեր բազում, զնամ ժողովել անտի՛ և հատուցանեմ ըզպարտսն: Եսէ խանն, աստ առցուք ի վաճառականացն՝ և տացուք զպարտս քու: Եսէ Աթուղիկոսն, եթէ առնուիք ի վաճառականաց, ուստի՞ հատուցանեմք նոցա. քանզի դոն և գործք մեր ի դրան արքային, և վասն այնոցիկ ևս զնամ հոգալ: Չայս տասցեալ՝ ելեալ զնաց, և յետ առուրց ել և զնաց, և ևհաս մինչև ցԱստապատ: Իսկ իշխանն խորհեցաւ ի մտի իւրում՝ և ասէ, ես բազում անարդանս ասացի նմա, մի՛ գուցէ երթեալ զանկատեսցէ յինէն առ Շահն ընդ այլ դանկատաւորացն, և փորձութիւն բերցեն ի զլուխ իմ: Աւ վաղվաղակի առաքեաց զինի նորա զինուորս՝ և ասէ, ուր և իցէ նա՝ գտեալ՝ ածէ՛ք առ իս: Աւ զնացեալ զօրականացն յԱստապատ, և բռնութեամբ բե-

րեալ հասուցին յԱրևան, և ծանուցին իշխանին, Նշւ կոչեաց
 առ ինքն՝ և ասէ, ևս ասացի քեզ մի՛ գնալ, զի աստի հոգաւք
 զգործն քո. արդ երթեալ նիստ յԱնապատն Արևանայ, և ևս
 հասուցից զպարտս քո: Նշւ այսպէս է զիսպահոջ արար զնա. և
 ևս պահապան նմա Արաս-անուն ոմն տաճիկ, և պատուիրեաց
 նմա զգուշութեամբ պահել՝ զի մի՛ փախիցէ: Իսկ Աթուղի-
 կոսն առաքեաց առ նա պատգամն խիստս՝ և ասէ, ևս երթա-
 յի առ ոտս Շահին, և դու կալանաւոր արարեր զիս որպէս
 մահապարտ: Արդ թէ արժանի եմ՝ մահուս պան զիս, ապա թէ
 ոչ՝ ընդէ՞ր կամ ի բանտի: Իսկ իշխանն առաքեաց առ նա՝ և
 ասէ, ոչ սպանանեմ զքեզ և ոչ արձակեմ, այլ այդր կաց
 մինչև մեռցիս: Նշւ ինքն ժողովեաց զամենայն փարթամ՝ և մե-
 ծատուն մարդիկ, և էտո ՚ի նոցանէ: Ու՛՛՛ թուման զրամ. և
 պատճառ եղ՝ թէ աթոռին պարտն տամք, և յետոյ ձեզ հա-
 տուցեն լշմիածնի նստողքն: Նշւ պատրեաց զամենեսեան, և
 ինքն լափեաց, և ոչ ևս նմա փողմի: Նշւ այսպէս արար զԱթու-
 ղիկոսն կալանաւոր, և ինքն կայր սնտոխ յուսով:

ԳՎ՝ ՈՒՒ ԻՒ ԻՒՒ.

Փախուստ Աթուղիկոսն և կարասի իւնին:

Չոր ինչ արար նա ընդ Աթուղիկոսն՝ ոչ խնցաւ թէ ի
 կորուստ անձին իւրոյ արար: Քանզի զբամասեալքն՝ յորոց
 առեալ էր խանն՝ յոմանց Ժ թուման, յոմանց Ի՝ որպէս գրե-
 ցաք, սոքա գային առ Աթուղիկոսն՝ և խնդրէին զգրամն. գա-
 յին և գնային, և ոչ էր հնարս առնլոյ: Նշւ ասէին, դու ջանա
 ելանել այտի, և մեք գատ առնեմք Շահին ի Խանէն, և զբա-
 մըն մեր առնումք շահուն ի դմանէ: Իսկ Աթուղիկոսն թէպէտ
 էր ի զիպահոջ, այլ յամենայն օր ելանէր և գնայր ուր և կա-
 միր: Նշւ եղև՝ զի ի Յունաց աշխարհէն գայր կարաւան ի Ա-

բարատ: Եսէ՛ Աթոռ զիկոնսն ցԵպաղն՝ որ էր պահապան նմա,
 եկ զի երթիցուք ընդ առաջ կարաւանին: Եսէ՛ Եպաղն, զո
 ինձ դործ ինչ՝ ես ոչ կարեմ՝ դալ, երթ դու: Եւ էր օրն այն
 շամբարձում Տեառն: Եւ շայրապեան զամենայն կարասի
 իւր Բ աւուրքք առաջ առաքեալ էր յԵրտաւիլ, և յայնմ
 աւուր զկարասի իւրոյ անձինն Բ բեռն առաքեաց յԱղևարդ
 գիւղ, և ասաց մնալ առ արին ջրոյն՝ և հայել ինձ. և ինքն ի
 կէս աւուրն հեծաւ զջորի իւր՝ և առաջի արկեալ զԱ շարդան
 սուրհանդակն, և յիշեաց անուռնն Յիսուսի Վրիստոսի՝ բարե-
 խօս արարեալ զՏօնն, և ել ի ճանապարհ: Եւ ի վերայ Վորա-
 գեղոյ գնաց առապար ճանապարհաւ, և մերձ ի մտանել արե-
 գականն՝ եհաս յԱղևարդ. և առեալ անտի Բ արս քաջասիրտս
 և աներկիւղս թուանքով, և ընդ նոսա գնացեալ ի դաւառն
 Վիգ ի գիւղն Չորոյերան, որ այժմ՝ ասի Վուլաւտի, և անտի
 և ս առեալ բարեպաշտ սյր մի՝ Եւաբի անուռն, և անցեալ ի
 Տաշիբ, և գնաց ի Լօռի ի գիւղն Վսեղ: Եւ անտի և ս առեալ
 արս երկս, և եղեն բաղումք. և անցեալ գնացին ի կողմն Եղ
 ուանից ի Բարկուշտ և մինչև ի սահմանս Պարսից, և հասին
 յԵրտաւիլ. և էա զճամբարն իւր՝ զոր առաքեալ էր առս-
 ջադոյն, և ելեալ անտի՝ և գնաց եհաս յԱսպահան. և այսպէս
 գերծաւ, և կայր նա յԱսպահան: Իսկ տաճիկն՝ որ պահէր զնա՝
 եկն յանապատն, և տես՝ զի ոչ էր անշ, գնաց ի սրանդովն ի մեջ
 կարաւանին, և ոչ ետես զնա: Վնաց յԱջմիածին, եհարց, և
 ոչ ոք գիտէր զնա. դարձաւ և եկն յանապատն Երեւանայ, այլ
 և ոչ զոյր: Եւ էր անդ Պարկուադ մի Յակեվո՛ անուռն Ջու-
 զայեցի՛ մականուռնն Բհամ՝, սսէ, ահա նա փախեալ (է),
 եկ զի մեք և ս փախիցուք, զի մի՛ նեղեցեն զմեզ: Եսէ՛ Եպաղն,
 դու միայն ես, եթէ փախիցես՝ կարող ես. ես զեւրդ փախեայց,
 զի տուռն իմ աւար առնեն, գնացեալ ասացից խանին: Եւ էր
 խանն ի Ատաէս դաւառի ի վերայ ականց աղբերացն՝ որ ասի
 Վռիս - պուլաղ, որ է Խ աղբիւր, անդ յապահոյց լինիւր: Եւ

գնացեալ Ապագն պատմեաց խանին: Աւ նա դիտէր՝ որ կորուստ
 եղև ինքեան փախուստ նորա, և բարկացեալ ի վերայ Ապագն՝
 և էառ ի նմանէ տուղանս Ա թուման. և ապա թողեալ անդ
 զհարձն, և ինքն միաձի ելեալ զօրօքն գնաց Արևան, և առա-
 քեաց յամենայն վանորայս և անապատս՝ զիւզս՝ որոնել, և առ-
 նել զիր ամենայն ումբէ, զի ով ոք տեսցէ զնա՝ կալեալ բեր-
 ցեն առ ինքն. և շրջեցան յամենայն երկիրն, և դարձան ունայն:
 Ապա առաքեաց զեսպանս փութագնաց ընդ ամենայն կողմանս
 աշխարհի՝ ի Ալբացտուն, ի Վանձայ, ի Թաւրէզ, ի Ախա-
 շուան, ի Խոյ, ի Աբաս, յԱխլցիսէ, և յայլ կողմանս, գնացին՝ և
 ոչ տեսին զնա. և թէ՛ տեսին ևս, յորդորեցին զնա ի գնալ:
 Յետ այսորիկ ժողովեաց ամենայն վանորէից Առաջնորդս, և
 զեղորէից տանուտեարնն, և զգաւառապետն, և զամենայն
 մեծամեծն՝ ի քաղաքն Արևան. և ինքն զրեաց բազում ամ-
 բաստանութիւնս, և զոր ինչ չարիք՝ զոր ինքն գործեալ էր,
 զայն ամենայն յօդեաց ի վերայ Աթուղիկոսին. և ձեռամբ
 պնդադեսպանի առաքեաց առ Շահն, և պատուիրեաց՝ զի մի
 տեսցէ Ահմադ - Տօլուաթն, զի թշնամի իմ է ասէ: Աւ զը-
 նացեալ զեսպանն՝ այլում ձեռամբ հասոյց զթուղթն առ Շա-
 հն. մինչդեռ ընթեռնոյր Շահն զթուղթն, եմուտ Ահմադ
 Տօլուաթն ի ներս, և ետ ի նա զթուղթն. և ընթերցաւ զկէս
 թղթին՝ և ասէ, Ասիի - զուլի խանն քակէ զերկիրն, և ինքն
 զիւր վնասն գնէ ի վերայ սեւազլտոց. և պատառեաց զթուղթն,
 և էարկ ի հուր՝ զոր պատգարակօք եղեալ էր վասն ծախ ըմ-
 պելոյ: Իսկ Աթուղիկոսն յորժամ եհաս յԱսպահան, նախ
 գնաց առ Ահմադ Տօլուաթն, և ասաց նմա զամենայն՝
 զոր ինչ կրեաց նա ի խանէն, և զգործս Յունաց աշխարհին:
 Իսկ Ահմադ - տօլուաթն ասաց, զրեա՛ արդ, և զոր ինչ
 կամիս, և ես տաց զնա Շահն: Իսկ նա գնացեալ նախ
 պատրաստեաց յիսուն ոսկին՝ որ սահմանեալ էր առաջին
 Աթուղիկոսացն տալ Շահն վասն իւր ուղտովն: Աւ ապա

առաջապահ⁽⁵⁴⁾ գաղտնի խորոյ ի նորոգ թագաւորէն՝ քահանայ⁽⁵⁵⁾ մեծաւն, և ճարճանէայ⁽⁵⁶⁾ պատկեր մարդոյ, ժական ոսկի, ժահալ⁽⁵⁷⁾ ոսկի, և այլ ինչ պատշաճաւոր, գրեաց և զիր գանգատանաց ի խանէն, և էր պատճէն այս. թէ ի բնէ է ամենայն ազգ շայոց՝ ուր և իցէ՝ թէ՛ յաշխարհին Օսմանցւոց, թէ՛ ի Ֆրանդաց, թէ՛ շնդկաց, թէ՛ Մոսկովաց, և ուր և դտանի յազգէն շայոց, ամենեքեան հնազանդին Աջմիածնի՝ որ է ի ներքոյ տէրութեան քում. և ըստ օրինաց մերոց հարկս տան բնակչաց Աջմիածնին, և նորա զարբունական հարկն տան: Աւել ի մերում ժամանակի յաշխարհին Օսմանցւոց բարձին զայն՝ և ոչ կամկին տալ. և թագաւորական հրամանաւ հատին զայն: Աւել մեք յուսացաք ի Շխ-Սաֆու օճախն, և զնացաք առ Խոնթկարն բազում պարտօք և չարչարանօք, թագաւորի խաթիշարիֆօվն, և հազիւ կարացաք դարձուցանել առ ի ներքոյ տէրութեան քում: Աւել յորժամ եկաք ի մերս յաշխարհ, և զոր ինչ արժան էր՝ աշխրսեցաք խանին, և առաք ի նմանէ հրաման՝ զալ և համբուրել զհոգս ոտից քոց. և եկաք Չաւուրց ճանապարհ. և խանն առաքեալ դարձոյց զմեզ յետս, և եղ ի բանտի. և յազաղս մեր՝ զամենայն մեծամեծն կալեալ տուգանեաց, և զերկիրն ամենայն զընացին ի կողմն Օսմանցւոց վանն ազահութեան նորա: Աւել մեք զերծեալ փախստեայ եկաք առ ոտս քո. և եթէ արժանի եմ մահաւ, արիւն իմ շանց քոց լիցի կերակուր: Չայս և այլ զոր ինչ պակասութիւն արարեալ էր՝ գրեաց զամենայն. եղ ընդ նմա զխաթիշարիֆն Խունթկարին, և ձեռամբ Ահմեթալ-տօղթաթին՝ որոյ անունն էր Շխալի խան, առաքեաց առ Շահն: Աւել Շահն տեսեալ զխաթիշարիֆն, ասէ, եթէ Խունթկարն

(54) Իժուարացոք խանեալ զբառս զայս՝ և զնշանակութիւնն:

(55) Գեհրէդ-բէյ. սաթեայ, բազմագունի ակնեայ:

(56) Մեհմէտ-կորդիոնեայ, բուստեայ:

(57) սահաթ. ժամացոյց:

զմերն սիրէ, մեք ընդէ՞ր ոչ սիրեմք, (զի)Սաֆիխանն սյրքան չար
 բիբրդ բերէ ի գլուխ նորա: Հիշեցուցին նմա և այլ գանդատա-
 ւորաց բանքն: Եւր անդ և Եւակղաց խանն, և նա ևս ասաց,
 Սաֆիխանն այնքան ապրանք առաքեաց ի առն իւր, զի ես
 Հ թուաման մաքս առի, թող զրեռանցն: Եւուաւ զայս Շահն,
 և հրամայեաց զրել առ Սիրզայ Կարահիմն՝ ի Թուրէզ, որ
 ասէին շատրթ՝ ծան Սազրի, զի գնացէ յԱրեան, և զՍաֆի-
 խանն և զորդի նորին Մէհուդ-այի անուն ըմբռնեալ կապեցես,
 և զառն նորա աւար առցես, մինչև ցիանանց ոտաց շորն ևս
 հանցեն, և զինքն և զորդի իւր առաքեցեն կապանօք ի բերդն
 Ղալայ ի Գուլայի, որ էր բերդ Սարգաջրի: Եւ կապեալ զնա՝
 ետ ի ձեռն Բայադ Եպաղին՝ զոր առաջն զրեցաք զև կնոջան: Եւ
 ոմն Սարուխան առաքեալ ի Շահն՝ նատոյց անդ Տեղա-
 սրահ մինչև խան եկեացէ: Բայց յորժամ եհաս հրաման Շա-
 հին առ Սիրզայ Կարահիմն, էստ ընդ իւր Եւայր ևս, և գնա-
 ցեալ հասին մինչ ի դաշտն Շարուբայ. և լուան՝ թէ խանն ի
 Ատայս է ի վերայ բազմութեանց աղբերացն. և ի վերայ Գառ-
 նուոյ գնացին թագնարար, և ելին ի գլուխ բլրի միոյ. և հայե-
 ցեալ նշանեցին զվրանն. և նիչ արարեալ գնացեալ մտին ի
 վրանն, և ոչ զոյր դք անդ, բայց միայն փոքրիկ մանուկ որդին
 իւր խաղայր ընդ նմա: Եւ Բեքին նոքա՝ բարձրացուցին զլսի-
 տրն՝ սյսինքն թօփուզն, և կարկառեցին ի վերայ նորա՝ ասե-
 լով, կալանաւոր ես Շահին, մի՛ շարժիր: Եւ նա ասէ, բարի է,
 ցոյց ինձ աղամ Շահին: Եւ նոքա հանեալ ետուն ցնա. և
 առեալ համբուրեաց՝ և եղ ի վերայ գլխոյն: Եւ իրբև ընթեր-
 ցաւ, եղ զձեռն ի վերայ ձեռացն՝ և ասէ, կապեցէք: Եւ նոքա
 մատուցեալ մերկացուցին զնա՝ և կապեցին զձեռս յետս, և
 եղին շղթայ յոտան, և մանուկ որդի նորա լայր. և ասեն, մի՛
 լար. և մնաց մինն անդ, և Եւ գնացին ի վրանս կանանցն, և
 հանին զնոսա արտաքս՝ Ճիճվարով, Ճիճվարով, Ճիճվարով, ոռնա-
 ով, հայհոյելով, աղաղակելով: Իսկ Թուրքերն մերկացուցին

զապնիւ հանդերձս նոցա, և զգեցուցին այլ հանդերձ, և ե-
զեալ ի վերայ ուղտու՝ առաքեցին Աշրեան: Աւ Ք տաճիկ
փութացան ի բերդն, և փակեցին զղրունան, և զրեցին զամե-
նայն ինչս նորա յարքունիս: Աւ այլն արարին այնպէս՝ որպէս
և զրեցաք:

ԳՒ ՈՒԻ Ի ԳՒ

Թաղաւորեան Շահ Սուլթանին:

Օկնի փոքր Շահ-Սրասին թաղաւորեաց որդի նորա Շահ
Սաֆին՝ մի ամ: Օկնի սորա՝ եղբայր նորա Շահ Սուլթանն ի
Ռաճ՝ ԺԷ թուին: Բայց ասէն վասն սորա՝ Շահ-Սաֆին ինքն
զոչ, և ունէր անուն այլ. և յորժամ թաղաւորեաց՝ անուա-
նեցին անուն հաւուն իւրոյ Շահ-Սաֆին: Աւ ի թաղաւորելն
իւրում՝ իսկոյն տկարացաւ. և ասէ, անունս այս ոչ եղև ինձ
ուղիղ. և փոխեցին զանունն, և եղին Սուլթանն: Աւ ոմանք
ասացին, ոչ է սա Շահ-Սաֆին: Այլ յորժամ Շահ Սա-
ֆին եղև Շահ, սկսաւ զործել շնութիւն պղծութեան, և
բռնութեամբ տայր բերել զկանայս մեծամեծ իշխանացն՝ և
շնայր ընդ նոսա: Հաւուր միում տարաւ բռնութեամբ կին ու-
րումն իշխանի. և ոչ կամեր կինն: Այսանորոյ առեալ կնոջն
զանակ փոքրիկ՝ և եղ զայն գաղտ ի ծոց իւր՝ և գնաց: Աւ
յորժամ հուպ եղև Շահն առ կինն, նա զՅուդիթայն արար
ընդ երկրորդ Հողէփեռնեայ, հարեալ զզանակն ընդ կոկորդն,
և այնպէս սատակեցոյց. և ինքն ելեալ՝ արտաքս՝ ասէ ցներքի-
նիս կանանց, արդ պատուեցի Շահն ձեր ըստ արժանոյն իւրոյ.
զայս ասացեալ՝ ել և գնաց աներկիւղ: Աւ ներքինեացն մը-
տեալ տեսին՝ զի թաւալէր ի մէջ արեանն. և զաղտ կորուսին
գնա: Աւ բերեալ զեղբայր նորա Սուլթանն թաղաւորեցուցին:
Արդ թէ սուտ և թէ իրաւ՝ մեք պսպէս լուսք որպէս և զրե-

ցար: Ե՛հա այս Շահ Սուլէյմանս է՛ որ բմբռնեաց զՍաֆի
 խանն, և պատուեաց զՆահոր Ասթուղիկոսն: Եւ սա եկն շե-
 րակլ թուռն թամբաղի, զոր պատմեցուք յետոյ: Եւս Շահ
 Սուլէյմանս ունէր որդի մի՛ կարի քօջ և ուժեղ, և կարի ի
 նետաձգութիւնս. և պահէր զնա հայրն վասն թագաւորու-
 թեան. և ուր և գնայր՝ տանէր և զորդին, արկեալ զիւրեա-
 ղթուրն և զկսպարձս նետիցն, զաղեղն: Եւ յաւուր միում
 մտեալ Շահն ի բուրաստանն՝ և զորդին առաջի իւր, և հա-
 նեալ զնետն եզ ի յաղեղն, և եհար զծառն. և էանց նետն
 թափանց յայն կողմն ճանտսրի ծառոյն: Եւ զայն տեսեալ
 հայրն՝ ռիացաւ ընդ որդւոյն, և կամեցաւ կորուսանել զորդին.
 բայց ոչ յայտնի: Եւ զաղտ ասէ ցնեբքինսպետն, յորժամ
 գայ նա ի մէջ հարձին, ի ննջելն իւր հարէք և սպանէք զնա՝
 և զաղտ կորուսէք: Եւ ծանուցին մօր նորա. և զնաց մայրն, ա-
 զաչէր առ սկեսուրն իւր՝ որ մայր էր Շահին, և ասէ, որդին
 քո կամի սպանանել զորդի իմ՝ աղաչեմ զքեզ վասն Աստու-
 ծոյ և արեշատութեան իւր՝ մի՛ տայք կսկիծ սրտի իմոյ մահ-
 ւամբ նորա. այլ տարեալ հեռացուցէք իւրով մահուամբ մե-
 ոանել: Եւ զնացեալ մայրն աղերսէր որդւոյն մի՛ հեղուլ զա-
 րիւն, և լիցի մեզ սուգ: Եւ Շահն ասէ, արարից զնա ըստ կա-
 մաց քոց: Եւ ասէ ցորդին, երթ ի Պահրապատ, և անդ կաց-
 ջեր մինչև կոչնցից զքեզ. և պատուիրեաց տանողացն, թէ
 յորժամ հասանէք ի տեղին՝ սպանէք զնա, և զզուին բերէք
 առ իս: Եւ առեալ զնացին. և ի միում աւուր եմուտ Շահն
 ի մէջ կանանց, և ընդառաջ եղև նմա մայրն իւր՝ համամայր
 քոյրն և մին ի կանանց՝ չօր իւրոյ. և ոչ իմացաւ թէ քոյրն իցէ,
 և էարկ զդաստառակն ի զերայ նորա՝ որպէս թէ գնացէ ընդ
 նմա ի զործ մեղաց: Եւս մայրաթիւն, քոյր քո է դա. և բար-
 կացեալ առ այն, և հանեալ զթուրն, և եսպան զքոյրն և ըզ-
 մայրաթիւն. և ելեալ զնաց: Եւ իսկոյն բերին զպատգամ սպան-
 ման որդւոյն, և ապաշաւեաց զժահ երիցն. և ի կսկծոյն գի-

ւահարեալ խելագարեցաւ, և խօսէր վայրասպար. և բանայր
զառնացի անդամն՝ և քսէր ընդ որմունսն, և անկեալ յերկիր
թաւալուր: Աւ Կիրքինասպետն ծանոյց Աշտիմալ-Տօլուաթին.
և կորուսին զնա ծածկարար. որ թաղաւորեաց ամն Իւ: Աւ Ե.
զին ի ակզի նորա միւս որդին Հիւսէին ի թուին Ռ՝Ն՝Ի՝Գ՝:

Գ՝Լ՝ՈՒՒՒ Ի՛Գ՝:

Ա՛Ր՝Ն՝Ն՝Պ՝ Օ՛Ն՝Վ՛Ր՛Ն՝Ն՝:

Արպէս և գրեցար՝ թէ Ազիտազարն և զև Աթուղիկոս, և
Օնոփրիոսն զնաց առ նա, և միարանեցաւ ընդ նմա ամենայն
սրտիւ. և քարոզէր ճարտարութեամբ. և անուանեաց զԱզիտա-
զարն երկրորդ սուրբ Աուսաւորիչ. և վասն ճաշտ սրախօսու-
թեան և ճոռամարան արագ արագ զրուցելոյն՝ անուանեցին
զՕնոփրիոսն՝ Աարիուտ. և էր ընդ Ազիտազարին համախոհ: Աւ
յորժամ զնաց մեծ Աթուղիկոսն Յակոբ ի Աոստանդնուպօ-
լիս, բազումք եկին առ նա. և իբրև զիտաց Աարիուտն՝ թէ ոչ
կարէ զիմամարտել ընդ արեղական, արար կագ ընդ համախո-
հին իւրոյ Ազիտազարու, և կեղծաւորեալ՝ ասէ՝ զինքն որպէս
թէ՝ զզջացեալ, եկն առ Աթուղիկոսն Յակոբ, անկաւ յոսս
նորա, և ասէ, ահա ծանեայ զանօրէնութիւն իմ՝ և զբարե-
բարութիւն քո. մի յիշեր զչարն իմ: Իսկ մեծ Հայրապետն
հաւատաց սուտ և նանկի բանից նորա, և ետ նմա թուղթ, և
առաքեաց ի սուրբ Աթոսն Աջմիածին՝ լինել անդ Աթոսակալ:
Աւ եկեալ նստաւ փքացեալ Երգ անհնարին է հրոյ թողուլ
ղայրեցողութիւնն. և հողմոյ՝ ցրտութիւնն, և առն ամբարշտի՝
զչարութիւնն: Վանդի յորժամ եկն սա ի սուրբ Աթոսն Աջ-
միածին, սկսաւ նոր չարիս գործել. և եհան մուրհակ սուտ՝
այսինքն Խաճառու՝ վասն Օսպարիա վարդապետին, թէ Յ թու-
ման պարտի ինձ: Միւս ևս չար մուրհակ, թէ ես Օսպարիա

վարդապետս ունիմ Ս թուման է Յօհանավանք՝ թէ զրամ և թէ սյլ ինչ, զայն ամենայն ետու ի ձեռն հոգևոր որդւոյն իմոյ Օնոփրիոս վարդապետին, զի՛նչ որ նա հաճեսցի՝ այնպէս արասցէ: Ա թէ որ հակառակեսցի նմա, զամենայն ինչ իմ յարունիս լիցի: Յուցեալ զայս Բ գիրս, և պահանջէր Յ թումանն խստութեամբ: Իսկ Յովհաննէս վարդապետն՝ որ նստեալ էր ի տեղի Չաքարիային Առաջնորդ է Յօհանավանք, ի տարակուսի լեալ, և անձարացեալ ո՛չ զիտէր՝ թէ զի՛նչ արասցէ, զի ոչ ունէր նա լեզու հրապարակախօս լինել: Ա անորոյ ողորմութիւն ի Տեառնէ կհաս նմա: Քանզի եկն յԱստահանայ այր մի Տուղայեցի Աղամալ անուն, և էր նա բարեկամ Չաքարիս վարդապետին, և յոյժ սիրելի Յօհանավանից, որ ունէր մուրհակ բազում վաճառականաց, որ արարեալ էին զնա յինքեանց տեղի՝ տէր ընչիցն իւրեանց, զի ուր իցեն պարտատէրք՝ նոքա տացեն զպարտս իւրեանց Աղամալին: Աւ էր ի մէջ Տուղայու մեծ ոմն Սափաաղ անուն, որ էր աւագ Տուղայու, և եղբայր Օնոփրիոսին Պօղոս անու: սա պարտ էր խօճայ Սափաաղին Ը թուման ձեռագրով իւրով. այժմ եկեալ Աղամալն խնդրէր զԸ թումանն: Առաւ և զսուտ մուրհակն՝ որ վասն Յօհանավանացն արարեալ էին. կալաւ Աղամալն զՊօղոսն, և եղ կունդ ի պարանոցն. և կախեալ ի զրան բերդին՝ այնքան հարին փայտիւ զոտսն՝ մինչև առին զսուտ մուրհակսն, և պատակցին: Բայց . . .⁵⁸) թուման անցին ի Պօղոսէն Ը թումանէն: Աւ յետ զնալոյ Աղամալն՝ արար միւս ևս չարութիւն Օնոփրիոսն. զի զարձեալ արծարծեաց զՅ թումանն Յօհանավանից, ասէ, բռնութեամբ տոխք զմուրհակն իմ. վասնորոյ տուք զՅ թումանն իմ. և ճշտիւ պահանջէր: Աւ ի նոյն աւուրըն եկն Սաթուղիկոսն յաշխարհէն Յունաց, և սաստեալ լոկ-

(58) Ի բնագրին եղծեալ գոլով թուադրին՝ չէ յայտ թէ արդեօք Ծ. Ի կամ Խ. կցէ:

ցոյց զնաւ Եւ զի համառօտ պատմեցից զպատմութիւն նորա
չարութեանն. և յորժամ ի զիպահոջ եղև Աթուղիկոսն,
եւ նմա Նուիրակութիւնն զաւատին Վեղամայ: Էջորժամ փա-
խեաւ Աթուղիկոսն, եթող զՆուիրակութիւնն, և եկն՝ եղև
բարեկամ խանին. և խորհէին զչարիս վասն Աթուղիկոսին.
ամենայն օր նոր համբաւ հանէին՝ թէ վասն Օնոիրիոսին կա-
թուղիկոսութեան ռազամ է զալիս: Եւ յորժամ կորճանե-
ցաւ խանն, Աոր՛ու ոն անկաւ ի տարակուսանս. վասնորոյ
անձարացեալ՝ և ինքն ելեալ զնաց յերկիրն Պարսից, զի զո-
նեա՝ հաշտեցի ընդ նմա Աթուղիկոսն: Եւ հասեալ ի զիւզն
Վիդրայ, և ահա եկին ի զիւանապետէն արք՝ և ըմբռնեցին
զնա, և եղին կուճոյ ի պարանոցն, և առեալ տարին մինչև ի
Չանկեան քաղաք. և անդ եղին զնա ի պահս, և ինքեանք զը-
նացին ի Վաղուի: և ծանուցին Աթուղիկոսին. և նա բար-
կացեալ ասէ, որոյ հրամանաւ արարիք զայդ, զի ես ոչ զիտեմ
Մանն, հրամանաւ զիւանապետին արարաք: Եւ տպա հրամա-
յեաց Աթուղիկոսն արձակել զնա՝ և բերել առ ինքն. և ե-
կեալ առ նա՝ և արար սէր ընդ նմա. և ետ ի նա վերակացու-
թիւն զործոց տանն. և միատութեամբ սէր առնէր ընդ նաւ
Իսկ չարն այլ ոչ զաղարէր զազանի առնել զլրութիւնն:
Քանզի առանց զիտելոյ Աթուղիկոսին արար պարտս բազում,
և հոգայր չարութիւն, զոր յետոյ զրեցից: Իսկ Աթուղիկոսն
միւսանգամ պատրաստեաց աղերս. և զրեաց արդ, և առեալ
զնաց առ Շահն, և մատոյց աղերսն և արդն: Եւ Շահն ա-
սաց, ես վաղուրեմն ետու զմա հրաման, զեռես սնտ է զաւ
Մանն մեծամեծքն, ո՛չ զոյ զմա ռազամ, վասն այն ոչ կարէ
զնալ: Եւ հրամայեաց Շահն տալ ռազամն՝ և զարքունական
խիլայն ըստ սովորութեանն, զեղեցիկ պատմուճան ոսկենկար, և
գօտի պատուական, և սամուր վերարկու, և զլեոյ քճամբ՝ որ է
մանտիլ, և երկվար զօրեղ. և ի պատիւ երեսաց նորա արար և
լիշեան զՎաֆի խանն՝ որ էր որդի Սոստամ խանին թաւրիոյ,

և առաքեաց յԱրևան. և ի նա յանձնեաց զՎաթուղիկոսն: Եւ մէք ելեալք ի Վաղուինոյ Կարկուտին (և) ընդ զեսպանացն ՚Խանգաց՝ և եկաք ի Թաւրէզ: Եւ Վաթուղիկոսն զնաց ընդ խանին ի Երտաւիլ, և անտի ի Թաւրէզ ընդ խանին, և յեա աւուրց ելեալ խանն զնալ յԱրևան, և Կարկուտն ևս զնաց: Յետ երկուց աւուրց զնաց և Վաթուղիկոսն, և ի Հայտնութեան Շրաղալուցին Օնոփրիտն եմուտ յԱրևան, և վաղին Վաթուղիկոսն: Եւ Կարկուտն զզեսաառքեցաւ ասնել Զբօրհնէք առաջի խանին: Եւ հանին զզեստն, և զըեցուցին Վաթուղիկոսին: Եւ արարին մեծահանգէս Զբօրհնէք առաջի խանին. և յերկրորդ աւուրն հրաման էաւ ի խանէն, զի զնացէ ի սուրբ Եջմիածին, որպէս և կամի ասնել ընդ Կարկուտն՝ արացէ: Եւ ելեալ զնացին, և ի ճանապարհին ազգեցին Կարկուտին զկորուսան իւր. և այլազունեցաւ զեղ նորա որպէս ածուխ. բայց ոչնչ կարաց ասնել Հորժամ մտին ի սուրբ Եջմիածին, ի մջ եկեղեցւոյ առեալ մկրատ Վաթուղիկոսն՝ և խուզեաց զզուլին, և ապա զմօրուսն. և ասէ նա, աղաչեմ վասն Նստուծոյ՝ զզուլիս խուզեցեր, մօրուսս մի՛ խուզեր: Եւ Վաթուղիկոսն, ո՛վ ասելի Նստուծոյ՝ զու աւայեալ էս, թէ ես հատանեմ զզուլիս Վաթուղիկոսին, և հաստատեմ զնա ի վերայ Եջման տեղին, և ասնել ի վերայ նորա պատարագս Երդ մեծ իցէ մօրուս քո քան զզուլիս իմ, ընկալ զվտխարկնն. և խուզեալ զամենայն հերան, և տարեալ արկին զնա յառաջին շիրանն⁽³⁹⁾ իւր շղթայիւք: Եւ ապա յուզել սկսան զինչս նորա. և զտին մի բեռն զզեսա կանանց, կեռկեռ կօշիկ, և կերպաս ոտնաշոր, և ոսկեատուն լաչակս, և ոսկեղարդեայ քօղ երեսաց, և այլ այսպիսի զարդարանքս կանանց: Եւ ապա ասացին նմա, ուր թագուցեալ էքն զազաման, և զմիքերոյ⁽⁴⁰⁾ կապա-

(39) Խաւարչտին տեղի, բանտ

(40) Կալուած, երկիր, ժողովութիւն եւն.

լայքն: Աւ նա ուրանայր՝ թէ ոչ գիտեմ, և սպասեղին կոծոյ ի յոտս նորա, և այնքան բրածեծ արարին զնա ի բանախն՝ մինչև առաքեաց զքեռորդին իւր յԱրեան քաղոք, և ետ բերել զամենայն, և ի մէջ թղթոցն գիրս արբունի՝ մին վասն Աաթուղիկոսութեան, Ի՛ վասն հնազանդ լինելոյ նմա ամենայն եկեղեցականաց, Գ՛ վասն մեղքութեան աղագայ իւրոց: Աւ սպասառաքեցին զնա ի Սեան կղզե՝ զնել խենեկի, և ոչ թողուլ մտանել զոք առ նա: Աացեալ անդէն առուրս ինչ, ի տրամութենէ սրախն և ի բազում վշտացն՝ հեծեծանօք մեռաւ և բարձաւ ի միջոյ, և ոչ եղև արժանի օրինաւոր մահուամբ մեռանել:

ԳՎԱԻԽ ԽԵՆ.

Իշեանս-Յէն Դոս Սաջան:

Յետ կործանման Ակղե Սաջի խանին՝ սպասառաքեաց յԱրեան Տեղապահ ոմն Սարուխան բեկ անուն՝ ամս Ի. և Սաջի-գուլի խանն, որ էր որդի Աոստամ խանին թաւրիզու: Սա եկեալ նստաւ յԱրեան, և սկսաւ նորարոյս շարխ գործել: Առաքեաց ի թաւրէզ, և ետ բերել անտի բող կանայս, որ ո՛չ էր բնաւ սովորութիւն մերս շխարհի՝ պահել բողս, սա այժմ հաստատեաց զայն ևս: Ահան հրաման՝ թէ յառուր անձբեու քրիստոնեայք արտաքս մի՛ ելցեն ի տանց, զի հոտ դարշ ելանէ ի նոցանէ, և զտաճիկն սպախանէ: Այլև պնդապահս արար, այսինքն զտաղայ, թէ ո՛վ որ ի մեծատանց և կամ յօտարականաց մեռանի՝ թարց հրամանաց իմոց ոչ թաղել՝ ոչ քրիստոնեայ և ոչ տաճիկ: Այլ և բազմացան աւազակք ի ձանապարհի, և զողք ի շէնս, վասն այս պատճառի ո՛չ որ կարէր զնալ ի ձանապարհ, զի կողոպակին: Աւ ի բազում եկեղեցիս մօին գողք, և աւար առին: Աւ այսպէս կայր երկիրս ամենայն ի մէջ բազում տառապանաց: Աւանորոյ ժողովեցան ամենայն

տաճիկք, և արարին խորհուրդ, և եղին զլիաւոր ինքեանց զոմն Սյաթալի անուն, և անուանեցին զինքեանց Ղարախաչայ: Աւ խորհեցան զկորուստ խանին՝ ասելով, սա երեւ զբողոս աստ, և ամենքեան գնան առ նոսա. և օրինաւոր կանայք արհամարհեալ լինին: Ա, օհ, յաւուրս անձրեւի քրիստոնէից մի՛ ելցեն արտաքս. մեք ահա դրացի եմք քրիստոնէից, և խառն ի խուռն կաւք ընդ նոսա. առեալուր ի միասին լինի, և շահս բազումս ունիմք ի նոյանէ, և սա կամի զոկել զմեզ ի շահից մերոց: Աւ զի ասէ, յաղօթարանս քրիստոնէից Մուսրման մի՛ մտցէ. արդ զամենայն ցաւազարս մեր եկեղեցիքն բժշկեն. այլ և տեղի զբօսանաց մերոց եկեղեցիքն են. զմեռեալս թարց հրամանաց իմոյ՝ ասէ՛ ոչ թողել, ապա ուրեմն հարկս կամի առնուլ ի մեռելոց: Աւ զբողոս ո՛չ պատժէ, այլ առնու տուգանս՝ և թողու. և նոքա դարձեալ առնեն գողութիւնս Չայս և այլ բազում չարիս նորս գրեցին. և ձեռամբ թագաւորական ծառայի անարքեցին առ Շահն, և ինքեանք յարեան ի վերոյ խանին, և մուծին ի տուն, և ո՛չ թողին ելանել արտաքս: Ա, յլ և կնքեցին զամենայն դրունս ամբարացն, և չափով տային զկերակուր նորս: Աւ այսպէս տառապանօք պահեցին զնա, մինչև եկն այլ խան, և զնա հալածեցին. և ելալ զնաց յԱսպահան. և երկիրս մնաց խաղաղ:

ԳԼՈՒԽ ԽՕ.

Մահ Տէառն Յախոբայ Կաթողիկոսին:

Մեծ հայրապետն Յակոբ յորժամ դարձաւ է Ղազընոյ՝ և եկն յաթոռն իւր ի սուրբ Էջմիածին, և խանն՝ ևս եկն յԱրեւան, և ընթերցան զաղամ խանին. զի գրեալ ի նմա, թէ՛ առանց Աթոռեղիկոսին մի ինչ արասցես. և դժուարին թուեցան նմա, և ակամբ հայեր: Ա, յլ և պարտատուքն՝ որ դրամէին

տուեալ փոխ Աարկաին, և թասկինակ⁽⁴⁾ էին առեալ յանուն սուրբ Լշմիածնին, նոքա դային և խնդրէին զպարսան: Իսկ Աթուղիկոսն ձանձրացաւ ի բազում պարտատուացն, վասնորոյ առանց զիտելոյ խանին՝ ելեալ զնաց ի Տփիսիս քաղաք Ա քաղաք, թերևս կարացէ ժողովել զդրամս, զի օգնութիւն լիցի պարտուցն: Իսկ խանն իբրև գլխաց զերթալն նորա, երկեալ թէ մի զուցէ երթիցէ առ Շահն և դանդատեսցէ յինէն: Ասանորոյ առաքեաց նմա հրաւիրակ շաթամ բեկ անուն, և զնացեալ ի Թիֆլիզ, և բազում աղաչանք աղերսէր դառնայ: Եւ Աթուղիկոսն ասէր, ես ահա ունիմ բազում պարտս, և եկի աստ՝ գոնեա՛հ հնարեցից զերծանիլ, այլ զու դարձի՛ր և ողջոյն մատո յինէն նմա: Եւ կացեալ անդէն աւուրս ինչ, և սակաւ ինչ վճարեաց ի պարտուցն: Եւ ասպա ելեալ զնաց՝ ի ծովեղերն, և նստեալ ի նաւ, և զնաց ի Բիւզանդիայ, և անդ ևս վճարեաց ի պարտուցն փոքր ինչ: Եւ տկարացաւ, և չա՛մանեալ հանգեաւ ի Տէր յայնմ ամի ի թուին Ո՛Ղ՛ԻԹ յօղոստոսի Բ, և տարան զնա ի քաղաքն Ալաթայ՝ ի հասարակաց զերեզմանն՝ ի տեղին՝ որ կոչի Բեկօղի, և զԲ. տակ Աթոռ հաստատեցին ի վերայ, և առնէ սքանչելիս և բժշկութիւնս, զոր մի ի բազմացն պատմեցից, զոր տեսի աչօք իմովք: Վանդի յաւուր՝ յորում հանդուցեալ են զնա ի տապանի, Բշարաթի պատահեալ, վասնորոյ յամենայն Բշարաթի առնեն պատարագ քահանայքն Ալաթաթու, և զնան ի զերեզմանն՝ շայրապետին, զի ժողովուրդք գան յուխտ, և օրհնեն զզերեզմանն, և տան Խաչամբոյր: Արցնպէս և ես զնացի անդ, և ետու պատարագ առնել, և յետ պատարագին առի երեց մի Յակոբ անուն՝ որ էր աշակերտըն իմ, և զնացի ի զերեզման սրբոյն Յակովբայ, և ասացի քահանայիցն առնել պաշտօն, և էր տաղաւար մի շինեալ հանգէպ զերեզմանի նորա՝ երեսրաց, և զծուծ այր մի երկր զուր-

(4) Գուցէ Բեռեբէ մուրհակ:

ջառն՝ աւետարանն և բուրվառն, և խօսէր տաճկերէն: Աւ ևս
 կարծեցի զնա շուտով գոլ, կամ Ասորի, և կամ թէ շայ՝ որ
 ոչ զիստէ խօսել շայերէն: Աւ յետ օրհնելոյ զերեզմանին և տու
 դրամ Ասիոր երիցուն՝ զի բաժանեցէ քահանայիցն: Աւ և
 գծուծ առն քանի մի ստակ, և նա տարեալ ևտ ցքւոյ. և
 բերեալ ևտ ըմպել երիցանցն: Աւ մինչ կամէի հարցանել զո՞վն
 և զուստին գծուծ առնն, ահա եկն փառաւոր տաճիկ մի՝ և Պ.
 կին ընդ նմա: Աւ բերին վասն գծուծ առնն ձիթապտուղ, և
 քացախ, և հաց իւղով՝ որ ասի «Կէօ», և խաշեալ բակլա, և
 սիսեռն, և պանիր, և պնակաւ զարէջուր՝ որ է Քշուայ, և եղ ի
 տաղաւարն, և ինքեանք վառեցին բազում մոմս ի վերայ զերեզ-
 մանին, և շուրջ գային զդերեզմանաւն աղաչելով: Աւ ևս հար-
 ցի Ասիոր երիցուն, թէ ո՞ր են սոքա Ասէ երէցն, դոքա տա-
 ճիկ են. և է փառաւոր երիտասարդն որդի աղքատին. այս մին
 կինն՝ կին սորա է, մինն՝ նոյն է սորա և կին որդւոյն, մինն զուս-
 արբ սորա է, և մատամբ եցոյց ինձ: Իսկ գծուծս այս էր իշխան
 մեծ առաջի Ա լաղին. և յանյարձակի տկարացաւ սա, և եղև
 անդամալոյծ, և ոտքն կցան ընդ ծունկն ի ներքոյ նստոյ աեղին.
 և բազում բժիշկ եկեալ ո՛չ կարացին բժշկել զդա: Աւ է տուն
 դորա մերձ ի ծովն ի Ստամպոլ քաղաք: Աւուր միում տեսա-
 նէ դա, զի բազում արք և կանայք մտեալ ի նաւ՝ անցաննն
 յայն կողմն ծովուն, և հարչանէ դա՝ թէ ո՞ւր երթաննոքա. և
 ասնն, Մճամատանայ Պատրի մի եկեալ և վախճանեալ է աստ,
 և շոքա զնան յուխտ ի զերեզման նորա: Իսկ դա ասացեալ է
 ազգմամբն Աստուծոյ, արդ առեալ տարէք զիս ի զերեզման նո-
 րա, և յուսամ առ Աստուած՝ որ աղօթիւք նորա ողջանամ,
 և այլ ոչ մեկնիմ ևս ի ասպանէ նորա: Աւ ստիպեաց զորդին
 իւր, որ առեալ եղին ի կուր, և անցուցին յայս կողմն. և եղին
 ի շալակ համալ⁽⁴²⁾, և բերին աստ. և ի զայն պաղատանօք բողբէր

առ Աստուած. և յորժամ իջուցին՝ եղին մերձ առ զերեզմանն. և լայով ասէր, Էբրե՛ւ Նազո՛ււս՝ յուսով և հաւատքով դիմեալ եկի առ քեզ. կամ տո՛ւր մահ, և կամ բժշկեա՛ զիս, երկուցն զմինն շնորհեա՛ ինձ: Օչոյս ասաց պաղատանօք, և ի վերայ նստոյ տեղին շուրջ եկն զգերեզմանաւն: Աւահա ողորմութեամբրն Աստուծոյ պարգեցան ոտքն, և ապա նստաւ ի վերայ ծնկացրն, և շրջեցաւ դարձեալ զգերեզմանաւն. և ահա կանգնեցաւ յոտին, լայր և պաղատէր, և կալեալ զվերին քար գերեզմանին, և ի վերայ ոտին շուրջ եկն դարձեալ. և ահա արձակեցան ամենայն յօղուածքն, շրջէր ուղիղ որպէս էրն առաջագոյն: Աւապա անկեալ ի ներքոյ տապանին, և այնքան եհար զճակատն ի քարն՝ մինչև այտուցեալ ճակատն՝ և բարձրացաւ քան զգլուխն. ահա յայն օրէ մինչև ցայսօր ոչ մեկնի դա աստի, տիւ և զիշեր աստ է. և շինեաց զտաղաւարդ այդ, և բնակի ի դմա. ոչ ուտէ միս և ոչ ըմպելի ինչ. և կերակուր դորա այդ է՝ զոր և տեսնես: Աւ լուաւ թագաւորն զգմանէ, առաքեաց սո դա՝ թէ ընդէր ծառայես գիսաւորի գերեզմանին, զի դու մարմնն էս) ևս: Իսկ սա պատասխանի արար, թէ սա բժշկեաց զիս, վան այն ծառայեմ սմա, և զհաւատս իմ պահեմ: Աւ ետուն թոյլ՝ և ասեն, որպէս և կամի կացցէ, և զհաւատն իւր պահեցէ. և ահա այս պատմութիւնն նորա՝ զոր լուայ և տեսիւ Բայց յորժամ դարձայ ես յերկիրս մեր, լուայ թէ ի ներքոյ հարկի եղեալ են զգերեզման նորա: Յետ այնորիկ եկեալ են զեսպանք ի Գռանդաց, և խօսիւք յանդիմանեալ զթագաւորն, թէ դուք ի մեռելոց հարկս առնուք. յայտ պատճառէ թողեալ են հարկն: Այսքան և այսպէս եղև մահ Տեառն Յակոբայ:

ԳՂՈՒԽ ԻԿՆ.

Պատմութիւնն Վրաց:

Չպատմութիւնս Վրաց սակաւ զրեցից: Վանդի առաջին և մեծ Շահ-Վրասն քակեաց և աւերեաց երկիրն Ատխեթու, և զԹամարազ որդի թագաւորին Մղէքսանդրի տարաւ ընդ իւր ի Պարս. և պահեալ անդ ժամանակ ինչ, և ապա ետ նմա իշխանութիւն. և առաքեաց ի Ատխեթ ի հայրենի երկիր իւր՝ տիրել նմա, և կալ հնազանդ Շահին. և նա կայր անդ ըստ պատուիրանաց Շահին: Այն Շահ-Վրասին եղև թագաւոր թու նորա Շահ-Սաֆի. և յետ նորա որդի իւր փոքր Շահ-Վրաս: Ի սորա ժամանակին էր իշխան ի Տփլիսիս Ռոստամ, ազգաւ Բագրատունի: Սա թշնամի եղև Թամարազին. և կամէր երկիր նորա յափշտակել, և զնա հնազանդեցուցանել ընդ իւրով իշխանութեամբն: Իսկ Թամարազ ոչ հնազանդէր նմա, և ոչ թողոյր իշխանութեան նորա մտանել ի տէրութիւն իւր: Իսկ Ռոստամ զրգուեցաւ պատերազմիլ ընդ նմա: Եւ Թամարազն և ս զինեցաւ ընդ զէմ՝ նորա մարտիւ պատերազմի: Եւ որդի մի էր նորա Վախիթ անուն՝ ծնեալ ի Փարի կնոջէ իւրոյ, որ էր դուստրը Վօրկի թագաւորին Թիֆլիզոյ, և քոյր Վաւրսափին: Եւ յա Վախիթս խնայեաց ի Տերութիւն հօրն, և ոչ եթող մտանել ի պատերազմ: Եւ ինքն մտեալ ի զգետ պատերազմին՝ զինեցաւ ընդ զէմ՝ նոցա: Իսկ զօրքն Թիֆլիզու եին Մլաւերա: Եւ ի զօրացն Պարսից առաքեցին ի կողմն Միլանել քէմին: Եւ յորժամ խմբեցաւ պատերազմն, և Վախիթ մեծաւ քաջութեամբ եմուտ ի մէջ բազմութեան զօրացն Ռոստամին: Իսկ Պարսիկքն որք կային ի քմին, իբրև լուսն զձայն փողոց պատերազմին, յայնժամ ելին նոքա ի միւս կողմանէ զօրացն Ատխեթոյ, և ի մէջ առեալ զզօրսն Վրաց՝ պատահեցան Վախիթն, հարեալ սպանին զարին Վախիթ: Եւ տեսեալ զօրացն զմահ Վախիթն.

Թողեալ և վախեան, և Պարսիկք հալածեցին զնոսա մինչև ի սահմանս Ասիսեթոյ: Իսկ թամարազն կայր հեծեծանօք և դառն կսկծանօք: Իբրև ևտես նա՝ թէ ոչ կարէ զիմամարտել նոցա, և ուղեաց զինքն զնալ առ Շահն, առէ, բարուօք է թէ Շահն սպանանէ զնս՝ քան թէ ծառայակիցն իմ: Եւ յարուցեալ զնաց, և թագաւորն Շահ-Աբաս ընկալաւ զնա սիրով, և պահեաց առ ինքն ժամանակ ինչ. և ապա ետ նմա թուղթ և իշխանութիւն տիրել Երկրին իւրոյ: Եւ զրեաց սաստ Աստտամին, մի ունել իշխանութիւն ի վերայ թամարազին. և արձակեաց զնա զնալ ի տեղի իւր: Եւ նա ելեալ յԵրեսաց թագաւորին՝ զնաց, և ոչ եհաս յԵրկիր իւր, այլ մեռաւ ի ճանապարհին: Իսկ թոռն նորա Հերակլ՝ որ էր որդի որդւոյն նորա՝ Վաւթի՝ իբրև լուաւ զմահ հաւոյն իւրոյ, երկեաւ նա մնալ անդ ի Ասիսեթ, այլ ելեալ ի Ասիսեթոյ՝ և զնաց ի Մոսկով, և անդ լինել: Եւ Շահ Աբասն բազում անգամ առաքեաց առ նա հրաւիրակ՝ գալ առ ինքն: Եւ նա ոչ եկն՝ երկուցեալ ի մահուանէ: Եւ Շահ Աբասին եղև թագաւոր՝ որդի նորա Շահ Սուլէյման. սա առաքեաց այր մի Զուղայեցի. Վրիգոր անուն՝ թղթով և երդմամբ, որ զնաց երեք շնա ի քաղաքն Խղերան, որ է Ղաղուին. քանզի անդ էր Շահն, ի թուին ՌՆԻՎ յապրիլի ԻՊ: Ընդ էր և մեծ Աթուղիկոսն Յակոր, և մեք ևս ի ծառայութիւն նորա:

ՊՎՈՒԻ ԽԲ.

Պարսնիքն երկուց արանցն:

Աստամ խնն՝ զոր զրեցաք՝ ազդ է Բաղրատունեաց. զի յետ անկանելոյ թագաւորութեան նոցա՝ և աւերմանն Ղնուոյ՝ մնացեալքն յազգէն Բաղրատունեաց զնացին յաշխարհն Սլլբաց: Եւ յորժամ վերացաւ և թագաւորութիւնն Սլլբաց,

անկաւ երկիրն ի ձեռս Պարսից. և նորա ետուն իշխանութիւն
 Բագրատունեաց՝ տիրել ամենայն սահմանացն Վրաց: Եւ սե-
 րեցան Բագրատունիքն որդւոց յորդիս մինչև յայս Ռոստամս.
 որ ծնաւ որդի մի ի Մարիամայ կնոջէ՝ իւրոյ, որոյ անունն էր
 Աւարսափ, որ պահէր փոխանակ իւր լինել իշխող Վրաց:
 Եւ յաւուր միում առեալ զորդի իւր բազում զօրօք՝ և զնա-
 ցին յորս երէոց՝ ի տեղին որ ասի Վարա-եազ, որ է Սեաւ գա-
 րուն: Եւ եղև՝ զի զհետ եղևն որսոցն, և ամենեքեան փութա-
 յին սպանանել զորսն: Եւ ի խուռն արձակմանէ, թուանքացն՝
 հարին զորդի թագաւորի զԱւարսափն՝ և սպանին: Եւ Ռոս-
 տամ երկեաւ յինքենէ, փախեաւ և գնաց ի քաղաքն Թիֆլիզ:
 Եւ արար խնդիր սպանողաց որդւոց իւրոյ, և ոչ կարացին իմա-
 նալ: Եւ ապա դատապարտեցին Բայր, միոյն անուն՝ Բայան-
 տուր շայ ի Մամիկոնեան ազգէ՝ որ ասեն Թումանեցի, և միւսոյն
 անուն՝ Շիջուշ՝ Վրացի՝ ազգաւ Բարաթեցի, զոսա դատա-
 պարտեցին՝ եթէ դուք էիք մերձ նմա՝ յորժամ սպանին զնա,
 կամ զիտէք դուք զսպանող նորա, և կամ դուք էք սպանեալ:
 Եւ բարձրացաւ բարբառս այս, շայքն ասէին՝ Վրացին է սպա-
 նեալ, և Վրացիքն ասէին՝ շայն: Եւ ապա ասացին Սահա-
 թիէ՝ սյսինքն՝ դատաստանաւ մենամարտիլ, ով որ յաղթի՝ նա
 է սպանեալ զորդի թագաւորին: Եւ հաստատեցաւ բանս այս
 ի մջ նոցա, զի ելանիցեն երկուքն միայն: Եւ կազմեցին զին-
 քեանս, զզեցան զզեստ պատերազմի, և զինեցան զինուք, համ-
 բուրեցին ծունկ թագաւորին, անցին յայն կողմն Աուր գետոյն՝
 յարևելից կոյս քաղաքին: Իսկ նենգաւոր ազգն Վրաց հրապա-
 րակաւ խրատ ետուն երկոցունց, թէ յորժամ յասպարէզն մը-
 տանէք՝ մի՛ մարտնչիք յառաջագոյն, այլ արշաւեցուցէք զերի-
 վարս այսր և անդր, թերևս ողորմեսցի թագաւորն, և ոչ թո-
 զու պատերազմել: Չայս խրատս ճշմարիտ իմացաւ Բայանդու-
 րն: Իսկ Աայէնանման ազգն Վրաց զազանի խրատ ետուն
 Շիջուշն՝ թէ զու փոքրահասակ ես և անզօր, և Բայանտու-

րն յաղթամարմին է և զօրնդ, դու ոչ կարես զխնամարտել նմա. այլ յորժամ նա խաղս առնէ, երկխարան, դու ջանա հարկանել զնա նիզակաւն, թերեւս կարացես արկանել զնա յերկիր: Աւ ապա երկոքեանն ևս մօին յաստարեզն: Աւ խանն եդ ընդ նոսա Գ. տաճիկ՝ և ասէ, ո՛վ ոք ի նոցանէ, անկանի յերկիր, դուք անկերո՛ւք ի վերայ նորա, և մի՛ թողուք սպանանել: Աւ Բայանդուրն յառաջեաց քան զՔ իշուշն, և նա զկնի նորա եմուտ ի մէջ թամբին, և նիզակն ուղղեաց դէպ ի Բայանդուրն, և եհար զգեզարդն ի փոր Բայանդուրին, ի ներքոյ պորտոյն թափանցոյց ի միւս կողմն, ի մէջ մտոյն և մորթոյն էանց զգեզարդն: Իսկ Բայանդուրն ցանցեալ փրթոյց ըղբ զգեզարդն ի ձեռանէ Շ իշուշն, և եդ ի վերայ շաշն⁴⁴⁾ թամբին, և լախթոյն եհար և երեկ զնիզակարունն, և էարկ յերկիր, և մընաց զգեզարդն ի փորն: Աւ Շ իշուշն փախուտ առեալ զնայր: Իսկ Բայանդուրն մտրակեալ զերկխարն՝ եհաս նմա շեշտակի, և եհար լախթոյն զպարանոցն նորա՝ և կախեցաւ ի ձիոյն. և կամբ միւսանգամ հարկանել. և զի բուն լախտին շաղախեալ էր արեամբ, փրթաւ ի ձեռանէ նորա, և եհան զթուրն՝ զեհարցէ զնա. զի խելագարեալ էր Շ իշուշն, անկաւ յերկիր, և Բայանդուրն երեբ զթուրն ի վերայ և հարաւ, զձէտ ձիոյն եհաստ ի բնէ: Աւ տաճիկքն անկան ի վերայ Շ իշուշն, և ոչ թողին սպանանել զնա: Աւ ապա շայք և տաճիկք խունն ելին և . . . ⁴⁵⁾ ցեալ բարձրացուցին զԲայանդուրն՝ և բերին առ իշխանն. և պատուէր և տ բժշկաց՝ բժշկել զնա. և սիրեաց քան զչափն աւելի շրամայեաց՝ զի առ վաղիւն հանցեն զՇ իշուշն,

(44) Ղ.շն. ծածկոց թամբի:

(45) Ի բնագրին՝ որպէս յայլ բաղում տեղիս՝ յոյժ մաշեալ և գրկմէ ցեցակեր գոռլ թղթին՝ դժուարացաք ընթեռնուլ զբառս ինչ, թողուք զի և ի տեղիս տեղիս քերեալ կամ գծեալ էին բանք ինչ, այլ աստ մաշեալ էր թուղթն և քերեալ դիրն, ուստի և ոչ գտաք զբուն բառն:

և յօ՛ղ յօղ մանրեացեն՝ և արկցեն շանց: Աւ էր նորա եղբայր մի արեղայ՝ Վախատափոր անուն, որ էր խոստովանահայր թաղուհւոյն. որ զնացեալ աղաչեաց նմա վասն փրկութեան եղբոր իւրոյ. և նա աղաչեալ առ այր իւր. և ոչ սպանին զնա: Սակայն զոր ինչ գոյր է խուշին, թէ՛ ծառայք և թէ՛ աղախինք, թէ՛ զեղ և թէ՛ այդի, թէ՛ անասուն, և այլ ամենայն զոր ինչ գոյր նժրա՝ հրամայեաց զրով տալ բովանդակ Վայանդուրին. և արարին ըստ հրամանի նորա: Յայսմ վայրի Վիրք փոքր ինչ խոնարհեցան ի գոռոզութենէ իւրեանց: Հայք երգս նախատանաց յօրինեցին լեզուաւ նոցա, և ամենայն տան յաւարտ ասին. Է իջուչ ծափի, Բայանդուր մօռտայ. որ է Է իջուչ փախիր, Բայանդուրն գալիս է: Աւ յերգեն զայս մանկանց Հայոց, Վրացիքն ամօթ կրէին: Լուաւ զոյս թաղաւորն Սանի-Վրաս, այսինքն փոքր Էահ-Վրաս, և կոչեաց զՎայանդուրն, և ետ նմա իշխանութիւն մեծ Տփխիս քաղաքին. եղև այս է Ո՛Վ թութիւ:

Գ՛Լ ՈՒԻ Խ ԽԹ.

Աղաբառքսն զՎայրսն իւրսն:

Երբև ետես Ոստամն՝ թէ մեռաւ որդին իւր, և այլ ոչ ոք ունի յիշատակ՝ որ ժառանգ լինի թաղաւորութեան իւրոյ, կոչեաց զոմն յազգէ Վազրատունի՝ Վաղթանկ անուն, և արար զնա որդեգիր, և ասէ, յորժամ ես մեռանիմ, զու լնր թաղաւոր փոխանակ իմ: Աւ յետ սակաւուց մեռաւ նա. իսկ Վաղթանկն առեալ ընդ իւր բազում ազատ որդիս՝ և զնաց առ Սանի-Վրաս թաղաւորն Պարսից՝ որ է փոքր Էահ-Վրաս. ընկալաւ ի նմանէ զիշխանութիւնն, և անուանեցաւ Էահ-Վարձաս, որ է Է ունչ արքայի: Աւ կացեալ բազում ժամանակ, և յետ Վրասայ թաղաւորեաց որդի նորա Սուլէյ-

ման. և առաջի սորա չարախօսեցին զՇահ-նաֆասէն: Աւելեալ իւրով կամաւ գնալ առ թագաւորն՝ և ցուցանել զմիամտութիւն իւր: Աւելունէր նա բաղում որդիս, զՆաղարալի, զՎօրկի, զՊատառայ, զԲէթօ, և զԱլէոն. և տուալ զորդի իւր զՎօրկի՝ և գնաց: Իբրև մերձ եղև Ասպահանայ, լուաւ թէ՛ յաւուր՝ յորում տեսանէ զքեզ Շահն, արկանէ առաջի առիւծուց: Ասանորոյ առեալ դեզ մահացու՝ և վճարեցաւ ի կենաց: Աւել որդի նորա Վօրկի տարեալ ցուցին թագաւորին: Բայց ոմանք ասեն վասն սորա, թէ անդ պատանդ էր. ոմանք ասեն, ընդ իւր տարաւ Շահ-նաֆասն. և ոմանք ասեն, աստի գնաց յետ մահու հօրն: Սակայն ինչ և իցէ, տեսեալ զնա թագաւորն Սուլէյման՝ ետ նմա տեղի հօրն, և մեծաւ փառօք առաքեաց ի Թիֆլիզ. որ եկեալ Թիֆլիզաց Վրաց աշխարհին բաղում ժամանակս: Յետ Սուլէյմանին նստաւ որդի իւր շիւսէին: Ի ժամանակի սորա ապստամբեցաւ Վօրկի Վանդի ասէին, թէ՛ էր սորա դուստր մի չքնաղ և զեղեցիկ, ազնիւ և աննման. և Վօրկին առաքեաց բաղում ազջկունս թագաւորին յազգէն Վրաց. և նոքա զովեցին առաջի թագաւորին զդուստր նորա: Աւել Շահն առաքեաց ի խնդիր նմա: Իսկ Վօրկին ոչ առաքեաց զդուստրն, այլ զնախատինըս և սասաց, թէ դուք Պարսիկք սպառեցիք զազս մեր, ոմանք բռնութեամբ և ոմանք խաբէութեամբ, ոմանք պատրանօք և ոմանք կեղծաւորութեամբ: շայրն իմ մեռաւ վասն ձեր. և խստութեամբ հանիք ի հաւատոյն: Աւել զեղբայրն իմ արդեղեալ էք սցոր, զդուստրն իմ և ս խնդրէք: Արդ զԲնչ վնաս կրեցիք դուք ի մէնջ, որ չյսքան տառապանս հասուցանէք մեզ: Այս՝ և այլ բաղում նախատինս սասաց, և զիտաց՝ զի արհամարհանք և նախատինք մեծ եղև Շահին: Վանդի և բաղում չարախօսութիւնս և ս արարեալ էին զնմանէ, յաւելաւ և ս զայս ի վերայ նորա, և եղև կատարեալ թըշ նամութիւն. վասնորոյ զամենայն ինչս իւր ծածկարար առա-

քեաց ի Խորին՝ Վ իրս. և ինքն ևս առեալ զհամախոհս և զհոմանիսն իւր՝ փախեաւ և գնաց՝ ուր և կարաց, ի մեջ մայրեաց թաղեաւ: Իսկ Շ ահն իրրև լուաւ զփախուստ նորա, առաքեաց ի դաւառն՝ որ ասի Խունասար, որ է Արեան - զլուխ, և ետ բերել անախ զթոռն Խամբազի զերակլ, և ետ նմա խանութիւն Խիֆիլիզդ, և անուանեաց զնա Վ ալի - խան, և մեծաշուք փառօք առաքեաց ի Տփլիս: Աւ ինքն հրամայեաց զօրս գումարել ի վերայ Վօրկուն. և ժողովեցան բազում զօրք ի բազում տեղեաց՝ յԱրևանայ, ի Ղախիզունայ, ի Պանծայու, ի Խիֆիլիզդ և յայլ տեղեաց, և գնացին ի վերայ նորա. և նա թագուցեալ կայր ի մեջ մայրեացն: Հորժամ գնացին Պարսիկքն ի վերայ նոցա, նոքա մտանէին ի մայրին, և ի զիշերի անկանէին ի վերայ զօրացն, կոտորէին զնոսա, և աւար առնէին զինչն. և յորժամ յառնէին տաճիկքն, նոքա մտանէին ի մայրին: Վ րացիքն հմուտ էին վայրացն, և նոքա ոչ. վասնորոյ բազում չարիս անցուցին ի վերայ տաճկացն: Աչ թէ միանգամ և երկիցս եղև այս, այլ բազում անգամ. որքան նոքա գնացին ի վերայ Վ րաց, Վ րացիքն զօգեալք ի ցերեկի, և ի զիշերի անկանէին ի վերայ նոցա, և առնէին որպէս գրեցաք: Ի այց երկիրն Վ րաց զարձաւ աւերակ. զի Պարսիկքն ի գնալն իւրեանց՝ ուր և պատահէին՝ կողոպտէին, աւար առնէին ինչն, և զշնսն սյրէին՝ և ասէին, գնացեալ պատգամ տարէք Վօրկի խանին, թէ այսպէս առնելք զամենայն երկիր քո: Իսկ Վ րացիքն նոյնպէս աւերէին՝ և ասէին, ասացէք Վ ալի խանին, տես թէ՛ զինչ արարաք երկիրն քո. և այսպէս երթեկու թեամբ երկուց զօրացն աւերեցան Սուխրան և Վօրկի: Աւ յորժամ դեսպանքն Պարսից գնացին առ Վօրկին, և նա միամտութիւն ցուցանէր՝ ասելով, ես ոչ եմ թշնամի Շ ահն, այլ ծառայ ստրուկ եմ Շ ահն, և հոգ օտաց նորա: Աս թէ և վասն հակառակութեան եկեալ եմ աստ, այլ ի

ժաշուանէ փախեալ եմ : Չայս խօսէր միշտ՝ մինչև հաւատալ
 Շահին. և միջնորդութեամբ Արաս խանին Պանձակայ՝ որ էր
 բարեկամ Վօրկուն, արար հաշտութիւն ընդ նմա : Վանզի գրեաց
 թուղթ սիրոյ և երգման, և (յղեաց) խլայս յտից մինչև ցղուխ,
 և երիվար զօրեղ՝ և քաջալերութիւն՝ զնա առ նա աներկիւղ՝
 և ոչ երկնելը : Եւ վասն այսց քաջալերանացս ելեալ զնաց
 մինչև ցաշրեան. և զետղ առեալ անդ մինչև եկին ի Վեանձայու
 արք ի խանէն՝ ուղղեկից նմա : Եւ ապա եղ ընդ նմա խանն Ա-
 րեանայ ուղղեկիցս, և առաքեցին զնա փառաւորապէս. և ե-
 հաս յԱսպահան. և ասացին Շահին զղալուսան նորա : Եւ
 Շահն առաքեաց ընդառաջ նորա, բերեալ իջուցին ի վայե-
 լուչ ապարանս արքունի : Եւ ապա խնդրեաց զնա Շահն՝ զը-
 նալ առ ինքն : Իսկ Վօրկին առեալ առասան եղ ի պարանո-
 ցըն՝ և կախեաց ի թիկանցն, և զթուրն կախեաց ի վերայ սր-
 փին. և այնպէս եմուտ առ Շահն : Եւ տեսեալ զնա Շա-
 հն՝ ասէ, զե՞նչ է այդ Վօրկի՛ խան : Պատասխանեաց Վօրկին՝
 և ասէ, ես մահապարտ և յանցաւոր դոսայ առաջի քո. արդ՝
 կամ պարանաւս այս կախեան զիս, և կամ թրովս այս սպանն :
 Ասէ Շահն, ոչ թրով սպանանիս և ոչ պարանաւ կախիս,
 այլ կաս ընդ իս՝ և խրատես զիս : Եւ պատուեաց զնա՝ և սի-
 բեաց յոյժ. և է ընդ նմա միշտ. և այժմ կայ այսպէս ի թուա-
 կանս այս՝ որ կամք յայժմուամ Ռա՛խի : Բայց Վալին
 յորժամ զնաց ի Կիօնիդ, սկսաւ շարիս. զի հրաման եհան՝
 զանդակ ոչ հարկանել, և ժամկոչ ոչ կոչել, և առաջի մեռելոց
 խաչ ոչ բարձրացուցանել. և այսու պատճառաւ կամբր զհա-
 ւատս քրիստոնէից բառնալ : Վասնորոյ միարանեցան քրիստո-
 նեայքն՝ շայք և Վիրք, և զրոհս տուեալ զնացին ի դուռն
 նորա, և աղաղակելով պախարակէին, և այգանէին՝ ասելով,
 դու ուրացար զհայրենի հաւատն քո՝ և եղեր ուրացող Վրիս-
 տոսի, և զմե՞զ ևս կամիս հանել ի հաւատոց մերոց. արդ լռեն
 յունայն խորհրդոցդ, եթէ ոչ՝ քարկոծ առնեմք զքեզ : Չայս իր-

բև լուաւ՝ երկեաւ, մի՛ գուցէ ապստամբեացին, և անկանխցին ի կողմն Պօրկուսն, և յարկցեն ի վերայ իմ առ ի սպանանել զիս: Եւ ապա գաղարկեցաւ ի անտախ գործոյն. և այս եղև այսպէս յայսմ ժամանակի, և ապագայն Աստուած գիտէ:

ԳԼՈՒԽ ԿՕ.

Ի շէնտաւորսն Օւալսն:

Օյ ի որպէս ասացաք՝ ամենայն զօրքն Երևանայ յարեան ի վերայ երկրորդ Սաֆի խանին, և մուծին զնա ի ծակ, և ոչ թողին զնա ելանել արտաքս. և ինքեանք գրեցին առ Շահն. որ և բազումք՝ զանդասեալք՝ որպէս և առաջ գրեցաք: Վասնորոյ կոչեաց Վերդայ Կարաշիմն, որ ասէինն ասորբէճան - վաղբի, և եղ ընդ նմա Վալի խանն, որ էր ազգաւ Վրացի, և վեսայ էր Երաս խանին՝ որ էր իշխան Երևանայ. և Օւալս այս ընդ նմա եկն յԵրևան: Սա վարէր ամենայն գործն իշխանութեան. որ և հմուտ և տեղեակ էր ամենայն իրացն Երևանայ, և զիտէր և ճանաչէր զամենայն արսն Երևանայ, թէ ո՞վ ոք էին վնասակարք և աւերիչք Երևանայ: Եւ եկին ի սահմանս Երարասեան. ոչ ծանուցին զգալուսան իւրեանց ումք, զի մի՛ ելցեն բազմութիւնք ընդ առաջնորա, որ ինքեանք ~~առաջն~~⁽⁴⁶⁾ ասեն, որպէս սովորութիւն էր Վանորէիցն առնել. սա ոչ արար այնպէս. այլ ի գաղտնի եմուտ ի բերդն. ետ բերել զզուքան՝ որ է Շխ - Խալամ, և ոմանք ևս ի մեծամեծացն, և առաջի նոցա ընթերցան աղամ թագաւորին: Եւ որք անդ էին՝ համբուրեցին զծունկն. և մուսնեախկն ելեալ աղաղակէր, ահա Օւալ խան եղև տէր Երևանայ. ~~առաջն~~⁽⁴⁷⁾ զի զնա ժամու

(46) Ասքք, յօժարութիւն, փախար:

(47) Երկարեացին կեանք նորին. լամ՝ կեցցէ ի բազում ամս:

Հրամայեաց ըմբռնել այր մի ազգաւ Ղաւծար՝ ի ցեղէն որ ասի
 Վուրա, որոյ անուն էր Հիմաթ-բէկ՝ Վ որդւովքն, որոց ան-
 ւանքն էին՝ Իսա-խան, Չաման-խան, Սալա-խան, Ղասիմ-
 խան. զի նոքա էին մետափաղք աշխարհին. զնոսա ըմբռնեալ
 ետ կունդ ի սրբանոց նոցա, և եղ ի բանախ. և յետ աւուրց
 առաքեաց առ Շահն. այլ ոչ ևս կարացին կալ Հաստատ՝
 Թէպէտ և արձակեցան: Յետ սոցա ըմբռնեաց այր մի Վ. յրում-
 լու Տաշտամուր անուն. վասն զի յառաջին զանորէիցն ազս-
 տամբեալ էր, և Չալս այս այլ հնարիւք իմն ըմբռնեաց զնա,
 և կախեալ ի ոտանէն՝ բրածեծ արարին սցնքան՝ մինչև մերձ ի
 մահ լինել. և տղա արկին ի բանա. և բազում տուգանս ասին,
 և արձակեցին. և զնաց ի ասուն իւր ի Շիրակ. և ի բազում
 հարուածոց անախ մեռաւ: Բայց վասն այս խանին ոչ կարեմ
 ասել վստ ինչ. վասնզի ծնունդ քրիստոնէից էր, զթայր ի
 քրիստոնեայս: Յառաջին ամի սորա եղև ահագին շարժն Վրա-
 բառեան երկրին. զոր յառաջիկայս պատմեց եմ: Աս հրամա-
 յեաց շինել զամենայն աւերեալ եկեղեցիսն. զոր և շինեցին
 բազում եկեղեցի՝ ի բազում տեղիս: Աւ յաւուրս այստիկ ե-
 լեալ զնաց ի Առաքս դաւաան լեռնանալ, և ի Վանաքեա գիւղն
 ելեալ ի բլուր գեղջին՝ և հայեր յաւերեալ տեղիսն, և ամսո-
 սոյրս: Աւ դարձաւ ի Թիկանց կողմն՝ և ետես զեկեղեցիսն, և ե-
 հարց՝ Թէ զի՞նչ է այս. և ասին, թէ եկեղեցի էր: Եսէ խանն,
 ընդէր ոչ շինէք զգաւ Եսեն զեղախանքն, քանզի ոչ ունիք
 կարողութիւն: Եսէ խանն, սցնքան ոչ ունիք կարողութիւն՝
 զի փայտիւ ալւ-լայ¹⁸) առնել, զի պատառունք ձեր սղօթեսցեն.
 ահա ես շնորհեցի մ. Թուման ի հարկէ ձերոյ, և դուք շինեցէք
 զեկեղեցիս: Աւ ի նոյն օր սկսան շինել զհողն. և ծածկեցին
 բստ հրամանի խանին: Աւ այսպէս կայր սիրով ընդ քրիստո-
 նեայս՝ մինչ էր նա յԱրևան:

(18) Աւ-լայ. շաշախ, 2) ծածկ:

ԳՎՍԻԽՆ ԿՕԸ.

Վ ասն անագին շարժին Երեւանայ:

Ի թուին ՍՏԻՒԼ՝ յունիս ամսոյ Գ՝ աստուածասաստ բարկութիւն եղև ի վերայ երկիրն Երարատեան. զի հայեցաւ աստուած բարկութեամբ յարարածս իւր. յետ Համբարձման Գ շարաթի աւուր յԱշերտորդ ժամուն յանկարծակի զոռաց երկիր որպէս ամեղքն. յետ զոռացոյն ահագին թնդմամբ շարժեցաւ. երկիրն Երարատեան առհասարակ զողայր և երերիւր, ըստ ասացելոյն, ո՞հոյի երկիր, և տայ զողալ նմա. և թէ հիմունք երկրի տատանէին. և եկեալ շարժս սյս ի կողմանց Գառնուոյ՝ և փլան ամենայն շինուածք և զեղեցիկայարկ բնակութիւնք, և վանորայք, և եկեղեցիք: Ե. յողթիկ են աւերեալ եկեղեցիք, Եղջոց - վանք, Ե. յրի - վանք, Հաւուց - թառ, Տրդակերտըն (Տրդատակերտն), Խորվիրապն, Զարվէզ, Չարավանք, երեք եկեղեցիք յԱրեան, Կորագաւիթ, Կորագեղ, Չորագեղ, Կորք, Գամրէզ. և բերդն Արեանայ ի հիմանց տապալեցաւ. մղկիթ և Քնարոյք⁽¹⁹⁾. ի բազում տեղիս աղբիւրք բղխեցին, և բազում աղբիւրք խցան: Աւ փլան քարափունք, և լցան առուքն, և արդելն զգնացս ջուրց: Աւ բազում զեղորայք քակեցան: Աւ է Վանաքեռ զիւղ ոչ մնաց բուն մի հաւու. և էր զարմանք, զի ի նոյն Վանաքեռ ի տուն միանկան չորեքին որմունք, և տանիքն ի վերայ չորս սեանցն եկաց անշարժ որպէս թէ կախեալ զողոյն: Ահաս շարժն մինչ ի զիւղաքաքաղաքն Աարբի, և Գ արք մեռան: Աւ ի սուրբ ուխտն Յօհանավանք փլան ամենայն զեղեցիկ տապարանքն, և եկեղեցին խախտեցաւ, և մեք հազիւ զերծաք ի մահուանէ: Աւ նոքա՝ որք

(19) ՄՔ-ըն. բարձր տեղի ինչ կողմոց զհահետա՛անս յաղօթանոցն իւրեանց—աշտարակ մարմաց—

մնացին ի տակ հողոյն, զոր ինչ կարացին հանել՝ հանին, և զոր ոչ կարացին՝ եղև դերեզմանք նոցա տունք իւրեանց: Եւ մեռեալքն յոլովք էին քան զկենդանիս: Զի թէ, պէտ յամենայն տեղիս ոչ կարացի իմանալ զմեռեալն, այլ ի հայրենի գիւղն իմ՝ Վանաքեռ թուեցին զմեռեալն ՌՄԻՎ, ոչ մնաց շուն, ոչ կատու և ոչ հաւ: Եւ յամեաց շարժն մինչև ի հոկտեմբեր ամիսն: Եւ յամենայն օր գոռայր երկիրն, օր Վ, օր Գ, օր Ե, և ապա գայր շարժն, բայց մնասն յառաջի օրն եղև, որք մնացին կենդանի՝ կապերատվանօք բնակէին յայգիս՝ և ի պարտեզս՝ և յանվայր տեղիս, և յառաջին օր շարժին եկին դեսպանք յԱրզրուսայ՝ և տեսին զշարժն: Իսկ խոսնն ի նոյն օր առաքեաց դեսպանս առ Շահն, և ծանոց զաւերումն շարժին, և դեսպանացն Օսմանցւոց ոչ եթող զնալ՝ մինչ ի գալ պատգամաց Շահն: Եւ յետ Եթանս աւուր եկն փութադնացն, և հրաման շինելոյ բերդին և եկեղեցեացն, և մունեալին գոչեր, թէ հրաման է Շահն, զի քրիստոնեայք շինեցեն զեկեղեցիսըն՝ զոր քակեալ է, և յայսմ պատճառէ շինեցաւ ի բազում տեղիս եկեղեցիք թէ ի նորա ժամանակին և թէ՛ յետ նորա, և ապա արձակեաց զդեսպանսն: Եւ ապա եկն մեծ իշխան Միրզայ-Իպրահիմն, զոր ասէին Հատրէճան-Վազրի, նստաւ յԱրեան, և կոչեաց զմերձակայ Նանորայս, զԱտիշուանայ, զՊարուայ, զՕսկամայ, զՂոռոյ, և զՍուլթանն, զՄակուայ, զՎիուսոյ, զԱտարակայ (գուցէ՛ զՆշտարակայ), զԾարայ: Եւ եկին սոքա՝ և շինեցին զբերդն երեքորմեայ ամրագոյն քան զառաջինն: Եւ զկամուրձն՝ որ ի ներքոյ բերդին էր ի վերայ Հորաստան գետոյ՝ որ ասի Օսնկի, զնա ևս շինեցին ամրագոյն, և զառուքն՝ որք խափանեալ էին, նորոգեցին, և բերին զջուրն ի քաղաքն Երեան: Եւ ապա հաստատեցաւ կարդն Երեանայ ամենայն պիտոյիւք մարմնաւորօք՝ որքսն և իշխէր պա Երեանայ:

ԳՆԱԿԱԿԱՆ ԿՈՒՆԻՍՏԱՆ

ԳՆԱԿԱԿԱՆ ԿՈՒՆԻՍՏԱՆԻ ԿԱՆՈՒՄԻՏԵՆ:

Յորժամ վախճանեցաւ մեծ Հայրապետն Յակոբ ի Առասանդնուպոլիս, Մարտիրոս վարդապետն Ասիայեցի՝ որ բարեկամ էր նմա, և էր Պատրիարք յԱշրուսաղէմ, սա գրեաց թուղթ մտիթարտական ի սուրբ Էջմիածին, և ծանոյց նոցա՝ թէ մի գուցէ թարց հարցանելոյ այսց կողմանց առնէք Ասթուղեկոս ԵՂ գրովք ձերովք հարցէք սոցա, այսինքն՝ Աղբազարին, որ ինքնազուլս եղեալ էր Ասթուղեկոս, և կայր լսեալ, և նստեալ ի Բերիա՝ որ է Հարապ Ես որ ժողովեցան ի սուրբ Էջմիածին ամենայն վանորէկոյ Եսաջնորդք, և Ապիսկոպոսք, և վարդապետք, և իշխանաշուք մարդիկք, և գրեցին առ նա. և ի մէջ թղթին գրեալ էին, թէ՛ սրբութիւն քո Հրոսկլայեցի գոլով՝ արժան ես ի շարս նախնեաց ունելլ Եւընտրեցին զոմն վարդապետ՝ Պետրոս անուն՝ որ էր Ապիսկոպոս Գողթան գաւառին, այր ձորտար և բանիրուն, և առաքեցին առ նա Եւ գնաց Պետրոսն. առեալ ածէ զնա ի սուրբ Էջմիածին: Ի թուին ՌՆՂԵ յօգոստոսի ժՎ. ի փոխման Եստուածածնին նստաւ յԱթոս Ասթուղեկոսութեան ի սուրբ Էջմիածին: Սա էր այր ձորտարն և ձորտար, բաղդաւոր և սընդերես, առենախօս: Սա յորժամ նստաւ Ասթուղեկոս, եկին յամենայն կողմանց ի հնազանդութիւն սմա. եկն և Ասթուղեկոսն Եղթամարայ, և էառ որհնութիւն ի նմանէ՝ և գնաց: Սա արար շինուածս ի սուրբ Հոսիսիմէն, տունս գեղեցկաշէն, հրուանգանս և հովանոցս. և հաստատեաց Միաբանս՝ Աղյնպէս և ի սուրբ Մայրն Գայիանէ, շրջապատեալ պարսպեաց. և յարեմտեան զբանն արտաքոյ կողմանէ, շինեաց խորանս, և ի նոյն տեղին հիւսիսոյ կողմն շինեաց զգերեզմանն իւր, զանտեսատունս և զխոյցան. և հաստատեաց և Միաբանս, զի ժամ

և պատարագ մատչի հանապազ : Այլ և կանգնեաց կճեաց
 Աթուղիկի ի վերայ Եջման տեղին, և հաստատեաց սեղան՝
 առնել պատարագ, և յերկու կողմն եկեղեցւոյն բարձրացոյց
 յերկրէ, և արար ամպիոնն, և կանգնեաց սեղան պատարագի :
 Աւ շինեաց որմն ի մջ եկեղեցւոյն ի հարաւոյ դրանէն մինչև
 ի դուռն հիւսիսոյ, զի անդ կայցեն յաղօթս, և մի առաջի ա-
 ւագ խորանին : Աւ ի տանխս եկեղեցւոյն յերիս տեղիս կանգ-
 նեաց Աթուղիկէ : Այլ արար բարութիւնս, վասնզի պարտս
 զոյր Աթոռոյն, և զային պարտատուքն խնդրել զպարտս, և նա
 ասէ, ես ոչ եկի պարտս տալ, այլ եկի շինուածս առնել, և
 թէ ստիպէք զիս վասն պարտուց, ես գնամ անդ՝ ուստի եկի.
 զայս առնելով վերացոյց զամենայն պարտս Աթոռոյն : Աւ եկաց
 նա այսպէս խրոխտ՝ ահարկու զամենայն աւուրս իւր, և մեռաւ
 ի թուին ՌՆՂՆ թ. յօգուստոս ամսոյ ի ԺՂ, յորում աւուր եկն
 ի սուրբ Եջմիածին. կացեալ Աթուղիկոս ամս Բ : Աւ զինի
 նորա եղև Աթուղիկոս ձեռնասուն աշակերտ իւր Նահա-
 պետ Ադեսացին, որ այժմս է : Այս երկու Աթուղիկոսաց ի
 ժամանակի շինեցաւ և նորոգեցաւ բաղում վանորայս և եկե-
 ղեցիս : Որքա առնուին հրաման յիշխանէն վասն շինութեան
 եկեղեցեաց : Բայց զկարգ և զկանոն առաջին Աթուղիկոսացն
 քայքայեցաւ ի սուրբ Աթոռոյն և յամենայն վանորէից վասն
 թոյլ տալոյ նոցա, զի ամենայն Առաջնորդք ըստ կամաց իւրեանց
 առնէին, և Աթուղիկոսացն ոչինչ լինէր փոյթ, զի ինքեանք
 զոր ինչ յիւրեանց աշխարհին վարեալ էին, զնոյն և աստ առ-
 նէին : Այլև զոր ինչ պակասութիւն անսանկին արեղալից և
 երիցանց, բերեալ գերծէին զգլուխսն և զմուրուսն, և բրածեծ
 առնէին մահու չափ : Աւ այսպէս կային ի ժամանակս կենաց
 իւրեանց :

ԳՎ, ՈՒԻ ԵՆՎԻ.

ՎՊ ասն նշանացն երկնից:

Յառաջ քան զշարժն եղև նշան ինչ յերկինս. զի տեսին ի զիշերի միում յօդս՝ որպէս թէ նիզակարունս կապուտս՝ և երկայն և լայն՝ ի հարաւոյ և ի հիւսիս, և երկոքին ծայրքն բարակ որպէս զեղարդի. և սակաւ սակաւ դարձոյց զտտունս իւր յարեւելս և յարեւմուտս. և այնպէս կացեալ յաւուրս Վ՝ և անյայտ եղև: Յետ այսորիկ երեւեցաւ աստղ մի ի Միջերկրեայս՝ սաստիկ մեծ քան զայլ աստեղս, զեղին գունով, ունելով զհերբս երկայն և լայն՝ սպիտակ որպէս զձիւն, ձգեալ զէս յարեւմուտս. և փայլէր հերբն՝ որպէս թէ կայծս թափել յերկիր, և ահարկու տեսողացն. և կացեալ այնպէս ամիս մի, և լինէր երկօրեայ երեխուր մինչև ցառաւօտ, երբեմն ի միջ զիշերի, և երբեմն յառաւօտին և երբէք ոչ շարժէր ի տեղւոջն. և ապա եղև անյայտ: Յետ այսորիկ երեւեցաւ յարեւելս աստղ մի կարմիր որպէս որդան, և ունէր երիս զէսս, մին սպիտակ, մին աստղադոյն և մին խարտեաշ՝ բոլորագունդ, ինքն բարձր, և զէսքն կախեալ զէս ի երկիր, ինքն կայր անշարժ, զէսքն շարժէին երբեմն երբեմն. և կացեալ աւուրս վեց, և յետ վեց աւուրց զէսքն ցրուեցան, և ինքն երեխուր է բազում աւուրս. և կորեաւ անհետ:

ԳՎ, ՈՒԻ ԵՆՎԻ.

ՎՊ ասն զէս նշանին երկնից:

Մինչդեռ մանուկ էկ ես ի հայրենի դիւզն իմ Վանաքեռ, և խօսէաք ընդ յարակից մանկունս. և ի կարգ զբուցաց ասացին մանկունքն, թէ օձն ապրի մինչ ի Ո՝ ամն, և է Ո՝ ամն լինի

վիշապ, և հրեշտակք Աստուծոյ քարշեն զնա յերկինս, և թողուն ի վերայ մեծամեծ վիճաց՝ և սատակիս Չայս առասպել մանկանց, սակայն ինչ հաւատարիմ գոլ թուի. զի ի ժամանակի ծերութեան իմոյ՝ մինչ էի ևս ի սուրբ ուխտն Հօհանավանք, յաւուր միում յԱշերբորդ ժամուն ի պարզոյ՝ յարեմոսան կողմն երկինքն վառեցաւ որպէս հուր, և կայծակունք իջանէին ի վայր, երբեմն ցելոյր որպէս փայլակն, և երբեմն խաղաղանայր. և հրոյն կախեալ կայր ի վայր որպէս առասան մինչ ի երկիր. և ի ծայր պարանին կապեալ կայր որպէս վիշապ՝ կապուա որպէս ամպ, գլուխն և միջն և տուան որպէս ծնմարիտ վիշապ, և տուան շարժեր. այսր և անդր, գլուխն և միջն դալար առնոյր. և առ սակաւ սակաւ բարձրանայր յերկրէ, և եհաս մինչև ի հուրն. և մնաց անդէն փոքր մի. և ապա պատասեցաւ հուրն դարձեալ, և վիշապաձևն սեւացեալ որպէս ածուխ՝ անկաւ յերկիր յանկարծակի. բայց ոչ իմացաք՝ թէ ո՛ւր անկաւ. սակայն այսքան բաղուէք անսին որպէս և գրեցաք:

ԳՎ ՈՒԻՍ ԾԵՆ.

Պատրիարք Օսմանցոց ընդ Վրասնոց:

Ի թուին ՌՆՂՄ. զօրաժողով արար թագաւորն Օսմանցոց Սուլթան Մահմատ զամենայն հնազանդեաւ իւր, և զնաց ի վերայ ամուր քաղաքին Վրասնոց փէչայ. և էր քաղաքս այս ընդ իշխանութեամբն կայսերն, զոր ինքեանք Ափրաթօլ ասին. և էր յոյժ անասիկ. քանզի Գ կողմն ձոր էր, և բակ պարսպեալ՝ բարձր և լայն. և ի միջ երկուց որմոյն՝ պողոտայ, և Բ դրունք կախեալ յերկու ծայրսն պողոտային. Ա դուռն ի վերայ բուն քաղաքին ներսին որմոյն, Ե դուռն արտաքին որմոյն. այս չորեքին դրունք հանդէպ միմեանց, ոչ ի վերայ երկրի հաստատեալ, այլ կախեալ ի վերուստ ի վայր, մեքենայիւք քարշէին և

իջուցանելին ի վայր: Աււ մին կողմն քաղաքին դաշտ էր և դիր, որում դրուէքն էին. յայսմ կողմանէ պատերազմին սամիկէքն սաստիկ և յոյժ. նոյնպէս և Յրանդքն պատերազմին: Աււ յորժամ խտտացաւ պատերազնն, պատրեցին զնոսա Յրանդքն. քանզի ի ժամուն պատերազմին խաչ հանդ' ըձ վաւ . . .³⁰⁾ ունին, և բարձրացուցանեն զԽաչվառն մինչ յաղթութիւնն ինքեանց է. իսկ յորժամ յաղթո թիւնն թ շնամեացն լինի, խոնարհեցուցանեն զԽաչվառն Աււ յայսմ պատերազմիս պատրեցին զնոսա Վանզի զներսին դուռն պնդեցին, և զՎ դուռն պողոտային քարեցին ի վեր. նոյնպէս և արտաքին դուռն ևս քարեցին ի վեր՝ և թողին ի բաց: Աււ սպա խոնարհեցուցին զԽաչվառն: Աււ Հագարացիքն տեսին և հաւատացին ծմարկա գոլ, և հնչեցին զփողսն պատերազմին. և աղաղակէին աւրբ շաւր, որ է՝ առաք զբերդն. և այսպէս մտին ի մեջ երկու պարսպացն, և լցաւ պողոտայն ծագէ ի ծագ: Աււ սպա իջուցին Նատինք զերկոսին դրունս պողոտային, և մնացին ի ներս աւելի քան զկէսն Խամայելացւոց: Աււ քրիստոնեայքն բարձրացուցին զԽաչվառն, հնչեցին զփողսն, և ասէին, վիվօ՛ վիվօ՛. որ է՝ ուրախ լերուք, ուրախ լերուք: Աււ իրիւ տեսին Օսմանցիքն զԽաչն բարձրացուցեալ, սկսան փախչել. և Յրանդքն ծրպտեցան զկնի նոցա, հալածելով և կոտորելով իսպառ փախուցին մինչ ի քաղաքն իւրեանց Պուտան. և որք մնացին ի պողոտայն՝ զերի արարին: Աււ Ս. փաշայ ամենայն զօրօք իւրեանց զնացեալ խառնեցան առ զօրսն Յրանդաց, և եղին քրիստոնեայ. և առ սակաւ սակաւ տարան և զնոսա . . .³¹⁾ իւրեանց առ ինքեանս: Առին Յրանդքն զՊուտան քաղաք, և հարկատու արարին զսամիկսն: Աոյնպէս առին զՎելրդաթ, և ամս Վ կացին անդէն. և յետ երկց ամացն կոտորեցին զամենայն

(30) Աստ եղծեալ են ի բնագրին տառք ինչ:

(31) Աստ ևս մնան բառք ինչ անվերձանելք:

քաղաքն, և թողին դատարկ, և գնացին ի տեղիս իւրեանց: Չայս պատմեաց ուղտապան ոմն տաճիկ Աւդոկացի, որ փախեալ էր ի պատերազմէն: Աւ ահա է պատերազմ, և զկատարածն Աստուած զիտէ:

ԳՂՈՒԽ ԿՐՕ.

Պատահաւ ՉԳՆՆՈՅ:

Մինչ էաք մեք ի ՉՄիւսին քաղաք ի թուին ՈՂՂ, է մայիս ամսոյ Ա, է յԱրորդ ժամու աւուրն եկն յարեւելից կողմանէ մարտիս՝ սաստիկ յոյժ և որպէս անձրև կարկտախառն, ըստ ասեոյն Սողոմոնի, առանց թագաւորի է մարտիս. և իրբև ի միջէ հրաման առնեն. և այնքան եկն՝ որ ստուեր արար երկրի, և զճառապայթս արեգօրան արգելեաց. և տիւն եղև զիշեր: Աւ անկաւ ահ ի վերայ ամենայն ումեք, և ամենայն արուեստաւ որք խափանեցան, և աղետեցին զղրունս խանութից և տանց. և թուշունքն որք կային ի քաղաքին՝ նոքա ոչ կարացին շարժել ի տեղւոճէ իւրեանց, և ընկցին ի խօսից: Աւ ի Ա ժամ, աւուրին մինչև ցՂ ժամն եկն, և գնացեալ թափեցան ի ծովն. և ալիք ծովուն ձգեցին արտաքս, և նեխեցաւ գէշն. և ի դարչ հոտոյն տաղնապէին քաղաքն. վասնորոյ փորեցին զաւազն՝ և լցին ի փոսն, և ծածկէին աւազով. և արգելաւ հոսն: Աւ յետ աւուրց գարձեալ եկն մարտին, բայց ոչ որպէս զառաջնն, այլ սակաւ, և կէս ժամու չափ: Յետ երկոց ամաց եղև սով սոսաիկ երկրին Աիկիացւոց, մանաւանդ ի ՉՄիւսին քաղաք: Վանզե Վանզքն կալան զճանապարհս ծովուցն, և ոչ գնաց ցորեան ի Աոստանդնուսօրիս, և եղև սղութիւն. և ծանուցին թագաւորին՝ թէ ցամաք ճանապարհաւ երթայ ցորեան ի ՉՄիւսին: Աւ սպա արար հրաման և պնդապատուեր, թէ այլ ուրեք մի՛ երթիցէ ցորեան, բայց միայն է Ատամիօլ: Վասնորոյ անկաւ

սովն ի Օմիւսին, և սաստկացաւ առաւել յոյժ. և կերին ամենայն անասուրբ կենդանի. և ի սրկասիլ կենդանեացն, ժողովէին զթրիք ձիոց՝ և աղային, և առնէին հաց: Այլև ոսկր ժողովէին, և մանրէին կացնաւ՝ և աղային, և առնէին հաց. և մինչ ջերմ էր՝ ի կեր գայր. և երբ հնանայր՝ ոչ գայր ի կեր. մանրէին՝ և ապա ուտէին: Այլև զփակալ ծառս և զտերեծառոց չորացուցանէին, և փշրէին և ուտէին. և ոչ օգնէր նոցա զայն, այլ առաւել մնասէր զկերողսն. բազում քրիստոնեայք զուտերս և զգասերս իւրեանց սակաւ զնոյ վաճառէին տաճկաց առ ի կեցուցանել զինքեանս. և բազումք զմանկունս իւրեանց տարեալ արկանէին առ գրունս տաճկաց՝ և փախչէին. և տաճիկքն առեալ զնոսա տանէին առ ինքեանս՝ և առնէին զնոսա տաճիկ: Վարձաւ սէր և զուժ բարեկամաց, ողորմութիւնք և տուրքեառք և խնամք վերացան. բարեկամք և սիրելիք օտարացան ի միմեանց: Աւս այսպէս տառապէին ամենեքեանք. և եկաց սովն տարի մի: Աւս յետ երկուց ամաց ել և աստուածասաստ բարկութիւն ի վերայ Օմիւսնոյ, զի հայեցաւ Աստուած բարկութեամբ յարարածս իւր, և եղև շարժ սաստիկ և ահազին. և փրան ամենայն զեղեցիկ շինուածք, եկեղեցիք և սանդոկք, մզկիթք և մինարայք անկան. և ծովն եռայր՝ որպէս կաթնայ, և բազում նաւք հարան ընդ միմեանս՝ և խորտակեցան. և որք կային անդ՝ ջրասուղ եղեն: Աւս բազումք մնացին ի ներքոյ հողոյն՝ և ոչ կարացին հանել. և տունք նոցա զերեզմանք ինքեանց եղեն ըստ մարդարէին: Աւս ի նոյն աւուր եղև կրկին բարկութիւն Աստուծոյ ի վերայ նոցա. վասնզի անկաւ հուր՝ և այրեաց զմնացեալն՝ զոր ի շարժէն եղեն կրկին պատժեալ. որ եղև կատարեալ առ նոսա ասացեալն՝ թէ մնացեալն ի կարկառն՝ կերիցէ մարխս. զայնոսիկ ի վերայ Օմիւսնոյ եկն. զի նախ եկն մարտին, և ապա սովն, զինի շարժն, և ապա հուրն: Վայց քակեալն ի շարժէն զեկեղեցիան՝ զեղեցկալարմար շինեցին վերսահն: Վասնզի վաճառականքն յարեկից

Ճանուցին թագաւորին Օսմանցւոց. և նոքա եղեն պատճառ
ոչ միայն Հայոց, այլև Էռնայց և Վրանդայց և ամենայն քրիս-
տոնեից՝ որք կային ի Ռմիւսին:

ԳԼՈՒԽ ԿՈՒԷ.

Անգղիայի և Ֆրանսիայի միջև:

Ի քաղաքն թեազոսնիկէ, որ այժմ ասի Ալեքանդրի, Հրեայք
բազում են բնակեալ անդ: Ասեն, թէ աստ պահեն կուսան ար-
ջկունս վասն գալստեան Մեսիային իւրեանց: Աւելն փարթամք
և հարուստք, ընչաւէտք և մեծատունք. որ և հպարտացան՝ և
եղեն չքաւորք. խորհեցան խորհուրդ նանիր ինքեանց: Վանշե
ժողովեցան նոքա ի վայր միում. կոչեցին և զգլխաւորս հաւա-
տոյն իւրեանց՝ որ ասի Իսիմ, որ է հայրապետ. և ասեն,
օ՛ճ ի վերայ մեր թագաւոր՝ որում և հաւանիս գու: Աւելն ընտ-
րեաց զամն Սողոն անուն, այր իմաստուն, և ծարտար, և զիտուն
օրինաց իւրեանց: Այլև գեղեցիկ տեսլեամբ, և երկայն հասա.
կաւ: Աւելն օճին զնա՝ և անուանեցին Մալքիմ Սողոն, որ է Սողո-
մոն թագաւոր. և զղեցուցին նմա պատմուճան սպիտակ և ազնիւ.
և եղին ի զլուխ նորա թագ երեքձիւցայ՝ կարմիր և կանանչ,
և բազմեցուցին զնա ի վերայ բարձր գահի, և եղին ի ձեռն նո-
րա գաւազան ոսկէզօծ. և պատեցին զմիջով նորա թուրս ոս-
կէպատենս, և ինքեանք անկեալ երկիրպագանեին: Աւել կարգե-
ցին Բժան գառաւորս ընդ Բժան ցեղիցն. ընտրեցին և բիւ-
րապետս, Սարապետս, Շապետս, Ծապետս, զզօրազլուխս
և զզօրս բազումս: Աւել գրեցին յամենայն երկիր՝ ուր և զոն
Հրեայք, զպատճէն զայս: Աւելն արտօք ամենայն ազգ Հրեից,
որք էք օրինօքն Մովսիսի. զե ահա շնորհօքն Աստուծոյ՝ մեք
թագաւորեցաք աստէն, և կամեմք զազգն տաճկաց և զքրիս-
տոնեայն հարկատու առնել՝ ի Հայոց Ժ ոսկի, և ի Էռնայց

Ը. և դուք պատրաստ եղերձք յաւազ տօնին տաճկաց՝ որ ասեն Վաստի-ֆուռնի, նորա ամենեքեան փութան ի գիշերապաշտօնն իւրեանց է մզկիթն, և դուք վնուեալք զնուք անկերձք ի վերայ նոցա՝ և կոտորեցէք զնոսա, զմանկտիս և զկանայս նոցա ծառայեցուցէք: Իբրև զայս ամենայն առնիցէք, և ապա լինի՞ք մի անձն և մի խորհուրդ. գայլք և դառինք ի միասին ձարակեսցեն: Յայնժամ զայ Մեսիայն՝ և բնակի առ մեզ: Առաքեցին զթուղթս յամենայն տեղիս ձեռամբ սուրհանդակաց, մինչև ի Ասպահան ևս զրեցին: Աւ ապա բաժանեաց զամենայն քաղաքս Օսմանցոց ի վերայ իշխանաց իւրոց. և ինքն էառ զԲիւզանդիա տեղի արքունի ինքեան: Աւ ետ զՊրուսա՝ որ է Բուրսա, Ովսէ, անուռն ումեմն, և զՆոգրիանուպօլիս՝ որ է Անտրանա, ումեմն իշխանի. աստանօր եղև յայտնի շարութիւն նոցա: Օր Ովսէն այն՝ որ ետուն նմա զՊրուսա, ասէ, ես ծնընդեամբ և սննդեամբ Անոգրիանացի եմ, տաւր ինձ զՏայրենի քաղաքն իմ: Ասէ թագաւորն, զայն՝ որ ետու քեզ, դու նմա իշխեսն, և ոչ ունիս դու իշխանութիւն ի վերայ այլում քաղաքի: Ասէ Ովսէ, ես զՏայրենիսն իմ ոչ տամ այլում. ի վերայ այլմբանի եղև ազմուկ և կող: Աւ հրամայեաց թագաւորն արկանել յերկիր զՈվսէն, և բրածեծ առնել: Այնքան հարին զնա, մինչև եղև կիսամահ, և քարշեցին արտաքս: Աւ էր ուրբաթ գիշերի, և ամենայն տաճիկքն զնային աշօթել ի մզկիթն: Իսկ Ջհուան Ովսէ զնաց սակաւ առ սակաւ մինչև յաւազ մզկիթն, ուր և փաշայն զայր աղօթել, և անկաւ առ դրան մալթիթիւ: Աւ ի լուսանայն եկին մոնայքն, և տեսին զՋհուան, և ասեն, ել և զնա աստի, զի ահա զայ փաշայն: Ասէ շրեայն, ունիմ ինչ ասել փաշային, զի օգուտ մեծ լիցի ազդի ձերում: Աւ թոյլ ետուն մինչև աղօթել փաշային. և ապա տարին զՋհուան առ փաշայն. և զնացեալ համբուրեաց զոս փաշային, և նստաւ առ նմա, և պատմեաց զամենայն մի ըստ միօջէ՝ աւելորդօք: Աւ լուեալ փաշայն՝ սոսկացաւ անձն նորա. և ասէ, որքան ժա-

մանակ է՝ որ արարեալ են խորհուրդդ այդ: Տօնան ասէ, ԲՊ ան մարդ միշտ յամենայն երեկոյեան գան մինչև ի միւս երեկոյն ուտեն և ըմպեն, և առնեն խորհուրդ. նոքա գնան՝ և այլք գան, նոյնպէս առնեն: Բայց յերեկոյս բազումք գան վասն փաղուեան՝ որ շարաթ է, և ոչ ելանեն արտաքս. զոր ինչ չար խօսին՝ վազիւն խօսին: Աշւ ապա կոչեաց փաշայն բազումս ի մեծամեծացն՝ և ասէ, լերո՛ք պատրաստք, զի ի լուսանալ առաւօտուն գնալ (գնացեալ) ընդ շրէիս ըմբոնել (ըմբոնեցուք) զԱշուտիսն: Աշւ ի լուսանայն՝ առաջի իւրեանց արկին զՏօնան՝ և գնացին՝ ուր էին ժողովեալ նոքա ընդ թագաւորին իւրեանց: Աշւ մտին ի տունն, և տեսին՝ զի բազմեալ էր թագաւորն ի բարձր գահի: Ասէ զխաւորն տաճկաց, Տէր հոսք՝ Գոչ օնքոն, փաշայն ասն է ինքե՛նք. որ է այս, էջ այսի, զի ինդրէ գքեզ փաշայն: Աս՝ որ թագաւորել կամեք, և զտաճիկան կոտորել, ահա այժմ՝ զողայր և վրովթայր, և բեկրեկ ձայնիւ աղաչէր, և կամեր մերկանալ ի հանդերձէն: Աշւ ոչ թողին, այլ կապեցին զամենեցունց զձեռս յետս, և առեալ տարին առ փաշայն: Աշարց փաշայն զամենայն, և ստուգիւ տեղեկացաւ: Աշւ ապա հրամայեաց կոտորել զնոսս. և Խախամի զլեզուն և զքիթն, զշրթունսն, զականջսն, զմատունս ձեռացն և ոտիցն, զերկորիսն զամենայն հրամայեաց հատանել: Աշւ ասաց մունեակաց, զի կոչեցեն բարձր ձայնիւ, թէ ամենայն որ՝ որ լէ զձայնս մեր, թէ քրիստոնեայք և թէ աաճիկք, անկերո՛ք ի վերայ ազգին շրէից, զմեծամեծսն կոտորեցէք, զմանկունսն գերեցուցէք, զկանայս նոցա խայտառակեցէք պղծելով, և զնչս նոցա աւար առէք, յափշտակեցէք և մի ինայէք. և ո՛վ որ յափշտակեցէ ի նոցանէ ինչս՝ ինքեան լիցի, բայց զսպանումն նոցա մի ինայեցէ: Օայս լուարո՛ք ամենեքին զհրամանս մեծ փաշայն: Աշւ զի շարաթ էր օրն, և շրէայքն ամենեքեանքն ի տան էին, և ո՛վ որ լուաւ զձայն մունեակին, արար՝ որպէս լուաւ. և կոտորեցին յաւուր յայնմիկ Պ մասն շրէից, և մինչ ի Պ օրն

սպառեցին զամենայն Ռազուլք ի նոցանէ տաճկացան, և բազուլք ի սաննեցան ընդ քրիստոնեայնս. շատք ելին ի քաղաքէն և փախեան. և այլք զինչս իւրեանց տային քրիստոնէից, և թաքչէին ի տան նոցա: Աւ այսպէս եզեն նոքա սպառեալք ողորմելի մահուամբ. և յընչից նոցա բազուլք փարթամացան՝ և եզեն հարուստք: Աւ զկուսանս՝ որ պահէին վասն Մեսիային, հանեալ տարին առ փաշայն, որ էին Ռձ ան, հրատարակաւ ապականեցին: Աւ փաշայն էառ իւր բաժին զտուն թագաւորին նոցա, և անթիւ և անհամար զանձս ոսկւոյ և արծաթոյ. և սպա զրեաց զիր զպատճէն, և առաքեաց առ Խոնթկարն: Աւ անորոյ և Խոնթկարն զրեաց ամենայն հնազանդելոց իւրոց, զէ ուր իշեն շրէայք ի ներքոյ տէրութեան իւրոյ, զէ բազում հարկս զիցեն ի վերայ նոցա, զէ չբաւորեսցին՝ և մի լիցին նոցա լրբութիւն: Աւ այսպէս տառապեցուցին զշրէայս բազում և ազգի ազգի հարկապահանջութեամբ: Թեպէտ և մեք զայս լուեալ էաք յայլմէ, բայց ոչ ուղիղ: Աւ զնացի ևս ի Չմիւսնոյ ի Աոստանդնուպօլիս նաւով. զայս պատմեաց շուով սարկաւադ մի Յենի անուն, որ է Յօհան. որ և ինքն էր ի Սալենիկոյ քաղաքէն:

ԳԼՈՒԻ ԿՕԼ.

Սպանոսի տանտէր Աստուծոյ:

Այս այս Աւագ էր յԱյրարատայ ի գաւառէն Աոտայից ի զեղջէն Աղալարդայ յատորոտին Արայոյ: Աւ էր տանուտէրնոյն զեղջին՝ այր ճարտար, և առննախօս, և պնդերես, և առաջի մեծամեծաց յարգոյ և պնդասիրտ: Աւ զեղականքն առանց հրամանաց նորա ոչ առնէին ինչ: Աւ զէ ջուր զեղջն սակաւ էր, և ոչ էր բաւական յարբուցումն անդաստանաց նոցա, վասնորոյ զնացեալ ի կողմն հիւսիսոյ ի մջ ձորոյ գաին ջուր ջրը:

ուեալ, և նոքա բազում չարչարանօք և յոլով ծախիք
 հանին առու, և անդաստանօք Վարայօրան գեղջն՝ որ է
 Սեաւ-աւեր, բերեալ խառնեցին ընդ ջուրն իւրեանց: Աւ
 էր տէր Վարայօրան գեղջն տաճիկ մի՝ ազգաւ Վաճար, լիր
 և անդգամ, հայհոյիչ և պղծարեւան, յանդուզն և անհնա-
 գանդ, չարագործ և շնացող, ինքնահաւան և գոռող, ամե-
 նեին կամարար՝ և ծառայ՝ և հաճոյական սիրելի սատանայի:
 Սա իրրե ետես՝ թէ խառնեցաւ ջուրն ընդ բուն ջրոյն Աղավար-
 դայ, լցաւ սատանայի չար նախանձովն, բորբոքեցաւ անիրաւու-
 թեամբ, և առաքեաց զմանն ի գեղականացն. որք գնացեալ
 քակեցին զառուն, և իջուցին զջուրն ի դիւզն իւրեանց Սեաւ-
 աւեր. և պիղծն այն տէր գեղջն շապուշ-Վասիմ՝ շինեաց
 պարտէզս, և արար բուրաստան: Յանեաց առաւետ, և արբու-
 ցանէր այնմ ջրով. և ոչ թողոյր գնալ յԱղավարդ ջուրն զայն:
 Աւ աղաչէին նմա Աղավարդեցիք, և նա ոչ լտէր, այլ ծեծէր,
 հայհոյէր՝ և անարդանօք արձակէր զնոսաւ Վասնորոյ կարեվէր
 խոցեցան Աղավարդեցիք. և գնացեալ դրեցին թուղթ գանգա-
 տանաց, և առաքեցին առ իշխանն, և ասացին, թէ Վարայօ-
 րանն գեղովն՝ Աղավարդայ միոյ տան չափ ոչ տան հարկ. այլ
 շապուշ-Վասիմն իւրով անդգամութեամբն կամի քակել
 զայնպիսի պատուական գեղ, որ քան զամենայն երկիրս Արեւա-
 նայ լաւ է արդեամբ: Վասնորոյ գրեաց թուղթ խանն առ պիղծն
 այն՝ և ասէ, չունիս դու իշխանութիւն առ ջուրդ այդ. թոյլ տուր
 դմա գնալ յԱղավարդ ի տեղի իւր: Իսկ նոցա առեալ զթուղթ
 տարեալ ցուցին այնմ շան: Իբրև ընթերցաւ, պատառեաց և
 ետ ի նոսա, և ասէ, տարեալ դի՛ք ի յամօթոյս կանանց ձերոց. և
 յարուցեալ եհար զնոսա փայտիւ, և հայհոյեաց և զրերան խա-
 նին. և գանիւ հալածեաց զնոսաւ: Աւ նոքա գնացեալ դրեցին
 միւս ևս արգայ, և զպատառեալ թուղթն եղին ընդ նմա, և ե-
 տուն զխանն: Աւ իբրև լուաւ զպատառումն թղթոյն՝ և զար-
 համարհանս իւր, բարկացաւ սրտմտութեամբ յոյժ. և հրաման

ետ նոցա՝ և ասէ, զնայցէք և կալեալ զշունն այն՝ և շարաշար
 սպանէք, և կոտորեցէք զնոսս՝ որք համախոհ են նմա՝ թէ
 տամի՛ն և թէ քրիստոսնայ, և զգիւղն քակեցէք, և զանդաս-
 տանս նոցա զբաւեցէք, և հարկ նոցա զուք տուք: Օչայս հրա-
 մանն սաստկութեամբ ետ. զրեաց և թուղթ՝ և ետ նոցա, և բե-
 րանով և սպատուիրեաց: Իսկ նոցա առեալ զպատուէրս զայս,
 և զնացեալ ետուն զիր միմեանց, և թէ որ ոչ երթիցէ ի կա-
 տարեւ զպատուէր խանին, Ժ ամէն ի վեր տացէ տուգանս խա-
 նին: Աւ ապա զբոհ տուեալ ժողովեցան ի մի. և ոմն երիտա-
 սարգ զգեցուցին ի հանդերձից իւրեանց, և եղին ի զլուխ նորս
 աւել, և նստեցուցին ի վերայ իշոյ, և անուանեցին զնա՝ Մե-
 լաղլուխ իշով թողաւոր. և ելին ամբոխիւ ամենեքեան զու-
 նայով և զահուլով ծախօք և պարուք, խաղալով և խնդալով
 ամենայն արուք մինչև կանայք և սերզելով: Աւ յորժամ մերձ
 եղին Վարայօրան դեղջին, տանուտէր Մեազն խրատ ետ նոցա՝
 և ասէ, մի՛ զուցէ արևն հեղուք՝ և լինիք սարսապան արեան.
 այլ հարեալ ծեծանօք՝ կիսամահ արարէք և թողէք, այն բա-
 ւական է նոցա մահ: Իսկ Վարայօրանցիք տեսին զըպմութիւն
 ամբոխին, և զխտացին՝ զի վասն շար առնելոյ դան նոքա: Իսկ
 անիծեալն Հապուշ-ղասիմ նստեալ էր աթոռով, և հրաման
 տայր արբուցանողաց պարտիղին: Աւ ծանուցին նմա, թէ ահա
 ամբոխ դայ ի վերայ քո. և նա ոչինչ արար փոյթ. այլ ասէր,
 զխտեմ՝ զի աղաչել դան առ իս, և ես զարձուցանեմ զնոսս ար-
 համարհանօք և անարգանօք: Աւ ահա եկեալ հասին ամբոխն.
 և հրամայեաց աւելազլուխն, հարէք՝ ասէ, և սպանէք զշունդ
 զայդ: Հայնժամ կալեալ զնա՝ արկեալ յերկիր առաթուր, և
 հարկանէին անողորմ աքացի և բռնցի, փայտիւ և քարիւ, և ե-
 զին տո յոտան՝ և քարչէին: Իսկ անիծեալն այն զխտաց՝ որ մա-
 հու հարկանէին, անձարացեալ՝ և ոչ եղիտ հնար ինչ զերծա-
 նելոյ, անկաւ առ ոտս Մեաղին, և եմուտ ի մէջ Բուց ծնկայն,
 և կալեալ զերկորիան ծծէր՝ և ասէր, շուն քո եմ, զազդդ քո

լիզեցից, մի թորուր սպանանել զիս, և ես եղից քեզ շունն
 Աւ ապա զթացեալ առ նա Աւագն՝ անկառ ի վերայ նորա, և
 ասէ, զիս սպանէ՛ք փոխանակ դորա, և թոյլ տուք դմաւ Աւ
 ապա դադարեցին ի հարկանելոյ: Իսկ կանայքն անիծելոյն յոր-
 ժամ լուան զբոթն զայն, ելին ի վրանացն արտաքս՝ ճշարով,
 ճոճարով և ճվարով. ոմն ասէր, զլուակ իմ վիժեցի. ոմն աս-
 սէր, զորդին իմ սպանին. ոմն աղաղակէր, ահա կալեալ պղծե-
 ցին զիս: Սակացն ոչինչ օգտեցան յայրցանէ. այլ աւելագրու-
 խըն բարակ ողորով փոքր փոքր հարկանելր զնոսա՝ և ասէր, ե-
 լեալ կորէ՛ք աստի: Իսկ նոքա բերեալ զուղտսն, և նստան ի
 վերայ նոցա՝ և փախեան: Իսկ պիղծն այն ոչ կարաց զնալ վա-
 սրն բազում հարուածոցն. յետ երից աւուրց ապա ողջացաւ,
 և երեալ կորեաւ. և երեց զեղջն՝ Հնօհան անունն՝ փախեալ
 անկառ ի ձոր անդր, և եմուտ յորջ մի աղուխու՝ և զերծաւ:
 Իսկ ի զեղականացն՝ որք կամակից էին նմա, կալեալ բազում
 հարին և վիրաւորեցին, և քակեցին զուունս նոցա, և տիրեցին
 զեղջն: Իսկ անիծեալն Հապուշ - Վասիմ շրջեր ի ծածուկ.
 և եկաց մինչև ցաշունն. և միարանեցոյց ընդ ինքեան Վա-
 Ծիկ և սուտ քրիստոնեայ մի, և զիշերի գնացին յԱղավարդ.
 և տաճիկքն մնացին յեզր զեղջին, և զուտ քրիստոնեայն ա-
 ռաքեցին առ Աւագն, և ասեն, այս ինչ բարեկամ տաճիկ ե-
 կեալ կոյ արտաքոյ զեղջին, և շտապով երթայ ի Վիգ զաւառ
 հրամանաւ խանին. վասնորոյ խնդրէ՛ զբեղ և զորդի քո Սարու-
 բէկ, զի ունի ինչ ասել քեզ: Իսկ Աւագն ի տան միում կայր
 ընդ Ռուց հարկահասն տաճկոց, և որդին ի սպասու կայր նոցա:
 Աւ զնացեալ սուտ քրիստոնեայն՝ ասաց նմա զոր ուսեալն էր:
 Իրրե լուաւ Աւագն զանուն բարեկամին, վաղվաղակի յարեաւ,
 առեալ և զորդին գնաց ընդ Հային: Իրրե տեսին զնա՝ կողան.
 և ի ձայն բարձր գոչեր պիղծն՝ և ասէր, որ ես եմ Հապուշ-
 զուսիմն, որ Աւագ զիս ոչ էսպան, ես զնա սպանանեմ. և որ-
 դին զերծեալ մինչև ազդ արար զեղջին, և նոքա սպանին զնա՝

և կորեանս: Եւ բարձեալ զնա տարան ի դիւզն. և ի վաղիւն ծանուցին խանին. և հրամայեաց խանն գտանել զնա. և ոչ գտին. քանզի զնաց նա յԱրտաիլ. և առեալ անախ զիր զղջման, և եկեալ յԱրեան շրջէր ի ծածուկ. և ի նոյն ձմեռն սատակեցաւ և տարեալ զօռեցին. և ի նոյն զիշեր Պ տաճիկ հանին ի գօռէն, և պատառեալ զպատանն՝ պատեցին ի պարանոցըն. և սրեալ երկայն փայտ հաստ՝ եղին ի նստոյ տեղն, և ցըցեալ ի վերայ գօռին, հատին և զերանն, և եղին ուխն, և փախեանս: Եւ վաղիւն տեսեալ զայն՝ ծանուցին խանին: Եսէ խանն, շունն այն մինչ կենդանի էր, ուխն պահէր զանտէրն իւր. և յորժամ սատակեցաւ, երևի ի մջ ուխն: Եւ ոչ ետ թաղել զնա. թողին այնպէս. շունք և ազաւք լափեցին: Իսկ Եւազն նահատակեալ վանն ժողովրդեանն, և պատակեցաւ ի Քրիստոսէ:

ԳՂՈՒԽ ԵՒԹ.

Նուհարակոթիւն Բաղդասար պարանայն:

Պատանիս այս Բաղդասար էր յԵւդոկիա քաղաքէ՝ որ այժմ ասի Թուխաթ: Եղգաւ շայ. և էր քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ: Գոյր սոցա զրացի մի տաճիկ, արուեստիւ կօշկակար. և ետուն զԲաղդասարն նմա աշակերտս: Եւ առեալ տաճիկն զԲաղդասարն՝ և զնաց ի Օմիւռին. և անդ վաստակէին զարուեստն իւրեանց: Եւ յաւուր միում ելեալ ուսթայն զնաց ի գործինչ, և յամեցաւ: Եւ եկին հարկահանքն՝ որք յօտարաց առնուն, և ասի սա Խորա⁵²), և ասեն ցԲաղդասար, տուր զխարաճն: Եսէ Բաղդասարն, թոյլ տուք՝ զի զայցէ ուսուցիչն իմ, և տացէ զոր ինչ խնդրէք: Իսկ նորա ոչ ներեցին. այլ առեալ

(52) Տուրք, հարկ արքունի. մարգահարկ:

տարին առ հարկապետն: Աւ. ասէ հարկապետն, ընդէ՞ր ոչ տաս զխարածն քո: Ասէ երանելի պատանին, ասացի, ներեցէ՛ք մինչև զայցէ ուստայն իմ, և նա տացէ: Ասէ հարկապետն, եկ տաճկացի՛ր, և մեք թողումք զխարածն քո. այլև յաւելումք տալ քեզ զբանս բաղումս: Ասէ Բաղդասարն, վասն Ա՛ մարջլի զհաւասան իմ ոչ թողում: Աւ. ապա անօրէնքն կալեալ անմեղ մանուկն, արկեալ յերկիր, բռնութեամբ թրիատեցին. և ետուն ի շալակ համալի, և տարեալ արկին ի խանութն իւրեանց: Աւ. եկեալ ուրթայն՝ ետես զաշակերան իւր սյնպէս վերաւորեալ. բարկութեամբ ելեալ զնաց տա Խորաճղն³). կազէր և հայհոյէր զնոսս՝ ասելով, մի՞թէ անօրէնութեամբ ուրացուցանելն օրէնք ինչ են: Աւ. հրամայեաց հարկապետն՝ հանել զնա արտաքս: Աւ. զնացեալ ի խանութն իւր, և ամենայն օր տեսանէր, զի լայր մանուկն, և կայր արտաութեամբ: Ապա ասէ վարպետն ցաշակերան իւր, որդեակ իմ Բաղդասար, ահա յայտնի եղև և վասն քո. վանորոյ ոչ կարես կալ աստէն քրիստոնէութեամբ. արի և զնա՛ առ ծնօղսն քո, և անդ որպէս կամիս՝ սյնպէս կաց: Աւ. ետ նմա զբանս, և յանձնեաց զնա կարաւանապետին: Աւ. եկեալ առ ծնօղսն, և պատմեաց լալով: Աւ. ծրնօղքն ասացին, որդեակ, ահա ամենեքեան իմացան զքէն, և զու ոչ կարես ծածկարար պաշտել զհաւատս քո, երթ զնա զու յաշխարհն Հայոց ի սուրբ Աջմիածին և յամենայն վանորայքն, և անդ համարձակ պահես զհաւատս. մի՛ գուցէ աստ կալեալ զքեզ, վշտացուցանեն զքեզ: Իսկ երանելի մանուկն Բաղդասար՝ որպէս երկիր բարի ընկալաւ զսերմն ուրախութեան, և ետ զպտուղն հազարաւոր. և առեալ զօրհնութիւնս ծնօղացն՝ և թոշակ ինչ վասն պիտոյից ծանապարհին՝ և ուղղեաց զէմս իւր զնալ յԱ՛յրարատ: Աւ. ելեալ լալով և խնդութեամբ զնաց և եհաս ի սուրբ Աջմիածին. և յամենայն վանո-

բայս շրջադայեալ որպէս Աւահան Գողթնային, և ապա գրեալ վարդապետ մի Օւքարիա անուն, աշակերտեցաւ նմա, և ուսաւ Սաղմոսն և ի բերան ունէր: Աւ եղև ի մեռանել վարդապետին, և զնացեալ նորա յԱրեան քաղաք, և յարեցաւ առ ոմն քրիստոնեայ համարուեստ իւր, և կայր անդէն միամտութեամբ: Իսկ շարն սատանայ յարոյց ոմն տաճիկ ի վերայ նորա, և եկեալ առ երանելին՝ և ասէ, ես եմ Թուխաթեցի, և ծնողք քո բազում աղաչեցին ինձ ասելով, թէ վասն Աստուծոյ՝ յորժամ զնաս յԱրեան, զմեր տղայն որոնեալ, ուր և իցէ գտեալ՝ ընդ քեզ բերցես. և շրջեցայ յամենայն վանորոյս. և ահա ասա գտի զքեզ. եկ՛ զի երթիցուք: Իսկ միամտ պատանին Բաղդասար զնենգութիւն նորա ոչ խնայաւ. այլև զգութն ծնողաց անկաւ ի միան, և պատրաստեցաւ ի զնալ: Ասէ տաճիկն, թէ զոյ՛ քեզ զբամ՝ աւուր ի փոխ, զի տաց զմաք սն իմ, և զնալք յԱրզում. անդ վաճառեցից աղէնչո՞մս⁵⁴)՝ և տայ զիողն քու: Աւ անմեղ մանուկն հանեալ ետ միամտութեամբ՝ զոր ինչ ունէր, և ելեալ ընդ կարաւանի, և զնացեալ հասին ի Աւարին: Աւ ետես Բաղդասար զոմն տաճիկ՝ մերձակայ գրկից հօր իւրոյ՝ և համարուեստ ինքեան. որ ի տեսանելն զմիմեանս՝ խնդացին յոյժ: Աւ ասէ տաճիկն, ես կամի զայլ յԱրեան վասն քո բոս խնդրոյ ծնողաց քոց. և որովհետև աստ եկիր, ի միասին գործեսցուք, և ի միասին զնացուք: Աւ կային սիրով, և գործէին զարուեստն: Իսկ անիծեալ տաճիկն՝ որ պատրանօք և հան զնա՝ և երեր յԱրզում, իրբև ետես՝ թէ մնաց աստ, և ոչ կամի զնալ ընդ ինքեան, զչարեցաւ: Աւ վասն դրամին՝ զոր էառ, վարանէր թէ զիմոյ ուրացիս: Յուսուր միում զիտաց՝ թէ ընկեր նորա զնացեալ է ի զիւզ՝ բերել զպիտոյս իւրեանց. զնացեալ առ փաշայն, և մատնեաց զերանելի մանուկըն Բաղդասար, և ասէ, տաճիկի որդի մի ի Թուխաթոյ՝ զնա-

ցեալ Ղարեան առնէր Հայութիւն. և առեալ բերի մինչև
ցաստ. սաս ևս առնէ Հայութիւնը Եւ փաշայն ևդ ընդ նմա
Ի զօրականս՝ և ստէ, զնացեալ բերէք զնա: Իսկ անիծեալն
այն անկեալ առաջ և զօրականքն զկնի, և յորժամ մերձ ե-
ղեն՝ ուր էր մանուկն, և պիղծն այն կացեալ ի բացեայ, և մա-
տամբ ևցոյց զկրպակն՝ և ստէ, այն է բնակութիւն նորա. քանզի
անիծեալն այն երկնէն յընկերէ նորա: Եւ տեսեալ զնա զօրա-
կանքն՝ ստեն, զո՞ւ ևս թուխաթեցի Բաղդասարն: Եսէ պա-
տանին, այն ևս ևս: Եսեն զօրականքն, արի զի խնդրէ զքեզ
փաշայն: Իսկ պարկեշտ մանուկն գիտաց՝ զի պիղծն այն վասն
դրամին խրոյ մատնեաց զնա. և ելեալ ի խանութէն՝ և տ բա-
նալին ի միւս խանութպանն՝ և ստէ, յորժամ ընկերն իմ
զայցէ, տո՞ք զբանալիդ ի նա: Եւ ինքն ելեալ խնդու-
թեամբ զնաց ընդ զօրականսն. և ևսն առ փաշայն, և ևս
ողջոյն: Եսէ փաշայն, դու ի մեր աշխարհին տաճիկ ևս եղեր,
և զնացեալ ևս յԱճատտան՝ դարձեալ ևս քրիստոնեայ. արդ
դարձեալ դարձիր ի տաճկութիւն, և ևս կարդեմ զքեզ զօ-
րազուխ: Եսէ մանուկն, ևս քրիստոնէից ծնունդ ևս, և սնեալ
ևս քրիստոսական հաւատոյն, և բնաւ ոչ զիտեմ տաճկու-
թիւն: Եսէ փաշայն, զայդ՝ զոր ինչ և ստես՝ սուտ խօսիս: Գու-
մի՞ զոր յոյս և ազաւէն առնուլ, այլ ևկ ի ճշմարիտ հաւատս մեր.
և թէ ոչ գաս, չարաչար մեռանիս: Եսէ Բաղդասարն, ևս զհա-
ւատս իմ ոչ թողում. և դու զոր ինչ առնելոց ևս ընդ իս՝
արստ Եւ հրամայեաց իշխանն տանել զնա ի բանտ՝ և զնել
զօտան ի կոճեղս՝ որ է Բժշոռդ: Եւ ապա եկեալ տաճիկ ըն-
կեր նորա, և տեղեկացաւ թէ եկեալ տարին առ փաշայն, և
զիտաց՝ որ վասն հաւատոյն ևն տարեալ. և զնացեալ առ իշ-
խանն՝ աղաչէր՝ զի թողցէ զնա. և ստէ, թող տուր զմա եր-
թալ ի դժոխս, զի՞նչ օգուտ է թուրքութիւն դորա մեզ: Գլայս
ասէր՝ թերևս զերծուցեալ փախուցէ զնա զնալ Ղա-
րեան: Եւ ոչ լուան նմա. այլ անարգանօք սաստեցին նմա:

Աւել զնացեալ ի բանան, և անկաւ զերեսօք նորա, լայր և ասեր, վաղ որդեանի, լաւ էր թէ չէի տեսեալ զքեզ, քան թէ տեսի ի տառապանս։ Աւել ասէ ցնա երանելին Բաղդասար, աղաչեմ ըզքեզ ուստայ, վասն Աստուծոյ և քո որդւոյ արեուն՝ բեր ինձ երէց մի, զի հաղորդեսցէ զես. զիտեմ՝ զի ոչ թողուն զես կենդանիս։ Աւել լիեալ Թուրքն զնաց եղիտ երէց մի Յակոբ անուն, որ երբեմն լեալ էր մաքսապետ. որ եկեալ հաղորդեաց, և զգուշացոյց մի երկնելի ի մահուանէ։ Աւել ի վաղուն հանեալ ի բանալն՝ կայուցին առաջի իշխանին։ Ահարց իշխանն, թէ ի խելս եկի՞ր, թէ դեռ ևս կաս ի խելազարութեան։ Ասէ Բաղդասարն, ես ի բնէ խելօք էի. բայց թէ լսեմ քեզ, յայնժամ խելազարիմ։ Յայնժամ սրտմտեալ իշխանն՝ ասէ, դու ոչ ընկալար զլանս իմ, զի ես զքեզ մեծացուցանել կամի, և դու զայն անարգեցեր։ Ասէ մանուկն, ես վաղուրեմն ասացի, թէ արս զոր ինչ կարօզ ես, զի ահա կամ պատրաստ։ Աւել բարկացեալ իշխանն՝ հրամայեաց տաճկաց հանել զնա արտաքոյ քաղաքին՝ և սպանանել։ Աւել առեալ տանկին զնա. և ի ճանապարհին հարկանէին և կռի սհարէին, թքանէին։ Իսկ նա զնայր սաղմոսելով, և ասեր, Արամի ամենեցուն՝ որ երկնելն ի տեսանէ, և զնան ի ճանապարհս նորա. և առեալ տարին ի բլուրն՝ որ ասի Աուրբ Աշան, և անդ հատին զգլուխ սրբոյն։ Աւել քրիստոնեայքն հրամանաւ իշխանին վեր առեալ զպատուական մարմին սրբոյն զխովն՝ և արիւնաշաղախ հողն՝ և տարեալ ի հասարակաց գերեզմանն՝ ի հարաւակողմն Ակեղեցւոյն ի ներքոյ որմոյն հանգուցին զսուրբն. և էր ժամն Ռաուրն, և պայծառ արեգակ։ Աւել ահա գունդ մի բոլոր՝ որպէս հուր վառեալ՝ պատառելով էջ յերկնից, և հարաւ յեկեղեցին, և ցնդեալ ի վերայ գերեզմանի սրբոյն։ Աւել տեսեալ զայն բազում տաճկաց, և երկմտեցան ի հաւատոցն։ Իսկ իմ գոլով անդ ամ մի, բայց ի ժամ նահատակութեան սրբոյն ոչ պատահեցայ. այլ ի վաղուն հարցի ցթուրք ընկեր նորա. և նա պատմեաց զամենայն ի

ծննդեմէն մինչև ի նահատակութիւնն, և ես գրեցի որպէս լուսայ: Կատարեցաւ սուրբն Բաղդասար ի թուին ՌՆՃԿ, յաւուր տօնի սրբոց Հովսիսիմեանց: Հետ երից ամաց նահատակեցաւ զիւր⁵⁵) Յակօրն, և եղաւ մերձ ի գերեզման Բաղդասարին:

ԳՂՈՒԽ Կ.

Նահատակութիւն Շնորհաւորի:

Կինս այս Շնորհաւոր էր յերկրէն Մարաց՝ հաւատով քրիստոնեայ, ազգաւ Հայ, և էր այրի՝ ոչ ունելով ուստր կամ դուստր, և բնակիւր ընդ եղբօր իւրում ի միում տան. զործէր ձեռամբ իւրով, և կեցուցանէր զինքն: Աւ եղև յարկած իցն սատանայի ցանկացաւ չար տրտմանօք Վուրտ մի ընդ նա: Աւ առաքէր առ նա կաւատ պառաւուհս՝ հաւանել չար կամաց նորա՝ և պոռնկիլ ընդ նձա: Իսկ բարեպաշտ կինն անարգանօք յետս դարձուցանէր զնոսա: Աւ յաւուր միում ինքն Վուրտն եկեալ առ նա՝ խօսէր բանս զաղերս և աղտեղիս: Ետէ ցնա պարկեշտ և սրբասէր կինն, ով Վուրտ՝ ի բաց ելթ յինէն, մի՛ գուցէ եկեալ եղբայրն իմ՝ և տեսանէ զքեզ ընդ իս խօսելով, չարաչար սպանանէ զքեզ. մինչ նա զայս խօսէր, եկին ոմանք անդ. և Վուրտն ելեալ զնաց: Աւ ի միում աւուր երթայր Շնորհաւորն ի զործ իւր. և ահա պատահեալ շունն այն Վուրտ, և ձգեալ զձեռս առ զօձինս նորա, քարշէր առ ինքն, շամրշէր և կամեր համբուրել: Իսկ պարկեշտն այն կին հարկանէր զերեսս նորա, ծանկէր և թքանէր: Աւ եղբայր Շնորհաւորին ի հեռաստանէ ետես, զի քոյր իւր բռնադատէր, փութանակի եհաս առ նա՝ և ասէ, ա՛յղո՛ւն⁵⁶), զի՞նչ աղբ լա-

(55) Գիւր: աւանապետ:

(56) Գուցէ Կիւն. նզովեալ, անփօծեալ:

փես, միթէ անտ'ր է դա. և հանեալ զհառնճանն⁽⁷⁾ և եհար
 զփող Վրտոյն՝ և եսպան զ'ա. և ինքն խոյս ետ անտի: Աւ
 տեսեալ զայն այլ Վրտայ, զնացեալ պատմեցին պարոնին
 իւրեանց: Աւ պարոնն առաքեալ տարաւ առ ինքն զՇ նորհա-
 ւորն՝ և ասէ, ո՞ւր է ելլայր քո՝ որ եսպան զՎուրան: Եսէ
 կինն, ոչ թէ եղբայրն իմ եսպան զնա, այլ ես սպանի զնա.
 վասնզի չարութիւն կամէր ասնել. վասնորոյ սպանի զնա: Եսէ
 պարոնն, որովհետեւ դու սպաներ, եկ տառակացիր, զի շնորհեմք
 քեզ զյնասդ: Եսէ Շ նորհաւորն, Եւտուած մի՛ սրասցէ.
 քանզի սպանի զնա՝ և եղէ մահապարտ, և եթէ ուրանամ
 զՎրիտոսս, լինիմ Ետուածուլայ և ատելի Ետուծոյ: Աւ
 բարկացեալ Վուրան՝ ասէ, եթէ թողումք զդա կենդանի, լի-
 նինք մեք ծայր ամենեցուն. և ասէ ցայլ Վուրանն, հարէք
 զմիջունդ այդ՝ և սպանէք: Յարեան ի վերայ նորա որպէս գա-
 ղանք ի վերայ որո՞՞նի՝ փայտիւ և խանչալով, և նահատակեցին
 զպատուական կինն Շ նորհաւոր՝ բարի հաւատով: Աւ եկեալ
 քրիստոնէիցն, և բարձեալ թաղեցին զնա պատուով ի փառս
 Վրիտասի: Աւ ի թուին Ո՛ճ՛Ղ՛Գ գնացի ես Սսկոյգար
 (յԽսկիւ տար) քաղաք, ի մէջ Եւսմաւուրայ գաղի զայս, և զրե-
 ցի որպէս և էր:

ԳՂՈՒԻ ԱԸ.

Նահապտ'ն-իւն Պարոտ'ան ինք:

Աինս այս պատուական էր ի Այոց ձորոյ, ի գեղջէն Երբոյ,
 դուստր Իսայայ. և ելև խօսեցեալ ընդ ումնն երիտասարդի
 Միրման կոչեցելոյ: Ճառուր միում անկաւ եր/տասարդն ընդ
 ն'ա. որ և յղաւ եա և ծնաւ ուղի: Իսկ և իշխանն Նահապտու-
 նայ Սուրատ - խան - Աւելմաս կամեցաւ ըմբռնել զերիտասար-

զըն, և նա խնայեալ փախեալ և զնայ յԱրարատ ի Նորադա-
 լիթ զիւղ: Աւ իշխանն առարեալ տարաւ առ ինքն զկինն
 Եղիղ, քանզի այս էր անունն նորա, որ թարգմանի Պատուա-
 կան: Եւ ցնա սուլթանն, զու ընդէր արարեր բողութիւն, և
 ծնար շնութեամբ որդի: Եւ և կինն, ևս ընդ ամուսնոյ իմոյ ան-
 կայ, և ի նմանէ ծնայ, և թէ ամուսնութիւնն մեզս իցին, ապա-
 քէն զուք ամենքեան ամուսնացեալ էք: Եւ և իշխանն, մեք
 օրինօք եմք ամուսնացեալ և ոչ որպէս զու բողութեամբ: Եւ և
 կինն, օրինօք ամուսինն մին լինի, և զուք բազումս առնուք.
 վասնորոյ ամենքեան բող էք: Եւ և իշխանն բարկութեամբ, հա-
 ղախոյ՝) զու է պատերազմ Վոլեր ընդ իս. ինձ չէ ինչ փոյթ.
 այլ եկ տաճկացիք. ապա թէ ոչ՝ չարաչար սպանից զքեզ:
 Եւ և կինն, բաւական էր ինձ մեղանշումս պոռնկութեամբ: Իսկ
 թէ ուրանամ զհաւատն իմ, լինիմ ուրացօղ՝ և բազում մե-
 զոց պարտապան: Եւ և իշխանն, զայդ տեսլով ոչ գոյ քեզ
 հնար զերծանելոյ՝ բայց թէ ոչ պայցես ի հաւատս մեր: Եւ և
 Եղիղն, ուղիղ հաւատ և օրէնք այս որ ունիմ եռ, այլ հա-
 վատ ոչ գիտեմ: շրաման ետ իշխանն դահճացն՝ և առէ, կա-
 պեցէք տոռ զՄջս դորա, և տարեալ կախեցէք ի մինարայցէն, և
 սպաննացէք. և թէ ոչ ուրանայ, կտրէք զպարանն՝ և արկէք
 ի վայր, զի անկեայ մեռցի: Աւ առեալ տանկին զնա կոփահա-
 րելով և հարկանե ոլ, և հանին ի զուխ մինարային սպառքու
 քաղաքին, կա՛ն և ս՝ հարկանին ծայրիւ թրոյն, և ասէին, Մալ-
 ան՝) ասս Մահճատին, ահա մեռ անիտ: Եւ և կինն, յաւուր մի-
 ում մեռանելոց եմ, բարուօք է փութելով մեռանիմ իմով հա-
 վատովս՝ քանթէ ուրացութեամբ՝ ւտար հաւատով և չար ան-
 ուտար: Իրրե տեսին դահճիճքն զհաստատ միտս նորա, հատին
 զպարանն. և անկաւ յերկիր Պատուականն այն կինն զովելի, և

(58) Ո՛վ պոռնիկ:

(59) Եղօթք. 2) դաւանել զդաւանութիւն կրօնից տաճկաց:

Վախճանեցաւ: Աւ թողովեցան՝ Ասիւլուանայ մեծամեծ քրիստոնեայքն, և զնացին առ Սուլթանն, և խնդրեցին զերանելին թաղել: և առեալ տարան է հասարակաց զերեզմանն, և թաղեցին մեծաւ պատուով է ՌՃԺԼ՝ թուին:

ԳՂՈՒԽ ԿԻ.

Նախաբանիսն զարարելու էսին:

Այսպէս էր ի դաւառէն Գողթանայ ի զեղջէն Շաղկերտոյ, և էր անուն նորա Թամամ, որ է կատարեալ՝ կամ լցեալ, դուստր առն միոյ անզգամի՝ Մալխաս անուն, և էր տանուտէր Շաղկերտոյ: Իսկ զեղականքն ասացին ցնա, եկ տուր զհամար տանուտէրութեան քօ. և ետ զհամարն, և մնաց ի վերայ նորա բաղում ևս, և խնդրէին ճնշիւ: Իսկ նա պատրեաց զնոսա՝ և ասէ, թոյլ տուք ինձ աւուրս երիս, և ես հատուցից: Աւ նա ելեալ փախստեամբ՝ և զնաց յԱսպահան առ իշխանն՝ Ասիւլուանս Մահմատ-աղայ-խան՝ և ասէ, դուստր իմ տաց որդւոյ քում, և դու զերծն զիս ի զեղականաց անտի: Իսկ իշխանըն արար ըստ կամաց նորա. զրեաց առ շինականն Շաղկերտոյ, թէ ես առի զհամար դորա, և ինձ եհաս զամենայն. և դուք չունիք հրաման խօսել ընդ դմաւ: Աւ որդին իւր Մուրթուղայ-ղուլի էր յԱրեան նստեալ Տեղապահ յետ Օսլին. զրեաց առ նա, թէ առաքեալ ի Շաղկերտ՝ և բեր առ քեզ զդուստր տանուտէր Մալխասին: Աւ լուեալ զայս ի հօրէն, առաքեաց զարս հանդերձ կնաւ տամկի՝ ածել զկոյսն Թամամ: Աւ զնացին հրաւիրակքն, մատուցին զչար աւեալքն: Աւ մինչև ցայժմ ոչ էին լուեալ զայս աղջիկն և մայրն. յորժամ լուան, աղաղակէին, ճանկէին զերեսս, ճողէին զհերս, լային և հառաչէին: Իսկ տամիկքն կախեալ զերանելի կոյսն Աստարեալ, մերթ ի քարշ, մերթ ի յոտին, և տարեալ մուծին ի ժանուա-

բնու Իսկ պիղծն Կալիսա պատուէր առարեաց առ Կուրթուզայն՝ և ասէ, այնքան մի խօսեսցիս ընդ դասեր իմոյ, մինչև ես եկեալ արարից զհարսանիան: Եւ առեալ տարին զնա յԱրևան՝ և ցուցին Կուրթուզայ-ըուլուն: Եւ տեսեալ զգեղեցիութիւն նորա, զարդարեաց զնա ոսկեով, և արծաթով, և զիպակով, և այլ ևս զարդուք պճնեցոյց, և մնայր զալտեան հօր նորա, զի արասցէ զհարսանիս: Իսկ երանելի կոյսն Կատարեալ ոչ ուրախանայր, ոչ ուտէր, և ոչ ըմպէր: Եւ միշտ զմտաւ ամէր, թէ որով հնարուք կարիցէ զերծանել Եւ նստէր հանդէպ ձորոյն. և ի դուխս բարձր քարանցն զնեկր՝ զոնեաց խոնարհ տեղի ինչ գացէ, զի իջեալ փախիցէ. և ոչ եզիտ ցած տեղի Եւ ասպա ի զիշերի միում խորհեցաւ ի միտս իւր, թէ անկայց ի քարանցս ի վայր, բարուք է իմով կամաւ և Վրիստոսի հաւատովն մեռանել, քան ուրացութեամբ մնալով կենդանիս Եւ կնքեալ խաչ զերեսն, անկաւ ի բարձր քարանցն ի վայր, և ուշաթափ եղև սակաւ մի. և ասպ յարուցեալ հայի ընդ կամուրջն՝ որ ի վերայ Հուրաստան զեաղոյն, և անցեալ ընդ նոյն՝ ուղղէ զինքն զնալ ի Կարբի Եւ ահա պատահեաց տաճիկ մի, և աղաչեաց առ նա կոյսն. և ետ նմա ասպագի մի՝ և ասէ, ցոյց ինձ զձանապարհ Կարբուոյ. և նա եցոյց նմա՝ և ասէ, պատեն զայգեստանաւդ և մուտ ի Կորագեղ, և անդ ցուցանեն քեզ ձանապարհ: Եւ նա զնացեալ էանց զգիւղն, և առապար ձանապարհաւ երթայր՝ և ոչ զիտէր թէ ուր զնայր. և հայեցեալ տեսանէ՝ զի առաջի իւր զնան բազմութիւն տաճկաց՝ արք և կանայք՝ բեռնակիր անասնօք՝ հանդէպ լերինն Երայի լեռնանալ: Եւ փութացեալ եհաս նոցա, զմտաւ ամեալ՝ թէ է շէն ինչ երթան նոքա: Ոչ նոքա հարցին ցնա՝ թէ ո՞վ ես, կամ ո՞ւր երթաս, և իչ նա եհարց ցնոտս ինչ, և անմուռնչ զնայր ընդ նոսա զկիի նոցա: Եւ զնացեալ հասին հանդէպ զեղջին Եղավարդայ: Եւ սուրբ կոյսն եհարց տաճկացն վասն զեղջն. և նոքա ասացին, զեղ է Հա-

յոց՝ և կոչի Աղափարդ: Աւ ապա մեկնեցաւ ի նոցանէ, և ուղղեաց զինքն զեւ ի գիւղն. և եմուտ ի աուն քրիստոնէի միոյ, և ասաց զամենայն՝ զոր ինչ վասն իւր. և աղաչէր նոցա՝ կոչել քահանայ մի, զի հաղորդեացէ զես, զիտեմ՝ զի ահա սպանանն զիս: Աւ նոքա գնացեալ բերին այրի երեց մի՝ Մկրտիչ անուն, և խոստովանեցաւ և պատմեաց նմա զամենայն վարս ի ծննդենէ մինչև ցօրն՝ յորում էր, և հաղորդեցաւ մաւմնոյ և արեանն Վրիստոսի: Աւ տէր զեղջին տաճիկ Աղաբըու, ասաց արձակել զնա՝ ուր և կամի՝ գնացէ: Իսկ ոմն պիղծ՝ Սահակ անուն, որ էր տանուտ'ր զեղջին՝ Աղափարդայ, ասաց, ես երկնչեմ յիշխանէն, զի մի՛ վտանգ ինչ կրեցից սակս զորաւ: Աւ գնացեալ պատմե ոց իշխանին: Աւ ասէ իշխանն, ես փոյթ ինչ արարի վասն նորա. որովչեաւ այդպէս է, գնացեալ մերկացուցէք զնա, և կորուսէք զինքն: Աւ եղ երկու տաճիկ ընդ պղծոյն Սահակայ. որ գնացեալ կասկեցին զերանելին, և հեռացուցին ի գեղջին, և մերկացուցին ի զարդուցն. և արձակեցին զանկապան ոտիցն իւրեանց, որ շաշաշալի (և ետուն ցՍահակ. և նա խեղդեաց զուրբ կոյսն թամամ՝ կատարեալն բարի մահուամբ և ուղիղ հաւատով, մաքուր մտք և ճշմարիտ սիրովն Վրիստոսի: Աւ կուտեցին զքարինս ի վերայ նորա, և թողեալ գնացին: Աւ ի վաղիւն եկն պիղծ հայր սրբոյն՝ և ասէ յիշխանն, ցոյց ինչ զլուսարն իմ: Ասէ իշխանն, դուստրն քո զկեանս իւր քեզ շնորհեաց. և պատմեաց նմա զամենայն: Ասէ այրն, դու ոչ կարացեր պահել կին մի, արդ ընդէ՞ր սպաներ, տուր զմարմին նորա. և ետ նմա զոյն Սահակն, և գնացեալ եհան ի ներքոյ քարանցն, և տարեալ ի գիւղն Աղափարդ, և ժողովեցան քահանայք և ժողովուրդք բազում, և թաղեցին ի ներքոյ որմոյն եկեղեցւոյ հարաւոյ. և եմուտ արեգակն, և մտին յեկեղեցին պաշտել զերեկոյեան ժամն. և յաւարտ

ժամուն՝ զնացին ոմանք՝ զի համբու բեւցեն զգերեզման նորա. և անսին որպէս մանր կայծ հրոյ ի վերայ գերեզմանին, և զրոհ աուեալ միմեանց՝ զնացեալ անսին լոյսն ի վերայ գերեզմանին. և այնքանք մնացին անդ՝ մինչև նուազեցաւ լոյսն: Եւ իմ լուեալ զնացեալ իմացայ հաւատեալաւ ի Մկրտիչ՝ երիցոյն. և զբեցի զանուն ի վերայ տասանին և զԹուականն ՌՆՆՆ:

Գ-Լ, ՈՒԻ ԿԳ.

Պարտեւն Պարտեւ Եւրոպէն և Գան Զորա:

Ի գեղաքաղաքէն Արարւոյ՝ որ յերկրին Երարատեան, էր ոյր ոմն Յակորջան անուն՝ ազգաւ Հայ, մեծատուն և փառթամ: Սա ունէր երիս որդիս, զՏօլվաթ - բէկ, զՄար - խան և զՂուու - Բար: Եւ ինքն Յակորջան ամուսնացոյց զուսոյ որդին իւր յՏօլվաթ - բէկ: Եւ ինքն զնաց ի վաճառականութիւն յաշխարհն Օսմանցւոց, և մեռաւ ի քաղաքին Պրուսայ, որ է Բուրսա: Եւ որդի նորա Տօլվաթ - բէկ ամուսնացոյց զեղբայրսն. և կային հնազանդ նմա: Եւ ինքն Տօլվաթ - բէկ սկսաւ ի բարեկործութիւն. նախ՝ զտուն իւր լցոյց ամենայն բարութեամբ. բազմացոյց զանասունս, զայգիս և զջրաղացս, և զպիտոյս ամանաց, և այլ զոյքն: Եւ ապա սկսաւ առ հոգեւորն. զի սիրէր զքահանայս և զմիայնակեացս, շխնորայս և զանապատս. և զոր ինչ պիտոյ էր՝ տայր, թէ զբետ, թէ զխրք, թէ մօմ, թէ խունկ, թէ ձէթ, և այլ զոր ինչ պակասութիւն զոյր՝ նա ընոյր: Եւ ի զհանգերձ միակեցացն, զշալ, զմազեղէն, և զկօշիկս. և զպահոց կերմունսն անպակաս տայր: Եւ ծնաւ բազում որդիս, զՂվաղ, զՍտեփաննոս, զՄալխաս, զՍկան, զՂա - բար և զՄկրտիչ: Իսկ Մար - խան ծնաւ Յակորջան և Պօղոս. և Եղու - բարն ծնաւ զՆրեմիա և զՂիկողայոս: Իսկ ինքն Տօլվաթ - բէկ զնաց ի Գանձակ Եղուանից, որ է Գեան-

ճոյ, զի գնեցեք, ապրումս. և անդ վախճանեցաւ: Եւ բերեալ զմարմին նորա ի դիւզն իւրեանց ի Աարբի, և թաղեցին մերձ ի սուրբ Աիրակոս եկեղեցին՝ ի զերեզմանն՝ զոր ինքն գնեալ էր, ի թուին Ս՝Ճ՝ԻՆ ի յունվարի Ե: Իսկ Մսր-խանն մեռաւ ի Ջ՝միւսին, որ է Իզմիր, և անդ թաղեցաւ: Եւ Ազուլ-բարն մեռաւ ի Ջ՝օճանէթ, որ է Վիլան, և թաղեցաւ յԱբտաւիլ: Արոց հանգիստ և արքայութիւն լիցի ի Վրխատոսէ. ամէն: Եւ այլք ամենեքեան կան միարան աւելի քան Լ՝ ի միում տան, արու և էգ: Եւ աւագ որդի Տօլվաթ-բեկին պարոն Այվազ էր զլեաւոր ամենեցունցն: Սա այս պարոն Այվազ եղև հեռեւոյ բարի գործոց սուաւել քան զՏայր իւր: Ասի սկսաւ տունն իւր կարգաւորել, զի արար զամենայն ընտանիս իւր միարան, միակամ, միախորհուրդ, միատիրա, որպէս թէ մի շունչ և մի հոգի: Սչ ոք ասէր վասն իւր աւագ զոյ, կամ մեծ, կամ առջին, ամենայն արուքն կային հրամանաւ պարոն Այվազին, և կանայքն կային հրամանաւ բարեպաշտօն և սաստաճապաշտ մօր նորա Մարիամու՝ հլու և հպատակ, հնազանդութեամբ և խոնարհութեամբ, և ամենայն բարեձեռութեամբ: Ջկի նորա շինուածոց և ընչից հեռեցաւ, և բազմացոյց զինչսն, և դարարս, և զանասունս և զեաշինս, զձիս և զկիսաւէչս. և անկեաց զայգիս և զըուրաստանս. շինեաց և ծով մի մեծ ի տեղին՝ որ կոչի Աարբուոյ-դաշտ, և յեղանակս՝ գարնան ընցր ուխից ջրով. զի յամարան եղանակին բաւական լիցի անդաստանաց գեղջին. և այլ բազում բարութիւնս մարմնաւորս արար և յաւել վասն ինքեանց: Այս ինձ ասել և վասն հոգեոր բարութեան նորա. քանզի սիրօղ էր նա վանականաց և անպատաւորաց, և զամենայն պիտոյս նոցա կատարէր՝ թէ հոգեորն և թէ մարմնաւորն. վասնզի յեղբարց իւրոց մի մի աւագէր ի վաճառականութիւն, ոմն՝ յաշխարհն Պարսից, ոմն՝ Յունաց՝ ի գնել և վաճառել. և ի շահուցն տայր ի պէտս եկեղեցեացն՝ խունկ, մոմ, ձէթ, զգեստ և անօթս եկեղեցեացն. այլ և մար-

Քաւոր պիտոյսն, հանդերձս և զկօշիկս. զպղպեղ՝ որ է տաք
 դեղ, թուղթ. այլև զխաշանց կաթն շնորհէր վանորէիցն՝ առ-
 նել պանիր. և զինի՝ որք խնդրէին՝ ոչ խնայէր. այլև էր ազ-
 քատասէր և ողորմասիրտ. և վասն համեստութեան ամենայն
 ոք սիրէր զնա. և զխօսս նորա ամենայն ոք ընդունէր. զի այնն՝
 այո էր, և ո՛նն՝ ոչ. զի առաջի մեծամեծաց յարգոյ էր և պատ-
 ուական: Իսկ Աթուղիկոսն՝ Վահայեա առաւել ունէր սէր
 ընդ նա. և զոր ինչ ասէր Վ. յվազն, նա սիրով ընդունէր զաս-
 ցեայն՝ և ո՛չ երկրորդէր: Աւ այսպէս զարդարեալ էր հոգւով
 և մարմնով՝ ամենայն բարեձեութեամբ: Աւ ի վերայ այսր ա-
 մենայնի յաւել ևս մեծ բարութիւն. զի շինեաց ի մջ գեղջն
 եկեղեցի մեծ՝ հոյակապ՝ կոփածոյ քարամբք, չորիւք սեամբք,
 կաթուղիկէ ազնիւ. և բազմացոյց զանօթն և զգետն. և շուր-
 ջանակի պարսպեաց սպառած քարամբք: Այլև երեր ջուր յԱրդ-
 կան գեղջէ փողրակաւ և ֆնկա⁶¹) մինչև ի դուռն եկեղեցւոյն,
 զի ի ձման եղանակին մի՛ պակասեսցի ջուր ի գեղջէն: Աւ
 յետ այսմ ամենայն բարի գործոյ՝ խորհեցաւ և խորհուրդ բա-
 րի. և առեալ գանձս բաղումն ի բաժին սուրբ Արուստղէմի՝ և
 գնաց ի թուին ՌՆԻՍԻՎ. որոյ տէր Ատուած լիցի ճանապար-
 հակից. զի խաղաղութեամբ զնասցէ, բարութեամբ դարձցի:
 Աւ Տէր Ատուած անսոյթաբելի պահեսցէ զնա մինչ է մար-
 մնի է. և յետ շատեացս արժանի լիցի արքայութեանն եր-
 կինից, երանական ձայնին և անթառամ պտակին. ամէն: Աւ
 տուն նորա այնպէս կայ բարեկարգութեամբ՝ որպէս և զրեցաք:

(61) Խեցեղէն խողովակ:

ԳՎՍԻԽ Կ՛Ի.

Իշխան + յէր Օւլլին:

Օկնի Օւլլ խանին առաքեաց թագաւորն Պարսից Շահ-
 շիւսին յԱրեւան զայր ոմն Մուրթուղայ-ղուլի-խան անուն՝
 նստիլ Տեղապահ, որ էր ինքն որդի Մահմատ-աղայ-խանին
 *Աստուանու: Սա եկեալ նստաւ յԱրեւան՝ մեծաւ յուսով
 տկնունելով մնալ աստէն՝ և լինել աւագ իշխան, և առնէր
 զիւրութիւն երկրին, թեթեացոյց և հարկն: Աւ միշտ առա-
 քէր աղերս թագաւորին՝ և զկաշառս մեծամեծացն արքունի՝
 թերեւս կամեցեն զԱրեւան տալ նմա: Աւ ոչ եղև՝ զոր ինչ
 կամրն, վասնորոյ կամեցաւ հնարիք իմն կողոպտել զերկիրն,
 և պատճառ իմն եզիտ, թէ հրաման է թագաւորին՝ զի զինի
 ոչ երևեսցի յաշխարհին Արեւանայ, և առաքեաց զարս յամե-
 նայն զաւառսն՝ կնքել զամենայն կարասս և զոսոյս յԱւ
 ելեալ շրջեցան և կնքեցին զամենայն կարասս և զզուրս Մլխ
 գնացին ի լեռնային գաւառսն, ուր բնաւ ոչ գտանի զինի, և
 կնքեցին զպուտիունս մաճնի և թանի: Աւ այսպէս տառապե-
 ցոյց զերկիրն, մինչև ժողովեցան զաւառապետք և ասնուտեարք,
 և զրեցին մուրհակս բազում՝ զբամոց, և ետուն նմա, և առին
 հրաման վասն զինւոյն: Աւ զաւառապետքն զրեցին զեղորիցն,
 և ժողովեցին զզբամն՝ և ետուն նմա: Աւ ապա եկին կնքողք
 պուտիացն և կալասուցն, և առին և նորս կաշառս, և ապա
 քակեցին զկնիքն, և կացեալ Ռտարի և կէս, և ապա առա-
 քեաց թագաւորն զմի ի ծառայից թագաւորական՝ Մահմատ-
 զուլի անուն, որ եկեալ նստաւ իշխան ի քաղաքն Արեւան: Սա
 առաջ ոստիկան էր յԱրեւան ի վերայ աշքունական հարձայն,
 զոր ինքեանք Շահ-մալի ասեն, և զիտէր ամենայն նեղու-

Թիւնք և ասապպանք անշարհին, և ճշտիւ կողուպտու մն և
 բաղմու թիւն հարկացն: Իսկ բարութիւն ցուցեալ ամենայնի՝
 և արար ուղղութիւն և սէր առ աստիկ հարկատուքն. և է բա-
 զուժ տեղիս թեթեացոյց զհարկն և զձեռամարքս ի ճանապար-
 հաց. երարձ և զամենայն գոզս և աւաղակուս Եւ հրաման արար
 և շինութեան եկեղեցեացն. և ի դատաստանի ճշմարտասէր
 և առանց կաշառաց: Եւ ոչ առաքէր հարկահանս յերկիրն,
 զի մի՛ նեղեցնն զաստիկն, այլ ինքեանք ժողովեալ առ սա՛յ և
 սակաւ հատուցենն: Եւ այսպէս կայր նա լաւութեամբ մինչ
 էր նա յԱրեւան: Եւ ապա եկն հրաման արքունուստ զնալ ի
 պատերազմ ի վերայ Պօրկի խանին Վրաց. և յամեցաւ անդ
 տարի մի. և դարձաւ յԱրեւան, և կայր նոյն լաւութեամբն:
 Եւ ապա առաքեաց թագաւորն հրաւիրակ, և տարեալ կացոյց
 զնա գլուխ զօրաց, զոր ինքեանք իմաստնչի - քաջի ասեն. որ եկաց
 ամս Պ. և կէս Եւաղ վառն նորա, որ ոչ մնաց այնպիսի բարի
 այր: Օկնի նորա առաքեցաւ է թագաւորէն իշխան Արեւանոյ
 Ֆարզալի ոմն, որ էր ի թոռանց Եմիրզունայ - խանին, այր սղահ
 և սիշա, կողուպտող և գերվող, և կաշառող, անհրաւ ի դա-
 տաստանի, և կաշառօք թիւրեր զգատաստանն. յորժամ որ
 գանդատէր յումնքէ, առանց քննութեան առնոյր տուգանս.
 որք մի փողոյ տեղիք էին, նա Ի փօղ առնոյր. այսպէս իմն
 զամենայն Բաղմացան և զողք ի շէնս և աւաղակք ի ճանապարհ-
 հրս և յանդատանս: Քանզի աւաղակք համարձակ մտանէին ի
 փարախս խաշանց, և քչեալ տանէին. և զողք մտանէին ի գոմս,
 և զանասունս հանեալ տանէին աներկիւղ: Եւ թէ ըմբռնէին
 զղողան՝ և տանէին առ իշխանն, և նա առնոյր տուգանս, և ար-
 ձակէր առանց պատժոց. և նօքս զնային, և դարձեալ առնէին
 զողութիւն: Եւ էր տագնապ մեծ յաշխարհին Երարատեան:
 Եւ ի թուին ՌՆԴԻՄ՝ այսպէս է՝ զոր զրեցաք, և ապագայն Եստ-
 ուած զիտէ:

ԳԼՈՒԽ ԿԼԶ.

Չարչարանքս մահ Սորէփաննոս լարդապետին:

Իսկ Պաթուղիկոսն Վահագաբեա կայր յիւրում զործս ի սուրբ Լջմիածին, և յաւերջր շինութիւնս ի սուրբ աթոռն Լջմիածին և յամենայն վանորայք. բայց կարի սաստիկ էր ի վերայ յանցաւորաց. և եթէ ոք պակասութիւն ինչ զործէր, սա կաշեալ հրապարակաւ կախէր՝ և զանաղից առնէր, և տուգանէր մարմնաւոր իշխանութեամբ. հարէր զմօրուսն և զանգուրն, և արկանէր ի բանտ՝ և շղթայէր: Աւելայսպէս ահարկութեամբ կայր ի վերայ ամենայն եկեղեցականաց և քահանայից: Աւելանայս զործոյ վիրաւորեցան ոմանք ի սեւազլիոց ի մերումս յաշխարհէ, և զրովք միարանեցան ընդ եպիսկոպոսացն Վասիլուանայ և Գողթանայ: Աւել զրեցին առ Ստեփաննոս վարդապետն՝ որ էր Առաջնորդ Ասպահանայ և Տուղայու, թէ կաթուղիկոսս այս խանդարեաց ամենայն կարգ և օրէնք՝ զոր սահմանեալ էին նախնիքն մեր, և ինքն զոր ինչ և կամի՝ այնպէս վարէ առանց կանոնաց և վկայութեանց զրոց: Աւել այլ բազում ամբաստանութիւնս սուտ զրեցին առ նա, և ասացին, դու եկ և լեր մեզ Պաթուղիկոս. և մեք լեցուք հնազանդ հրամանաց քոց. թերեւս ուղղեսցի կարգ մեր և կրօնք: Տայս զրեցին՝ և կնքեալ ետուն ի վարդապետ մի Մատթէոս անուն Կարբեցի՝ մականունն Բատրաղէն: Աւել առեալ զթուղթն, և զնացեալ յԱսպահան, և ետ ցՍտեփաննոսն զգիրն: Աւել ընթերցեալ ծանեալ զամենայն, կարծեաց հաւաստի՝ ձշմարիտ լինիլ: Բայց զկատարածն ոչ իմացաւ, և ոչ զասացեալն ի մարդարէէն. եթէ ոչ տէր շինէ զտուն, ի նանիր՝: Աւել ի պատիր բանիցս նոցա խարեցաւ մեծ ձգնաւորն Ստեփաննոս, և հետեւեցաւ սնափառութեան: Աւել բազում զանձս ծախեալ յարքունիս, բազում միջնորդաւ էառ արքունուսս տոմս՝ որ է ազամ Պաթուղիկոսու-

Թեան՝ գալ ի սուրբ Լճմիածինս Եւ առաջադոյն առաքեաց զաշա-
 կերան՝ իւր Եղէքսանդրոս վարդապետն՝ զնալ և առաքել զՆահա-
 պեան ի վանքն Տաթևու, և ինքն նստիլ Տեղապահ մինչև ցզալն
 իւրս Իսկ Նահապետն ևլեալ ի սուրբ Լճմիածնայ, և ոչ գնաց ի
 Տաթև, այլ գնացեալ ի Թաւրէզ՝ եմուտ յարքունիսն, զոր
 ինքեանք ասեն Շահ-սճաղի, և ով որ մտանէ անդ, և թէև
 մահապարտ իցէ, ոչ որ ասէ նմա ինչ: Եւ ապա եկն և Ստե-
 փաննոսն ընդ Յարդալի խանին, և իմիասին գնացին յԵրևանս
 Եւ Նահապետն ևս գնաց զկնի նոցա, և նստաւ ի Խնկելոյ
 -Չորդեղ՝ որ է Չորագեղ: Եւ Ստեփաննոսն օրհնեցաւ Սա-
 թուղիկոս, բայց ոչ կարաց վարել զեշխանութիւն Սաթուղի-
 կոսութեան: Քանզի Նահապետին բազումք կային բարեկամք
 թէ ի մերում յաշխարհիս՝ և թէ յԱսպահան. որք ոչ կամէին
 զՍաթուղիկոսութիւն Ստեփաննոսին. որպէս և Եւեախ ոմն ի
 Ջուղայոյ, որ երբեմն լեալ էր իշխան Ջուղայու, որ ասի Քա-
 լանթար. սա ի հարկելոյ թագաւորին՝ ուրացաւ զՔրիստոս,
 և երկոքին դատերքն իւր աղերսեաց նմա, և եղև ինքնիշխան մեծ
 ի վեր քան զյոզունս, և էր բարեկամ Նահապետին. որ եմուտ
 առ թագաւորն Շահ-ձիւսէին, և մեղմով ծանոյց նմա, թէ
 օրէնք է ձայոց, մինչ Սաթուղիկոսն նոցա կենդանի իցէ, այլ
 որ ոչ լինի Սաթուղիկոս. եթէ մեռանի, և կամ կամաւ իւրով
 հրաժարի, և ապա այլ զոմն կացուցանեն Սաթուղիկոս ընտրու-
 թեամբ ամենայն ազգին: Իսկ Ստեփաննոսս այս թարց ընտրողու-
 թեան ազգին՝ ինքնազուլս եղեալ է Սաթուղիկոս. և ահա առ-
 աջին Սաթուղիկոսն կենդանի է: Եւ իրբև լուաւ Շահն, և
 բարկացեալ յոյժ՝ գրեաց առ իշխանն Երևանայ Յարդալի խան՝
 ասնուլ ի Ստեփաննոսէն Սաթուղիկոսն տուգանս, և ինքն հա-
 մախոհօքն գնել ի բանտի. և արար այնպէս: Եւ էին համախոհք
 նորա՝ Պետրոս վարդապետ Սայոց-ձորոյ, որ է Եթոռակալ սուրբ
 Լճմիածնի. Պրիզոր վարդապետ ի Սուղոյ վանից. Յովհաննէս
 վարդապետ ի Օսաղկունոց-ձորոյ. որք ընդ նմա եղան ի բանտի

ընդարձակ, և ետուն աուգանս նոքա՝ և արձակեցան: Իսկ Ստեփաննոսն հանին ի թեթև բանակն, և եղին ի մթին և դարչահոտ զնտան, և ոտքն ի ծնդացն եղին ի կոճեղս՝ որ է ԳՅԵՂԵՎ և ի ներքոյ թիկանցն քար ողորկ. և ի զազրութենէ հոտոյն՝ և յաճմանէ հերացն՝ և ի բազմանալոյ որդանցն վշտացեալ՝ մեռաւ անդէն. և ըստ կտակաց նորին տարեալ ի Խոր-վերայն՝ և թաղեցին անդ ի թուին ՈՆՆԻՆ: և է յունվար Վ:

ԳՎՈՒԻ ԿՕ.

Վաշտն արկանցն:

Եւ ազգ մի ի մջ Պարսից, որք ասին ԳՆԷՄ. և ի մջ այսմ ազգիս կայր աղջեկ մի չքնաղ և վայելուչ. զնա զովեցին առաջի Շահ-Հուսէին թագաւորին Պարսից: Եւ հրամայեաց Շահն բերել զնա առ ինքն. և յորժամ ետես Շահն զղեղեցկութիւն երեսացն, զբազմութիւն հերացն, զվայելչութիւն հասակին, և զկարմրութիւն այտուցն, զմեծութիւն աչացն, զյարմարութիւն յոնիցն, և փոքրութիւն բերանոյն, զմանրութիւն ատամանցն, զլայնութիւն երեսացն, և հիացեալ մեծաւ զարմացմամբ, և ասաց, յայսմանէ բերջիք ինձ Ժ. և սայսմ ազգէ: Եւ ելեալ ներքինիքն հարձիցն շրջին ի մջ Գիլաքացն վասն այնմ իրաց: Եւ համբաւ եհաս յամենայն տէրութիւնն Պարսից, թէ՛ ԵՈՒ Օղբէկ՝ որ է Պարթե՛ եկեալ են ի հաւատս Պարսից, և ոչ զիտնն լեզու, վասն այնորիկ շրջնն ի մջ ամենայն ազգաց՝ ժողովել ԵՈՒ աղջկունս՝ մէն մի տալ նոցա, զի ուսուցանեն նոցա լեզու տաճկաց: Եւ վասն այս սուտ համբաւոյս լրոյն՝ ո՛վ որ ունէր կոյս մի ի Ժ. ամէն ի վեր՝ ետուն առն, թէ՛ բրիտանեայք և թէ՛ այլազգք: Եւ աղջկունքն ելեալ շրջին ի վայրի. և թէ՛ տեսանէին երիտասարդ, բմբռնէին ի հանդերձն նորին, ազաչէին տիրել ինքեանց, զի մի՛ անկանիցիմք ի

գերութիւնս Աւ յաղագս այսմ իրաց Ղանորայքն ամենայն
 երկրի գտին դուռն շահից. քանզի հրաման հանին յամենայն
 գաւառ իշխանութեան իւրեանց. և ժողովեցին զմնացեալ ազ-
 ջիւունս՝ վտիտս և անգեղս, որպէս թէ հրամանաւ Շահին. և
 ի ծնողաց նոցա առնուին զգինս, և արձա՛կին զաղջիւնս
 Վոյնպէս արար և իշխանն Արեւանայ Պարզալի խան. և ժողո-
 վեաց բազում աղջիւնս աւելի քան Շ, և բերեալ զպառաւ-
 կանայք զննել զնոսա, և ի չհաւանելն՝ առին զգինս նոցա ի
 ծնողաց, և թողին զղստերս նոցա. բայց մնացին Խ աղջիկ՝
 որք ոչ կարացին տալ ծնողքն զգինս: Այլ սակաւ ինչ զեղե-
 ցիկ էին՝ ի մեծ զեղջէն Վանաքեոյ. որք էին մինն Յովհան-
 նէս երիցոյն՝ Մարծան անուն, մինն ի Աարբեյ՝ Պարզիս երի-
 ցու, որ ի Վանաքեո կայր առ քեռն իւրում՝ Բեկզատայ ա-
 նուն. սա զեղեցիկ էր քան զնոսա: Մինն՝ Եստուածատուր ա-
 նուն բարեկաշտ և երկիւղած քրիստոնէի՝ մականուամբ Բլպուլ
 կոչեցեալ, և անուն դստերն Շահզաման. պարկեշտ և հա-
 մեստ, հարկաւոր և սրբաբերան, որպէս և մայրն իւր Յուստի-
 անէ, որ և նա յաւուրս փոքր Շահ-Աբասին և Վաճաֆ-խա-
 նին քարչեալ եղև վասն այդմ իրաց. և բազում շարչարանս
 կրեալ՝ և ոչ գնաց. և զվարս նորա գրեալ եմ ի յիշատակս
 Յայսմաուրն իւրեանց. և վասն համբաւոյ մօրն՝ զղուստրն
 քարչեալ եղև: Աւ ի մտանել նորա ի ժանուարն, որ է քա-
 ճաւայ, հարկանէին զնա անողորմ. և բեկաւ թիւն, և բանու-
 թեամբ մուծին ի ժանուարն. և առեալ զնոսա՝ և տարեալ
 ցուցին Շահին: Աւ Շահն արհամարհեաց զնոսա, և հրա-
 մայեաց տալ զնոսա ի կնութիւն ծառայից իւրոց: Աւ վասն
 Բ քահանայից դստերաց ոչ լսեմք ինչ: Այլ սակս Բլպլի զըս-
 տերն բերէին պատգամ, թէ այր նորա մեռեալ է, և չունի սյլ
 որ ընտանի՝ զի ախրեացէ նմա. և աղջիկն կայ ահաւասիկ ա-
 ւանդ ի տան քրիստոնէի միոյ ի Խղերան քաղաք, որ է Ղազու-
 ին: Աւ ահա հայր նորա հանդերձեալ է զնալ, զոնս զերծուս՝

ցէ զնաւ Եւ յաւարտել ճառխս և ի վճարել տառխ՝ Վերխտասի փասք յաւխտանաւ:

Եւ յայսմ աւուր՝ որ զպատմութիւնս աւարտեցաք ի թուին ՌՆՂԻԸ՝ եկն կարկուտ է մայխս Լ՝ ի չափ ձուի հաւու, և փշրեաց զամենայն բոյսս:

ԳՎՈՒԻ Կ)՝

Հարցո՞ւն և պատասխանէ՞ տարբեալ յինէն:

Ե. Հարց: Մի մարդ ունէր Ը լիտր ձէթ. Ի մարդ եկին զայն գնել. մին մարդն ունէր Գ լտրանոց աման, մինն ունէր Ե լտրանոց աման. արդ Ը լիտր ձէթն այդ չափովդ կէս արն, որ ամենուն ընի Գ լտրն:

Լ. Ինչո՞ւ: Ես ի Գ լտրանոցն ընում և թափեմ ի միջ Ե լտրանոցին, դարձեալ ևս ընում Գ լտրանոց՝ որ Ի լտրն դրնայ՝ մնայ Ե լիտր ի միջ Գ լտրանոցին. այն Ե լտրանոցումն կայ Գ լիտր, և զայն թափեմ իւր առաջի ամանն, և զայն Ե լիտրն՝ որ Գ լտրանոցումն է, թափեմ ի միջ Ե լտրանոցին. դարձեալ ընում Գ լտրանոցն՝ և թափեմ ի միջ Ե լտրանոցէն ի վերայ Ե լտրն, որ ընի Գ լիտր, և մնայ տեղըն Գ լիտր:

Ի. Հարց: Մին զայլ, մին դառն և մի խուրցն խոտ, մի մի անցո՞ ի գետն, որ ոչ զայլն զգառն ուտէ, և ոչ զառն զխոտն:

Լ. Ինչո՞ւ: Ես ի անցուցանեմ զգառն, և ապա զխոտն տանիմ, և զառն յետ բերեմ. զայլն տանիմ, և ապա դամ և խոտն տանիմ:

Գ. Հարց: Տէր Պետրոսն, Տէր Պօղոսն և Տէր Ենդրէասն Գ կանոն Սաղմոս ասացին. և յետոյ տեսին՝ զի ամենն Ի կանոն էին ասացեալ. այն սրբէս է:

Լ. Ինչո՞ւ: Եւսջ Տէր Պետրոսն և Տէր Պօղոսն ասացին Ե կանոն.

և ապա Տէր Պօղոսն և Տէր Ենդրէասն, որ լինի ամենուն
 Ի կանոն՝ հաւասար միմեանց:

Գ. Հարց: Լըրեսուն ձի՝ Թ. ցցէ կապեան, որ աւելի պակաս չբայ:
 Լ.՝: Եմեն ցցէ կապեմ Թ. ձի, որ լինի Խ. ձի, և մնայ Գ.
 ձի. ամեն Ե ձիու զլուխն առնեմ Գ. պախուց, ամեն Գ. պա-
 խուց՝ ամեն Ե պախուց կապեմ Ե ցից, որ լինի միաշափ:

Ե. Հարց: Աիրակոսն՝ Սարգիսն և Մարկոսն Ե ձիով Գ. որ ճա-
 նապարհ գնացին. յետոյ տեսին, զի ամեն Ի. որ հեծեալ
 էին. արդ որպէս է եղեր:

Լ.՝: Եսի Աիրակոսն և Վարդիսն հեծին, և ապա Աիրակոսն և
 Մարկոսն. յետոյ Մարկոսն և Սարգիսն, որ լինի ամենն Ի. որ:

Չ. Հարց: Լըրեք եղբարք ունէին Լ. ոչխար. Ժ. (հատն) Գ. Գ.
 ծնան, Ժ. Ի. Ի. Ժ. Ե Ե. արդ բաժանեա՞ւ այդ ի վերայ Գ.
 եղբարցն միաշափ, բայց դառն ի մօրէն չբաժանես:

Լ.՝: Եինդ Գ. ածինն՝ Լ. միաճինն տամ Ե եղբօրն. նոյնպէս
 Լ. Գ. ածինն՝ Լ. միաճինն միւս եղբօրն, իսկ Ի. ածինն՝ միւս
 եղբօրն, որ լինի ամենուն Ժ. ոչխար և Ի. դառն՝ հաւասար:

Ե. Հարց: Խօծայ մի ճ՝ փող և տ ծառային՝ Թէ զնա ճ՝ Թըռ-
 չուն բեր: Եւ գնացեալ զնեաց Լ. պատն՝ Լ. փող, Լ. ճ՛նձ-
 դուկն՝ Ե փող, Ե հաւն՝ Ե Ե փող, Ե րդ ասա՞ Թէ քանի՞
 է պատն, քանի՞ հաւն, և կամ քանի՞ ճ՛նձդուկն:

Լ.՝: Պատն Ե՝ որ է Լ. փող, Լ. ճ՛նձդուկ՝ Ե փող, այլ այդ
 որ Չ. փող և Չ. Թըռչուն, Գ. Գ. հաւ՝ Գ. Գ. փող, որ լինի
 ճ՝ Թըռչուն և ճ՝ փող. լաւ իմա:

Բ. Հարց: Մին ջոկ հաւք նստէին ի ծառ մի. և մին ուրիշ
 հաւ եկաւ ասաց, բարի ձեզ ճ՝ հաւք: Եսացին, մեք ճ՝
 չեմք. քանզի որքան մեք եմք, մեզ չափ այլ լինի, մեք կի-
 սոյն չափ այլ, կիսու կիսուն չափ այլ, Ե դու դաս, ապա լի-
 նիմք ճ՛: Երդ քանի՞ են եղեր ք: Եւնն⁽⁶⁵⁾:

1. -- 3: 1. 0. Են եղեր. քանզի երկու 1. 0. և 1. 0. ի կէսն՝ ժ. Բ. որ լինի 9. ժ. Բ. ի կէսն թ. որ լինի 9. թ. Ե այլ նա լինի 8:

Թ. 2. -- 7: Վանի մի հաւք նստէին ի վայրի: Վանի մի այլ հաւք եկին՝ և ասեն, ձեզանէ մինն դայ առ մեզ, և մեք այլ ձեզ շափ լինիմք: Եւ նորա ասեն, ոչ, այլ ի ձեզանէ Ե դայ առ մեզ, մեք Բ լինիմք, դուք Ե. արդ որքան են եղեր:

1. -- 7. Ընաջնդն 12, յեաինքն 12. Թէ առաջնոցն մինն դայ առ յեաինան, 0. նորա լինէին՝ 0. սորա: Եթէ յեանոցն մինն դայ առ նոսա, նորա Բ լինին՝ և սորա Գ: Եւ առ տես:

Ժ. 2. -- 7: Զաղացականն և իւր աղջիկն, երէցն և իւր կինն, Գ բաղարջ՝ ամենին Ե աուր 2. 2. 6), կտոր շանես:

1. -- 7: Զաղացականի աղջիկն երիցու կինն է, Գ են, Գ բաղարջն աուր ամենուն մինն. այդ է լուծումն:

Ժ. Ե. 2. -- 7: Փիլիստփայ մի առաքեաց զաշակերտան իւր՝ որսուլ ձուկն. գնացին և դարձան ունայն: Եւս վարսեան, կարցիք ինչ. ասեն աշակերտքն, զոր ինչ կալար՝ թողարք, և զոր ինչ ոչ կարար՝ ընդ մեզ բերարք. արդ զխնդր է այն:

1. -- 7: Գնացեալ ոչ կալան ինչ. և նստեալ քթիւ արարին, զոր ինչ ոջիլ գտին, ոչ սպանին, այլ վայր ձղեցին. և որ մնաց հաղերձումն, զայն բերին. զոր ոչ իմացաւ Փիլիստփայն, գնացեալ խեղդեցաւ. այս էր լուծումն նորա:

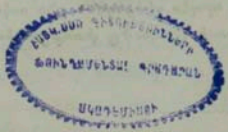
Գ. Լ. ՈՒ. Ի. ԿԲ.

ՆՈՒՆԱՅՈՒՆԻ յԵՂԵՐՄԱՆ:

Ի սպասել ժամանակիս և ի վերջին դարուս՝ ի նուաստանալ ազգիս 2. այոց, և ի զորանալ ազգին Պարսից, յորում նեղիմք

և տառապիմք ազգի ազգի կեղեքմամբ և պէս պէս աւարմամբ, ի թուիս մերում Սեբրորդի՝ Ճ' երրորդի ի քառից տասանց և երկից չորից, ի թագաւորութեանն Պարսից Շահ-Հուսէինի, և յիշխանութեան տանս Արարատեան Պարզալի-խանի, և ի Պաթուղիկոսութեան Հայոց՝ որ ի սուրբ Եջմիածին՝ Տեառն Աստուծոյ՝ և ի Սուրբ Երզնկայի վանաց, որ այժմ ասի Յօհաննու վանք, մերձ ի գիւղաքաղաքն Վարրի՝ որ յոտին Արագածու՝ հանդէպ Արայու՝ ի գլուխս բարձր քարանցս՝ ի վերայ կարկաջահոս և ծիծաղազնաց զեփն Վասաղու, աշխատութեամբ իմում բազմավեր և փինատ Ջարէոսի Վանաքեռցոյ՝ որ ի ծառայութենէ նոյն վանացն Յովհաննու, ի խնդրոյ ոմանց բանասիրաց՝ և մերում յօժարութեամբ: Արդ որպէս առաջագոյն ծանուցաք, թէ զոր ինչ լուսք ի համբաւոյ՝ զայն զրեցաք, թէ՛ սուտն և թէ՛ ճշմարտան, և թէ՛ գովութիւն լիցի և թէ՛ սուտ պարսաւանք՝ նոցա լիցի. և միք զհրամայեալսն արարաք. և դուք որպէս և կամիք՝ այնպէս արարէք: Վանսորոյ աղաչմով լուսածնունդ զաւակք մկրտութեամբ աւաղանին որդեգրեալք հօրն երկնաւորի՝ բազմաչարչարնասատակութեամբ սուրբ Լուսաւորին, յԱզգանալեան ազգէ սերեալք, մի՛ վարկպարազի համարել զաշխատանս ստորասուղեալ և առաթուր ծառային ձերոյ: Եւ ընկալարո՛ւք զսա որպէս կաթիլ մի ի ծովէ, և հաս մի յողկուղոց բազում վիպաց ձերոց՝ կալարո՛ւք և զսակաւս, և մի միայն զլաւն յարկեցէ՛ք. այլ և զպակասն վատիւն ընուցուք, որպէս զխեցեղէնն ընդ ոսկոյն, և սեւան ի նկարս: Եւ Վարխատոսի Աստուծոյ փառք յաւիտեանս, ամէն:

[Faint, illegible handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

Չ Ա Ք Ա Ր Ե Ա Յ

Ս Ա Ր Կ Ա Ի Ա Ք Ի

Պ Ա Տ Մ Ա Ք Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հ Ա Տ Ո Ր Ե Ր Ր Ո Ր

Չ Ա Ք Ա Ր Ե Ա Յ

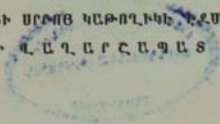
Հ Ա Տ Ո Ր Ե Ր Ր Ո Ր

Հ Ա Տ Ո Ր Ե Ր Ր Ո Ր

Ո՛ՅԻ—1870

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԻ ԷԶՄԵԱՄԵՆԻ

Ի Պ Ա Ք Ա Ր Ե Ա Յ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ

ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ԳԷՈՐԳԵԱՅ Գ.

ՎԵՀԱՓՈՒ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ.

ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Արշակունի
585

Յ Ա Ն Կ

ԵՐՐՈՐԴ ԼԱՏՈՐԻ ՊԵՏՄՈՒԹԵԼԱՆՍ.

ԳԼ Ա. Կոնգակ սուրբ ուխտին Յովհաննու վանից: „ Բ. Յաղագս եկեղեցեաց՝ թէ յորո՞ւմ ժամանակի շինեցան, և ո՞վ ռք էին շինողք: „ Գ. Յաղագս շինութեանն Յովհաննու վանից: „ Դ. Ի զրոց վկայութիւնք: „ Ե. Թէ ընդէ՞ր կրկին անուն է սմա: „ Զ. Յաղագս թեմի և վիճակի վանացս: „ Է. Վկայութիւնք ի զրոց՝ թէ ո՞ր է թէմն սորա: „ Ը. Վասն Զարբարայ Զօրաւարին:	ԳԼ Թ. Վասն շինութեանն Յովհաննու վանից: „ Ժ. Վասն շինութեանն գաւթին: „ ԺԱ. Յաղագս վախճից և յիշատակաց: „ ԺԲ. Թէ ո՞վ ռք էին Առաջնորդք վանացս: „ ԺԳ. Պատմութիւն և վարք Զարեայ վարդապետի: „ ԺԴ. Վասն սրբոյն Գեորգայ զօրավարի: „ ԺԵ. Վասն Թագեալ Նշխարաց սրբոյն: „ ԺԶ. Թէ զի՞նչ եղին որդիք ազատացն Վրաց:

ՋՍԳԱՐԵՍՅ

Ս Ա Ր Կ Ա Ի Ա Գ Ի

Պ Ա Տ Մ Ա Գ Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Գ-Լ ՈՒԻ Ե.

ԿՆԳՐԱԿ՝ ՄՄՐԷ ՄԻՊԷՆ՝ ՅՈՒՆԱՆՆՈՒ ԼՈՆԴՆԷ:

Յուշմունք ժամանակաց և պատմութիւնք նոցին զրեալ
եղև յառաջնոց պատմագրաց, որք ի ժամանակս և ի դարս
զրեցին՝ որպէս զխոսոցին՝ ըստ իւրեանց իմաստութեանն՝ զերից
ժամանակաց, այսինքն՝ զանցեալն ընթեռնելով, զներկայն գրե-
լով, և զապագայիցն յուշ առնելով՝ յայտ արարին: Ամանք
յաճախարանութեամբ, ոմանք հաստատելով, ոմանք յառա-
ջագիրք, և ոմանք ժամանակագիրք՝ որպէս և պատմութիւնն
իւրեանց յուշանէ ըստ ոճին իւրեանց: Ամանք փիլիսոփայա-
կան ճարտասանութեամբ, և ոմանք Եստուածաշունչ զիտու-
թեամբ: Ամանք լի իմաստութեամբ, և ոմանք աշխարհօրէն:
Եւ որով իւրք և է՝ մեզ ծանուցին զանցեալն, զի և մեք ներ-
կայումս ուսանելով՝ ապագայիցդ ծանուցուք: Արպէս և ես
վերջինս ի ծնունդս եկեղեցւոյ՝ քանքարաթաքոյց ծառայ
Վրիստոսի Չաքարիս՝ զողով ի փարթամ աւանին Վանաքե-
ոյ՝ որ եկեալ բնակեցայ յԵստուածարնայ՝ և ի հրաշափառ
սուրբ մենաստանս Յովհաննու վանից՝ առ դրունս մեծի Եմբր-
զւոյն Յովհաննու Արարպետին՝ առ ոսոս երիցս երանեալ

քաջ Բարունապետին Օւքարիայի, և նորուն յաջորդի էջով-
 հաննէս վարդապետի՝ ամս ԽԼԶ, ընկալեալ աստիճանն Արշի-
 դիակօծութեան: Աշւ յամենայն օր զեզերելի՝ թէ ընդէր ոչ
 զոյ հաստատուն կոնդակ վանացս, որ ամենայն արձանք որմոցն
 զրեալ լինի ի նմա, և վարանելի միշտ առ այն: Այլ և խորհելի
 առնել, սակայն ոչ լինէի ձեռնհաս յաղագս երկուց. նախ՝ զի
 ընդ ձեռամբ տերանց էի. երկրորդ՝ ի մէջ մարմնաւոր զբաղ-
 մանց: Բայց յետ վախճանի տերանց իմոց վերողորբելոց՝ հար-
 կեցայ յայժմուս Առաջնորդէս ի Սարգիս վարդապետէ խոհեմոյ,
 և բանասիրէ, արարի ինձ օժանդակ հոգին սուրբ՝ և ամենա-
 մաքուր Աոյսն Մարիամ, և միջնորդ ունելով ողջախոհ տառ-
 բակն և անմեղ աղանինն զսուրբ Արապետն, և սկսայ առնել
 ի ժամանակի ծերութեան իմոյ՝ Ա ամի կենաց իմոց՝ ի թուին
 ՌՆՂՂ, Օ: Աշւ թէ տացէ կարողութիւննոյն Հոգին Սուրբ, ա-
 ղօթիւք ձերովք յայտ արարից՝ որպէս և զիտեմք՝ թէ ի պատ-
 մազբայ, թէ է յիշատակարանաց, թէ յարձանաց, և թէ ի լոյս
 իմաստուն արանց և ի զիտուն ծերոց, նշանակեցից զամենայն
 սառչութեամբ. զի որք զինի մեր գայցեն՝ ընթեռնելով ի միտ
 առնուն: Որպէս և Մովսէս ասէ, հարցընր հարց քոց, և պատ-
 մեսցի քեզ ի ծերոց, և ուսցիս զամենայն որպէս և կամիս: Այս-
 նորոյ և զու ո՛վ մտերիմ հարազատ՝ որ ընթեռնուս՝ մի՛ ապախտ
 համարեսցիս, զի կարողութիւն իմ այժման է: Աղջ ընր ամե-
 նայնիւ:

ԳՂ ՈՒԻ Բ.

(Յազարօս էկեղեցեաց՝ ինչորում ժամանակի շինեցան,
 և ո՞վ ու էին շինողք):

Օի թէպէտ բազումք շինեցին եկեղեցի ի բազում տեղիս
 յազգս Հայոց, այլ մեք նշանակեսցուք թէ՛ յորում ժամանակի

կամ յորում ձեռք բաղմացան եկեղեցիք աշխարհիս Հայոց։
 Եւ զոր լուսայ ի գրոց՝ յայտ արարից։ Երդ՝ յեա համբառնա-
 լոյն Վրիստոսի՝ վիճակեցաւ աշխարհս Եռաքելոցն, և անկաւ
 աշխարհս Հայոց՝ Թադէոսի Եւ եկեալ առ Երզար արքայ
 Հայոց և Եսորուոց, և բժշկեաց զնա ի վերաց նորա՝ որպէս
 պատմէ Մովսէս Խորենացի՝ համեղ ոճով։ Եւ յեա հաւա-
 տալոյ Թագաւորին և ամենայն զօրացն, նախ անդ շինեցաւ ե-
 կեղեցի՝ ձեռամբ Թադէոսի. զի առաջին հաւատացեալքն ազգս
 Հայոց է։ Եւ առաջին շինեալ եկեղեցի այն է՝ զոր շինեաց
 Թադէոս, և յայլ տեղիս բաղմացան եկեղեցիք։ Երկրորդ՝ յեա
 հաւատալոյ մեծազօր և Վրիստոսասպակ արքային Տրդատայ՝
 շինեցան բազում եկեղեցիք՝ ձեռամբ սուրբ Լուսաւորչին և
 քաջին Տրդատայ, նախ՝ հրաշափառ Աթուղիկէն՝ ի Աղար-
 շապատ քաղաքի՝ զսուրբ Եջմիածինն, զՇողակաթն, զսուրբ
 Գայիանէն, և զսուրբ Հովսիսիմէն, որպէս պատմէ քաջ քար-
 տուղարն Եգաթանգեղոս, որ ազգաւ Լատինս Երրորդ՝ մեծն
 Աերսէս՝ Թոն Թոսի Լուսաւորչին՝ բաղմացոյց եկեղեցիս.
 և ահա պատմէ Բուզանդ։ Չորրորդ՝ Թարգմանիչքն Սա-
 հակ և Մեսրոպ ի բազում տեղիս շինեցին եկեղեցիս. և պատ-
 մին ամենայն պատմադիրք։ Հինգերրորդ՝ Աերսէս Շինօղն, և
 ահա յայտ է, զի ի գործոյն անուանեցաւ Շինօղ վասն շինելոյ
 բազում եկեղեցիս։ Վեցերրորդ՝ Օւքարիս սպասարար Հա-
 յոց մեծաց և Վրաց։ Սա զօրացեալ ի վերայ ամենայն ազգաց,
 զոր պատմէ Աիրակոս, և մեք յիւրում տեղւոջն պատմեսցուք,
 որ և սա շինեաց բազում վանորայս և եկեղեցիս ի զիւղորայս
 և յամենայն իշխանութեան իւրոյ։ Եւ ահա ասացաք վասն ե-
 կեղեցեաց, զոր ինչ և զիտէաք՝ գրեցաք զամենայն։

Յարգութեան Յովնանու Հանդիս:

Ամենայն բանք մեր՝ զոր զրեցաք, յազագս այսմ վանաց է, զորմէ հանդերձեալ եմք ճառել: Վանդի բազում պատմադիրս ընթերցայ, և ոչ կարացի խմանալ՝ թէ յորմէ՞ է շինեալ սա: Ասանորոյ ով որ յիմաստնոց վարդապետաց անսանէի, և հարցանէի վասն սորա՝ ասեն, մեք ի հնախօսաց զիտեմք՝ զի ի Առասաւորչին է շինեալ սուրբ Արարպեան: Բնդ որս և Թաւրիզի Առաքեալ վարդապետն՝ որ տեղեակ էր ամենայն պատմագրաց, որ և արար զպատմութիւնս աւերման աշխարհիս Արարատեան ի մեծ չափ-Արատեն, սա պատմեաց, թէ (յես) լուսաւորելոյ զաշխարհս՝ սուրբ Առասաւորչին և բարեպաշտ Տրդատ շինեցին զսուրբ Արարպեան, և եղին անդ ի նշխարաց նորս, և ինքեանք անդ յապահովս լինէին յեղանակս ամարայնոյ: Աւասաց վկայ քեզ, զի ունի Գ զրուս. զի Յոյնք առնեն այնպէս, Գ դուռն է հարաւոյ կողմն, և փայտեայ դաւիթ ի վերայ՝ վասըն աղօթելոյ ռամկաց, Ա դուռն յարեմուտս, որով քահանայքն մտանէին: Այսքան լուսք Առաքել վարդապետէ: Իսկ ունիմք և այլ վկայ. զի յաւուրս մեր եկին ուխտաւորք ի Առատանդնուպօլոյ, և յես համբուրելոյ զամենայն սրբութիւնսն՝ ասացին, որ է Առասաւորչի Խաչն: Աւ մեք ցուցաք նոցա յարեմատեան դուռն ի դաւիթն՝ Խաչն՝ որ կառուցեալ կոյ. և ասացաք, սմա ասեմք Առասաւորչի Խաչ: Աւ ոմն ի նոցանէ հանեալ ի զրպանաց իւրոյ առասան, և չափեաց զերկայնութիւնն և զլայնութիւն Խաչին: Աւ մեք հարցաք զպատմաւն: Աւ նասաց. զնացաք ի Թորդան, և ցուցին մեզ Խաչ մի, և ասեն, այս սուրբ Առասաւորչին է շինեալ և հաստատեալ իւրն հասակաւ, սմին նման մի ևս զոյ ի դաւառն Արրի՝ ի սուրբ ուխտն Յովհաննէ վանք, և մեք չափեցաք զնա և զսա, ահա ստոյգ

այրի՝ ոչ ունեցով զաւակ մարմնական, յանապատս փութացեալ, զաւակ ստանալով զտառս Աստուածային մատենից. որ և ստացեալ զառ ձեռամբ տրպի և աղկաղկի Գեորգ կոչեցելոյ՝ մականուամբ Մանգի՛ն՝ ի տիս համբակութեան, ի մայրաքաղաքէն Ընոց եկեալ և պանտխտացեալ ի զրան սրբոյ Արարպետիս: Եւ եղև զործառնութիւնս այսմ՝ իրի յայսմ ամի, յորում վերատին նորոգեցաւ սուրբ Արարպետս մեծահոգի՝ քարամբ պատուականօք. քանզի յառաջ փայտիւ էր ծածկեալ զլուխ սորա, զոր այս այր Եշտ բազում աշխատութիւն յանձն առեալ՝ կիսատ թիակօքն զկիրն ի վեր հանելով՝ ապր ի շալակըս կղբարցն տանել: Եւ զ՝ ընդհովանեաւ սորին սրբոյ Արարպետիս զծագրեալ եղև այս քաղցրաձաշակ պատմութիւնս՝ ի միջ բազմախուան միանձնացեալ կղբայրութեանս, և տուաւ ի սոյն կղբայրանոցս սուրբ, յիշատակ հոգւոյ իւրոյ: Եւ յետոյ եղև հայր վանացս յամի թուականութեանս Հայոց՝ նոր եղելոյ յերկրորդ ամի, յաւուրս Տեաան Մովսիսի Աթուղեկոսի՝ որ ի Աղաբըշտպատ: Ը նորհողին ամենայն բարեաց Աստուծոյ փառք յախտեանս. ամէն: Ընդ նմին և Գեորգ մանկիկս մի՛ անտես առնէք յիշել յաղօթս, և Եսքանս ի զրոց զիտեմք շինեալ սուրբ Արարպետն ի սուրբ Լուսաւորէն:

Գ-Լ-ՈՒԻ Ե.

ԹԵ ԸՆԴԷ՞ ԻՐԷ՞Ն ԱՆՈ՞Ն Է ՄԻ:

Արպէս և բազում անգամ հարցեալ եմք յԱռաքել վարդապետէն, և ուսեալ եմ ի նմանէ, հարցաք և զայս ևս, թէ Մարտիրոս + Ճառքնորին և այլք՝ Աիւղի վանք, և կամ Սովի վանք ասեն սմա. իսկ Անդակն Տաթևու և Աիրակոսս, և Թոււմա, և Յայսմաւուրքն, և այլք՝ Յովհաննու վանք: Պատասխանի եւս վարդապետն՝ և ասէ, յորժամ սուրբ Լուսաւոր-

րիչն շինեաց զսա, Սիւզոս ոմն վերականգու կարգեաց, և անուամբ նորա կոչեցաւ Սիւդի-վանք: Իսկ յաւուրս թարգմանչացն՝ Վազար Փարպեցին էր Եռաջնորդ, և գրէր զպատմութիւնն, Հովհան ոմն կարգեցին տեսուչ, ուստի կոչեցաւ Հովհաննու վանք: Եւ յաւուրս Սեֆին՝ Ներսիսի ուրուկք և գոթիք՝ որք նքողեալք էին ի սովոյ, անդ ժողովեցան, և անուանեցաւ Սովի վանք: Եւ հա յայտնեցաք զերկանուն լիննին, զոր լուսաք յԱռաքեալ վարդապետէ: Բայց Սովի-վանք ոչ յիշի ի բազում տեղիս:

ԳՂՈՒԻ Օ.

Յուզմիտ թմեմի և ինճալի լանացու:

Չանիւ և յօժարութեամբ մտեալ եւ՛ յասպորէզ բանիս՝ առ ի ցուցանել և յայտ բերել ստուգութեամբ սակս յառաջիկայ գործոյս: Եւ զի փոքր ի շատէ ծանուցաք զշինող վանացքս, և զանուանսն նոցա: Եւ այժմ կամիմ յուշ առնել զթէմ և զվիճակ սորա՝ թէ ի զրոց պատմութեանց, թէ յարձանաց, թէ ի լրոյ համբաւոյ՝ համառօտեցից. զի մի վարկպարագի լեցի զաշխատանս իմ՝ Նախ ասացից ի համբաւոյ՝ զոր լուսայ ի նոյն Առաքել վարդապետէ: Օհ ասէր, թէ յետ շինելոյ սուրբ Արատպետին, զրեաց կոնդակ սուրբ Աուսաւորիչն, և հաստատեաց կանոնաւ, զի յԱրատպետաձորոյ մինչև ցուրաստան զետ՝ լինել թէմ բաժնի վանացս: Եյլև ծեր Ապիսկոպոս մի կայր ի վանքս՝ Հովհաննէս անուն՝ Կարբեցի՝ մականունն Վայլ, որ ժամանակ ինչ Առաջնորդ լեալ էր վանացս, ճարտար տօմարագէտ: Նա ասէր՝ թէ մեծ Կոնդակ գիրք մի կայր ի վանքս, զի ի սրբոց Թարգմանչացն մինչև ցմեզ ամենայն Առաջնորդաց անուանքն և արարմունքն, և զոր ինչ յիշատակ տուած էր ի նոցունց ժամանակաց, զամենայն զրեալ կայր

անդ, և զկէսն առանց զբերոյ թուղթ, զի յետին առաջնորդքն զբեցեն զանուանս և զարարեալս իւրեանց: Օչոյս կոնդակն կայր՝ ասէր՝ մինչև ցմեզ: Աւել յորժամ Տալալիքն աւար առին վանքս, զայն կոնդակն անյայտ եղև. ոչ զիտեմք՝ թէ նորա՞ տարին՝ թէ այլք: Այլ զինչ և իցէ՝ անյայտ եղև: Ի միջ այնմ զբքի զբեալ էր՝ ի Վասաղ զեայ մինչև ցԱխուրեան զեա՝ թէմ և վիճակ լեալ սուրբ Արարապետիս: Այսքանս ի Վայլէն: Արեց մի Արդան անուն՝ ի զաւառէն Նոյայ՝ ի զեղջէն Արդարոյ՝ արուեստիւ քարահատ, ասէր, ևս ուսանէի ի Յօհանավանք. բազում անգամ զնացի ի Շիրակաւան, և հաս և իրաւունքն ժողովեալ բերէի ի Յօհանավանք: Այս Արդան երեց զամենայն անուանս Ապարանու զեղորէիցն ասաց Հայերէն, և ևս զբեցի: Այլ մի բարեպաշտօն՝ Վալուստ անուն՝ ի զաւառէն Ապարանուց՝ ի զեղջէն Արդենուց, (ասէ) ևս ընդ Վրիգոր վարդապետին՝ որ էր Առաջնորդ Յօհաննու վանից, ի Շիրակայ բերեալ եմք զպողին և զբրազրամն, զիւղն և զպանիր, և զամենայն հասն վանիցն ի Յօհաննավանք՝ սայլիւ մինչև ցԱրդան՝ որ ասի Ալեքսանդր, և անտի զբաստով տարեալ եմք ի վանքն, վասնզի ևս մշակ էի վանացն: Կարգարէ անուն ոմն ի Նոյայ, ի զեղջէն Արնագեղոյ՝ ասէր, մեք բնակեաք ի Նարձակիս զեղ, և հայր իմ անդ մեռաւ, և հոգեբաժին նորա տարաք ի Յօհաննավանք՝ ճրագակալ մի՝ հինգ աչքի, և տուաք Վրիգոր վարդապետին: Աւել զեռ ևս կայ ի վանքս, և պահեմք զնա վասն վկայութեանս: Թորոս ոմն ի Նոյայ՝ ի Խոտավիտ զեղջէ, այլ շատազէտ և ճարտարախօս. սա բազում ինչ պատմեաց, թէ մեք ևս բնակեաք ի Նարձակիս, և ևս փոքրաւոր էի մաքսաւորացն՝ որք ի Վասաղ. և յորժամ Վրիգոր վարդապետն և կամ ի միաբանիցն զնային ի Շիրակաւան, զի զհասն վանից ժողովեալ տարցին ի Յօհաննավանք, բերէին մեզ զինի և միրդ, և մեք ոչ առնուաք զսակ մաքսին: Աւել որդի Թորոսին Տէր Ալիբախոս, որ եղև Ապիսկոպոս, և նստաւ Առաջնորդ Տե-

զերոյ, զոր ինչ լուեալ էր ի հօրէն իւրմէ թորոսէ սակս Յօ-
 չաննու վանից, ձեռագրով ետ մեզ. և ահաւասիկ ունիմք
 զայն արդեօք: Յօչաննէս ոմն՝ ինոյն զեղջէ Խոտաւիտոյ՝ ասէր,
 յորժամ Փիլիպպոս Աթթուղիկոսն գնաց Ղարաղած, զի զըբը-
 ուեալ ջուրսն խառնեսցէ ընդ Վասաղ զեան, և Եպարանցի
 մեղք Տէր Յովասափն և ես ընդ նմա էաք. եհարց Աթթուղի-
 կոսն ցմեղքն, թէ՛ այս երկիրս որոյ վանքի էր թէ՛մ: Եսէ Թե-
 լիքն, ի Վասաղ զեղջէ մինչև ԳՎ վչաղն սուրբ Արապետին էր
 թէ՛մ, և Շիրակաւան հետ Կարմառաշինու ի միասին Բ վա-
 նացն էր սուրբ Արապետին և Մարմարաշինու: Եյսքան և
 այլ բազում գոն վկայութիւնք ի լրոյ, և ոչ գրեցաք, զի մի լի-
 ցի շատախօսութիւն: Եյսուհեակ զոր զիտեմք ի գրոց, զայն
 գրեմք:

ԳՎ ՈՒՒ Լ:

Վ խայր-նի-նէ+ ի գրոց՝ ընդ զի է ընդ սորս:

Վ սանդի յանձն առաք առ ի յայտնել սակս սուրբ մենաս-
 տանիս, և զոր ինչ զիտեմք ի գրոց յազադս թէ՛մի՝ ցուցից և
 զայն առանց ձանձրանալոյ: Չոքայ ես ի սուրբ ուխտն Սանա-
 հին ի պէտս ինչ իրաց, և էր Եռաջնորդ Սարգիս Ապիսկոպոս
 յազատ ազգէ, այր խոհեմ և յոյժ հանձարեղ. և խօսեցաք
 ընդ նմա ի գրոց: Աշւ նա ի կարդ բանիցն ասաց: Լ մեզ զիւրք
 մի հին, և ի բազում տեղիս յիշէ Յօչանաւանք: Աշւ մեք խնդ-
 րեցաք զայն. որ և բերեալ ետ ինձ հին և վազեմի զիւրք փը-
 տեալ և մեծ՝ որ ոչ կարացի զամենայն ընթեոնուլ. և զոր ինչ
 ողջ էր՝ զայն սկիզբն արարի յընթեոնուլ մինչև ցաւարտ, և
 զպիտանիան գրեցի՝ և վեր առ ի այսքանս: ,,Աշւ մեռաւ հայրն
 Մարմարաշինու, և նստաւ ի տեղի նորա հայր զարմանալին և
 սքանչելագործ այրն Եստուծոյ Արեմիայ, այր պարկեշտ և

սուրբ, և գիտուն, զարդարեալ ամենայն առաքինութեամբ՝ կրկին մարդով՝ ներքնօք և արտաքնօք, և առնէր հաշտ ևս, զոր մի ի բազմացն ճառեցից: Մերձ ի վանացն զայր ջրաժողով փոքրիկ ծովակ, և սուրբն զնացեալ առ արին ծովակին՝ աղօթէր: Աւ և կեեալ մի յաշակերտաց նորա ի միւս կողմն ծովակին՝ ձայնէր առ հայրն: Աւ նա ոչ լսէր ձայն աշակերտին, վասնզի բազմութիւն գորտաց աղաղակէին: Իսկ սքանչելի սյրն Եստուծոյ Աշրեմիաց սաստեալ զորտացն՝ ասէ, լռեցէ՛ք: Իսկոյն լռեցան գորտքն. և մինչև ցայսօր կան լուս՝ և ոչ խօսին, և Աւ այլ բազում բանք են գրեալ: Աւ մէք սյսքանս կարեւոր համարեցաք զրել: Աւ յետ բազմաց զայս ինչ ևս գրեալ էր: Եւ սոյն ժամանակս սքանչելին Աշրեմիայ՝ հայրն Մարմառաշինու՝ թողեալ զտուն իւր ձեռնասուն աշակերտին իւրոյ Սոսթենեայ, և ինքն զնաց ի սուրբ և ի հոգեկաւոր մենաստանն՝ յանապատն Զօհաննու վանից՝ առ զարմանալին Մխիթար հայր անապատին. և անդ ձգնեալ, և անդ վախճանեալ, և անդ թաղեցաւ: Աւ ի ժամ մահուն ելեալ Սոսթենէս աշակերտ նորա, ընդ նմա և Պրիզոր վարդապետ առ Սկայորդին⁽⁶⁾, և թաղեցին զնա հանդերձ հայր Մխիթարիւ. և զարձեալ եղին դաշինս ի մջ իւրեանց, զի սիրով լիցին առ միմեանս, և զվիճակեալ թէմնն երկուց վանացն ի միասին լիցին, և մի՛ հարստահարեցեցն զմիմեանքս՝ ի գետոյն՝ Բասաղու մինչև ցղուսն Աարուց և Ծաղկոցաց, և հայրն Զօհաննու վանից իշխօղ լիցի Մարմառաշինու: Աւ զլեցին կոնդակն Զօհաննու վանից, և եղին կնիք Սոսթենէս և Պրիզոր վարդապետքն, զոր գրեցաք, Վաղթանկ իշխան, և աղատքն Երուճայ և Թաղնայ, և այլք՝ որք գտան անդ. և կանգնեցին խաչ, և արձան գրեցին ի վերայ գերեզմանին Աշրեմեայ, և զնացին յիւրաքանչիւր տեղէս: Աւ զիրն՝ որ զրաժ էր ի վերայ գերեզմանին՝ սյս է. ՎՁԻ թուին, ևս հայր Աշրեմի ա՛ Եռաջնորդ սուրբ ուխտին Մարմառաշինու՝ սիրեցի զվալէս միայնութեան, աւանդեցի զվերակոչութիւն ուխտին իմօ՛

անդրան՝ ին ի նու՛մ Սոսի՛ կենե՛սի, և ես եկեալ բ՛ակեցոյ յանապատի աստ, և ի տեղւոջս ընկաւայ զփոխումն. արդ աղաչեմ՝ յիշեմք ի Վրխատուս, ք

ԳՂՈՒԻ Ը.

Վ ան Չաքարեայ զբաժնի:

Վանդի յառաջադոյն խոստացար անել զպատուութիւն Չաքարե զորավարի, թէ սուտի և կամ որդէս էր. զի համառօտ պատմի Արաղոս: Ի յերկրին Բարիլացւոց՝ այր ոմն քրքիստոնեայ՝ Չաքարիս անուն՝ կարգեալ իշխան յազգէն Մարաց, և վշտացեալ ի նոցանէ, ոչ կարաց կեալ անդէն: Եւ զըտեալ ժամանակ, առնու ամենայն ընդսմինս, ծառայս և աղախինս, ախիւ բանակի իւրոյ հատուածեալ ի Բարիլական երկրէն, անկանի առ տէրութիւնն Պարսից: Եւ անտի զայ մեզմով և մասնէ ի սահմանս Հայոց, և զնայ յերկրն Վրաց: Եւ անդ զտեալ իշխանութիւն ի թագաւորացն Վրաց, մեծանայ յոյժ: Եւ յետ նորա որդի իւր Վահրամ: Եւ յետ նորա՝ որդի իւր Սարգիս, որ և եղև իշխան մեծ: Սմա եղևն որդիք երկու, անուն առաջնոյն Չաքարե, և երկրորդին Իւանէ. և սիրեցեալք եղևն սոքա յաչ թագուհւոյն Վրաց, որ թամարն կոչուր, դուստր Վեորդայ քաջն՝ որդւոյ Վեմարեայ: Սա սիրեաց զնոսա. և արար Իւանէ Մթապակ, և Չաքարիս կարգեաց զորավար և սպասարար Հայոց մեծաց և Վրաց. և ես ի ձեռս նորա զգորս իւր: Եւ նա իսկոյն զորացսու մեծաւ զորութեամբ: Իսկ ինքն Չաքարե ժողովեալ զորս ամենայն Հայոց և Վրաց, և զնացեալ էառ զբաղում քաղաքս ի տաճկաց և ի Պարսից, ի Բաղիշոյ մինչև Մարտաիլ հնազանդ արար ի ներքոյ ձեռաց թագաւորութեանն Վրաց. ի հարկի կացոյց և զյուլթանն Սարնոյ: Եւ զոր երկիր և էառ, շինեաց անդ եկեղեցի, մանա-

ւանդ յեղերսն Երազածու, նախ զՅօհաննու վանք, զՀառի-
ճու վանք, զՏեղերու վանք, զՅուշույ վանք, զՍաղմոսավանք,
և այլ բազում վանս և եկեղեցիս ի գիւղորայս: Եւ ապա
ինքն Օսքարէ վախճանեալ փոխեցաւ յանանց թագաւորու-
թիւնն, և թաղեցաւ ի Սանահին, և զտեղի նորա կալաւ որդի
իւր՝ որոյ անունն էր Շահանշահ:

Գ-Լ ՈՒԻ ԹՎ.

Ս ՎԱՆԻ ԶԻՆՆԻՆԻՆ (ՅՕՀԱՆՆՈՒ ՎԱՆԻ):

Ի այց զի՛ որպէս ասացաք զալուստ առաջնոյն Օսքարիայի
ամենայն ծառայիւք, ունէր և ծառայ մի ևս Սարգիս անուն՝
յազդէ Եժգահայ՝ որ Սաշուտանց կոչէին: Եյս Սարգիս
տեսաց մինչև ցփերջին Օսքարիա, և ծնաւ նա որդի մի, և ա-
նուանեցաւ Սաշէ, որ սիրեցաւ ի Օսքարէէ, և եղև հաւա-
տարիմ տան նորա: Եւ վասն միամիտ ծառայութեան իւրոյ՝
կարգեաց զնա իշխանաց իշխան, և ետ նմա մեծութիւն և իշ-
խանութիւն ամենայն Երազածոտանն, Շիրակայ, Ագայ, Են-
բերդու՝ և ամենայն եղերաց նորա՝ մինչև ցԱրասխաձոր: Եւ
հրամայեաց շինել եկեղեցիս և վանորայս, զոր ի վերոյ ասացաք:
Նախ և առաջ հրաշտիստ մենաստանն Յօհաննու վանից՝ կից
ընդ հին եկեղեցւոյն, որ յանուն սուրբ Սարսպեաինս Իսկ մե-
ծըն Սաշէ քահեաց զվայտեայ դաւիթն՝ որ ի հարաւոյ կողմն
գերկու դուռնն խցեալ, և զմինն թողեալ: Եւ ապա սկսաւ շի-
նել հաստ և երկայն քարիւ, կարմիր և սեաւ կոփածու: Եւ
սիւնք չորք՝ ի չորեօին կողմանս, յորոց վերայ կամարքն չորք՝
սեաւ և երկայն . . . աւորօք, և կամարքն ի վերայ նոցա՝ սեաւ
և կարմիր, և ի կողմն հարաւոյ՝ երկուս զբարեմքս գեղեցկա-
շէնս: Եւ ի դուրս աւագ խորանին՝ կարգ մի կարմիր քար՝ և
կարգ մի սեաւ: Եւ ի սիրտ բեմքին աստղանման փորածու նկա-

րեալ. և յարեմտեան թե՛ն և առաստաղն կարգ մի սեաւ՝ և կարգ մի կարմիր՝ կոճկէն՝ զեղեցիկ յարմարեալ: Չորս լուսամուտ ի հարաւոյ կողմն, Գ. բոլոր, Ե. երկայն, մին աւագ խորանին, և երեքն յարեմտեան կողմն, Ե. բոլոր, Բ. երկայն, չորս ի Աթուղիկէն: Արկու խորան աւագ խորանին յաջմէ և յահեկէ՝ զոր քարեայ աստիճանօք ելանեն: Արկու այլ ի ներքոյ նոցա՝ երկու յարեմտեան կողմն՝ յաջմէ և յահեկէ դրան: Արկու այլ ի վերայ նոցա, զոր քարեայ սանդխով ելանեն մետասան աստիճանօք: Աւ աւագան ըստ պատշաճին՝ ի հիւսիսոյ կողմն: Մին դուռն յարեմուտս. մին ի մջ հին եկեղեցւոյն ի հիւսիսոյ կողմն: Աւ ամենայն խորանացն մէն մի լուսամուտ, և սեղան կառուցեալ ի տեղի սպասարագի: Իսկ արտաքոյ կողմանէ, Բ. շառ-ղէլ¹⁾ ի հարաւակողմն՝ զեղեցիկ փորուածոյ. Բ. յարեկեց կողմն. և ի յարեկեան թե՛ն աղիւսածե կարմիր և սեաւ քար. և ի ներքոյ նորա՝ որպէս կշիռս. լուծն և թաթքն միաշափ. և ի հարաւոյ կողմն խաչ ի վերայ լուսամտին, և յարեմտեանն նոյնպէս: Սալաթուքն փորածու նկար, թէ՛ չորս թեքն, թէ՛ չորեքին $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ քն²⁾, թէ՛ ներքոյ գտակին: Իսկ զամենայն դո՛սն տափակ, և ի սարանոց Աթուղիկէին մետասան սիւնք: Նոյնպէս ի գտակն մետասան ելեկջ, և խաչաթուռն նման չորից կերպիցքն կենդանեաց, և ի վերայ նորա խաչն Եստուածընկալ ի փրկութիւն հոգւոյ մերոց. և աւարտեցաւ ՈՊՁ. թուին. և օրհնեալ անուանեցաւ սուրբ Աթուղիկէ՝ զեղեցիկ և զարմացուցիչ տեսողացն, և խորան և տաճար բնակարան փառաց որդւոյն Եստուծոյ, յորում սպասարագի Վրիստոս Գ. առն Եստուծոյ: Աւ ինքն իշխանն Վ. աչէ վախճանեալ դնի ի մջ եկեղեցւոյն՝ առաջի գրարեմբին՝ ի դրան խորանին ի հարաւոյ կողմն. որոյ հանգիստ և արքայութիւն պարզեկեցի ի Վրիստոսէ

(1) Գծուարացար խմանալ զբառս զայս և զնշանակութիւն սորա:

(2) Փռլ. բերան, 2) շորթն, 3) սրունք:

օրհնելոյն յաւիտեանս, ամէն: Աւ զտեղի նորա կալաւ որդի նորա Վուրտ՝ հրամանաւ Շահանշահի:

ԳՂՈՒԻ Ժ.

Ստան շինութեան գործին:

Ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ելին ի Հոնաց աշխարհէն ազգն Նետողաց՝ որ կոչին Թաթար, և տիրեցին Հայոց և Արաց: Նուաստացաւ և թագաւորութիւնն Արաց, և էր ընդ ձեռամբ կնոջ միոյ՝ որոյ անուն էր Սուլուքան՝ զուստր Թամարին, զոր ի վերոյ յիշեցաք, եզրօր Աշային, թոռն Գիւրգայ թագաւորին Արաց. իբրև ետես նա՝ թէ ոչ կարէ ընդդէմ կալնոցա, յանձն առնէ զերկիր իւր Շահանշահի, և ինքն փախչի յԱփխազս: Իսկ Շահանշահ եթէ կամաւ՝ եթէ ակամայ՝ հրնազանդի ազգին Նետողաց, և հաճոյանայ նոցա: Աւ իսկոյն հրամայէ Վրտոյ ծառայի իւրոյ, որ կարգեալ էր իշխան ի նմանէ ի տեղի հօրն, զի շինեսցէ դաւիթ ի վերայ եկեղեցեացս, զոր հայր իւր շինեալ էր: Իսկ իշխանն Վուրտ իբրև հառ զհրամանըս զայս, իսկոյն ժողովէ զամենայն քարահատան, և սկսանի շինել դաւիթ մեծ ի վերայ Աթուղիկին՝ յարեմտեան կողմն, ի թուին ՈՂԹ՝ հրաշափառ և մեծածախ, ինն հոյակօք՝ ի վերայ չորից սեանց, այլեայլ յօրինուածօք՝ սեաւ քարիւ և զարմանալի լուսանցօք խաշաձեխիք: Աւ ի վերայ տանեացն երկօտասան սիւն: Աւ ի վերայ սեանցն զգտակն՝ զոնքն բոլոր: Աւ ի զլուխ գտակին խաշաթոռն: Աւ խաշ երկաթեայ ի վերայ նորա մարդաշափ: Աւ ի մէջ սեանցն կախեալ զանգակ զարթուցի: Աւ աւարտեցաւ ամ մի՝ 2 թուին: Աւ ինքն իշխանն Վուրտ թողեալ զմարմնաւոր փառսն, հետեեցաւ անանց փառացն: Աւ զնացեալ ի Աեան կողին, և զդեցաւ հանդերձ միայնակեցի, և եղև կրօնաւոր, և վախճանեցաւ անդ, և կենդանա-

ցաւ առ Վրբիստոս: Աւ թաղեցաւ ի գաւիթ եկեղեցւոյն, որ յանուն սուրբ Աարապետին. զի յարիցէ փառօք, և պսակեսցի ի Վրբիստոսէ: Աւ յիշատակ նորա եղիցի օրհնութեամբ: Աւ ի տեղի նորա նստաւ օրդի իւր, որոյ անուն էր Հասան:

Գ-Լ ՈՒԻ Ժ-Ը.

Յուշագր լեւորոց և յիշատակաց:

Փառաւորեցաւ հրաշափառ և զերահոյակ սուրբ մենաստանրն Յօհաննու վանից՝ ձեռամբ մեծամեծ իշխանացն Ալայէի և Վրտոյ՝ ամենայն կարգօք հոգևորօք և մարմնաւորօք, պաշտմամբ և պատարագօք, սարմոսերգութեամբ և ամենայն բարեձեութեամբ: Աւ ահա ամենայն ոք ցանկայր փութալ գալ և տեսանել զկարգաւորութիւն վանացն՝ և զմիարանութիւն բաղմութեան եղբարցն: Աւ ի տեսանելն զայս ամենայն ուղղութիւնս, ամենայն ոք ցանկայր տալ զինչս՝ և զտացուածս՝ և արարքս, ոմանք այգի, և ոմանք հող. ոմանք արարք, և ոմանք զիւղ. ոմանք անասուն, և ոմանք զրամս. ոմանք զինքեանս, և այլք զորդիս. ոմանք անօթս եկեղեցւոյ, և այլք զինչս մարմնաւորս: Աւ այսպէս մեծացաւ և փարթամացաւ սուրբ ուխտրն Յօհաննու վանից՝ հրաշափառապէս: Իսկ որք ետուն զնչս, զրեցին յորմունս եկեղեցեացն՝ և յիշատակարանս զրոց. և ահա զեռ և ս կան, և երեկն զեռ և ս արձանքն և զտուեալ յիշատակն յորմունան: Ալ ասնորոյ առեալ մեր զայնօքիկ՝ զրեցաք ի Աոնդակի, թէ՛ արձանքն՝ որ յորմունս, և թէ՛ յիշատակարանս զրոց ի բաց հանաք: Աւ որոց և թուականն ի զուխ արձանին էր, և մեք նոյնպէս ի զուխն զրեցաք, թէ՛ սկիզբն, թէ՛ մջն, և թէ՛ վերջն, նոյնպէս և մեք զրեցաք. որ ոչ զոյր թուական, զնոյն և մեք ոչ զրեցաք, զի ընթեռնորդ զարձանն և զկօնդակն՝ ոչ յարին առ միմեանս, և զմեզ այդանիցեն՝

սուտ համարելով զմեզ: Եւ որք ինչս էին տուեալ, մեք զայն ոչ գրեցաք, զի ոչսեալ են նորա ի գիրն կենաց: Եւ զոր ինչ գրեցաք, ի կարգին զթուականն, զի մի՛ յեա և յառաջ լիցի թուականն, այլ կարդաւ զամենայն, թէ՛ ի տաճարն, և թէ՛ ի գաւիթն, մեք զկարգն ուղղեցաք: Աոյնպէս նշանակեցաք զտեղին, թէ՛ այս ինչ է գրեալ յայս ինչ տեղւոջ, թէ՛ ի գաւիթն, և թէ՛ ի տաճարն՝ զտեղին նշանակեցաք, զի յընթեանուլ Աոն-գակիս՝ զիւրեաւ գացեն յորմունսն, և մի՛ վրիպիցեն: Ասե զնկարագիրն թէ՛, և կարի աշխարհօրէն էր և անյարմար, և մեք զնոյն գրեցաք, և զշարագրութիւնն՝ ոչ փոխեցաք, զի մի՛ ընթերցողքն այսպանիցեն զմեզ, և զաշխատանս իմ՝ ապախա առնիցեն: Եւ զորպէս և էրն՝ նոյնպէս գրեցաք, որք են այսք:

Ի տաճարն ի զլուի տաճարս ան:

Ոկն թուին. Ը նորհօք բարերարին Աստուծոյ ես Վահրամ՝ որդի Նղրայրկան, և զուգակից իմ Թայիկ՝ ի սկզբն շինութեան եկեղեցւոյս՝ տուաք զամենայն ստացուածս մեր ի ծախ սորա՝ և զՎարապանաց այգին: Եւ Առաջնորդք սուրբ ուխտիս սահմանեցին յամենայն ամի շրջագայութեան՝ Գ. օր ժամ զնոր եկեղեցիքս, զՃրագալոյց, զՕատիկն, և զգալուստ շոգոյն՝ յանուն մեր պատարագել զՔրիստոս. Ե. օր ինձ, Ե. օր Թայիկանն. Ե. օր բոլոր ազգին մերոյ: Աստարիչք զբոյս օրհնին ի Վրիստոսէ, և ուր խափանեն զԹ. եկեղեցիս, դատին յԱստուծոյ և յամենայն սրբոց նորա. ամէն:

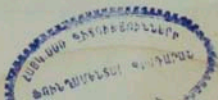
Ի տաճարն ի հիւսիսոյ կողմ:

Ոկ.Օ. ի ծագմանէ շնորհացն Աստուծոյ, ի հիմնարկել և ի լուսաւորել եկեղեցեացս զաւառիս Երարատու՝ ի ձեռն երկուց եղբարց հարազատաց Չաքարիայի և Իւանէի, և արդարա-

Ծնունդ զաւակաց նոցա Շահանշահի և Աւագի, ես Ալայէ իշխանաց իշխան՝ որդի Աարզսի Ալայուտանց, սիրեցեալ ի սոցանէ մեծաւ պատուով, վասն հաւատարիմ ծառայութեան իմոյ կոչեցայ ի վերակացութիւն զաւառիս, միաբանեցայ հանդերձ զուղակցաւ իմով Մամախաթունաւ սուրբ ուխտիս վանացս Զօհաննու, բազում արօք և ընծայիւք օգնական եղաք ի շինութիւն մեծափառ նորակերտիս: Աւ առաջնորդք սուրբ ուխտիս հաստատեցին յամենայն ամի պատարագել զՔրիստոս յանուն իմ, զտօն Ղազարու, զամենայն եկեղեցիքս՝ զՏին և զնոր, և զօր Խաչդիւտին՝ Մամախաթունին պատարագել զՔրիստոս, զՏին և զնոր եկեղեցիքս անխափան՝ մինչև ի գալուստ որդւոյն Աստուծոյ: Աւ սրբ չառնեն, դատին ի Քրիստոսէ:

Արքայոյ Գահարէն ի վերայ Գրան արեւորեան:

Շնորհօք բարերարին Աստուծոյ՝ Տէր Աստանդին Աթուղիկոս Հայոց՝ ի թուին ՈՂԻ. յիշխանութեան Շահանշահի՝ որդւոյ Օւքարիայի, և ի մերում նահանգիս Վրտին՝ որդւոյ Ալայէի, միաբանեցայ սուրբ ուխտիս Զօհաննու, և ետու Անբերդու երկիրս սեպհական վիճակ սուրբ Աարապետիս ի յԱպարանուց՝ ընդ որ բաժանի գետն Վասաղ՝ մինչև յԱշնակ: Աւ սպասաւորք սորա Մկրտիչ Ապիսկոպոս և եղբարքս խոստացան կատարել զվիշատակս մեր՝ յետ ելից մեր՝ Ի շառասու՛ք, զամենայն ի կարգին, և սուրբ Աթուղիկէն թխորանաւ՝ յամենայն ամի պատարագել զՔրիստոս ի տօնի Տեառնընդառաջին, եթէ որ յազատաց կամ յիշխանաց հանել ջանայ զվիճակս ի սուրբ Աարապետէս, անէծս առցին յԱստուծոյ, և յերկց սուրբ Ժողովոյն, և ի սուրբ Գրիգորի Առասաւորչի աջէս, և ի մէջ. ամէն:

Ի Գրքիս Ի Կնիսիայ Կողմն:

Յամի ՈՂ Թ. Ի անբուծեան Շահանշահի որդւոյ մեծին Օսթարիայի՝ ես Վուրդ՝ որդի Վաչէի, և ամուսին իմ Խորիշահ՝ դուստր Մարծպանայ և Մամբանայ, ինամօքն Աստուծոյ համոյ եղեալ այլադղի զօրացն՝ Ահտողաց, զանձն իմ եզի ի վերայ եկեղեցեացն Հայոց. և վասն առ Աստուած սիրոյն կրկին հաստատեցաք զմիարանուծիւն մեր առ սուրբ Աարապետաւրս, և եղաք՝) սկիզբն մեծափառ տանս, և բազում արդեամբք հասուցաք ի կատար: Եւ սպասաւորք սրբոյս հաստատեցին ի տարւոջն Ի օր ժամ. Ժ ինձ Վրդիս, և Ժ Խորիշահին. որչափ կենդանի ենք՝ Ժ Վաչէի, և Ժ Մամբաթուենի, և յետ եղից մերոց՝ մեզ ի՛նոր Աիւրակէին սկսանին, և անպակաս առնեն: Որ խափանէ, մեր մեղացն պարտական է: Աստարիչք զբոյս օրհնին յԱստուծոյ. ամէն:

Աբրահայ Գրքիս Ի Գրքի Գրանն:

Ի Թուին ՉԼ. Ի կամս Աստուծոյ հզօրին, այս իմ հրաման և արձան սահմանի Շահանշահի, մանաւանդ որ թայտուցեալ՝ որդւոյ Օսթարիայի, Ամիր սպասալարի Հայոց մեծոց և Վարաց, զոր զրեցի իմ շինած ժամատունս, տուի զգեղն Շալուաշէն ի սուրբ Աարապետս՝ յիշատակ հոգւոյ իմոյ և Խոշարին՝), և յարեշատուծիւն որդւոյ մերոց. և կրկին հաստատեցի զիմ հօրն հրամանքն՝ զիրն որ գրած են: Ես՝) ի ժամատունս որ տրուեալ էր զգեղն Որդկան և զՏաճկամարգն, և ազատ էր արարեալ զամենայն հայրենիք սոցա՝ որ ի գաւառիս, և հաստատեցի, որ Աբեղայ որ այրող լինի և աղմուկ անէ, զիշերօք

(5) Գուցէ էր--:

(4) Խորիշահին:

(5) Գուցէ էր--:

Պ. 52 19

չտան աննել, ստացուածն որչափն է կղեցի: Երդ՝ եթէ որ ի թագաւորաց կամ յիշխանաց հանել ջանայ, մեր մեղացն պարտական կղեցի. ամէն:

Ի Գաւթի Հարսուոյ որջն:

Ի թուին ՉԻԲ: Ընորհօք բարերարին Աստուծոյ՝ ի տերութեանն շասանայ, մեք Վարդան վարդապետ և Մխիթարիչ ծառայք Վրբիստոսի արարաք արդիւնս բազումս ի փրկութիւն հոգւոց մերոց. տուաք եկեղեցւոյս զԱնթեղուան, որ էր հայրենիք սուրբ Արարապետիս Ըննեցաք հնձանս մեծածախս: Երարաք քշոյս արծաթիս՝ պատեալ ոսկւով: Աւ սպասաւորք սրբոյս՝ Տէր շամազասպ և այլ եղբարք խոստացան ի տարին ԺԲ ժամ՝ ի տօնի Անդրէի առաքելոյ, Օ, ինձ վարդապետիս, Օ, որ Մխիթարիչն: Երդ՝ եթէ որ յառաջնորդաց կամ պարոնաց հանել ջանայ զընծայս մեր յեկեղեցւոյս, նշովեսցի մարդըն այն յԱստուծոյ՝ և յերից սուրբ ժողովոյն, և մեր և բովանտակ ազգի մերոյ մեղացն պարտական կղեցի յահեղ հրապարակին: Աստարիչք գրոյս օրհնին յԱստուծոյ. և որ խափանէ, դատի ի տեսունէ:

Ի Գաւթի Հարսուոյ որջն:

Թուին ՉԻԲ: Ամաւ բարերարին Աստուծոյ՝ շասան իշխան՝ որդի Վրբին իշխանաց իշխանի՝ և մօր Խորիշահի, յազգէ Մամիկոնեանց, թոռն մեծին Վաչէի, և բարեպաշտ ամուսին իմ Երուսխաթուն, յազգէ Աբրահանց, տարածամ և կէս աւուրց ելաք յաշխարհէ, աւանդեցաք զհոգիս մեր՝ և զամեն հայրենիան՝ և զզաւական մեր՝ Վաւթի եղբօր մեր հարազատի և Աստուածասիրի, վասն սիրոյն Աստուծոյ և փրկութեան հոգւոց մեր տուաք ի սուրբ Արարապետ՝ ես և եղբայր իմ Վաւթի զմեր գանձագին զեղն զՎահրամազեղ և զՎա-

մազանցն՝ իւրեանց ամէն հող ու ջրով՝ և բնորդի մարդկօք. Կարբի զմեր զնաճ և զմեր ձեռատունկ այդին, և զՎարկենց փոսըն, և զՎրդկան, որ սեպհական հայրենիք էր եկեղեցւոյն, և ի շար և ի դառն բերմանց ժամանակիս ելեալ էր ի վանացս, բազում աշխատութեամբ և յորով ծախիւք դարձուցաք ի սուրբ ուխտս. բնծայեցաք և պահարան զարդարեալ ոսկւով և արծաթով: Եւ Եռաջնորդ սուրբ ուխտիս տէր Համազասպ և եղբարքս սահմանեցին կատարել զյիշատակս մեր՝ մին քառասունք պատարագել զՎրիտոս յանուն մեր. Ի. հասանայ, Ի. Երուս խաթունին: Երդ՝ եթէ որ լռագաւորաց, կամ յիշխանաց ի մերոց կամ յօտարաց՝ զինչ և իցէ պատճառանօք հանել ջանայ զմեր յիշատակն ի սուրբ Կարապետէս զվերոյգրեալս բովանդակ, մարդն այն նզովեցի յամենասուրբ Արորդութենէն, յերից սուրբ ժողովոյն և յամենայն սրբոց:

Ի սոճարն է վերայ սոճանին:

Թուին Չիթի: Ընորհիւ բարերարին Եստուծոյ՝ ևս Հէպէճ⁽⁶⁾ Վաւիթ՝ որդի Հոնային, թոռն Ելուեցւոյն, և ամուսին իմ Վանա՝ զուսոր Տուտկան, վասն առ Եստուած սիրոյն վերսին հաստատեցաք զմիարանութիւն հարցն մեր ի սուրբ Կարապետս. վասն փրկութեան հողոց մեր տուաք շինական ի շինութիւն Չորագեղին Եւեթիս մականուն Կոնկի. արարաք և այլ արդիւնս: Եռաջնորդ վանացս տէր Համազասպ և այլ եղբարքս խոստացան պատարագել յանուն մեր ի տարին Օպատարագ՝ ի տօնի Աոստանդիանոսի թագաւորի, Վ. Հէճուպին, Ի. Վանային. որչափ կենդանի եմք՝ հարցս առնեն Խոնային և Վեյին. և յետ ելից մեր յաշխարհէ՝ ի մեր անուն կատարեն անխափան: Ատարիչք գրոյս՝ օրհնին յԵստուծոյ, և խափանօգրքն պատին ի Վրիտատէ. ամէն:

(6) Գուցէ Հէճուպ՝ որպէս ստորև եղեալ է.

Ի Պատմութիւնն է Հին-որոշոյ սրճն:

Թուին ՊՂԳ: Կամաւն անմահին Աստուծոյ՝ եւ Օգրաբարիա, Թոռն Պամրիկէլին, և որդւոյ պարոն Ազիզ բէկին, զնեցի զգեղն Մօզնի հալալ արդեանց իմոց: Աուրբ Վեորգայ մուտքն՝ սուրբ Կարապետիս էր. զիմ բաժինն էլ Կարապետիս տուի, յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց. եթէ որ խափանել ջանայ, մեր մեղացն պարտական լինի:

Ի Կամարն աստի խորանի սրճն:

Թուին ՊՂՕ: Շնորհօք բարերարին Աստուծոյ՝ եւ պիտակ վարդապետ Աիմօն ընծայեցի զիս (զիմ) նորընծայ Յայսմաւուրբ սուրբ Կարապետիս վասն փրկութեան հոգւոյ իմոյ և քաւութեան յանցանաց իմոց. որքան իմ զիրքս կայ, հանապազ զայս կարգան ի յատենիս, զմեզ յիշեն ի Վրխատոս ի յոյսն իմ ի սուրբ ազօթս իւրեանց:

Է Պատմութիւնն է Հարաւոյ սրճն:

Յամի ՈՒՂՎ Թուին: Եւ Վօլվաթ բէկ, Թոռն Մալեութին, զնեցի հալալ արդեանց իմոց Աոկով հող, տուի ի դուռն սուրբ Կարապետին՝ յիշատակ ինձ: Եւ սպասաւորքն խոստացան ի տարին Ա պատարագ՝ Կարմիր կիրակի օրն:

Ի Կամարն յարեմալեան սրճն:

Թուին ՈՒՂԷ: Օգրութեամբ հոգւոյն սրբոյ՝ եւ Արեւանցի Աւագոս, որդի Աղարարին, և ամուսին իմ Վաստագուլ միարանեցաք և զնեցաք Ա ստակ Դսւլ ի Փարպի, և տուաք ի դուռն սուրբ Կարապետիս՝ ի յիշատակ հոգւոց մերոց և փրկութեան յանցանաց, և յարեւշատութիւն զաւակաց մերոց: Եւ առաջնորդ սորա Օգրարիա վարդապետ հանդերձ Ա միարա-

նօք խոստացան պատարագել զԲրիտոս վասն մեր՝ զտօն Մեծահրաշին՝ յամենայն ամի: Երգ՝ եթէ որ ի մերոց, կամ յօտարաց, որդւոց կամ զստերաց՝ հանել ջանայ զմեր տուեալ տասանորդն, զատի յԱստուծոյ և յամենայն ընտրելոց նորա: Որք հակառակին, ճ՝ ոսկի տուգանս տացեն: Իսկ կատարողքն օրհնին ի Տեառնէ: ամէն:

Եւթարանէ յիշարարանէն:

Մեք Հանավանցիք, ես Շահվէլիս, ես Ջաքարէս, Միրզէս, ես Եմբումն, ես Վեչիս, ես Ջաքարի տղայ Միրզէս, ես Եւետիս, ես Հուրու տղայ Հանէս, ես Ղօշիս, ես Մկրտիչս միաբանեցաք՝ Վիլանձու Եմբումի այդին տունիք յիշատակ սուրբ Արասպետիս. ինչ մարդ էս բանիս միջու մն այլևայլ խօսք յես և յառաջ բան ասայ ու կտայ, սուրբ Արասպետն իւր յիշատակն կտայ, մեք սպասաւորքս խոստացաք ի տարւոջն՝ Ի՛ժամ՝ ի տօնի Պարդավառին՝ սուրբ Խոսէն: Ատարողք աղաչանաց զրոյս օրհնին ի յԱստուծոյ և յամենայն սրբոց, յախտեանս յախտենից. ամէն: Հայր մեր որ՝ ի թունն Ռ՝Ծ՝Լ՝:

Անձանէ որոց ոչ ից ինչն:

Ջալձանան՝ որոց զոյր թուական, զայնոսիկ զրեցաք ըստ բանին և ըստ զրոյն: Ե՛յժմ՝ զրեցից զայնոսիկ՝ ոլք ոչ ունին թուականք, զնոյն ոճոյն և զրոյն, և զնոյն նշանակութիւն տեղեացն. զորոց զկարգան զիտացից, ի կարգի զրեցից. իսկ որոց ոչ զիտացից յես և առաջ լինելն, և զուք ներեցէք:

Ի գաւիթն է հիւսիսոյ որձ:

Շ նորհիւն Եստուծոյ՝ ի տէրութեան պարօն Վարդիալ Թամարի, իւր թագաւորաց որդի մեծին Մելքիսեդեկի՝ Վեօրգի՝ ես Եմսաջան, որդի Վրիգորին, և ամուսին իմ Ի՛կուճ՝ հէնց

էլազ պարոնաց ձեռնէ զերկիրս առին, ես չբաժինեցայ ի ծառայութենէ: Աստուած պարոնաց աջողումն երեւ, երկիրս երեկ, Ոհանալանք ինձ տվին հէրէնիք. հասարակաց տունս խլած էր, էգոց հողի շարասի⁷) էր դրած, մեք էլ հասարակ ի սուրբ պարասպետս ապստարեցաք, վանաց էգոց հողի շարէնս⁷ վեր կալաք վասն արեւատութեան պարոնաց մերոց, և պարոն Աթապակի Շահանշահի և Շրվանշահի հողւոյն համար, և արձան դրեցաք յաւիտենական. ես Ամնաջանս վեր կալայ և հաստաանցի պարոնացն հրամանաւ, ո՛վ որ զայս արձանս խափանել ջանայ, պարոնաց և մեր մեղաց պարտական ելնի, դատի յԱստուծոյ, վարձս Յուդայի և Ապլենի առցէ. և յերկց սուրբ ժողովոցն նզոված եղեցի: Աւ սպասաւորք սուրբ ուխտիս խոստացան ի տարւոջն ՃԻՒ պատարագս՝ ի տօնի Հողւոյ դպստեանն, Գ. Շահանշահի, Գ. Շրվանշահի, Բ. Ջանի, Բ. Ամնաջանի, Բ. Բէսուճի: Աստարողք զրոյս օրհնին յԱստուծոյ. ամէն:

Ի վերայ Մարգարէի Իսայէն:

Չաստուածարնակս զայս խորանս և զխաչս տէրունական՝ ես 'Անայս' դուստր մեծ Ռապետին Սարգսի՝ որդւոյ Չաքարէի՝ որդւոյ աւագ Սարգսի, կանգնեցի ի վերայ նորակերտ վարդապետիս Մարգարէի, որ իսկիզբն յաշակերտութեան իւրոյ որդիացաւ ինձ, և առաւել եղև քան զճնունդ յորովայնի. և հողայր զօգուան հողւոյ իմոյ. և իմ տեսեալ զյօժարութիւն սրաի նորա, անկայ ի շինութիւն պարսպին՝ նորա առաջնութեամբ: Աւ մինչ նա յայս բարւոյ զործոյս վերակացութեան էր, մերձեցաւ կատարած կենաց նորա, և ի հող էջ մանկահասակ, և մեղ սուգ անմխիթար եղև փոխումն նորա: Աւ ես 'Անայի աղէխարշեալ ի գլխոյ նորա, զայս զաի հնար սփոխա-

(7) Գժուարացաք իմանալ և լուծել զբառս զայս:

նաց անձին իմոյ, զվոքր յիշատակս զայս ի դիրս նորա հաստատել, զի անմտանայի լիցի առաջի Աստուծոյ յիշատակ նորա, և անվախճան ան ի սէր որդիութեան նորա: Երգ՝ ո՛վ մանկունք նոր սիօնի՛ սիրով ցաւակցութեամբ յիշեսցիք զտարածամ փոխեցեալն՝ զամենաշնորհն զՄարգարէ, զի պայծառ և զուարթ երեսօք տեսցէ զՔրիստոս. և մերս անշարժ մնացէ միարանութիւն ի դուռն սուրբ Արապետիս, և ի հանդերձեայն առաջի Աստուծոյ. ամէն:

Ի Տաճարն է հարստոյ որճն:

Ամաւն բարերարին Աստուծոյ շօր և Արդւոյ և սուրբ շողոյն, ևս թռչողոս՝ մականունն Չրփն, Եշխանաց իշխան, որդի Ընրերդեցի Վրդին Եշխանաց իշխանին, որդւոյ Տայիրին, թոռն մեծ Վրդին, որդի արի և քաջին Ալաշէի, զայս հաստատ արձան դրեցաք, և տուաք ի մեր պատանց հալալ զանձագին հայրենիք, ի հանդէն Սերկեւելոյ ի սուրբ Արապետս և ի սուրբ Աթուղիկէն, որ եղեալ էր շիրիմ պարոն հայրն իմ, այր Ամատունի, տէրն Խոռն Այծակովէն զութանաւի զլեօմիւ, որ ճանապարհն Գուրթայիս Սերկեւելոյ ծովն, Սաշնի ըղեղ, և կաւանոցն հայրենիք է սուրբ Արապետիս. այս իմ տուած հանդս ի Սերկեւելոյ հանդէն էլ հէնց հաստատ հայրենիք է սուրբ Արապետիս. և ևս Խուսնդ խաթուն՝ ամուսին Ընրերդեցի Վրդին, մայր Չրքնին և թոայիկին, կրկին հաստատեցի զվերոյդրեալս: Եւ եղբարքս խոստացան մի Խ պատարագել զՔրիստոս՝ ամեն ամի: Երգ՝ եթէ որ յիմոց կամ յօտարաց հանել ջանայ զմեր ընծայն ի սուրբ Արապետէս, մարդն այն նզովեսցի յԱստուծոյ, և յերկց սուրբ ժողովոցն. մասն Յուդայի և Ապենի առցէ, և մեր մեղացն պարտական եղիցի: Ատարօղք զրոյս օրհնին յԱստուծոյ և ի սրբոց:

Ի Գրեթեմ յարեւելեան սրճի:

Ողորմութեամբն Աստուծոյ, ևս Ջաքարիա, որդի Աւաղ-
թանկայ, եղբայր Ջալալին, և ամուսին իմ Խորիշահ, զուսոր
Ասասկայ, միարանեցաք սուրբ ուխտիս, և գնեցաք զՆշտա-
րակոյ Աորքն, և սուսաք ի սուրբքս. և սոքա խոստացան Ջօր
ժամ ի տօնի Թէոդոսի թաղաւորին: Ով խափանէ՞ դատի ի
Տեառնէ:

Ի Գրեթեմ յարեւելեան սրճի:

Յանուն Աստուծոյ, ևս Տէր Յուսիկ Արեանայ, և ամուսին
իմ Սօլթան խանում, միարանեցաք, տունք մեր հալալ գան-
ձագին հայրենի այգին ի գուն սուրբ Արապեախա: Աւ սպա
սաւորքն խոստացան ի տարւոջն Գ պատարագ, Ի ինձ, Ի կո-
ղակցին իմոյ. ով խափանէ, վարձս Այսենի առցէ. ամէն:

Ի Տաճարն է Գրեթեմ ասանդարտն:

Աս Թայիկս ետու զիմ այգին, որ է Աթարկենց՝ ի սուրբքս.
և սոքա կարգեցին ի տարին՝ Բօր ժամ ի տօնի Բարսղի, Բ
ինձ, Բ Ախմաթին, Բ Մխիթարայ, Բ Աթարկան: Ով չառնէ,
դատի ի Վրխտտսէ:

Ի Տաճարն է Հիւսիսայ սրճի:

Օգնութեամբն Աստուծոյ, ևս Մխիթար քահանայ, աշա-
կերտ մեծին Ուուփինայ քահանայի, ետու զիմ այգին ի սուրբ
ուխտս, որ է Տանձուտ, և սպասաւորք սորա սահմանեցին ի
տարին՝ Գօր ժամ՝ ի տօնի սրբոյն Յակովբայ. Ա ինձ, Ա Խաչ-
կայ, Ա Ռատինկայ, Ա Գինէվարդին. որ չառնէ, ՅժԲ ւայ-
բապետացն նզովի:

Ի Տաճարն է հարաւոյ որջն:

Յուսով անմահին Աստուծոյ, ես Ջանխաթունս, դուստր
 Աւագ պարոնին և Թաքան խաթունին, միարանեցոյ սուրբ
 Արապետիս, ետու զիմ կէս այգին, որ ի Խութուխթէ զնելի
 զուսփանց փոխ: Աւ տէր Համազասպ, և եզրարքս խոստացան
 տարին՝ Վ. օր ժամ ի տօնի Թանկղի. որչափ կենդանի ենք՝ իմ
 մօրն առնեն, և յետ ելից իմ՝ ինձ: Որ խափանէ՝ դատի ի
 Տեառնէ:

Ի Գաճարն է հարաւոյ որջն:

Ամաւն անմահին Աստուծոյ, ես Միխիթար և Պետրոս քա-
 ճանայք միարանեցաք սուրբ ուխտիս, և տուաք Աորլնկանին
 մեր բաժինն, և այլ արդիւնք, ի շինութիւն եկեղեցւոյս, և
 սոքա հաստասեցին Վ. օր ժամ. Ի մեղ, և Ա. Յովհաննէս
 սարկաւազին կենդանութեան, ի տօնի Վաւթի և Յակովբայ:
 Ով չառնէ, նզովի ի Վրիստոսէ:

Ի Տաղանտարն է հարաւոյ որջն:

Աս Աշոտ, որդի Արկաթայ, տարաժամ ելայ յաշխարհէ,
 տուի զիմ այգին ի սուրբ Արապետու: Աւ սոքա խոստացան ի
 տարին Վ. պատարազ, Ի ինձ, Ա. իմ հօրն, Ա. մօրն: Աւ ես
 Ռուզուֆան մայր Աշոտոյ՝ իմ հայրենիք՝ Թէ ինչք՝ տուի
 սուրբ Արապետիս յետ ելից իմ: Ատարողքն օրհնին յԱս-
 տուծոյ:

Արարոյ Գաճարն է հարաւոյ ի որջն:

Ընորհօքն Վրիստոսի, ես Աղայդոն երէց Յարենուոյ, որդի
 Սնգարայ, միարանեցոյ սուրբ ուխտիս, զնեցի զայգին Խառա-

բերանց, և ետու ի սուրբքս. և սպասաւորք սորա յաճմանեցին ի տարին Գ. Ժամ՝ ի տօնի Ալուրդի: Ավ շառնէ, նզովեսցի ի Վրիստոսէ:

ՅՕ շախմատ եկեղեցւոյն ի Հիւսիսայն:

Ի թուիս 21, 12: Յառաջնորդութեան Տէր Համազասպայ, և ի սարնութեան Սաճմանդինին, և իւր որդւոցն Եմիրբէկին, Հազարբէկին, ես գէշ մարդս էի Եմիրայ, և Հաւիկս Չեռնաւոր, թողաք զսուրբ Արարպեաի այգեացն զՅՕ շախմատոյ Եմիրին ու զՉեռնաւորին հարկն՝ զինչ որ կայր, վասն վրկութեան հողոց մերոց, և յարեշատութիւն սարնաց: Երդ (ով որ) յետ ժամանակաց զընծայս մեր խախանել ջանայ, ՅԺԲ՝ Հարապեաացն նզոված է, և վարձս Յուդայի առցէ, և հող օրհնութեան զնա մի՝ ծածկեսցէ: Աստարիչք զրոյս օրհնին յԱստուծոյ. ամէն:

Աճիւր յիւսիսայն:

Չոր ինչ գտաք յարձանս յորմունս եկեղեցեաց՝ և կամ ի յիշատակարանս գրոց, զայնտսիկ՝ զրեցաք աստէն: Եւ ժամ զայնտսիկ՝ զրեսցուք՝ որք ոչ զոն գրեալ ուրեք, և զանուանս նոցս յայտ արարից թէ այս ինչ զիւղ այս ինչ անուն այդի, կամ սարաւեղ, և կամ հող, այգքան օր⁸): Եւ զայնտսիկ՝ որք զրեալ են յարձանն, զայնտսիկ ևս նշանակեցից. զի լիցի կրկին վկայ: Ասխ ի Աարբի՝ Տէր Միսիթարի այդին, Տէր Ղազարի այդին, զՏանծուտ այդին, Տէր Յուսիկի սարաւզն, զԾովիստահալքն, զԱնթեղուտ հող՝ Գ. օր, զԱղարալին՝ Ե. օր, զԾովն Բ. օր, զՎիլէպասն՝ Ե. օր, զՅովեաի՝ Պարսննց հողն՝ Գ. օր:

(8) Գուցէ որ Վր:

Ի Յ-Վաննոս Էանո:

Գիլանձոնց այգին, Խուտիկենց այգին, Գաֆարի պարտէզն, Թէինենց պարտէզն, Անքի տակի դէմն՝ գետափան սաղն Մեծաուախտանոցն Գօ օր, Չախմախենց հողն՝ Լօ օր, Փշուտն որ է Զաֆարենց՝ Եօ օր, ուստակն՝ որ է Կաւանոցն՝ Գօ օր, Խոճենցն՝ Իօ օր, Թէինենց հողն՝ Իօ օր, Կնկուղոցն՝ Եօ օր, զաւրն՝ Գօ օր, և այլ մանունք ի Սերկեխի, Ասասկամուտն՝ Լօ օր, և Ենասպտն այգուին և թեմերոյն, ի Յուշի զՍերմակորուստն՝ Իօ օր, ի յԱլս զԲառենց հողն՝ Իօ օր, և զպարտէզն ընկուզաւոր, ի Փարպի Թարաղուլու պարտէզն՝ հնձանով և կալովն, և մեծ այգին՝ որ ի պողոտայն՝ որ գնայ ի Կարրի, և Զանբարենց հողն՝ Եօ օր, ներքի խոպանն՝ որ է Թորոսենց՝ Գօ օր, Երրնծահան, Ի ջրաղաց ի Փարպի, Ե ձիթաղաց ի Կարրի՝ մերձ ի կալերն, Ե ձիթաղաց, Ե ջրաղաց ի Յօհանափանք, Ե ձիթահանք՝ Ի կալով՝ Ի զԲառանով, և Ե ջրաղաց՝ որ ստի Խրէնձան՝ յԱպարան՝ ի զիւզն Վասաղ, Զ ըստակ յաւլ՝ Սրդկան, Զ ստակ՝ Յօհանափանք:

Գ-Լ-ՈՒ-Խ Ժ-Ի.

Թէ Ե՛լ ո՛ր էին Եւրոպոս Էանոցո:

Իսկ Յովհաննու վանաց Եւրոպոսըրդացն ի խնդիր ելաք գտանել զամենայն, և ոչ կարացաք հասու լինել ամենեցուն: Սակայն զոր ինչ լուսաք ի համբաւոյ և ի պատմադրաց, և ի յիշատակարանաց զրոց և յարձանաց, զնոսին զրեցաք և նշանակեցաք՝ թէ ուստի՞ գտաք: Եւ յիւզ վարս և զգործս նոցունց՝ աստ բացայայտեցից, նաև զթուականն ի սկիզբն անուանց նոցա, որպէս թէ ի թուին այսքան՝ Հայրայս անունն որ: Եւ որոց ոչ գտի թուական, և ես ոչ զրեցից, այլ միայն նշանա-

կեցից, զԹիւն և զտեղի որքանութեանն թողից, զի ո՛վ որ զկնի մեր գտանէ՝ նա զրեսցէ զորքանութիւն թուոյն: Եւ որոց գտի ուստի լինելն, յայտ արարից՝ թէ այս ինչ շայր՝ այս ինչ տեղացի:

Եւ որոց ոչ գտից, թողից զտեղին, զի որք զկնի մեր գտցեն, զրեսցեն. իսկ թուականքն ոչ սկիզբն շայր լինելոյ նորա, այլ յորում ժամանակի պատահեցաք, զայն զրեցաք, որք են այսօրիկ Առաջնորդք և շարք կոչեցեալք:

Նախ սուրբն Գրեգոր Լուսաւորիչ զոր շինեաց զսուրբ Կաւրապեան, և եղ անդ ի մասանց նորա, և ինքն լինէր յապահովս անդ: Եւ ի կենդանութեան իւրում կարգեաց շայր և վերակացու զոմն յաշակերտաց իւրոց՝ Աղիւս անուն. ուստի կոչեցաւ Աիւղի վանք, և մինչև ցայսօր կոչի ի մջ Մարտիրոսոս ճառընարին: Գաղաք Փարպեցի եղև հայր շրա-Պմանաւ սրբոյն Սահակայ և Մեսրոպայ, որ եղև զպրապետ և թարգմանիչ, և արար զպատմութիւնն: Եւ ի կենդանութեան իւրում Գաղար կարգեաց շայր և վերակացու Յովն ոմն, Պորով անուանեցաւ Յօհաննու վանք, և ասի մինչև ցայսօր. այսօրիկ լուսաք յԱռաքել վարդապետէ, զոր յառաջագոյն ասացաք:

Եւ յքան յառաջ քան զթուականն: Եւ յսուհեակ զրեսցուք թուականաւն, որ է այս:

Թուին Բ. եղև շայր Եշոր Գընացի: Ի սորա ժամանակս Եշինեցաւ քարամբ զսուրբ Կարապետի զլուին. զի յառաջն փայտեայ էր: Չայս ուսաք ի յիշատակարանաց զրոց:

Թուին Ճ՝ԾԲ. եղև շայր Յօհանն: Ի սորա աւուրս եղև Օմարտիրոսութիւն Գահանայ Գողթան Տեան: Եւ յ Յօհան եղ ընդ նմա զմիայնակեացն կրկնում (°) զպատեան նորին: Չայս լուսաք ի Մարտիրոսոս ճառընարէն և Յայսմաւուրքէն:

Թուին ՆՂԲ. եղև շայր Միլիար: Ի սորա աւուրս եկն Երեմիա հայրն Սարմարաշինու, և եղև կրօնաւոր, և (արար)

միարձանութիւնն ի Աջ Յօհաննու վանից և Մարմարուշիւու Եւանջ մեռաւ սբանչելին Լըրեմիա, և ահա գերեզման նորա կոյ, և սյլ բանք սորա գրեալ եւք յաւաջնադոյն Ջայս ուսաք ի պատմագրէ ի սուրբ ուխտն Սանահին:

- Ը Թուին ՈՒ, եղև շայր Խաչնի: Եւ զայս ուսաք յարձանաց խաչի, որ է ի հասարակաց գերեզմանատունն:
- Թ Թուին ՈՂԼ, եղև շայր Միքայիլ: Ի սորա ժամանակս էր Աստանդին Աթուղիկոս, և սորա յաւուրս շինեցաւ զաւթթին Ջայս ուսաք յարձանաց, և սմա առաքեաց Աթուղիկոսն աղերս:
- Ժ Թուին ՉԻԸ, եղև շայր շամաղասոյ: Եյս շամաղասոյ բազում արդիւնս արար, և բազմադոյզ գրեանս Եստուածային, որ և բազումք կան դեռ ևս: Սա էր յաւուրս որդւոց իշխանին Վրդոյ, և վարէր զՎաջնորդութիւնն մարմնաւոր իշխանութեամբ, և էր ինքն յազգէ Մամիկոնից, այր փռահնդ և ահարկու տեսողացն: Ջայս ուսաք ի բազում գրոց յիշատակարանաց և յարձանաց ի բազում տեղիս:
- ԺԵ Թուին ՉԱ, եղև շայր Աւստիլ: Ջայս ուսաք յարձանաց խաչին՝ յորում գրեալ էր, «ՂԱ ստիլ հայր Յօհաննու վանից՝ Եւաջնորդ Ը իրակայ և ամենայն Ենթերդու, յիշեցէք ի Վրիստոս: Թուին ՉԱ:»
- ԺԲ Թուին ՉԱԵ, եղև շայր Երեմի: Սա ազգական էր շամաղասոյ, զայս ուսաք ի յիշատակարանաց գրոց, զոր ետ գրել և բազումք կան գրոց նորա առ մեզ:
- ԺԳ Թուին ՊԵ, եղև շայր Եքրահամ: Ի սորա աւուրս ամենայն ինչ եղև հասարակաց, և ոչ ոք ստացաւ առանձին ինչ, զայս ուսաք յարձանաց եկեղեցւոյ:
- ԺԴ Թուին ՊԸ, եղև շայր Արամի: Ի սորա աւուրս եղև նորոգումն սուրբ Լըմիածնի, և նստաւ Աթուղիկոս Աիրակոս Ճ՛ղնուորն Վ իրապեցի: Ի սորա աւուրս հաստատեցաւ լինիլ Եթուակալ սուրբ Լըմիածնայ շայրն Յօհաննու վանից, և տա-

անորդել յամենայնէ, և տալ Յօհաննու վանից: Օչոյս ուսաք ի թուումոյ պատմագրէն և Ղուսաբել վարդապետէն. վարնդի յորժամ առնէր պատմագիր Մուսաբել վարդապետն, մէք օգնէաք նմա ի սրբագրելն՝ և յընթեռնուէն զգրեանս. վասն այնորիկ միք հարցանէաք նմա, և նա տայր պատասխանի. և զայս ևս ուսաք ի նմանէ, թէ՛ ասանորդն եկեալ է ի Յօհաննու վանք:

Թուին ՊՊ. Լ. եղև Հայր Գրէգորէի Աղարշապատեցի, և ժե Յօհան վարդապետ. սորա Եթոռակալք էին ի սուրբ Լջմիածին, և տմարդութիւն ջուղին առ երթմեկսն. վասնորոյ դժկամակ եղեալ առ այն, և արարին ժողով բազմութեան. և հալածեցին զուրբ Աթուղիկոսն Արապոս, և եղին Աթուղիկոս զՄակուեցի Գրիգոր Եպիսկոպոսն: Օչոյս ուսաք ի թուումոյ պատմագրէ: Եյս Գարբիէ էր զբաղիր, և զրեաց զբազում զիրս՝ Յայսմաուլք, Ճաշոց, Գանձարան, Շարակնոց, և ահա ի բազում տեղիս երևի ի դրոց նորա:

Թուին . . . եղև Հայր Գրէգորէի Յօհաննու վանից և Բըջ ժ. Օ. նւոյ, և էր սա ի նոյն գեղջէն Բջնւոյ, և Հայր երկուց վանացն: Սա բազում զիրս ետ գրել, և ահա ուսաք զայս ի դրոց անախ:

Թուին . . . եղև Հայր Խաչատուր, մականունն Ելիէ-շուճ: ժ. Լ. Սա շինեաց ջրաղաց մի՝ և երկուս ձիթահանս ի միում տան ի զիւզն իւր Վասաղ, և ետ յիշատակ ի սուրբ Արապետն: Եւ է այժմ ջրաղացն շէն, և կոչի Խրինձան. զայս ուսաք ի Մայլ Եպիսկոպոսէն՝ զոր յառաջն գրեցաք:

Թուին. . . եղև Հայր Ահապէտ, և էր սա ի Նոյս, և ժ. Բ. եղև Հայր Յօհաննու վանից, Սաղմոսավանից, և Յուշոյ վանից: Սա բազում գրեանս յաւել ի Սաղմոսավանք. զայս ուսաք ի նոյն Վայլէ:

Թուին. . . եղև Հայր Մէտոյէ. զսա զտաք ի բանադրանաց թղթէ. բայց ոչ գիտեմք յորում ժամանակի:

Թուին Ո՞՞՞Թ. եղև Հայր Գրէգորէ վարդապետ Աարեցի, Ի սա այն Գրիգորն է, զոր յառաջն յիշեցաք: Օչոյս ուսաք ի

Գալուստ անուն բարեպաշտ քրիստոնէէ. զոր յիշեցաք յառաջագոյն վասն այս Գրիգորիս, և քննեցաք սակս թուոյն, և այն էր զոր գրեցաք:

ԻԵ Թուին ՈՒԻԲ՝. եղև շայր Մարիէս. սա կանգնեաց խաչ մի ի գաւթի եկեղեցւոյն, այր խոհեմ և երկիր զած: Չայս ուսաք ի յիշատակարանաց աւետարանի:

ԻԲ Թուին ՈՒԻԲ՝. եղև շայր Գլուս Յօհաննու վանից, և Տեղերոյ և Վժանայ: Սա գրեաց աւետարան մի, և եղ յիշատակ ի դուռն Յօհաննու վանից, և զոյ այժմ ի զիւզն Փարպի: Չայս ուսաք մեք ի նոյն աւետարանէ:

ԻԳ Թուին ՈՒԿԸ՝. եղև շայր Յովնաս, ի բնիկ զեղ ջէ վանացս, և ահա կոչին Սեթենք: Սա կազմել ետ ճաշոց մի, և անտի ուսաք մեք զնա և զթուական նորուն. և զիրքն կայ ահաւասիկ:

ԻԴ Թուին ՈՒԼԸ՝. եղև շայր Յովնանէ՝ Աարբեցի, որ է Գայլն. զոր յիշեալ եմք բազում անգամ: Սա յոյժ տեղեակ էր տօմարի. ի սորս աւուրս աւար առաւ սուրբ ուխտս յերուզակաց, զոր ջաշալի կոչեն, որպէս պատմէ Առաքեալ վարդապետ: Չայս ուսաք ի նոյն Գայլէ:

ԻԵ Թուին ՈՒԶ՝. եղև շայր և դպրապետ Գլուս բազմահանձար վարդապետ՝ հրամանաւ Մովսէս Աթուղիկոսի: Չայս ուսաք յաշակերտաց նորա:

ԻԶ Թուին ՈՒԶԳ՝. եղև շայր Յովնանէ՝ Ապիսկոպոս Աարբեցի, այր ճինաւոր և սուրբ, և զիտուն ամենայն հին և նոր կտակարանաց և պատմութեանց: Սա այն Յովհաննէսն է՝ զոր եօթն ամ պայքարեալ ընդ զիւաց, և յազթեաց նոցա ի յա նապասն Լմա: Եւ ելեալ անտի, և զայ լինի շայր է Յօհաննու վանք՝ ամս Ի: Եւ⁹⁾

(9) Աստ պակասին յորինակին մերում թուղթք ինչ, զոր զժուարացաք իրացուցանել յաղոց օրինակաց, զի ոչ գոյին:

... ի գիւղաքաղաքէն Վարրու, այր խոհեմ և հեղ, հրամանաւ Օւաքարիայի, որ բարւոք կարգաւորեաց զամենայն: Եւ սորին որպիսութիւնն ևս ճառեցից յետոյ:

Թուին ՌՆԴԻՐՔ եղև Հայր Սաղմէն վարդապետ՝ հրամա- 1,
նաւ Յովհաննէս վարդապետի, և սա ևս էր ի քաղաքագեղէն
Վարրու, սորին ևս ճառեցից յետոյ, և է այժմ, և վարէ զԵ-
ռաջնորդութիւնն՝ ըստ բերմանց ժամանակիս. յորոյ տէր լինի
սատար և օգնական, և ինքն օրհնեալ եղիցի յամենայն ժամ.
ամէն:

ԳՂ ՈՒԽ ԺԳ.

Պարտոնիւն և լարտ Օւաքարիա լարտարիտի:

Եւր սա ի Վաղարշապատ քաղաքէ, որդի Յովհաննէս քա-
հանայի, ծնեալ ի նոյն քաղաք: Եւ մինչ էր ստնդեայ ի գիրկս
մօր իւրոյ, թագաւորն Պարսից Շահ-Մարաս առաջին, այն՝ որ
զամենայն երկիրս Մարաստան գերեցոյց և տարաւ յաշխարհն
Պարսից, ընդ նոսին գնաց և տէր Յովհաննէսն ամենայն ընտա-
նեօքն: Եւ որդի նորա Օւաքարիա սնաւ և զարգացաւ, և ե-
տուն զնա յուսումն գրոց առ Չուղայեցիսն: Եւ էր արագա-
միտ յոյժ, և կարի փոյթ քան զուսումնակից մանկունն, վա-
սընորոյ փութով ուսաւ զՎաղմոս և զՇարական, և ապա առա-
քելական և մարգարէական մատեանն՝ և զՄտուածաշունչ
գիրսն բովանդակ. ուսաւ և գիր բոլոր և նօտր: Գիտէր և Ե-
րազաց լեզու՝ այսինքն՝ Հայերէն և Տաճկերէն, Պարսկերէն և
Գաղտերէն և Հնդկերէն, և Ճարտարախօս, և արագալեզու,
ճոռոմարան, և քաջազրուց, յաջողակ ամենեին և բաղդա-
ւոր, ատենախօս և պնդասիրտ: Եւ յորժամ եկն Մասպահան
Գաւիթ Վաթուղիոսն, գնաց Օւաքարիա՝ և յարեցաւ ի նա,
և եղև նմա նօտար: Եւ կնոցեալ առ նմա ժամանակ ինչ, և

- յետոյ ընկալաւ աստիճանս Վասանայութեան մանկական տիօք,
 և կուսակրօն սրբութեամբ պատ սրագէր զՎրիստոս Աւ այն-
 պէս կացեալ ժամանակ ինչ, մինչև որ եկեալ անդ կրկին Աւ-
 սաւորինն Մովսէս վարդապետն Տաթևացի՝ բազում աշակեր-
 տօք, և Օւաքարիայն լուեալ զբարի համբաւս նորա, զնա-
 ցեալ առ նա, և աշակերտեցաւ նմա, և շրջէր միշտ ընդ նմա.
 և էր քաջ քարտուղար նմա, մինչև առեալ հրամանս Աթու-
 1629 ղիկոսութեան վարդապետն Մովսէս, և դայ ի սուրբ Աթոռն
 Աջմիածին, ընդ նմին և Օւաքարիայն. և ընկալեալ ի նմանէ
 իշխանութիւն վարդապետական, և ծառայէր նմա: Աւ վախ-
 ճանեցաւ Մովսէս՝ կացեալ Աթուղիկոս ամս Վ, և ամիսս Վ:
- 1632 Աւ ապա եղև Աթուղիկոս Տէր Փիլիպպոս Աղբակեցի, և
 արար զՕւաքարիայն՝ Ապիսկոպոս, և դաւազան ետ, և առա-
 քեաց զնա ի Ղուիրակութիւն յաշխարհն Յունաց: Աւ դար-
 ձու ի սուրբ Աթոռն Աջմիածին: Աւ հարկեալ ի Աթուղի-
 կոսէն, երթեալ նստի Առաջնորդ է Յօհաննու վանք՝ ի թուին
 ՌՉՕ, և վերստին հաստատեցին զտասանորդն յամենայնէ
 առ Յօհաննու վանից՝ որպէս էրն յառաջադոյն սահմանեալ
 յառաջին Աթուղիկոսացն: Աւ եկեալ տիրեաց վանացն, և
 սկսաւ առնել շինութիւն: Աւ շինեաց ի մջ հին պարսպին
 պարիսպ ի հարաւոյ կողմն եկեղեցւոյն, զանտեսատունն, զսե-
 ղանատունն, զեցերն, և զՏոյակապ աղիւսաշէն հրուանդանքն:
 Աւ ժողովեաց բազում անասունս, զձիս և զջրիս, և զերա-
 մակս մատակ ձիոց, և զեղինս, և զղոմշս, և զեռաշինս, և զհո-
 ղրս, և զայգիս, զՕստակ մուլք Յօհաննավանուց, Օստակ մուլք
 Արդկանայ, Աստակ և կէս Աերկեկոյ, Աստակ Փարպի, և Ա
 ստակ Բրնձաղաց: Աւ առաքեաց թուղթ օրհնութեան ի վերայ
 Զուղայու մեծամեծացն, որ հանին նօմոս արքունական ի փոքր
 Ըհհ-Երասէն Պարսից, որ ազատ լինի ի հարկաց արքունի
 թէ սյդի, թէ հող, և թէ այլ ամենայն ինչ, զոր ինչ վարեմք
 և ցանեմք, առանց հնգորդի և տասանորդի զամենայն ժողո-

վիւճք յշտեմարանս՝ և վայելելնք առանց աշխատանաց: *Ասե ժո-
 զովեաց զբազում զրեանս, և ստացաւ բաղում՝ աշակերտս, որ
 և ևս արուպ Չաքէոս ընդ նոսա: Հաստատեաց և Վարդապետնս,
 և զնուաստուեթիւնն իմ՝ կարգեաց ուսուցիչ մանկանցն: Եւ ե-
 բեր Չուղայեցի Աիմէօն վարդապետն, որ ուսոյց մեզ արհեստ
 արտաքնոց: Եւ Խլովացի Վիկողայոս վարդապետն բերեալ, որ
 ուսոյց զերաժշտուեթիւնն: Եւ այլ ամենայն բարեկարգուեթիւն
 ևմոյճ նա անդ, և ամենայն ինչ հասարակաց, և ոչ որ ստա-
 ցաւ առանձին ինչ: Եւ այսպէս հաստատեաց ամենայն բարե-
 կարգուեթեամբ, աղօթիւք և պատարաչօք. և զարդարեցաւ
 սուրբ ուխտն Յօհաննու վանք՝ հոգևորօք և մարմնաւորօք ի
 փառս պարգևողին ամենայնի: Եւ ևս էր ինքն Չաքարիա յա-
 ջուղակ ամենայն իրօք: Օր առաջի մարմնաւոր իշխանացն ոչ
 անկանէր բան մի յերկիր. այլ էր այոն՝ այո, և ոչն՝ ոչ: *Ասե
 էր առատաձեան. զի պատուիրեաց խոհարարացն, զի աղքատքն
 առանց կերակրոյ ոչ արձակել (սցին), այլ զոր ինչ եփեցի՝ տալ
 աղքատացն: Եւ այսպէս ուղղեաց զսուրբ տունն ամենայն բա-
 րեձեւութեամբ: Եւ ի թուին ՌՎԵ տարեալ զձեռնասուն
 աշակերտն իւր Յօհաննէս վարդապետն Կարբեցի՝ ետ ձեռնա-
 գրել Եպիսկոպոս, և կարգեաց ի տեղի իւր, և ինքն զնաց յեր-
 կիրն Պարսից՝ ի քաղաքն Եսպահան՝ ի մեջ Չուղայեցւոց. և
 կայեալ անդ Բամ, և առեալ ի նոցանէ բազում զբանս, և
 գարձաւ անդրն է ՌՎԵ թուին. և է ՌՂ՝ թուին ձեռնէպղի ի
 նորողել զեկեղեցիան. և զբազում քարահատս բերեալ, և Չ
 ամինս աւարտեցաւ զչորեսին եկեղեցիան: Չկնի սյսորիկ կրկին
 հաստատեաց ի տեղի իւր զՅովհաննէս վարդապետն, և ինքն
 հրամարեալ շրջէր ասա և անդ: Եւ ի ՌՂ՝ թուին զնաց
 յԱրուստղէմ, և գարձեալ եկն: Եւ ապա ամենայն միարանք
 սուրբ Եջմիածնի զնացեալ բերին ի սուրբ աթոռն Եջմիածին
 փան կարևոր պիտանուեթեանն, պահելն զնա անդէն, զի եր-
 և եկողսն շահեցէ, և զչարագործան ըմբերանեացէ: Եւ նա կայր

անդ որպէս հայր և դաստիարակ ամենեցուն: Ալ փորեաց զգե-
րեզմանն իւր առաջի զանդակատանն, և սալայատակ արար
զտեղին: Ալ յորժամ աւարտեցաւ զսալն, է նոյն օր տկարա-
ցաւ, և ի վաղէն փոխեցաւ առ յոյսն ամենայնի Վրիստոս՝
է Ո՛ՒՂԻԹուին, յունիս ամսոյ Ա, յաւուր կիւրակէի Ա արդա-
վառին, և եղաւ ի տապանի անդ՝ զոր ինքն փորեաց. և վախ-
ճանեցաւ աստ, և ահա կենդանի է առ Վրիստոս. որ է օրհ-
նեալ յաւիտեանս. ամէն:

Իսկ Յօհաննէս վարդապետն, որ էր փոխանորդ նորա, ի գիւ-
ղաքաղաքէն Աարբու, այր հեղ և հնազանդ, խոհեմ և հարկա-
ւոր, ողորմասիրտ և հիւրընկալ, անյիշաչար և հաճելի ամե-
նեցուն. և վասն բարութեան վարուց նորա՝ ամենայն ոք գայր
առ նա, և հարցանէր. և մխիթարեալ զնային: Սակացեալ բա-
րեձեութեամբ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, շինեաց անա-
պատն՝ որ ի ձորն Սերկելիոյ ի վերայ Վասաղ գետոյ, զպարիս-
պըն, զտնտեսատուն, զսեղանատուն, զխցերս, զփայտեայ ժամա-
տուն: Ալ տնկեաց այգի բազում և ազգի ազգի մրգօք անու-
շահամ և քաղցրահոտ. և բազմացոյց զմիաբանսն. և ահա կան
հանապաղ ի պաշտօն և ի փառարանութիւն Աստուծոյ բարձ-
րելոյն փառօք: Ը ինեաց և ձիթաղաց մի ի գիւղն Աարբի՝ մերձ
ի կալերն: Նոյնպէս շինեաց և հովանոց մի վայելուչ ի հայրենի
այգին իւր, որ կոչի Տէր Մխիթարի այգի: Բազմացոյց զմիաբան-
սըն՝ աւելի քան զիս, որք ամենեքեանքն միասիրտ և միակամ էին:
Այլ և շինեաց և գաւիթ մի ի վերայ տապանատանն յարե-
մտեան կողմն՝ կից ընդ մեծ գաւթին՝ ի հիւսիսոյ կողմն՝ կոփա-
ծու վիմօք: Ալ մինչ չե էր եղեալ աւարտ, կարգեաց ի տեղի իւր
զՍարգիս վարդապետն, որ էր ձեռնասուն աշակերտ իւր,
է Ո՛ՒՂԻԹուին. և ինքն վաղճանեալ զբարուք մահն ՚ի նո-
յեմբերի ՚ի Ժ՛Վ. յաւուր տօնի սրբոյն Յովհաննու Սակերբբանի,
եղաւ ի գաւթին՝ զոր ինքն շինեաց. և մահացեալ աստէն՝
կենդանացաւ առ Վրիստոս՝ թողեալ մեղ զբարի անուն իւր

Իսկ Սարգիս վարդապետն ևս էր ի գեղաբաղաբէն Վարրու, որդի մեծատան բարեպաշտի և երկիւղածի, Կարապետ կոչեցեալ, յազգէ Մօրեցի. որ ի տիս մանկութեան և տղնա ի սուրբ ուխտս Յօհաննու վանք: Եւ կացեալ համեստութեամբ և պարկեշտ վարութ, ուսաւ զվարս բարիս և զկրօնս հոգեորս: Եւ տեսեալ զբարի վարս նորա Յօհաննէս վարդապետն, ի տիս մանկութեան արար զնա Վահանայ կուսակրօն. ևս ի նա զՏաճարապետութիւնն: Եւ կացեալ ժամանակ ինչ պարկեշտութեամբ, ևտ նմա իշխանութիւն վարդապետութեան ի թուին ՌՆԻԲ: Եւ տեսեալ զհաւատարմութիւն նորա և զմտերիմ ծառայութիւնն, ևտ նմա վերակացութիւն սրբոյ տանս. և էր յայնժամ ԻԲ ամաց: Եւ ինքն Յօհաննէս վարդապետն հրաժարեալ շրջէր աստ և անդ մինչև ի դալ Կաթուղիկոսին Աղիազարու, զի տացէ ձեռնադրել Ապիսկոպոս: Եւ չև ևս էր եկեալ Կաթուղիկոսն, մեռաւ ինքն՝ որպէս պատմեցաք. և էր Տեղապահ ի սուրբ Էջմիածին Ելովացի Ստեփաննոս վարդապետն, որ բազում վարդապետօք և Ապիսկոպոսօք եկն ի թաղումն: ԵՂ նա՝ որ ի սկզբանէ չարն է, յարոյց սատան ի վերայ Սարգիս վարդապետին, և որպէս Աբորովամ Սողոմոնի, և զի մախօղք զոյին նմա բազումք, որք հակառակէին նմա, և ահա յարեան ի հեռաստանէ, և ետուն զկաշառս բազումս բազմաց՝ և հաւանեցուցին զոմանս: Սակայն՝ զի ոչ եղև ըստ կամոց նոցա, վասնզի զրոհ ետուն ուամիկք զեղջին Վարրու, և հալածեցին զմախօզսն, և հաստատեցին դարձեալ զՍարգիսն: ԵՂ նոքա ոչ համբերեցին, որպէս երբեմն եղև առ Եկոականդացին, նոյնպէս արարին առ սա. զի յարուցին զոմն կին, և մատնեցին զնա առ մարմնաւոր դատաւորս. սակայն և զայնու ևս ոչ կարացին սանանել. վասնզի ուամիկքն Վարրու՝ որք զխտէին զբրութիւն և զպարկեշտութիւն նորա, յարեան ի վերայ Իդեշիսն, և կորղեցին ի ձեռանէ նորա, և տարեալ հաստատեցին ի տեղի իւր. վասնզի ինքեանք չարք էին, և մատնեցին

զփակեանս տա նոյն բղեչենս Աւ ըստ Սողոմոնի՝ արդարն յորտողայ փրժանի, և փոխանակ նորա մասնի ամբարիշտն. զի փոբեցին խորխորատ ընկերին, և ինքեանք անկան ի ներսս Աւ ահա մասնեցան ի բանտ և ի շղթայս, ի կապանս և ի ձաղանսս Աւ ետես զնոսս Սարգիս վարդապետն՝ և զտանջանս նոցա, և յիշեայ զբան սուրբ ¹⁰⁾

զՍարգիս վարդապետն Ապիսիոպոս ի Թուին ՌՂՂԱՆ. և ետ նմա Աննգակ, և առաքեալ ի գերախառ ուխան Յօհաննու վանքս Աւ ահա կայ և առաջնորդէ ժողովրդեան իւրում, և վարէ զիշխանութիւնն՝ ըստ բերմանց ժամանակին՝ որպէս և զարժանն տայ կրել Արոյ ա՛ր լեցի Առաջնորդ՝ աստ ըստ մարմնոց, և ի հանդերձեւումն ըստ հոգւոյ: Աւ նմա փառք յաւխտեանս. ամէն

Մինչև ցաստ զբեցար զարձանն՝ և զկարգս Առաջնորդացն, և թողաք թուղթ, զի զինի մեր եկօղ Ապիսիոպոսքն՝ և զվարս նոցա զբեցէք հանդերձ յիշատակարանսս:

ԳՂՈՒԻ ԺՎԻ

Առանձնորդն Գէորգայ Օգրուաբն:

Գրեցից և վասն սրբոյն Գէորգայ՝ թէ ուստի՞ եկն յաշխարհքս այոց, և կամ թէ զնորդ գնաց յերկիրն Արայ: Որպէս բազում անգամ հարցաք յԱռաքեալ վարդապետն, և նա բազում ինչ ծանոյց մեզ, նոյնպէս հարցաք և վասն սրբոյն Գէորգայ: Աւ նա ասաց, թէ՛ յորժամ նահատակեցաւ սուրբն Գէորդ ի Գամիրս, ի պահեստի կայր զմարմինն՝ մինչև յառբըս մեծին Աերսխի. սա բերել ետ զմարմին նորա, և եղ ՚ի Յօհաննու վանքս, Որով ժողովեաց զուրուկան և զգոթիսն՝ մինչև

(10) Ի բնագրին պահասկին թուղթք երկուս որով և շարունակութիւնն պատմութեանս կրճատեր, զոր թողում այոց կամ յաղում ժամանակի բացուցանել՝ եթէ յաշողիցաք զամբողջ օրինակ ինչ ի ձեռս բերել:

ցրազում ժամանակս, յորում նուաստացաւ իշխանութիւնն ի Հայոց ազգէ, և անկաւ ի ձեռս այլոց ազգաց: սակայն երկիրն Շիրակայ և գաւառն Աարբու էր ընդ ձեռամբ թագաւորացն Արաց: Յորում ժամանակի կալաւ ցաւ շարաշար գոթութեան որդի արքային Արաց, և ոչ գտաւ բժշկութիւն: Ապա պատմեցին նմա, թէ է վանք մի ի ներքոյ իշխանութեան քում, որ կոչի Յօհանավանք, ի գաւառն Աարբի, և է անդ մարմինն սրբորոյն Վեորգայ, և ժողովեալ են անդ ամենայն ուրուկք և գոթիք, և գտանեն բուժումն ի սրբոյն Վեորգայ. արդ առաքեալ զորդի քո անդ՝ և ողջացիւ: Աւելեալ զայս թագաւորն, և ուրախ եղև. և հանդերձեաց զորդի իւր բազում պատրաստութեամբ, զի առաքեացէ անչ Աւելին թագաւորին կացեալ հակառակ՝ ոչ կամեր՝ ասելով, նախ՝ թէ որդի է թագաւորի, ի զնալ զորա անդ՝ վրդովի երկիրն, երկրորդ՝ թէ միամօր է ինձ, զուցէ պատահիցի զմա մահ, և ես աղէխարչեալ տոչորմա իսկ թագաւորն տարակուսեալ՝ ոչ զիտեր թէ զե՞նչ արացէ. և ապա խորհեցաւ առաքել և բերել զոսկերս սրբոյն Վեորգայ: Աւել պատրաստեցին արս իմաստունս բազում աղերսիւ, և թուղթ աղաչանաց և սպսձաւեաց. և զի Ասթուղիկոս ոչ զոյր յԱջմիածին, (առաքեաց) առ Ապիսկոպոսն Յօհաննու վանից և առ իշխանն Աարբու: Աւելեալ զեսպանացն առ սուրբ ուխտն, և զհրամանս արքունի ցուցին. բայց իշխանքն Աարբու զժկամակ եղեալ՝ արհամարհեն զհրամանն արքունի իսկ նոքա անձարացեալ՝ առաքեն զպնդադեսպանս առ թագաւորն, և ծանուցանեն զիրն: իսկ թագաւորն ժողովէ բազում մանկունս ազատացն, և առաքէ պատանդս Քայց վասն մանկանցն՝ զորս առաքեցին, ոմանք՝ ի ասէին, ոմանք՝ Ա, և այլք այսքան և այնքան. այլ զոր ճշմարիտն է՝ երկոտասան զոլ նոցա, զոր եկեալ ի դուռն Յօհաննու վանից: իսկ նոքա պահեալ զմանկունսն անդ, և զմասանցն սրբոյն թողին աստէն յատամանց և արիւնըն, և բոլոր մարմինն հանդերձեցին առաքել, Ք արեղայ

'Գ երեց' և աշխարհականք ընդ նմա առաքեցին, նոյնպէս
 թուղթ սիրոյ և աղաչանաց, և պայմանաւ առաքեցին զուկեր-
 սըն բովանդակ: Աւել յորժամ հասին ի Տփլիս քաղաք, լուան
 զմահ որդւոյ թագաւորին, որոյ անունն էր Բէժօ, և անուն
 թագաւորին Գաթօ: Աւել կամեցաւ անդուստ դարձուցանել
 զսուրբն: Իսկ սուպո ազգն Ա ըրաց ոչ կամեցան թողուլ՝ մինչև
 ազդ արասցեն թագաւորին. վասն զի էր նա ի Աաճարէթ, և
 ինքեանք շինեցին եկեղեցի, և եղին անդ զուկերս սրբոյն: Աւել
 եկեալ թագաւորն ոչ եթէ եթող դառնալ անդրէն, սյլև մե-
 զադրէր պաշտօնէիցն, թէ դուք սպանիք զորդին իմ, և վասն
 դորա եղև մահ որդւոյն իմոյ. և ձաղանօք արձակեաց զնոսա.
 և առաքեաց զնշխարն յերկիրն Աաճարէթոյ, որ այժմ ասի
 Չխար, և է այժմ անդ մինչև ցայսօր: Իսկ յորժամ դարձան
 պաշտօնեայքն ունայն, և պատմեցին զեղեպսն, որ մինչև ցայն-
 վայր պատուով ընդունէին զորդին ան ազատացն Ա ըրաց, այժմ
 արկին ի բանտ և ի կապանս, և տառապեցուցին զնոսա, զի
 թերևս ծնօղք նոցա բողոքելով խնդրեսցեն զորդիս իւրեանց՝
 դարձուցանելով զնշխարն. և ոչ եղև: Աւել այնպէս մնաց նա
 յաշխարհն Ա ըրաց. և որդիքն Ա ըրաց մնացին յաշխարհ շայոց
 մին չև ցայսօր ժամանակի:

Գ-Լ ՈՒԻ Ժ-Ե.

Ա լուան հաջեալ նշխարոց որքոյն:

Բայց մասունք սրբոյն՝ որ մնաց է Յօհաննու վանք մինչև բար-
 ձաւ իշխանութիւնն Ա ըրաց յաշխարհէն շայոց, և տիրեցին
 տաճիկք, որք են Օսմանցիք: Աւել յորժամ գային ուխտա-
 կանքն յաւուր տօնի սրբոյն, ի խուռնամբօխ ժողովրդենէն
 մանկունք ինչ անկանէին ի քարանցն ի վայր, և տեարք տե-
 ղեացն կալեալ զվանականն տուգանէին, որով վշտացեալ նո-

ցա՝ յաւուր տօնի սրբոյն տանէին զսուրբն ի Աարբիւ Աււ անդ
 ևս լինէր նեղութիւն, զի ոչ գտանիւր անզիք ուխտականացն
 Ապա խորհեցան Աարբեցիք, և շինեցին փոքրիկ մատուռ մի
 մերձ ի զիւղն Մօղնի ի վերայ ճանապարհին, և փայտեայ զա-
 ւիթ ի վերայ նորա, և ի տօնի սրբոյն տանէին անդ. և յետ կա-
 տարման ուխտին, դարձեալ տանէին էջօհաննու վանք: Աււ յե-
 տոյ վշտացեալ ի տանելն և ի բերելն, խորհեցան թողուլ ան-
 դէն զուրբ մատուռնսն, և արեղայ մի ի վանացն՝ անդէն կալ՝ և
 սպասաւորել, և զմուտն առաքել էջօհաննու վանք, մինչև ցրա-
 զում ամս: Աււ յետոյ եղև նա վանք. և գոթիքն ելեալ էջօ-
 հաննու վանից, և զնացին անդ. և զմուտս ուխտականացն առ-
 նէին Ք բաժին. զի մի ի միարանիցն էջօհաննու վանից անդ նրս-
 տէր տարին ի բուն, և զոր ինչ զոյր՝ երկուս բաժինս առնէին
 ի վերայ երկուց վանացն: Աււ զի եկողք և երթողքն ի վանացն
 ուտէին և ըմպէին, և էջօհաննու վանք ոչ օգնէր նմա, և էր
 այն պակասութիւն մեծ Մօղնու վանացն, և տրտնջէին արբ-
 տունջ մեծ: Աււ ապա խորհրդով Աարբու մեծամեծացն սահ-
 մանեցին, զի յաշնան ուխտին՝ զոր ինչ և զայցէ՛ զկէսն նորին
 տայցեն էջօհաննու վանից՝ թէ՛ դրամ՝ և թէ՛ այլ ինչ. ոչ տա-
 րոյ մուտքն տան էջօհաննու վանք, և ոչ աշնան ուխտի մխա-
 ծին ընկեր լինին, այլ միայն զոր անկանի յաշնան ուխտին՝ զկէսն
 նորին տանին առանց ծախի: Աււ ոչս սահման է մինչև ցայսօր.
 զի յաւուր Աշարաթի զնան միարանքն էջօհաննու վանից, և
 նստին անդ մինչև ՅՎշարաթի, և կիսեալ յամենայնէ բերին
 էջօհաննու վանք: Որ և ես բազում անգամ զնացեալ եմ, և
 արարեալ այնպէս՝ որպէս գրեցաք: Իսկ ի մերում ժամանակի՝
 Ապիսկոպոս օմն Մարտիրոս անուն՝ քակեաց զմատուռն և
 զգաւիթն, և շինեաց կոպիտ քարիւ հոյակապ եկեղեցի, և շուր-
 ջանակի պարսպեաց: Աււ յետոյ եղբորորդի նորա էջօհաննէս
 վարդապետ քակեաց զայն՝ և շինեաց կոփածու քարամբք եկե-
 ղեցի զարմանալի, և յարեմտեան դրանն զանդակատուն. և

չէ ևս էր կատարեալ զսակք տանեացն՝ վախճանեցաւ. և երբորորդին իւր Վաւիթ վարդապետ կատարեաց զայն. և է այժմ հրաշագրաւ եկեղեցի, և Վաւիթ վարդապետ Առաջնորդ նորին:

ԳՎՈՒԽ ԺՕ.

Թէ զՆչ եղև որդի աշտարայն Վրաց:

Արցի ցԱռաքել վարդապետն վասն որդւոցն Վրաց՝ թէ զնչ եղևն: Աւ ասաց. զիտեմ՝ զի մնացին աստէն յաշխարհս յայս. բայց ոչ զիտեմ՝ թէ զնչ եղևն: Այլ զի հայրն իմ Օւաբէիս Մկրտիչ՝ էր յորդւոցն Վրաց, և էր կարի ճոռումբան և ճարտարախօս. ուսեալ էր և լեզու Պարսից և Գաւրաց. ընթերցեալ էր և Սաղմոսն, և ի բերան ունէր. և նա ունէր զիրք մի, որ ի վաղու գրած էր ժողովածու բազում ինչ. և վասն որդւոց Վրաց գրեալ կայր բան յորդւոցէ յորդի մինչև ցհաւն իմ Խաչատուր: Իսկ հայրն իմ գրեալ էր ի հօրէ և յեղբարց իւրոց՝ և վասն իւր. զայն զիրքն կայր առ մեզ. և յորժամ եղև ահագին շարժն, զիրքն այն անյայտ եղև. և զկարգս որդւոցն Վրաց գրեալ էր այսպէս. և ես ընթերցայ զայն՝ զոր ինչ գրեալ էր: «Իսկ որդիքն Վրաց մնացին է Յօհաննու վանք: Աւ յետ Բամաց հրաման ետուն զնալ՝ ուր և կամին: Արկուքն զնացին յաշխարհն իւրեանց. մինն մեռաւ է Յօհաննու վանք. մինն եմուտ վարձու մշակ ընդ ումեմն Վրացւոց զնալ յաշխարհն Յունաց. և մինն զերծաւ ի կապանաց՝ մինչ ի բանտի էին, և փախեաւ: Իսկ եօթանեքին ոչ զընացին յաշխարհն իւրեանց՝ ասելով, եթէ զնամք մեք յաշխարհն մեր, զմեզ առաքեն պատանդս յաշխարհն Պարսից, և հանեն զմեզ ի հաւատոց մերոց. բարւոք է մեզ կալ յայս բարի և զովելի աշխարհս: Աւ այսպէս ցրուեցան ամենեքեան: Աւ ոմն մնաց է Յօհաննու վանք՝ Թէին անուն, և այժմ կո-

շին Թէկիններք. ոմն զնաց յԱղէվարդ՝ Եղիպէ անուն, և այժմ՝
 ասին Եղիպէկներք. ոմն զնաց ի Վանաքեռ՝ Մուցա անուն, և
 ահա կոչին Մոծակներք. ոմն զնաց ի Մօղնի՝ Խաչօ անուն, և
 ահա կոչին Խաչիկներք. ոմն զնաց ի Բիւրական՝ Ստեփաննոս
 անուն, և ծնաւ որդի Բարաճան անուն, և ահա կոչին Բարա-
 ճաններք. ոմն զնաց ի Ղազարաւան՝ Շալովէ անուն, և ծնաւ
 որդի Բարա անուն, և ահա կոչին Բարենք. և ոմն Ղապօ
 անուն՝ առեալ զքոյր իւր Եղուտա անուն՝ զնաց ի Վանա-
 քեռ, և ահա կոչին Ղապօնք: Բայց քոյր նորա ոչ ի հօրէ՝ և
 ոչ ի մօրէ, այլ մայր նորա Մարիամ վախճանեալ յաշխարհին
 Վրաց, և հայր նորա Վալիկ երթեալ բերէ այլ կին՝ Թիթօ
 անուն, ընդ իւր ունելով զօրիորդն Եղուտա: Եւ յորժամ
 առաքեցին Ղապօ պատանդ է՝ Յօհաննուվանք, ընդ նմա եղին
 և զքոյրաթիւն իւր Եղուտա: Եւ նա ամուսնացուցեալ զնա ի
 Վանաքեռ, և ահա կային Եղուտենք՝ մահանուա՛ր Բօնիանք:
 Իսկ Ղապօ յարի առ աւագն գեղջին, և նա ամուսնացու-
 ցանէ զնա ընդ աղախին իւր Բուրսա անուն, և ծնանի զՎա-
 լիկ և զՄովսէս: Եւ յՄովսէս ինի քաջ և կորովի, և ուժեղ,
 որ և պատմի քաջութիւն ի սմանէ: Եւ զի տէր գեղին հրա-
 մայէ լծել է սայն զերկուս գոմէշս՝ և զնալ յանդատանն՝ որ
 կոչի Եւանափոս, և բերել զորայն, և նա արար այնպէս. և
 բարձեալ գոյր. և յազգմանէ շարին բեկանի միոյ գոմշոյ ոտն.
 և Մովսէս արձակեալ զտանարէկն, և ինքն լծի ընդ միւս գոմէ-
 շոյն, և բերեալ զորայն թափէ ի կան: Եւ ապա երթեալ
 ինքնին և զգոմէշն բառնայ ի շալակ իւր՝ և բերէ ի գիւղն: Եւ
 անդ պատահեալ զեսպանք Վրաց, որք երթային ի Պարսս, և
 տեսեալ զայն, խլայնն զնա յոտից մինչև ցլուխ. և երթեալ
 պատմեն յամենայն տեղիս: Եւ յաուրս Եղուհացիցն բառ-
 նայ ի շալակ իւր հաց և պուտկաւ խորտիկ՝ աւելի քան Խմար-
 դոյ կերակուր, և տանի բրոզաց այգւոյ տեսան իւրում, ի
 ձորն՝ որ այժմ ասի Եմիր-Վատենց ձոր, առ ասին Հուրաս-

տան զետոյ. և յորժամ հասանի ի զլուխ բարձր քարափանցն,
 և ահա ¹¹⁾
 քոյր իւր նմա ի կնութիւն, որոյ անուն էր Խատիճա - Սուր-
 թան: Եւ Մովսէս ծնանի զՍուբիաս: Եւ Սուբիաս ծնանի զմիւս
 Մովսէս: Եւ Մովսէս ծնանի զմիւս զՍուբիաս, զՎալիկ, և
 զՄիրզա, և զԽաչատուր, և զուստր մի՝ զոր անուանեցին զա-
 նուն հանւոյն իւրոյ՝ Խատիճա - Սուրթան: ԶՄիրզան ես Զա-
 քարիայս տեսի: Եւ յսրան էր զրաժ յայն զիւրն՝ զոր ես ընթեր-
 ցայ: Եւ յ է պատմութիւն մանկանցն Վրաց, և այս կարգ
 հարց իմոց: Եւ զոր ինչ կարգ հաւոյն իմոյ Խաչատուրին է՝
 և որդւոց իւրոց, զայն զրեալ էր հայրն իմ Մկրտիչ. այս է:
 1) Եւ Խաչատուր ծնաւ զԶաքարիա, զՄարգարէ, և զՕղան-
 փաշա զուստր, և ինձ (զիս) զՄկրտիչ: ԶՄարգարէն տան յու-
 սումն գրոց ի վանքն Քանաքեռու. և ուսեալ, առնեն զնա արե-
 զայ՝ երկոտասան ամաց: Եւ յաւուր մեծի ուրբաթին հրամայեն
 նմա առնել պատարագ: Եւ նա ոչ զիտելով զետրհուրդ աւու-
 րըն, առնէ պատարագ: Եւ լուեալ զայս Կաթուղիկոսն Եռա-
 քել, բանադրէ զնա: Իսկ նա երթեալ անկանի առ ոտս Կա-
 թուղիկոսին, և ասէ, հրամանաւ Եպիսկոպոսին իմոյ արարի:
 Եւ Կաթուղիկոսն արձակէ զնա՝ և ասէ, մի կալ ի Քանաքեռ,
 այլ երթ է Զօհաննուվանք, և անդ կաց: Եւ նորա եկեալ է
 Զօհաննուվանք՝ անդ մնայ, և անդ մեռանի, և անդէն թաղի:
 Եւ էր ԺԹ ամաց՝ յորժամ մեռաւ նա: Իսկ Զաքարիա մինչ
 չև էր ամուսնացեալ, և պահէր զայգին՝ որ առ ամն Հուրաս-
 տան զետոյ՝ ի ներքոյ կամրճին, և զեռ. և ս ունիսք զայն, և
 կոչի Վաստոնց ձոր, ունէր և շուն մի զօրեղ՝ Ուրտիա անուն,
 և Զաքարիա պահէր զայգին հանդերձ շամբն: Եւ ի զիւրի
 միում եկին գողք Զ ի զեղջէն Վաղարայ, և կամին նախ
 սպանանել զԶաքարիայն: Եւ ծանոյց շունն զգալուստ նոցա:

(11) Աստի պակասին յորինակին մերում թերթք ինչ.

Եւ Օսքարիա առեալ զշունն, և գնացեալ գտանէ զնոսաւ
 Եւ նոցա կամեցեալ փախչել, և Օսքարիա զհետ մտեալ,
 հարկանէ երկաթ ազատ մահակովն, և սպանանէ զմինն: Եւ շու-
 նրն և սառնու զմինն ի ներքոյ իւր, և լափելով սպանանէ: Եւ
 մինն կամեցեալ փախչել, և անկանի ի բարձրութեանց քա-
 րանցն, և սատակի: Մինն կամեցեալ անցանել ընդ զետն և
 փախչել, և եղէղն ինչ պատի ոտամբն, և մնայ կախեալ ի գե-
 տրն, և սատակի: Եւ մինն պատահի ընկերի իւրոյ, և կարծե-
 ցեալ թէ Օսքարիայն զոյ, հարկանէ զնա կացնաւ, և սպա-
 նանէ, և ինքն փախչի միայն: Եւ ի վաղիւն ազգ առնեն փա-
 շային (սամանցուոց, Եւ նա տարեալ զՕսքարիայն՝ մեծարէ
 զնա, և յանձն առնէ նմա զղիւղն Վանաքեռ: Եւ յորժամ
 Ջալալիք բազմացան յաշխարհիս Արեւանայ, և Օսքարիայն
 թագնարար մտանէ ի տուն մի Օսրամիք՝ ըմպել զինի: Եւ
 ծանուցեալ Ջալալոցն՝ և արք Ի պատեն զդունն. և Օս-
 քարիա քաջապէս ելեալ արտաքս, և սպանանէ զերկուս ի նո-
 ցանէ: Եւ ապա շրջապատեն զինքն, և սպանանեն ընկերօքն:
 Եւ հայրն նորա Խաչատուր լուեալ՝ ի կսկծոյն նեղասրտեալ
 մեռանի: Եւ մնայ Մկրտիչն հանդերձ մարբն իւրով Շաշնա-
 պաթիւ՝ և քերք իւրով (Օղլանփաշայիւ: Եւ զաւառապետ
 նահանգին Առտից՝ մուլք Վաւուտ անուն, կոչէ առ ինքն
 զՄկրտիչն, և վասն ճարտարութեան նորա՝ կարգէ զնա վերա-
 կացու տան իւրոյ, և ամենայն ինչ յանձնէ նմա, և առնէ ին-
 քեան նօտար: Եւ առաքէ յերկիրն Պարսից՝ ի զաւառն Վուլ-
 փէքան, և բերէ անտի զքէնի իւր զխոսրով հանդերձ արամբ
 և զստերբ, և բնակեցուցանէ ի զիւղն իւրեանց Արծնի: Եւ
 զուստր նորա ամուսնացուցանէ ընդ Մկրտիչն, որոյ անուն էր
 Խանաղա. և ծնանի զԽաչատուր և զիս զՕսքարիայս: Եւ
 Խաչատուր ամուսնացեալ՝ ծնանի զԱլիւրեղ: Եւ Օսքարիա
 լուաւ՝ թէ պատանդ եմք սուրբ Արարապետին, և հօրեղբայրն
 իմ անդ մեռեալ է, և ինքն և ս եկեալ բնակի անդ ամս Օ

անհաճոյ վարուք. որ և արար զՍոնդակս: Եւ հա այսքան և այսպէս: Եւ քարոզին և ստեղծողին ամենայնի փառք յաւիտեանս, ամէն:

Վասնորոյ ազաչեմ առ լուսածնունդ զաւակք սուրբ աւագանին՝ յորդեգրեալք հօրն երկնաւորի՝ բազմաչարչար նահատակութեամբ սուրբ Լուսաւորչին, համակրօն և միադաւան Եւքանապեան շառաւիղէ սեռեալք, որք մակաղեալք կոյք ի զող և ի ծոց սուրբ Արարպեախս, մի՛ վարկարարդի համարիք զաշխատանս ստորասուզեալ և գեանամածեալ ծառայի ձերոյ, ընդ բազում երախտեաց ձերոց ընկալարուք և զսակաւս իմ: Վասնզի են յոգունք՝ որ յոգունց զյոգունս ձօնեն, և ես փոքրս ի փոքունց զփոքունս ընձեռեցի: Արպէս ի նկարսն զսեււրն շարայարեալ, ընդ մեծին զմանտնան կարգեալ, վասնորոյ ընկալարուք զխեցեղէնս ի պետս արտաքոյ լաւացն, զի մի՛ ի ժամու պիտոյիցն զլաւն վատթարեացի: Աղջ լերուք ամենայնիւ առ յամենայն իրս:

Ի Թուխ ԿՆ ՆՂ ՆՃ ՆԾ Ժ Ժ Ե Ե Գ Գ:

(Գձեշ-- Ե-- Գ յբն-- Գ ղ Գբբբբ Եբ-- Գձ-- Գ)

